SLAVENSKA KNJIŽNICA

TURGENJEV:

IZABRANE PRIPOVIESTI.

891.7 T931z v.1

NORTHWESTERN
UNIVERSITY
LIBRARY

The Gift of
Borivoj R. S. Franko-Filipašić

Tv. 3

SLAVENSKA KNJIŽNICA.

IZDAJE

MATICA HRVATSKA.

KNJIGA PRVA.

TURGENJEV:

IZABRANE PRIPOVIESTI.

SVEZAK PRVI.

ZAGREB.
TISAK KARLA ALBRECHTA.
1893.

IVAN S. TURGENJEV.

IZABRANE PRIPOVIESTI.

SVEZAK PRVI.

PLEMIĆKO GNIEZDO. — RUDJIN.

PREVEO

JOSIP MIŠKATOVIĆ.

ZAGREB.
NAKLADA „MATICE HRVATSKE“.
1893.

891.7
T93iz
v.1

PRIPOMENAK.

Još do nedavna nitko ne bi bio mislio, da će ruska književnost doživjeti izvan domovine tako sjajan triumf, kakav danas slavi u Evropi i Americi. Ciela kiša prievodâ iz ruske beletristike, koji obuhvaćaju sva znatnija imena ruskih pripovjedača počevši od Gogolja do Lava Tolstoga, i množina simpatičnih odziva francuzke, njemačke i englezke kritike jasno svjedoče, da ruska liepa književnost podaje evropskomu čitatelju nešto sasvim novo, izvorno, često nešto veličanstveno, pa da u struji evropskoga realizma ruski pripovjedači zauzimaju ne samo samostalno, nego u mnogom slučaju upravo prvo mjesto.

Turgenjev je prvi svratio pažnju Evrope na ruski roman; bilo je doduše već i prije nešto prevedeno iz djela Gogoljevih i Lermontovljevih, ali Evropa nije još pravo vjerovala, da bi u svoj ruskoj beletristici bila neka osobita snaga; a to nije za čudo, kad znamo, da je Zapad do nedavna Ruse držao za polubarbarski narod, koji čami u absolutizmu. No do skora iza krasnih pripoviesti Ivana Turgenjeva javili su se rek bi slučajno prievodi ruskih pripovjedača Dostojevskoga, Gončarova, Tolstoga. Pred evropskom kritikom i publikom raztvorio se iznenada nov, neslućen sviet umjetnosti. I do mala vidimo, gdje ruska beletristika počinje utjecati na evropsku. Turgenjev steče velik ugled u krugu francuzkih spisatelja, do skora nadje i u njemačkoj književnosti cielu školu sljedbe-

852881

59X30

nikâ, a u Englezkoj mu oxfordsko sveučilište daje počastni doktorski diplom.

Moderni umjetnički realizam u tiesnoj je svezi sa novijom prirodnom filozofijom, no kao što moderna filozofija nije stigla do završetka znanosti, tako i sadašnji realizam nije posljednja rieč čovječanstva u umjetnosti. Umjetnost, kao i priroda, neprestano se razvija. Ali je danas realizam na priestolu, do kojega je došao prirodnim putem. Romantične stihove, koji su još prije 40 godina vladali evropskom poezijom, zamienila je realistična pripoviest. Nije tek slučaj, što današnja Evropa nema toliko velikih pjesnika, koliko velikih pripovjedača. Zahtjevi čitateljâ uzrokovaše ovu promjenu. Poezija stiha bijaše preslaba, da obuhvati u svojem okviru neobično raznoliki sadržaj suvremenoga života.

S tim je u svezi, da je takodjer zvučnost, glazbenost i slikovitost stiha stala prelaziti u prozu. Mérimée, Gautier, Flaubert, oba Goncourta, Daudet, Freytag, Auerbach, Dickens, Elliot idu za tim, da harmoniju stiha uvedu u prozu, da prozi podadu tvrdoću i krasotu mramora i tuča. Medju Rusima nije se tomu idealu nitko toliko primakao, koliko „kralj novele“ Ivan Turgenjev. U suvremenoj prozi imade takovih primjera istinitoga patetizma, koji se mogu ogledati sa najljepšim biserjem lirske poezije. Tako je premošten onaj jaz, koji je dielio stih i prozu.

Ruski je realizam postigao svoj veliki uspjeh poimence onom vrelom simpatijom, onim nježnim milosrdjem, s kojim se ruska duša očituje u romanu prvih pisaca ruskih. Osim toga ruski realisti shvaćaju osnove i uvjete života upravo temeljito. Zvuk iskrenosti i simpatije ne čuje se ni u kojoj književnosti tako živo i čisto, kao upravo u ruskoj lijepoj knjizi.

To vrijedi u prvom redu za ruske pripovjedače, koji su počeli raditi u petom deceniju ovoga stoljeća. Škola ovih pripovjedačâ obuhvaća cielu plejadu moćnih talenata, koji su

obogatili rusku književnost velikim brojem izvrstnih djela. Ova je škola jedan od najznamenitijih pojavâ ne samo ruskoga života nego u obće evropskoga. U djelima ovih pisaca opazila je Evropa mladenački polet genija, koji se budi na život, našla je ne samo odraz svojih čuvstava, misli i likova, nego nešto, što je Rusija samostalno proživjela, što je organično izraslo na vlastitom tlu i u isti mah što je proniknuto takovim visokim i čovjekoljubivim idejama, koje su zavjetna svetinja svega čovječanstva.

U djelima ove škole ujedinile su se dvije struje: s jedne strane Puškinovska objektivnost, umjetnički odraz svega, što je bilo poetično u ruskom životu, a s drûge strane negativno-satirična struja Gogoljeve prirodne škole, koju su najviše zanimale nesavršenosti i nedostatci ruskoga života. Ovo je ujedinjenje urodilo najljepšim plodom: ruski se na ime život prikazuje u djelima ove škole sa sviju strana, iznose se pojavi ne samo krasni i poetični, nego i tamni i negativni. Pored sviju osobnih razlika, što ih nahodimo u pojedinih pisaca, iz sviju djela ove škole zadava ladanjskim zrakom, mirisom širokih šuma, pašnjaka i sjenatih vrtova, koji okružuju starinske domove vlasteoske; u svima ovim djelima nahodimo svu silu slikâ seoske prirode i cielu galeriju ženskih tipova, jedan dražestniji od drugoga; većina ovih djela prociedjena je u isto doba humorom, koji je gdjekad ugrižljiv, a kad i kad dobroćudan, čisto ruski narodan.

No ova škola nije se zadovoljila samo time. Smatrajući s punim pravom, da liepa književnost mora biti organ narodnoga života i orudje narodnoga napredka, ovi spisatelji odrazuju u svojim djelima sve ideje, koje su u ono doba kretale družtvenim životom naobraženih slojeva. Beletristi ruski ovoga doba proniknuti su demokratskim i humanim idejama, koje su propoviedali njihovi uglednici francuzki Hugo i Sand, ali su ostali tudji onomu zanosnomu idealizmu,

kojega su puni spisi francuzkih romantika, te su se tako spasli od toga, da slikaju razne fantastične likove. Ruse je u tom vodila sjevernim narodima prirodjena trieznost i naklonost k prirodnomu prikazivanju, a u drugu ruku: realni smjer, kojim je pošla ruska knjiga pod utjecajem dvaju velikih umova Puškina i Gogolja. — Tako se dogodi, da ruski pisci ove škole proniknuti idealima francuzke romantike nastoje razčiniti i proučiti ruski život, a u ovoj anlazi i stoji glavna sila njihove škole.

Uz druge nevolje reakcija petdesetih godina pritisnu ne samo Rusiju nego svu Evropu, kao gusta magla obuhvatila je ona gotovo sve evropske države, te nije čudo, što slika ovih vremena izlazi u analizi ruskih pripovjedača mračnom, još mračnijom, nego u drugih naroda.

Tako su ruski beletristi ovih vremena počeli gubiti vedrost duha i radost života, koja se javlja u njihovim djelima prije godine 1848, te se opasaše nekom skepsom i pesimizmom. Idući samo za tim, da podaju analizu družtvenih pojava, oni su rek bi izgubili sposobnost, da prikažu idealne tipe; bar vidimo, da pokušaji njihovi u tom smjeru imaju istu nedaću: ovi idealni tipi nisu živi ljudi. Kad su se u šestdesetim godinama pojavili novi ljudi i novi ideali, svi su uprli oči u prvake-beletriste „četrdesetih godina“, da stanu na čelo nove epohe, koja se je započela s ukinućem kmetstva. Ali ovi prvaci ostaše stari skeptici i prema novomu pokretu.

Zato su ih stali koriti s renegatstva, ali je to bilo nepravedno. Izmienilo se vrieme, izmienili se ljudi, naprotiv beletristi četrdesetih godina ostaše, koji su bili. Tako su oni došli u opreku sa zanesenjacima, koji su goreći za negaciju i nihilizam htjeli prevesti njihovu skepsu iz umjetnosti u život.

Skepsa je ovih beletristâ imala više demokratičan smjer. Oni su pobijali slabosti i mane ruskoga družtva, kako su se razvile na osnovu kmetstva. Vlastela su parasitski živjela na

račun kmetova. Pripovjedači ne iznose samo barbarskoga postupka vlastele s kmetima, nego takodjer ruglu izvrgavaju njihovu bezznačajnost, živčanu razdraživost, nesklad riečî i djelâ, uživanje, taštinu. Cieli sloj suvremenoga družtva rek bi pokajao se u djelima ovih pisaca poradi svojih starih grieha i podao se podpunomu poricanju. Beletristi ovih godina bez straha podpiljuju i onu granu, na kojoj sjede.

Poradi svojih vrlina ruski roman već u svojem početku postade biserom svjetske književnosti. Vogüé u svojem djelu o ruskom romanu želi, da bi ruska književnost priskočila u pomoć francuzkoj, za koju su, veli, došli dana gladi i bezkrvnosti. I Sarcey govori o važnosti ruskoga romana, te dodaje: „Nikad se nije tako obistinila ona rieč, koja se je u 18. vieku često ponavljala: S iztoka dolazi sunce!“

* * *

To je ponukalo „Maticu Hrvatsku“, da pokrene „Slavensku knjižnicu“, u kojoj će objelodanjivati prievode izabranih modernih pripoviesti slavenskih, i to u prvom redu ruskih. Ako je književnosti dužnost, da prima dobre sokove i iz drugih strana, pa da ih pretvara u svoju krv, „Matica Hrvatska“ tvrdo se nada, da će u nizu njezinih izdanja liepo pristati „Slavenska knjižnica“.

„Matica Hrvatska“ nije mogla s većim umjetnikom započeti nego što je Ivan Turgenjev. Zato je odlučila u prvoj knjizi priobćiti dvie pripoviesti njegove: „Plemićko gniezdo“ i „Rudjina“, koje je preveo jedan od najvještijih stilista hrvatskih pok. J. Miškatović. Odbor „Matice Hrvatske“ povjerio je svomu članu Milivoju Šrepelu, da u prievodu dopuni sva ona poglavlja i mjesta, koja je pok. Miškatović izostavio, i da prema izvorniku izpravi, koliko je najpotrebnije, pojedinosti prievoda.

Tako izlaze „Plemićko gniezdo“ i „Rudjin“ u obnov-

ljenom ruhu pred vriedne članove „Matice Hrvatske“, da se zaslade ovim umnim djelima velikoga pjesnika. Čitajući Turgenjeva uvidjaš, da je poezija izraz života, ili zapravo: život sâm. Svakidašnja je zbilja zlato, ali neočišteno, zakopano u zemlji; umjetnost vadi ovo zlato iz zemlje, očišćava ga i podaje mu liepe oblike. Djela Ivana Turgenjeva nisu „izmišljena“, već su rek bi sama iz njegove duše izrasla, kao plod na drvetu. U njima kuca njegovo srce, u njima kola njegova krv.

Spisateljski rad Ivana Turgenjeva dijeli se u tri periode, a obuhvaća cielu epohu ruskoga života. Druga perioda traje od godine 1855. do 1861. U to je doba napisao Turgenjev četiri glavna romana: „Rudjina“ (1855.), „Plemićko gniezdo“ (1858.), „U predvečerje“ (1859.) i „Otce i djecu“ (1861.), četiri dragulja u lovor-viencu velikoga umjetnika, četiri bisera ruske književnosti, koji se mogu postaviti o bok Puškinovu „Evgeniju Onjeginu“ i Gogoljevim „Mrtvim 'dušama“.

U ovim romanima Turgenjev nam prikazuje tako zvane „junake vremena“, predstavnike ruskoga družtva, duhovne vodje svoje epohe. Ovi su ljudi tipi višega reda; načelo skeptično ili umno i načelo romantično ili srdačno ujedinjuje se u njima više ili manje skladno. Podpuna sklada nije pjesnik našao ni u jednom od njih. On završuje s tim, da ih sve razvjenčava i tako im otima nade. Istom na koncu posljednjega romana zazvuči pred nama kao konačni akord velike sinfonije — religiozna kajda.

U „Rudjinu“ je Turgenjev već stigao do podpuna razvoja. Vrijedno je iztaknuti, da u isto vrieme pada početak nove epohe u družtvenom životu ruskom, epohe velikih nada i velikoga pouzdanja. „Rudjin“ je divna studija nestalnosti, tako duboka i pomna, te je očito, da Turgenjev nišani na suvremeni tip. Za čudo je, kako Turgenjev umije pobuditi nemalu simpatiju za Rudjina. Očevidno nam pokazuje Turgenjev, da Rudjinova nedaća zaslužuje više milosrdja nego

zlovolje i da je opravdan njegov velik utjecaj na mladež. Opreka je Rudjinu Pokorski, o kojem Ležnjev govori onako vatreno; u liku Pokorskoga neki odkrivaju crte slavnoga kritika Bjelinskoga, čijoj je uspomeni Turgenjev posvetio „Otce i djecu“ i pokraj kojega je u smrtnom času zaželio biti ukopan.

Nijedno od djelâ Ivana Turgejeva nije proniknuto tako smjelom, tako vrućom vjerom, kao „Plemićko gniezdo“. Ovdje je prikazan najčistiji ženski lik u svoj ruskoj književnosti poslije Puškinove Tatjane, djevojka Liza; ovdje stoji pred nama takodjer jedan od riedkih mužkaraca, u koje je Turgenjev vjerovao i od kojih se je čemu nadao, — Lavrecki. U ovom romanu odrazuje se ruski život sa sviju strana: ovdje se nalazi zapadničtvo i slavjanofilstvo, vlastela i činovničtvo, ladanjski i gradski život, u obće svi elementi, koji sastavljaju rusku bit; s jednakom umjetničkom vještinom riše pjesnik plemeniti lik Niemca Lemma i strogi lik stare Agafje i drugih seljačkih lica. No nada sve se uzdiže Liza. Dok su glavni junaci romanâ u Turgenjeva često nemuževni, s osobitom je finoćom i simpatijom opisao pjesnik nekoliko djevojačkih lica, medju kojima zaprema ugledno mjesto Liza.

* * *

Ostavljajući za drugu priliku, da u posebnoj knjizi „Slikâ iz svjetske književnosti“ prikaže vriednost i značenje glavnih pripovjedača ruskih, „Matica Hrvatska“ predaje svojim članovima prvi svezak „Slavenske knjižnice“ sa željom, da krasne pripoviesti genijalnoga pisca ruskoga na pune pregršti prospu svoje svjetlo u dušu hrvatskih čitatelja i da im svojom simpatijom zagriju srce. Velika je ciena ruskih pripovjedača upravo u tom, što se žica čiste ljubavi prema domovini i čovjeku previja ne samo u slavjanofilâ, nego jednako i u pripovjedačâ, koji su kao zapadnici više ili manje protivni slavjanofilskoj tendenciji.

Posljednjih su godina već mnoga djela slavenskih pripovjedača, osobito ruskih, prevedena na hrvatski jezik. Ali su ovi prievodi, izuzevši nekoliko knjigâ Lava Tolstoga i Ivana Turgenjeva, ponajviše nedohodni širokim slojevima hrvatskoga čitateljstva, jer su ostali zatvoreni u listku raznih naših časopisa. A uzor-djela pisacâ, kakovi su na primjer Rusi: Gogolj, Turgenjev, Tolstoj, Dostojevski, Gončarov, Saltykov, Garšin; Poljaci: Sienkiewicz, Orzeszkova i toliki drugi zubljonoše poezije u velikom slavenskom svietu, u istinu zaslužuju, da im gostoljubivo otvori svoja vrata i palača i koljeba hrvatska.

U „Slavenskoj knjižnici“ bit će najmirisniji cvjetovi slavenskoga tvornog genija po malo saviti u krasan vienac.

„Matica Hrvatska“ proniknuta je nadom, da će i ovo sjeme pasti na dobro tlo!

U Zagrebu, mjeseca lipnja god. 1893.

M. H.

PLEMIĆKO GNIEZDO.

I.

Proljetni, svietao dan klonjaše se k večeru; mali rujni oblački stajahu visoko na jasnom nebu i činjaše se, da ne plove mimo, već da se uvlače u samu dubinu lazurnoga neba.

Kraj otvorena prozora liepe kuće u jednoj od najudaljenijih ulica gubernijskoga grada O... (bilo je to godine 1842.) sjedjahu dvie žene: jednoj je petdeset godina, a drugoj, već starici, sedamdeset godina.

Prva od njih zvala se Marja Dmitrijevna Kalitinka. Muž joj, nekoč gubernijski prokurator i u svoje vrieme na glasu vještak — čovjek velike hitrine i odvažnosti, žučljiv i prkosica — umro je ima tomu deset godina. Imao je odgojenje valjano i svršio nauke u sveučilištu; no rodiv se u biedi i nevolji, za rana je uvidio, da prije svega valja prokrčiti stazu i steći novca. Marja Dmitrijevna pošla za njega iz ljubavi: on je bio čovjek pristao, uman, i kad je hotio, vrlo ljubezan. Marja Dmitrijevna (od kuće Pestova) u djetinjstvu izgubi roditelje, nekoliko godina provede u Moskvi u institutu i vrativši se odatle, življaše petdeset vrstâ od grada O.... u rodnom svom selu Pokrovskom s tetkom i starijim bratom. Brat taj do skora priedje u Petrograd, stane u službu i ostavi sestru i tetku u nevolji, kad netom nenadana smrt stane na put cielomu njegovu napredku. Marja Dmitrijevna primi Pokrovsko kao baštinu, ali nije dugo stanovala u njem; godinu dana poslije toga, što se udala za Kalitina, koji je njeno srce u par dana pokorio, promiene oni Pokrovsko drugim dobrom,

mnogo unosnijim, ali ne liepim i bez dvorca vlastelinskoga; u isto doba namakne Kalitin dom u gradu O...., i u njem se stalno sa ženom nastani. Kraj doma bijaše i ovelik vrt, zadnjim krajem izhodeći u poljanu. Što ćeš naći na ladanju, mislio je Kalitin, rdjav drug seoske tišine. A Marja Dmitrijevna nije jedared u duši požalila za svojim ljepušnim Pokrovskim, s njegovim veselim potokom, širokimi livadami i zelenimi šumami; ali ona nije nikada jednom rieči prigovarala mužu svomu i klanjaše se njegovu umu i poznavanju svieta. Kad je on iza petnaest godina bračnoga života prešao u drugi sviet i ostavio sina i dvie kćerke, Marja se Dmitrijevna već toliko navikla gradskomu životu, da sama nije marila ostaviti grad O....

Marja Dmitrijevna bijaše u mladosti na glasu miljane blondinke; i sada u petdesetoj godini crte lica njezina nisu bez prijaznosti, premda su se nešto napuhle i razišle. Bila je više ćutljiva, nego dobra, i do zrele dobi pridržavala se institutskih manira; razprokšila se mnogo, srdila se lako, dapače i plakala, ako je tko zadirnuo u njezine navade; bila je pak vrlo laskava i ljubezna, ako su joj se sve želje izpunile i nitko joj ne prigovarao. Dom njezin bijaše od ljepših u gradu O. Imutak u nje bio veoma liep, ne toliko nasliedjen, koliko stečen mužem. Obje kćeri življahu s njom, a sin se odgajao u jednom od najvaljanijih državnih zavoda petrogradskih.

Starica, što sjedi s njom kod prozora, ona je ista tetka, sestra njezina otca, s kojom je Marja Dmitrijevna negda nekoliko samotnih godina provela u Pokrovskom. Ime joj je Marta Timofejevna Pestova. Držali su ju za vražju babu, a bila je naravi samostalne, govorila svim istinu u oči i kraj sve oskudnosti svoje nosila glavu, kao da po dukatih tapče. Ona nije mogla živa gledati pokojnoga Kalitina, pa kad joj sinovica podje za njega, povukla se ona na svoje malašno dobarce i deset godina proživjela u zadimljenoj koljebi svoga seljanina. Marja Dmitrijevna pobojavala se od nje. Crnokosa

i bistrooka dapače u svojoj starosti, malena, oštra nosa, Marta Timofejevna hodaše brzo, stajaše izpravno i govoraše živo i razgovietno, tankim i zvučnim glasićem. Ona je bez prestanka nosila bielu kapu na glavi, a na tielu bielu reklicu.

— Što ti je? upita ona iznenada Marju Dmitrijevnu: — Što uzdišeš, golubice moja?

— Tako! progovori ona: — Kako divni oblaci!

— Tebi je dakle oblaka žao, što li?

Marja Dmitrijevna ništa ne odgovori.

— Što taj Gedeonovski ne dolazi? Opet će Marta Timofejevna, žestoko mičući iglama. (Ona je plela velik vunen ovratnik.) — On bi ti pomogao uzdisati, — ili još prije, slagao bi što bilo.

— Kako strogo vi uviek o njem govorite? Sergej Petrović — pošten je čovjek.

— Pošten, ponovi porugljivo starica.

— I kako je ljubio pokojnoga muža! Ni sad ga još ne može hladna srca spomenuti.

— I kako bi! gdje ga je on iz blata za uši izvukao, rekne Marta Timofejevna, a igle se još brže pomicale u njenih ruku.

— Izgleda kao pokornik kakov, uze starica dalje: — glava mu sva sieda, a kad usta otvori, slaže, ili ogovori. Pa k tomu državni savjetnik! Pa k tomu sin popov!

— Tko je bez grieha, tetkice? On zbilja ima tu slabost. Sergej Petrović odgojenja nema, ne govori francuzki, to je sve istina; ali govorili, što vas volja, on je prijatan čovjek.

— Da, hoće da ti ruke izliže. Francuzki ne govori — težke nesreće! Ni ja sama nisam junakinja u francuzkom „dialektu“. No kamo sreće, da on ne govori nikako: ne bi bar lagao. — Ta evo vuka na vrata, doda starica, pogledavši na ulicu. — Evo dolazi tvoj prijatni čovjek. Kakov je dug, prava roda!

Marja Dmitrijevna popravi svoje vitice. Marta Timofejevna nasmjehnuvši se pogleda na nju.

— Što je to u tebe, rano moja, sieda kosa? Izgrdi tu svoju Palašku, što bolje ne pazi.

— Vi, tetuško, uviek... zamrmlja Marija Dmitrijevna zlovoljno, i zabubnja prstima po stolici.

— Sergej Petrović Gedeonovski! vikne crvenkiko poslužnik, izskočiv iza vratâ.

II.

Unidje čovjek visoka stasa, u čistoj surini, u kratkih hlačah, sivih rukavicah i s dva ovratnika, — jednim crnim ozgo, drugim bielim ozdo. Sve je na njem disalo čednošću i udvornošću počinjući od ljepolika lica i gladko počešljanih vlasi, pa sve dolje do cipela bez peticâ i bez škripanja. Najprije se nakloni domaćici, zatim Marti Timofejevnoj, i lagačko svinuv rukavice, pridje k ruci Marije Dmitrijevne. Poljubivši joj ruku udvorno i dva puta redom, spusti se mirno u fotelj i smiešeći se i ribajuć si vrške prsta, progovori:

— Je li zdrava Jelisaveta Mihajlovna?

— Da, odgovori Marja Dmitrijevna: — ona je u vrtu.

— I Jelina Mihajlovna?

— I Lenočka je takodjer u vrtu. — Ne znate ništa nova?

— Kako ne bi, kako ne bi, progovori gost, lagano trepćući očima i iztičući ustne: — Hm! ta evo, molim vas, novina i predivna: Lavrecki Fedor Ivanić došao.

— Fedja! klikne Marta Timofejevna: — Da ti, brate, možda ne lažeš?

— Bog s vami, nipošto; ja sam ga na svoje oči vidio.

— E, to još nije dokaz.

— Liepo se oporavio i ozdravio, produži Gedeonovski,

kao da nije ni čuo opazke Marte Timofejevne: — u plećih još širi postao, a obrazi hoće da se razpanu od rumeni.

— Ozdravio, rekne otegnuto Marja Dmitrijevna: — kako može za Boga ozdraviti?

— Da, da, odgovori Gedeonovski: — drugi na njegovu mjestu ne bi se usudio ni pokazati se svietu.

— A zašto to? presieče mu rieč Marta Timofejevna: — je li to kakvo čudo? Čovjek se vratio u svoju domovinu — kamo da se djene, recite mi? Pa da je on napokon što skrivio!

— Uviek je muž kriv, gospodjo, usudjujem se reći, kad je žena zla ponašanja.

— Ti to samo zato kažeš, baćuška, što nisi nikada žene imao.

Gedeonovski se na silu podsmije.

— Dozvolite mi upitati, rekne on poslije kratkoga vremena: — komu je namienjen taj liepi ovratnik?

Marta Timofejevna brzo ga pogleda.

— Onomu je namienjen, rekne ona: — koji nikad ne spletkari, ne hitri i ne laže, ako samo ima takva čovjeka na svietu. Fedju ja dobro poznajem; on je samo u tom skrivio, što je ženu mazio. Ali da, on ju je i uzeo iz ljubavi, a od tih ženitba iz ljubavi nikad sreće nije bilo, doda starica, izpod očiju pogledavši na Marju Dmitrijevnu. Tu se digne. — A ti sada, moj baćuška, brusi zube, na kom te volja, volja te i na meni: ja idem, ne ću smetati. I Marta Timofejevna izadje.

— Evo ona uviek ovako, progovori Marja Dmitrijevna, gledajući za svojom tetkom: — uviek!

— Godine, godine! što ćemo? opazi Gedeonovski: — Ona kaže: ne hitri. Pa tko dan danas ne hitri? takova su vremena. Neki moj prijatelj, prepošten, i velim vam ne u nizkoj časti čovjek, znao bi reći: ta danas borme i kokoš

s lukavštinom traži doći do zrna i mora gledati, kako će sa strane do njega. A kad na vas pogledam, gospodjo, ta u vas je narav pravo angjeoska; dajte, molim vas, tu vašu sniežnobielu ručicu.

Marja Dmitrijevna nakrivi ustnicu na posmjeh i pruži Gedeonovskomu svoju napuhlu ruku, mali prst odvinuvši od drugih. On se k njoj sagne ustima, a ona privuče svoj fotelj bliže k njemu i nagnuvši se malko, na pola glasa upita:

— Dakle ste ga sbilja vidjeli? Pak nije ga ni brige — on zdrav, veseo?

— Veseo, nije ga ni brige, rekne šapćući Gedeonovski.

— A niste čuli, gdje mu je sada žena?

— Zadnje vrieme bila je u Parizu; sada se čuje, da je preselila u Italiju.

— Užasan je doista položaj Fedjin. Ja ne znam, kako podnosi. Snadje doduše nesreća i druge ljude; ali njega su, može se reći, po svoj Evropi raztrubili.

Gedeonovski uzdahne.

— Da, da, kako kažu, ona se tamo s artistami, s pianistami, i kako tamo kažu, s lavi, da sa zvieri spoznavala. Stid pogazila do kraja.

— Žao mi je vrlo, vrlo mi je žao, progovori Marja Dmitrijevna: — Mi smo rod: to vi znate, Sergeju Petroviću, on je meni bratić.

— Dakako, dakako. Kako ne bih znao svega, što se tiče vaše rodbine? Molim vas.

— Hoće li doći k nama, što mislite?

— Valja se svakako nadati; čuje se medjutim, da se on sprema na ladanje.

Marja Dmitrijevna uzdigne oči prama nebu.

— Ah, Sergej Petroviću, Sergej Petroviću, kad ja pomislim, kako se mi žene moramo oprezno vladati!

— Nije žena ženi jednaka, Marja Dmitrijevna. Ima žali-

bože — takih — nestalne ćudi . . . ma i godine; osim toga iz mala se nije valjano pazilo. Tu Sergej Petrović izvadi modri kockasti rubac iz džepa i uze ga razmatati: — Takvih žena daborme ima. Sergej Petrović sada ugao od rubca prinese čas k jednomu oku, čas k drugomu. — No u obće govoreći, kad se uzme, to jest . . . Danas je strašna žega vani, svrši razgovor Gedeonovski.

— Maman, maman, kričaše, trčeći u sobu, ljepušna djevojčica od jedanaest godina: — k nama jaše Vladimir Nikolajić!

Marja Dmitrijevna ustane; i Sergej Petrović ustane, pa se nakloni. — Jelini Mihajlovnoj preduboki naklon, rekne on i od čednosti povuče se u kut, gdje je sekao svoj dugi i pravilni nos.

— Da prekrasna konja u njega! nastavi djevojčica: — Ovaj čas bio je na zadnjih vratašcih i rekao meni i Lizi, da će k dvoru dojahati.

U to se začuje topot kopita i skladni konjanik na liepom mrkom konju pomoli se na ulici i stane pred otvorenim prozorom.

III.

— Klanjam se, Marja Dmitrijevna! klikne zvučnim i prijatnim glasom konjanik: — Kako vam se ljubi moja nova roba?

Marja Dmitrijevna pridje k prozoru.

— Zdravo da ste, Voldemar! Ah, slavna li konja! Od koga ste kupili?

— Od remontera . . . Mnogo je tražio, razbojnik jedan!

— Kako mu je ime?

— Orland, glupo ime; dobit će on ime drugo. Eh bien, eh bien, mon garçon, valjaš, valjaš, dečo . . . Ne zna za umor!

Konj rzaše, kopkaše nogama i mahaše pjenušastom nozdrvom.

— Lenočka, pogladite ga, ne bojte se.

Djevojčica pomoli ruku iz prozora: netom se Orland propne na zadnje noge i djipi u stranu. Al je i konjanik momak, obuhvati ga nogami, šikne ga bičem po vratu i silom pritjera ga opet k prozoru, premda se je protivio.

— Prenez garde, prenez garde, čuvajte se, klicaše Marja Dmitrijevna.

— Lenočka, pogladite ga sada, rekne konjanik: — ne će više hulja skakati.

Djevojčica opet promoli ruku i bojazljivo dirne zadrhtane nozdrve Orlanda, koji se svejednako trzao i grizao žvalu.

— Bravo! klikne Marja Dmitrijevna: — a sada sjašite i hodite k nam.

Konjanik okretno obrne konja, podbode ga, poleti kratkim kalopom ulicom, pa onda se povrne u dvorište. Za malo časova uletio je mašući bičićem kroz vrata predsoblja u gostinjsku sobu; u isti par na pragu protivnih vrata pomoli se strojna, visoka, crnokosa djevojka od devetnaest godina, — starija kći Marje Dmitrijevne, Liza.

IV.

Mladi čovjek, što je upravo sada dojahao, zvao se Vladimir Nikolajić Panšin. On je u Petrogradu za osobite naloge služio u ministarstvu nutarnjih posala. A sada je došao u grad O.... u nekom državnom poslu, te je stajao na zapovied gubernatora, generala Sonnenberga, kojemu je iz daleka u rodu bio. Otac njegov, štabski ritmajstor u penziji, kartaš na glasu, čovjek sladkih očiju, upala lica, i nervozno drhtavih ustnica, sav svoj život potepo je medju boljarstvom, dolažao je u englezke klubove i Petrograda i Moskve, i sviet ga je držao za spretna, ne sasvim pouzdana, no ljubezna i iskrena druga. Kraj sve svoje vještine bijaše on gotovo uviek na rubu siro-

maštva, te je ostavio svojemu jedinomu sinu imutak malen i razstrojen. Ali se zato postarao na svoju ruku o njegovu odgojenju: Vladimir Nikolajić govoraše francuzki prekrasno, englezki valjano, njemački zlo. Tako i treba: za uredne ljude sramota je dobro njemački govoriti; no kadkada u nekojih većinom zabavnih sgodah i po koju njemačku rieč prosloviti, to se smije; c'est même très chic, vele petrogradski Parižani. Vladimir Nikolajić već od petnaeste godine umio je bez smetnje i straha ući u koji te volja salon, ondje se vješto okretati i kad treba, otići. Otac Panšinov dostavio je svomu sinu mnogo svezâ; miešajući karte izmedju dva robbera ili poslije sretna „velikoga šlema" znao bi on do zgode kojemu visokomu dostojanstveniku, ljubitelju komercijske igre, koju riečcu o svojem „Volodki" baciti. A i Vladimir Nikolajić polazeći sveučilište, odakle je izišao sa činom „pravoga studenta", znao se upoznati s nekojimi znamenitimi mladići i dobio je prilaz u odlične domove. Primali su ga svuda objeručke; bio je čovjek pristao, lagan, zabavan, uviek zdrav i na sve gotov; gdje je od potrebe, ponizan, gdje je moguće, — drzak, drugar, što mi ga radiš, un charmant garçon. — Drugima nepristupno polje razkrililo se pred njim; Panšin do mala zaviri u tajnu svjetske nauke, sbiljskim uvaženjem umio je proniknuti njene uredbe, umio je sa na po nasmiešljivom važnošću zanimati se za ništa, i natuknuti svietu, da sve, što je važno, smatra za tlapnju, — plesao je kao na žici i odievao se englezki. Za malo vrieme raznese se o njem glas, da je jedan od najljubeznijih, jedan od najvještijih mladih ljudi u svem Petrogradu. Panšin je sbilja bio veoma vješt, ne manje od otca svoga; al je uz to bio vrlo darovit. Sve mu idjaše od ruke: pjevao je umiljato, risao valjano, pisao pjesme, umio je i vješto glumiti na pozornici. Bilo mu je tek dvaest osam godina, a već je kammer-junker i s odličnom službom. Panšin je tvrdo vjerovao u se, u svoj um, u svoju

bistrotu; život mu tecijaše kao na masti. Naviknuo se ljubiti se svakomu, i staru i mladu, i mišljaše, da poznaje ljude, osobito žene: i sbilja dobro je poznavao njihove obične slaboće. Kao čovjek, uveden u hram umjetnosti, osjećaše u sebi i žar i neku odanost i uzhićenost, pa zato mišljaše, da mu je slobodno kadkada odstupiti od običnih pravila: tepnjario se i upoznavao ljude, što baš ne idu medju sviet, jednom rieči živio je slobodno i prosto; ali u duši bio je hladan i hitar, pa sred najbujnije razkalašenosti njegovo umno crno malo oko uhodjaše i obziraše se na sve strane; ovaj smjeli, ovaj razpušteni mladac nikada se ne bi zaboravio, nikada predaleko zaletio. Na njegovu diku valja reći, da se nikada nije hvalisao svojimi pobjedami. Istom je došao u grad O . . ., već je nekako zabasao u dom Marje Dmitrijevne i sasvim se udomio. Domaćica htjela ga progutati od dragosti.

Unišav u sobu, uze se na sve strane klanjati, primi za ruku Marju Dmitrijevnu i Lizavetu Mihajlovnu, a Gedeonovskoga potrepta lako po ramenu, onda se na prstih povrne k Lenočki, uzme ju objema rukama za glavu i poljubi u čelo.

— Pa vas nije strah jahati na onako pomamnu konju? upita ga Marja Dmitrijevna.

— Molim vas, on je kao janje miran; nego znate, čega je mene strah; mene je strah preferans igrati sa Sergejem Petrovićem; jučer u Bjelenickih očistio me do posljednje pare.

Gedeonovski udari u tanki, laskavi smieh: Gedeonovski se prilizivao mladomu, sjajnomu činovniku iz Petrograda. Razgovarajući se s Marjom Dmitrijevnom, on je često puta spominjao znamenite sposobnosti Vladimira Panšina. Pa kako da ga ne hvališ? mišljaše Sergej Petrović. I u višoj sferi života slavi slavlje mladi čovjek, i služi kako valja, a nema ni najmanje oholosti. U ostalom Panšina su i u Petrogradu priznavali za valjana činovnika: posao je samo kipio u nje-

govih ruku; o poslu govoraše on sa šalom, kako i mora činiti čovjek svjetski, koji ne uzveličava svojih trudova; ali je i bio točan „radnik“. Načelnici dobro gledaju ovake podredjene službenike; a on sam nije nikad posumnjao, da će s vremenom postati ministar, samo ako uzhtije.

— Vi izvoljeste reći, da sam vas nadigrao, progovori Gedeonovski: — a prošle nedjelje, tko me je ono ogulio za dvanaest rubalja? da još . . . .

— Zlotvore, zlotvore, preotme mu rieč Pančin sa laskavom, nešto prezirnom nebrigom i ne više pazeći na njega, pridje k Lizi.

— Nisam mogao ovdje naći ouverturu Oberona, uze on: — Bjelenicka se samo hvastala, da ima sve klasične kompozicije — a u istini ona osim polka i valcera nema ništa: ja sam medjutim pisao u Moskvu, i za koji dan vi ćete tu ouverturu dobiti. Sbilja, produži on, sastavio sam jučer novu romansu; i tekst je moj. Hoćete li, da vam ju pjevam? Ne znam, kakav je posao; Bjelenicka tvrdi, da je veoma mio, no rieči njezine malo valjaju, ja bih rad čuo vaše mnienje. U ostalom mislim, radje poslije.

— Zašto poslije? uplete se Marja Dmitrijevna: — zašto ne odmah?

— Ja sam pokoran, odgovori Pančin s nekim sjajnim i sladkim posmjehom, koji se na njegovih ustnah u jedan čas i pomaljao i nestajao; zatim prikuči koljenom stolicu, sjedne k fortepianu, i prebravši nekoliko akorda, zapjeva ovoga smisla romansu:

„Mjesec visoko plovi nad zemljom medju bliedimi oblaci, no valove morske diže s visine čarobna njegova svjetlost.

More moje duše tebe je priznalo za mjesec svoj, i u radosti i tuzi samo tobom se talasa.

Žalobom ljubavi, žalobom niemih čežnja duša je napu-

njena; meni je gorko... No ti kao onaj mjesec mirna ne znaš za talasanje."

Drugu kiticu pjevao je Panšin s osobitim izražajem i silom; u burnoj pratnji kao da se čuje preljevanje valova. Poslije rieči: meni je gorko... on lako uzdahne, spusti i oči i glas — morendo. Kad je svršio, Liza pohvali motiv, Marja Dimitrijevna rekne: prekrasno, a Gedeonovski klicaše: uznosito! i poezija i harmonija jednako uznosita!... Lenočka s djetinjom bezazlenosti gledaše na pjevača. Jednom rieči, svim se veoma ljubilo djelo mladoga diletanta; no na vratih gostinjske sobe ukaže se u taj par čovjek, već pristar, komu, sudeć po izrazu poniknuta lica i dizanju ramenica, nije se nimalo ljubila romansa Panšinova pored sve „milote". Postojavši malko na vratih i oprašiv debelim rubcem svoje cipele, čovjek taj iznenada smrkne oči, mrgodno stisne ustnice, sagne još niže i onako sgrbljena ledja i lagano unidje u sobu.

— Ah! Hristofore Fedoriću, da ste zdravo! klikne prije od svih Panšin i naglo skoči sa stolice: — Ja nisam mislio, da ste vi ovdje, — pred vami ni za Boga ne bih bio pjevao svoje romanse. Ja znam, vi ne ljubite lagane muzike.

— Ja nisam ni slušao, rekne rdjavo po ruski taj čovjek, i pokloniv se na sve strane, stane nespretno usred sobe.

— To ste vi, mosje Lemm, progovori Marja Dmitrijevna: — došli ste Lizu učiti glasbu?

— Ne, ne Elisafet Mihajlofnu, a Elen Mihajlofnu.

— No liepo, liepo. Lenočka, idi gore s gospodinom Lemmom.

Starac podje za djevojčicom, ali ga Panšin sustavi.

— Nemojte poslije nauke otići, Hristofore Fedoriću, rekne on: — Lizaveta Mihajlovna i ja igrat ćemo u četiri ruke Beethovenovu sonatu.

Starac nešto promrmlja kroz nos, a Panšin nastavi rdjavo u njemačkom jeziku:

— Pokazala mi je Lizaveta Mihajlovna duhovnu kantatu, koju ste njoj posvetili, — prekrasno djelo! Nemojte, molim vas, misliti, da ja ne umijem cieniti osbiljnu muziku, — naprotiv, ona je kadšto dosadna, ali je zato uviek koristna.

Starac pocrveni do ušiju i pogleda na Lizu poprieko, zatim naglo odtetura iz sobe.

Marja Dmitrijevna zamoli Panšina, neka još jednoč pjeva romansu; no on rekne, da ne bi rad nabadao uha učenoga Niemca, već predloži Lizi, da se poprimi Beethovenove sonate. Tada Marja Dmitrijevna uzdahne i predloži Gedeonovskomu, da se s njom sprodje po vrtu. — Meni se hoće, rekne ona, još razgovarati i savjetovati s vami o našem kukavcu Fedji. Gedeonovski se nakesi, nakloni, uzme sa dva prsta svoj šešir i rukavice, koje su akuratno na krilu šešira ležale, i ode s Marjom Dmitrijevnom. U sobi ostanu Panšin i Liza; ona je dokučila i otvorila sonatu; oboje mučeći sjednu za fortepiano. — Odozgo slušao se slabi klepet izpod nesigurnih prstâ male Lenočke.

V.

Hristofor Teodor Gottlieb Lemm rodio se godine 1786. u kraljevini saksonskoj, gradu Kemnicu, od roditelja ubogih muzikanta. Otac mu je igrao na rog, mati na harfu, a on sam već u petoj godini vježbao se na tri različna instrumenta. Osmom godinom ostane sirotče, a desetom započne izsviravati koricu hljeba svojom vještinom. Dugo je i dugo sprovodio skitnički život, igrajući svuda i svagdje — u krčmah, na sajmovih, u seljačkih svatovih, na balovih; napokon padne nekako u orkestar, pa uzpuzavajući sve to više, uzpuže do kapelničkoga mjesta. Izvoditelj bijaše prilično slab; no glasbu je poznavao temeljito. U dvadeset osmoj godini priedje u Rusiju. Pozvao ga bogat ruski vlastelin, koji sâm ne ljubljaše

glasbe, no od tašte gizde držao orkestar. Lemm proživi u njega sedam godina kao meštar kapele, a onda ga ostavi praznih ruku: bogati je vlastelin propao, htio mu dati mjenicu na svoje ime, napokon mu i toga ne učini — riečju odpravi ga bez kopejke. Savjetovaše ga ljudi, neka ide kući: ali on se ne htjede bez ičega povratiti iz Rusije, Rusije velike, ovoga zlatnoga jaza umjetnikâ; odluči ostati i tražiti sreću. Dvadeset godina tražaše ubogi Niemac svoju sreću: bivao je u različne gospode, živio u Moskvi, u gubernijskih gradovih, trpio i patio mnogo, izkušao skrajnju nuždu, bio se od kamena do kamena; kroz sve to vrieme jednako se nadao povratku u svoju domovinu; ova ga nada jedina i držala u nevolji njegovoj. No sudbina ne htjede ga obradovati zadnjom ovom i prvom srećom; u petdesetoj godini, bolestan, prije doba iznemogao, natepe se u grad O . . ., u njem ogrezne i ostane na uviek, okaniv se nade, da će ikad ostaviti mrženu Rusiju. Tu je davao sate u muzici i tako preživljavao kukavni život. Vanjski lik nije nikako bio na korist Lemmu. Malečak, pognut, skrivljenih lopatica, usukana trbuha, velikih širokih tabanica, imao je bliedo-sive nokte na tvrdih i ukočenih prstih, žilavih crvenih ruku; lice mu izorano, obrazi uleknuti, usta sgriznuta, koja su neprestano preživala i tim uz običnu šutnju njegovu navještivala nešto zlokobno; siede zafrkane kose vise mu preko nizka čela; nalik malo prije zalivenim žeravčicam, tinjaju mu gluho drobne, nepomične oči; hodio je težko na svakom koraku sagibajući neokretno tielo. Druga njegova kretanja bijahu nalik nespretnoj gizdosti sovurine u krletci, kada joj se sluti, da na nju gledaju, a ona sama jedva vidi svojim ogromnima, žutima, bojazljivo i driemežno treptavim očima. Zastarjela, neumoljna bieda udarila neizgladivi pečat na ubogoga muzikusa, izkrivila, naružila i onako neliepu figuru njegovu; no za onoga, tko nije vičan od prvoga pogleda osudjivati, bijaše nešto dobra, nešto

častna, nešto neobična na tom poluoborenom biću. Štujući Bacha i Händela, poznavajući dobro svoj posao, nadaren maštom i onom smjelošću misli, kojom se diči samo germanski rod, tko zna, ne bi li Lemm s vremenom stajao u redu velikih kompositora svoje otačbine, da ga je staza života inače povela, da se nije pod nesretnom zviezdom rodio! Mnogo je napisao u životu svojem — ali mu ne posluži sreća, da vidi djela svoja izdana; ne znadijaše ubogi, kako valja posao prihvatiti, gdje treba pokloniti se, kad je nužno, obrati vrieme. Nekoč, davno davno, znanac njegov i štovatelj njegov, i on Niemac, i on božjak, izdade mu dvie sonate o svomu trošku — pa i one utonuše pod gomilami glasbenih magazina; gluho i bez traga izčeznuše, rekao bi, netko ih noću u rieku bacio. Lemm se napokon baci na sve kamenom; godine kraj toga uzimahu svoje: on otvrdne i odrveni, kako su odrvenjeli i njegovi prsti. Osamljen, sa staricom kuharicom, koju je uzeo iz ubožišta (ženio se nije nikada), življaše on u gradu O . . ., u malašnoj kućarici, blizu doma Kalitinskoga; šetaše mnogo, čitaše bibliju, k tomu sbornik protestantskih psalama, k tomu Schlägelov prievod Shakespearovih djela. Davno nije bio ništa sastavljao; no Liza, najbolja njegova učenica, kao da je umjela raznietiti žar duše njegove: za nju sastavi Lemm kantatu, koju je napomenuo Panšin. Tekst je on sam izabrao iz sbornika psalama, dapače nekoje redke od svoje domisli upleo. Kantatu ovu pjevahu dva kora, — kor sretnika i kor nesretnika; na koncu se oba kora pomire i pjevaju zajedno: „Milosrdni Bože, smiluj se nam grješnikom, i odagnaj od nas sve lukave pomisli i nade zemaljske.“ Na pročelnom listu, veoma pomno napisanom, dapače izrisanom, stajaše: „Samo su pravednici pravi. Duhovna kantata. Sastavljena i posvećena djevojci Jelisaveti Kalitinoj, mojoj ljubeznoj učenici, njezinim učiteljem, H. T. G. Lemmom.“ Odozdo bijaše pripisano: „Je-

dino za vas, für Sie allein.“ — Zato je i pocrvenio Lemm i na Lizu prieko pogledao; njega je u dnu duše zaboljelo, kad je Panšin pred njim spomenuo njegovu kantatu.

VI.

Panšin gromko i odvažno pribere prve akorde sonate (on je igrao drugu ruku); ali Liza ni s mjesta. On stane i pogleda na nju. Oči Lizine, uperene upravo na njega, govorahu nezadovoljstvom; usta joj se ne smijahu, i cielo lice bijaše strogo, gotovo raztuženo.

— Što vam je? upita Panšin.

— Zašto vi ne držaste svoga obećanja? rekne ona: — Ja sam vam pokazala kantatu Hristofora Fedorića s tom pogodbom, da mu o njoj ne govorite.

— Kriv sam, kriv, Lizaveta Mihajlovna, — izmakla mi se rieč.

— Vi ste ogorčili njega — pa i mene. Od sada on ni meni se povjeravati ne će.

— Što bi sad, Lizaveta Mihajlovna? Od malih nogu ne mogu vidjeti Niemca mirne duše; sve me nešto pali, da ga razdražim.

— Što vi to, za Boga, govorite, Vladimire Nikolajiću? Taj Niemac, biedni, osamljeni, ubijeni čovjek — pa vam ga nije žao? Vi biste htjeli da ga dražite?

— Imate pravo, Lizaveta Mihajlovna, progovori on: — Svemu je kriva — moja vjekovita nesmotrenost. Ne, nemojte me, ja znadem sebe. Mnogo zla podnio sam ja s te nesmotrenosti. Njoj za ljubav prozvaše me egoistom.

Panšin umukne. Ma on o čem poveo razgovor, uviek ga je s tim svršivao, da je o sebi govorio, a to sve milo, blago i iskreno, da mniš, to je nehotice.

— Vidite u vašem domu, produži on: — majka barem

vaša meni je prijazna — ona je tako dobra; vi . . . u ostalom, no ja ne znam vaše misli o meni; zato me vaša tetka ni živa vidjeti ne može. Mora da sam ju uvriedio kakvom bilo nerazmišljenom, glupom rieči. Ona mene ne ljubi, zar nije?

— Da, progovori Liza nevoljko: — ona vas ne ljubi.

Panšin kao munja preleti prsti po klaviru; jedva vidljiv posmjeh preleti na ustih njegovih.

— Nu, a vi? progovori on: — i vam se ja vidim egoistom?

— Ja vas još malo poznajem, rekne Liza: — no zato vas ne držim egoistom, ja naprotiv moram vam biti zahvalna . . .

— Znam, znam, što mislite reći, prestigne ju Panšin i opet se prsti zaleti po klaviru: — radi nota, radi knjiga, koje vam donašam, radi loših risarija, kojimi napunjujem vaš album i t. d. i t. d. Sve to mogu ja činiti — i zato opet biti egoista. Usudjujem se misliti, da vam nisam dosadan i da me ne držite za zla čovjeka, ali ipak mislite, da ja — kako bi se to reklo? — liepoj dosjetki za volju ne bi prostio ni otcu, ni prijatelju.

— Vi ste raztresen i zaboravan, kao svi svjetski ljudi, progovori Liza: — to je sve.

Panšin se malko smrkne.

— Čujte, rekne on: — ne govorimo više o meni, igrajmo našu sonatu. Jedno vas samo molim, produži on, gladeći listove nota, koje su ležale na pultu: — mislite o meni, što vas volja, nazivajte me makar sebičnjakom, ali me ne zovite svjetskim čovjekom: toga naziva ne mogu živ trpjeti . . . Anch'io sono pittore. I ja sam umjetnik, ma samo loš, pak to, da sam loš, dokazat ću vam sada djelom. Počnimo de.

— Počnimo, prihvati Liza.

Prvo adagio prodje kojekako, premda se Panšin često

puta prebacio. Što je sam sastavio ili dobro izučio, igraše on vrlo milo; no s mjesta je igrao vrlo težko. Drugi dio sonate — brzi allegro — ne ide nipošto od ruke; kod dvadesetoga takta, zaostavši Pančin za dva takta, razsrdi se, nasmije se i odmakne svoju stolicu.

— Ne! klikne on: — danas ne mogu igrati; sreća, što nas nije slušao Lemm; on bi se onesviestio.

Liza ustane, zaklopi fortepiano i okrene se prama Pančinu.

— Što da sad činimo? upita ga.

— Po tom pitanju vas poznajem! Vi ne možete ni časa sjediti skrštenih ruku. Ako vam je po volji, dajte rišimo, dok se nije smračilo. Možda druga muza, — muza slikarije — kako joj je ime? zaboravih . . . možda će mi biti milosrdnija. Gdje vam je album? Kako mi se čini, započeta ondje moja okolica još nije dočeta.

Liza ode u drugu sobu po album, a Pančin, ostav sam, izvadi batistov rubac, otare si njim nokte i zadovoljan gledaše na svoje ruke. One su mu bile veoma liepe i biele; na palcu ljevice nošaše spiralni prsten od zlata. Liza dodje; Pančin se posadi kraj prozora i razvrne album.

— Aha! povikne: — ja vidim, vi ste načeli dokončivati moju okolicu — prekrasno. Vrlo fino! Samo gledajte ovdje — dajte mi olovku — nisu dosta silno povaljene sjene. Vidite.

I Pančin razmahano povuče nekoliko crta. On je sve jednako risao onu istu okolicu: na prvoj osnovci velika stabla nepravilnih grana, podalje poljanu, a prama nebosklonu u daljini grebenaste gore. Liza mu preko ramena gledaše na posao.

— U risanju, i obće u životu, govoraše Pančin, kloneći glavu sad na desno, sad na lievo: — lakoća i smjelost — to je glavni posao.

U taj tren dodje u sobu Lemm, i nakloniv se hladno,

htjede otići. Ali Panšin baci album i olovku na stranu, te pregradi starcu put.

— Kamo, kamo, ljubezni Hristofore Fedoriću? Zar ne ćete počekati na čaj?

— Doma, progovori Lemm gluhim glasom: — glava me boli.

— Eh, ne kopajte trice: — ostanite. Razpravljat ćemo o Shakespearu.

— Glava boli, ponovi starac.

— A mi smo bez vas pokušali sonatu, produži Panšin, ljubezno shvativši starca oko tiela i svietlo se smiešeći: — nego ne podje kako treba za rukom. Pomislite, ja nisam mogao valjano uzeti dvie note redom.

— Vi pi pevala oped sfoj romant lebi, rekne Lemm, odvinuv ruke Panšinu, i izadje van.

Liza poleti za njim i stigne ga na izlazku.

— Hristofore Fedoriću, poslušajte, govoraše ona njemu njemački, sprovodeći ga zelenom, kratkom ledinom preko dvorišta: — ja sam skrivila — oprostite mi.

Lemm ne kaza ni rieči.

— Ja sam vašu kantatu pokazala Vladimiru Nikolajiću; ja sam bila uvjerena, da će ju on po vriednosti ocieniti — i ona mu se sbilja vrlo ljubi.

Lemm stane.

— Ništa zato, reče on po ruski, a onda priloži u svom rodnom jeziku: — ali on ništa ne dokučuje, kako vi toga ne vidite? On je diletant — i ništa više!

— Vi ste nepravedan prama njemu, progovori Liza: — on sve dokučuje i gotovo sve sam može izvesti.

— Da, sve druga klasa, lagana roba, površni posao. To se ljubi, i on se ljubi, i to je njemu dosta — neka mu bude. A ja se ne srdim: ta kantata i ja — mi smo oboje stare lude; mene je malko stid; no zato ništa.

— Oprostite mi, Hristofore Fedoriću, progovori opet Liza.

— Ništa, ništa, ponovi starac opet po ruski: — vi ste dobra djevojka . . . a evo netko dolazi k vama. S bogom. Vi ste vrla djevojka.

I Lemm pospješenim korakom poklima k vratam, na koja ulažaše nepoznat njemu gospodin u sivom paltou i širokom slamnom škrljaku. Pokloniv mu se čedno (on se svakomu nepoznancu u gradu O . . . klanjao, a od poznatih odvraćao se na ulici, — tako mu bijaše načelo), Lemm prodje mimo i nestane ga za plotom. Neznanac začudjeno pogleda za njim i opazivši Lizu, podje pravac k njoj.

VII.

— Vi ne poznajete mene, progovori on snimajući škrljak: — a ja sam vas upoznao, ako i jest proteklo osam godina od onoga doba, što sam vas vidio posljednji put. Tada ste vi još diete bili. Ja sam Lavrecki. Je li vam majka doma? Mogu li ju vidjeti?

— Mamica će se vrlo radovati, rekne Liza: — ona je već čula za vaš dolazak.

— Vi se zovete Jelisaveta? rekne Lavrecki, uzlazeći po stubama triema.

— Da.

— Ja vas se dobro sjećam; u vas je već onda bilo takovo lice, koje se nigda ne zaboravlja, onda sam vam donašao slastice.

Liza porumeni i pomisli: kakov li je čudan! Lavrecki popostane u predvorju. Liza udje u gostinjsku sobu, gdje se razliegao glas i hohot Panšinov; on je pripoviedao nekakvu gospodsku spletku Marji Dmitrijevnoj i Gedeonovskomu, koji su se već povratili iz vrta, i sam se tomu iz svega grla

smijao, što je pripoviedao. Čuvši ime Lavreckoga, Marja se Dmitrijevna sva uplaši, pobliedi i poleti mu u susret.

— Zdravstvujte, zdravstvujte, moj premili cousin! klikne ona razvučenim i gotovo plačljivim glasom: — kako vam se radujem!

— Da ste mi zdravo, dobra moja kuzino, progovori Lavrecki i prijateljski ju uhvati za pruženu ruku: — kako vam Bog pomaže?

— Sjedite, daj sjedite, dragi moj Feodore Ivaniću. Ah, kako se radujem! Dopustite najprije, da vas upoznam s mojom kćeri Lizom . . .

— Ja sam se već i sam preporučio Lisaveti Mihajlovnoj, prekine ju Lavrecki.

— Mosje Pančin . . . Sergej Petrović Gedeonovski . . . Ama sjedite! Gledam na vas, pa zapravo i svojim očima ne vjerujem. Kako vam zdravlje?

— Kako izvolievate vidjeti: procvjetavam. A i vi, kuzino — da vas ne ureknem — ne pomršavili u ovo osam godina.

— Toliko se dakle vremena nismo vidjeli, fantastično progovori Marja Dmitrijevna: — Odakle vi dolazite sada? Gdje ste ostavili . . . to jest, htjela sam reći, smeteno prihvati — htjela sam reći, hoćete dugo u nas ostati?

— Ja sam došao sada iz Berlina, rekne Lavrecki: — a sutra idem na ladanje, po svoj prilici na dugo vremena.

— Vi ćete valjda u Lavrikah živjeti?

— Ne, ne ću u Lavrikah; ima u mene dvaest vrsta odavle dobarce, tamo ću poći.

— Dobarce, što vam je po Glafiri Petrovnoj ostalo?

— To.

— Ta molim vas, Fedore Ivaniću! vi imate u Lavrikah takav divni dvor!

Lavrecki namrči obrve.

— Da . . . ali i na tom dobarcu imam dvorac; a drugo mi ne treba. To mjesto za ovaj par upravo mi je najudobnije.

Marja Dmitrijevna opet se zaplete u smeću tako, da se je dapače uzpravila i razširila ruke. Panšin joj prileti u pomoć i povede razgovor s Lavreckim. Marja Dmitrijevna dodje k sebi, nasloni se u fotelj i kadkada baci po koju rieč u razgovor; no pri tom je tako žalobno gledala na svoga gosta, tako izražajno uzdisala, tako bojazljivo klimala glavom, da je Lavreckomu na posljedku dodijalo, te ju dosta ljutito upita, je li zdrava.

— Hvala Bogu, odgovori ona: — a zašto?

— Zato, što mi se čini, da vam nije baš najbolje.

Marja Dmitrijevna pretvori lice dostojno i ponešto uvriedjeno. — Ako je tomu tako, pomisli ona, i meni je sve jedno; moj baćuška, tebe ni briga nije; drugi bi svisnuo od tuge, a ti još debljaš. Marja Dmitrijevna nije se prenavljala govoreći sama sa sobom; u razgovoru sa drugima govorila je biranije.

Lavrecki doista nije izgledao kao žrtva udesa. S njegova rumena, pravo ruskoga lica, s bliedim čelom, podebelim nosom i širokim pravilnim usnama, cvjetaše stepno zdravlje, krepka i dugovjeka sila. Bio je to pravi junačina — i plavetna kosa vijaše se na njegovoj glavi kao u mladića. Samo u očiju, očiju modrih, izbuljenih i nešto ukočenih, mogao si opaziti — neku zamišljivost, neku sustalost, a glas mu zvučaše monotonim zvukom.

Medjutim Panšin gledaše uzdržati razgovor. On je naveo rieč na probitke od varenja šećera, o kojem je pročitao nedavno dvie francuzke knjižice, te uze, ne spominjući ih ni jednim slovcem, sa spokojnom skromnosti razlagati njihov sadržaj.

— Ta to je Fedja! zavapije na jednoč iz susjedne sobe za poluotvorenim vratima glas Marte Timofejevne: — Fedja, upravo Fedja! I starica naglo doleti u gostinjsku sobu. Još Lavrecki nije dospio ustati sa stolice, a ona ga već ogrlila.

— Daj da te vidim, da te vidim, klikovaše ona, odmičući se od njegova lica. Eh! kako si mi divan: postarao, al nimalo ne poružnio u istinu. Ama zašto mi ruke ljubiš — mene poljubi, mene, ako ti se ne gruste moji navorani obrazi. Nisi, ne boj se, upitao za me, je li, kaže, živa tetka moja? A gle; na moje si se ruke rodio, nevaljanče jedan. No ništa zato; kad bi bio i spomenuo mene staricu! Samo da si mi došao, umniče moj. — A ti, majčice moja, rekne stara Marji Dmitrijevnoj, — što, jesi li mi ga čimgod ugostila?

— Ne treba mi ništa, prihvati brzo Lavrecki.

— Ta bar mi se čaja napij, baćuška moj. Gospodi Bože moj! došao tko zna od kuda, pa mu ni čaše čaja ne dadu. Lizo, idi, pobrini se, požuri. Pamtim ja, djetetom bio je on proždrlica strašna — pa i sada jamačno ljubi okusiti.

— Moj naklon, Marto Timofejevna, prihvati duboko se klanjajući Panšin, popošav sa strane prama starici, koja se uzbunila.

— Oprostite mi, moj gospodine, odgovori ona: — nisam vas od same radosti ni opazila. — Na mater si se svoju uvrgao, na golubicu moju, produži ona, obrativ se opet k Lavreckomu: — samo ti je nos bio očevski, očevski je i ostao. No kaži mi, ostaješ li dugo u nas?

— Sutra odlazim, tetko.

— Kamo?

— K sebi, u Vasiljevsko.

— Sutra?

— Sutra.

— E, sutra, sutra. S Bogom, — ti ćeš najbolje znati. Samo čuj me, ne otidi, da mi se ne oprostiš. Tu ga starica pomiluje po obrazu. — Nisam te mislila dočekati, ne što bi se bila na smrt pripravljala; meni valja još deset godina zahvatiti; svi mi Pestovi dugovjeki; tvoj pokojni djed nazivao nas dvožilci. Nego ti, Bog te znao, koliko bi još dugo u tu-

djinstvu priklapao. No sad si mi dečko, dečko; valjda još uviek deset puda čaja jednom rukom možeš podići? Tvoj pokojni otac, oprosti mi, koliko je i bio inače sulud, u tom je dobro činio, što ti je uzeo Švajcarca, s kojim si se, znaš, šakao; gimnastika, kako li, zove se to? — Ma što sam se ja tako razkokodakala? g. Panšína samo sam smela u pripoviedanju (ona ga nikada nije zvala, kako bi trebalo, Pànšinom). Hajde radje da čaj pijemo; podjimo na terasu, baćuška, i ondje ga pijmo; u nas su šljive izvrstne — nema takih u vaših Londonih, ni Parizih. Hodimo, hodimo, a ti, Fedjuška, daj mi ruku. O! kakva ti je pusta debela! S tobom, ne boj se, ne pada se lasno.

Svi ustanu i odu na terasu, svi, osim Gedeonovskoga, koji je tihomice izmaknuo. Doklegod se je Lavrecki razgovarao sa domaćicom, Panšinom i Martom Timofejevnom, on je sjedio u kutu, pozorno trepajući i s djetinjom znaličnosti otvorenih usta pazeći: sada je odletio raznašati po gradu viest o novom gostu Marje Dmitrijevne.

Taj isti dan, u jedanaest sati na večer, ovo se sbivalo u domu gospodje Kalitinke. Dolje na pragu gostinjske sobe ulovio Panšin sgodan čas, oprašta se s Lizom i govoraše joj, držeći ju za ruku: vi znate, tko mene mami ovamo; vi znate, zašto ja neprestano dolazim u vaš dom; čemu govoriti, gdje je sve jasno. Liza mu na to ništa ne odgovara, niti se smieši, već lako navukavši obrve i porumenjevši, gleda na polje, nu ruke ne povlači iz ruke njegove, — medjuto gore, u sobi Marte Timofejevne, pri svjetlu lampice, što tinja pred tamnim starinskim ikonama, sjedi Lavrecki u fotelju, podupro se lakti na koljena i naslonio glavu na ruke; starica, stojeći pred njim i mučeći, od vremena do vremena gladi mu kosu. Probavivši s njom više od ure, oprosti se sa domaćicom. On gotovo ništa ne kazivaše staroj svojoj dobroj prijateljici, niti

ga ona izpitivaše... Pa što da se kazuje, što li izpituje? Ona je i onako sve razumjela, ona je i onako sve sučuvstvovala, čim je uzdisalo njegovo srce.

VIII.

Molimo štioca, neka za kratko vrieme za nami svrne od naše pripoviedke. Feodor Ivanić Lavrecki polažaše od starodavnoga boljarskoga roda. Praroditelj Lavreckih došao je iz Pruske za kneževanja Vasilija „Oslieplјenoga“ i dobio je za leno 200 četvrtî zemlje u Bježeckom Vrhu. Od njegovih potomaka mnogi su vršili razne službe, pod kneževima i velikašima bili na udaljenim vojvodstvima, no nijedan od njih nije došao dalje od stolnika ni stekao znamenita imutka. Najbogatiji i najznatniji od svih Lavreckih bijaše pradjed Fedora Ivanića — Andrija Lavrecki, čovjek žestok, drzovit, uman i lukav. Do dana današnjega nije prestao glas o njegovu samovoljnom postupku, o biesnoj ćudi, bezumnoj razsipnosti i nezasitnoj pohlepnosti. On je bio veoma tust i visoka rasta, u licu osmagao i bez brade, u govoru bi hrkao i izgledao pospan; no što je on tiše govorio, to su više drhtali svi oko njega. I žena mu, rodom ciganka, bijaše prama njemu, buljooka jastriebova nosa, žuta okrugla lica, svadljiva i osvetljiva; ona nije ni u čem popuštala mužu, koji ju je mučio gotovo na smrt i koga ona nije preživjela, premda se je s njim vjekovito grizla. Njihov sin Petar, Fedorov djed, nije se uvrgao na otca; bio je to prost, stepni vlastelin, bukač i pravdaš, surov, ali ne zao, gostoljubiv i ljubitelj lova. Bilo mu je trideset godina, kada je po otcu nasliedio 2000 dušâ i u dobru redu; no ih je skoro razpustio, dielom prodao svoje imanje, služinčad razmazio. Kao žohari uzeše dolietati iz sviju strana znani i neznani mali ljudi u njegove obširne, tople i neuredne odaje; jelo se to i pilo, čim je Bog darovao; no uviek

do sita i pjana, slaveći i veličajući dobroga domaćina. Zato je i domaćin svoje goste, kad bi bio zle volje, slavio i hvalio — stepihljebi i čankolizi; a bez njih je umirao od dosade. Ženu si, dobru i smjernu ženu, uzeo je Petar iz obitelji u susjedstvu, kako mu je otac obrao i naložio; ime joj bijaše Ana Pavlovna. Ne miešajući se ni u što, ona je primala goste drage volje, i sama u pohode rado izlazila, premda pudrati se bijaše, kako reče, smrt njezina. U starosti je pripoviedala, kako su joj stavljali na glavu pusteni nakit, sve vlasi češljali gore, mazali salom, posipali brašnom, upletali željezne žice, — a kasnije se nije mogla oprati; u goste pak ići bez pudra — bila bi zamjera; — to muka bijaše! — Ona je ljubila brzo se voziti na konjih, kartati se bila je gotova od jutra do večera, i uviek bi rukom pokrivala upisani mali gubitak, kad bi joj muž prišao k stolu, gdje se igra, a ipak sav svoj miraz, sve novce dala njemu podpuno na razpolaganje.

Ona je svomu mužu rodila dvoje djece: sina Ivana, Fedorova otca, i kćer Glafiru. Ivan se nije odgajao doma, nego u bogate, stare tetke, kneginje Kubenske, koja mu je namienila svekoliko baštinstvo (bez toga ne bi ga bio otac pustio). Kneginja Kubenska odievala je Ivana kao lutku, naimala mu svakovrstne učitelje, stavila mu za mentora Francuza, nekoga mr. Courtina de Vaucelles, bivšega abata, učenika Jean Jaques Rousseau-a, tankoumna i vješta spletkara, čisti cvietak emigracije francuzke, kako ga zvala kneginja, i napokon s tim svršila, da je u sedamdesetoj godini taj cvietak za muža uzela i baštinikom svojim učinila, pa za kratko vrieme, naličena, parfimirana ambrom à la Richelieu, okružena od Arapićâ, tankonogih pasa i kričljivih papiga, umrla na svilenu, izkrivljenu divančiću dobe Ljudevita XIV. s emaljovanom tabakirom Petitotove radnje u ruku, umrla, ostavljena mužem; lukavi gospodin Kurten volio je s njezinim blagom u Parizu živjeti. Ivanu

je bilo dvadeset godina, kada se ova nenadana oluja nad njim razlila (mi govorimo o kneginjinu braku, a ne o smrti); on ne htjede ostati u tetkinoj kući, gdje se je iz bogata nasljednika iznenadana pretvorio u siromaha; petrogradski sviet, u kojem je odrastao, stade mu se odsada uklanjati; poći u službu, od početka nizku, trudnu i mračnu, mrzilo ga (sve to pada u sam početak carevanja imperatora Aleksandra); ne preostade mu ino, nego od nevolje se vratiti na ladanje k otcu.

Blatno, biedno i mračno činjaše se njemu očinsko gniezdo; tišina i tromost ladanjskoga života vriedjala ga na svakom koraku i grizaše dosada. Zato su ga svi, osim matere, neprijažno u kući gledali. Otac ne mogaše podnositi njegovih priestolničkih običaja, njegovih frakova, žabo-a, njegovih knjiga, njegove flaute i čistoće, u kojoj nije bez prava osjećao neki prezir; on se je doista žalio i vrčao na sina. — „Ništa mu ovdje nije po ćudi, govoraše on, za stolom se prenavlja, ne jede, služinčadi ni njihove duhe ne podnosi, pijanih vidjeti ne može, dirnuti koga uz njega ne smiješ, služiti ne će, zdravljem, vidiš, kukavan, pi, tko bi mazencu ugodio! A sve odatle, što mu se Voltaire po glavi šepiri.“ Starac se osobito srdio na Voltaira i onoga „nevjernika“ Diderota, ako i nije ni jednoga redka iz njihovih djela pročitao: čitanje nije bilo za nj. Petar se Andrejić nije prevario: i Voltaire i Diderot vrćahu se po glavi sina njegova, ali ne samo oni — i Rousseau i Raynal i Helvecij i mnogi drugi, slični njima, pisci bili su mu u glavi, ali samo u glavi. Bivši nastavnik Ivana Petrovića, bivši abat i enciklopedist zadovoljio se, da ulije svojemu gojencu u glavu svu premudrost 18. vieka, te je on tako i hodio napunjen njome; no ova mudrost nije se smiešala s njegovom krvi, nije pronikla u njegovu dušu, niti se pretvorila u krepko uvjerenje. A tko će i iskati uvjerenja od mladića prije petdeset godina, kad mi još ni danas nismo dorasli do njih?

I onima, koji su pohadjali očev dom, bijaše Ivan Petrović neugodan: oni su mu se gadili, oni su ga se bojali; a sa sestrom Glafirom, koja je bila dvanaest godina starija, nikako se nije mogao slagati.

Čudnovato je biće ta Glarifa: ružna, grbava, mršava, sa široko raztvorenim, strogim očima i stisnutim, tankim ustnama, ona je licem, glasom i uglatimi, brzimi kretanji nalikovala svojoj babi ciganki. Tvrdoglava i vlastoljubiva, nije ni čuti htjela o udaji. Povratak brata joj Ivana nju je vrlo ozlovoljio. Dokle ga je kneginja Kubenska u sebe držala, nadala se Glafira naslieditи bar polovinu očeva dobra: ona je i škrta bila kao baba njezina. Osim toga bila je i zavistna bratu svomu, što je bio tako izobražen i tako liepo govorio po francuzki pariskim izgovorom, a ona je jedva znala reći: bon žur i koman vu porte vu? Istina, da ni otac ni mati njezina nisu nimalo znali francuzki; no tim joj ne bijaše lašnje.

Ivan ne znadjaše, kuda, kamo li od čama i dosade, nije još sproveo godinu dana, a već mu se to činilo kao deset godina. Samo je s materom razgaljivao dušu, bivajući s njom ciele ure u nizkih sobah njezinih i slušajući nekićenu razgovornost dobre žene i jedući ukuhano voće. U matere njegove za to vrieme bijaše medju drugimi sobaricami jedna vrlo liepa djevica, jasnih, krotkih očica i tankih crta u licu, imenom Malanja, žena umna i smjerna. Na prvi pogled zagleda se u nju Ivan Petrović, i on ju zaljubi, on zaljubi bojazljivi njezin hod, stidljive joj odgovore, tihi glasak i tihi posmjeh; svakim danom postajaše mu milija. A i ona se privije k Ivanu svom silom duše svoje, kako se priviti umiju samo ruske djevojke, i poda mu se.

U vlastelinskom dvoru na ladanju ne može se nikakva tajna dugo držati: ciela kuća sazna do mala o savezu mladoga gospodina s Malanjom, sazna napokon i sam Petar Andrejić. U drugih okolnostih on po svoj prilici ne bi ni mario

za tako neznatnu stvar; no sada, gdje se od davna zlobio na svoga sina, obraduje se sgodi, da može zastidjeti petrogradskoga mudraca i kicoša. Podigne se huka, buka: Malanju zatvore, a Ivana Petrovića zovnu k otcu. Na taj rogobor doleti i Ana Pavlovna. Ona htjede ublažiti muža; ali muž ne sluša ničega. Kao jastrieb naleti na sina, prigovarajući mu bezbožtvo, nemoralnost i pritvorstvo; na njega ujedno izlije svu žuč, što je nakipjela proti kneginji Kubenskoj, i obaspe ga pogrdama. S početka Ivan Petrović mučaše smjerno: no kad mu otac zaprieti sramotnom kaznom, onda i on plane. „Nevjernik Diderot opet na pozorištu — mišljaše on — dobro, i ja ću ga pozvati; postojte, imat ćete se čemu čuditi.“ Pa onda spokojnim, ravnim glasom, premda u svem tielu dršćući, izjavi Ivan Petrović svomu otcu, da ga bez razloga kori s nemoralnosti, pa ako on i priznaje svoju krivnju, da ju je voljan popraviti, s tim radije, što ne mari za krive predsude, te će oženiti Malanju. Izrekavši ove rieči, Ivan je Petrović bez sumnje postigao svoj cilj: on je zagnao otca u takovo čudo, da je oči izbuljio, i za onaj tren zaniemio! — No kada se opet osviestio, baš kako je bio u jutarnjem odielu od vjeveričina krzna i sa papučama na bosim nogama, navali pestima na Ivana Petrovića, koji se je taj dan, kao od prkosa, počešljao à la Titus i obukao novi englezki modri frak, čizme sa resami i elegantne, tiesne hlače od jelenje kože. Ana Pavlovna udari u živu viku i zakrije lice rukami, a njezin Ivan pobježe kroz svu kuću, izskoči na dvor, odleti u vrt, pa onda na cestu, te je sve bježao bezobzirce, dok nije napokon prestao slušati za sobom težki topot očevih papuča i njegovu žestoku, sve to slabiju viku . . . Stoj, zlikovče! vikaše otac, — stoj! proklet ću te! — Ivan Petrović zakloni se u susjednoga vlastelina, a Petar Andrejić vrati se doma vas iznemogao i oznojen, te gotovo bez daha izjavi, da sina lišava blagoslova i nasljedstva, zapovjedi, da se spale sve njegove

bezumne knjige, a djevojka Malanja da se bez odvlake pošalje u odaljeno selo. Našli se dobri ljudi, potražili Ivana Petrovića i obaviestili o svemu. Postidjen, razbješnjen odluči se osvetiti otcu, i istu noć uvrebavši seljačke taljige, na kojima se vozila Malanja, otme ju na silu, odpiri s njom u bližnji grad i vjenča se s njome. Novcem ga snabdjene susjed, vječno pijani i dobroćudni bivši mornar, strašan ljubitelj svake, kako je govorio, plemenite historije. Drugi dan Ivan Petrović napiše ugrižljivo, hladno i učtivo pismo Petru Andrejiću, a sam ode u selo, gdje je živio njegov rodjak Dmitrij Pestov sa svojom sestrom, već poznatom čitateljima, Marfom Timofejevnom. On im izpripovjedi sve, objavi, da ide u Petrograd tražiti mjesto, zamoli ih, da bi na vrieme bar pridržali njegovu ženu. Kada je izustio rieč: ženu — obliju ga gorke suze, i zaboravivši svoju priestolničku naobraženost i filozofiju, ponizno, poput ruskoga jadnika, padne do nogu svojim rodjakom, i dapače takne pod svojim čelom. Pestovi, ljudi milostivi i dobri, pristanu drage volje na njegovu molbu; on probavi u njih tri tjedna, u potaji čekajući, ne će li stići odgovor od otca; no odgovora ne bijaše, i nije mogao stići. Starac je, saznavši za svadbu sinovu, legao u postelj i zaprieti spominjati ime Ivana Petrovića; samo mati, kradom od muža, posudi od crkvenoga nadzornika i pošalje 500 rubalja zajedno sa svetom sličicom njegovoj ženi; bojala se pisati, ali po suhom seljaku, kojega je poslala, a kojemu je bila šala prevaliti šestdeset vrsta, poruči sinu, neka se odviše ne žalosti, Bog će dati, da se sve promieni i da otac svoj gnjev preokrene u ljubav; da bi i ona voljela drugu snahu, no kad je očito tako bilo ugodno Bogu, da ona šalje Malanji svoj materinski blagoslov. Suhi seljak, koji je tu poruku donio, dobije rubalj, zamoli dopuštenje vidjeti mladu vlastelinku, svoju kumu, i ruku joj poljubi i vrati se doma.

A Ivan Petrović ode u Petrograd s lakim srcem. Čekala

ga je nepoznata budućnost; možda mu je prietila bieda, no on se razstao sa mrzkim ladanjskim životom, a što je glavno — nije izdao svojih nastavnika, on je u istinu „pustio u tečaj" i opravdao činom Rousseau-a, Diderota i la Déclaration des droits de l' homme. Čuvstvo izpunjene dužnosti, slavodobića, čuvstvo gordosti napunjaše mu dušu; pa i razstava od žene nije ga mnogo bunila; gotovo bi ga više smućivala nužda, da postojano živi sa ženom. Sad je bila stvar učinjena; trebalo se latiti drugih posala. U Petrogradu, preko svake nade, sve mu podje za rukom: kneginja Kubenska, — koju je monsieur Courtin već ostavio na cjedilu, no koja još nije umrla, — da bi čime god zagladila svoju krivnju prema rodjaku, preporuči ga svim znancem i pokloni mu 5000 rubalja — možda svoj zadnji novac — dapače L' Epinovu uru s njegovim imenom u girlandi amoretâ. Nisu prošla ni tri mjeseca, a on već steče mjesto pri ruskom poslaničtvu u Londonu i zaplovi na more s prvom englezkom ladjom, koja je krenula (onda se još nije mislilo na parobrode). Nekoliko mjeseca iza toga dobije pismo od Pestova. Dobri vlastelin čestita Ivanu Petroviću, što mu se rodio sin, koji je došao na sviet u selu Pokrovskom 20. kolovoza 1807. godine i dobio ime Fedor za čast svetoga mučenika Fedora Stratilata. Poradi velike slabosti pripisala je Malanja Sergejevna samo nekoliko redaka; no i ovi nemnogi redci udivili su Petrovića: on nije znao, da je Marta Timofejevna naučila njegovu ženu pisati. Ivan Petrović nije se dugo podavao sladkoj pobudi roditeljskih čuvstava: on je udvarao jednoj od tadašnjih znamenitih Frinâ i Laidâ (klasična su imena procvjetala u to doba); Tilzitski je mir upravo bio uglavljen i sve je hrlilo na nasladu, sve se zanosilo u nekom biesnom vihru; crne oči živahne krasotice zavrtjele su i njegovom pameću. Novaca je u njega bilo veoma malo; on se sretno kartao, imao poznanstva, učestvovao u svih veseljih, naprosto, plovio s punim jedrima.

IX.

Starac Lavrecki ne mogaše dugo oprostiti sinu svomu ženitbu; da je Ivan Petrović, iza pola godine, oborene glave zakucao na vrata njegova i pao pred noge njegove, on bi, Bože moj, smilovao se njemu, izgrdiv ga iz prva pošteno i poprietiv mu radi straha batinom; no Ivan Petrović življaše u tudjini, pa kako se čini, ni glava ga ne boli. — Muči! ne usudjuj se! tvrdio bi Petar Andrejić svaki put svojoj ženi, kad bi ova samo spomenula o smilovanju: — štenac jedan, ima uviek za me Bogu hvaliti, što ga nisam prokleo; pokojni otac ubio bi ga svojom rukom, nesretnika, i dobro bi učinio. — Ana Pavlovna samo bi se kradom krstila na ove grozne rieči. A o ženi Ivana Petrovića stari Lavrecki ni čuti ne htijaše, pače, odgovarajuć jednoč na pismo, u kojem Pestov o snasi njegovoj govori, poruči mu, da on snahe ne pozna i nema, i da zakoni zabranjuju držati pobjegle djevojke, a drži svojom dužnošću, da ga opomene. Ali kasnije, saznavši, da mu se unuk rodio, omekša, izpod ruke popita za zdravlje rodilje i izpod ruke pošlje joj novaca. Fedji jedva bijaše jedna godina, kada mu se baba Ana Pavlovna na smrt razboli. Nekoliko dana pred smrt, ne ustajući više s postelje, s bojazljivimi suzami na ugašenih očiju moljaše muža pred duhovnikom, da želi vidjeti i oprostiti se sa snahom, te blagosloviti unuka.

Ogorčeni starac umiri ju i onaj čas pošalje vlastitu svoju kočiju po snahu, prvi put nazivljući snahu Malanjom Sergejevnom. Ona dodje s djetetom i Martom Timofejevnom, koja ju ne bi ni pod živu glavu pustila samu. Polumrtva od straha, unidje Malanja u kabinet Petra Andrejića, a dadilja nošaše za njom Fedju. Petar Andrejić mučeći pogleda na nju; ona pridje k njegovoj ruci; drhtave joj usne jedva se sklope u bezzvučni cjelov.

— Nut, na silu vlastelko, progovori on napokon: — zdravstvuj; hajdmo gospodji.

On ustane i nagne se nad Fedjom; čedo se nasmije i pruži prama njemu bliede ručice. U starca se srce prevrne.

— Oh, rekne on, sirota mala! Za otca me moliš; ne ću ja tebe ostaviti, ptiću mili!

Malanja Sergejevna kako je unišla u spavaonicu Ane Pavlovne, onako je kod vrata na koljenih ostala; Ana Pavlovna mahne joj rukom, ogrli ju i blagoslovi sina njezina, zatim, obrativši žestokom bolešću oglodano lice prama mužu svomu, htjede nešto progovoriti . . .

— Znam, znam, o čem misliš prositi, prestigne ju Petar Andrejić: — ne brini se; ona ostaje u nas, i njoj za volju Vanku ću pomilovati.

Ana Pavlovna s trudom primi ruku muža svoga i pritisne na usta svoja. Još isti taj večer izpusti dušu svoju.

Petar Andrejić održi svoju rieč. On napiše sinu list i javi mu, da mu za volju umrloj materi i za volju djetetu Fedoru povraća blagoslov, a Malanju Sergejevnu nastanjuje u svoj dom. Za nju prirede dvie sobe, on ju pokaže najodličnijim svojim gostom, jednookomu brigadiru Skurehinu i njegovoj ženi, pokloni joj za poslugu dvie djevojke i slugu. Marta Timofejevna s težkim srcem razstane se s njom; ona je mrzila na Glafiru i u jedan se dan tri puta s njom zavadila.

Težko i nemilo bijaše s prva biednoj ženi; no malo po malo ona preboli i navikne se svomu svekru, i on se navikne njoj, pače zaljubi ju, premda gotovo nikada nije s njom govorio, premda na samom njegovu milovanju moglo se vidjeti neko nehotično poniživanje. Glafira još za života materina prisakupila je po malo cieli dom u svoje ruke; svi počevši od otca njoj se pokoravahu; bez njezina znanja ne bi se ni komadić šećera izdao, i ona bi voljela umrieti, nego li vlast podieliti s drugom domaćicom, pa još s kakovom domaćicom!

*

Ženitba bratova više je razdražila nju, nego Petra Andrejića: ona je uzela za zadaću naučiti uteklicu! I Malanja sirota od prvoga časa postane joj robkinjom. Pa kako bi se bila i mogla boriti sa samovoljnom, nadutom Glafirom ona, koja je bila bez odgovora, uviek smućena i zastrašena, a slaba zdravlja? Ne priedje dan, da joj Glafira ne spomene prijašnjega položaja, da je ne pohvali, što se ne zaboravlja. Na sve te napomene i pohvale mirna bi ostala Malanja, makar je koliko težko; no uzeše joj i Fedju: to ju je porazilo. Jer ona tobože nije vrstna baviti se njegovim odgajanjem, nisu je ni k njemu pustili; Glafira uzme taj posao u svoje ruke. Malanja u žalosti svojoj pozivaše u listovih Ivana Petrovića, da se što skorije doma vrati; i sam stari Lavrecki željaše ga vidjeti; no on je samo odgovarao, hvalio otcu za ženu, za poslane novce, obećavao skoro doći, — ali ne dodje. Godine 1812. napokon vrati se u Rusiju. Ugledav se prvi put poslije šest godina, ogrle se otac i sin, i ni jednom rieči ne spomenu stare zavade. No onda se nije o tom ni radilo: ciela Rusija spremaše se na dušmanina, i otac i sin poćute, da ruska krv teče u njihovih žilah. Petar Andrejić o svom trošku podigne cielu četu ratnika. Vojna se medjutim svrši, pogibli nestane. Ivanu Petroviću opet dosadi, opet ga srce povuče u daljinu, u onaj sviet, s kojim se srastao, i gdje se je kao doma osjećao.

Malanja ga ne mogaše uzdržati: ona je za njega preneznatna bila. Pače i njezine nade nisu se izpunile: muž takodjer odobri, da Fedja ostane u ruku Glafirinih. Biedna žena Ivana Petrovića ne preboli ovoga udarca, ne preboli novoga razstanka: bez šuma, bez vike, tiho i mirno za nekoliko dana ugasne njezin život. Za cieloga svoga života ona ne umjede protiviti se ničemu, i sa svojom nesrećom nije se borila. Ona već ne mogaše govoriti i već se sjena groba slagala na licu njezinu; ali na licu njezinu još uviek bijaše strpljiva zamišlje-

nost i postojana krotkost smirenja, s istom niemom pokornošću gledaše na Glafiru, i kako je Ana Pavlovna na smrtnom logu poljubila ruku Petra Andrejića, tako se je i ona prignula k ruci Glafirinoj i preporučila njoj, Glafiri, svojega jedinca sina. Ovako svrši zemnu svoju stazu tiho ovo i dobro biće, sam Bog znade, zašto izčupano iz rodnoga busena, da odmah, poput odsječena drvca, bude bačeno s korienjem na sunce: ono uvenu i propade bez traga, ovo biće, i nitko ne požali za njim. Žalili su Malanju Sergejevnu njezina sobarica i Petar Andrejić. Starcu nedostajaše njezine šutljive prisutnosti. „Prosti — s Bogom, moje mirno janje!“ šaptaše on, posljednji put klanjajući se njoj u crkvi. I on suze ronjaše, bacajući grudu zemlje u grob njezin.

Pa i starac ne življaše dugo iza Malanje, ne duže od pet godina. Zimi godine 1819. umre on nečuveno, neznano u Moskvi, kamo se s Glafirom i unukom preselio, i na smrtnom času naloži, da ga sahrane kraj Ane Pavlovne i „Malaše“. Ivan Petrović bavljaše se u to doba u Parizu radi svoje zabave. Već godine 1815. prešao je on u mir. Saznavši za smrt očevu, nakani se vratiti u Rusiju. Valjaše pomisliti na svoja dobra, a i Fedji po pisanju Glafirinu bijaše minulo dvanaest godina i nadošlo vrieme osbiljno se latiti njegova uzgoja.

X.

Ivan Petrović vratio se u Rusiju anglomanom. Kratko ostrižene vlasi, naškrobljeni žabo, dugi grahorasti kaput s množinom ovratnikâ, kiseli izraz lica, neka rezkoća i ujedno ravnodušnost u ponašanju, proiznašanje kroz zube, drveni iznenadni hohot, nestadak posmjeha, izključivo politički i političko-ekonomijski razgovor, strast ka krvavim rostbifom i portvajnu — sve je to u njega odisalo Velikom Britanijom. No — za čudo! prevrativši se u anglomana, Ivan Petrović

u isto doba postade patriotom, bar je sebe nazivao patriotom, premda je Rusiju slabo poznavao, te premda se nije držao nijednoga ruskog običaja i neobično se izražavao u ruskom jeziku: u običnom govoru njegova rieč, neokretna i troma, sva je bila izšarana galicizmi; no čim se je razgovor ticao važnih predmeta, u Ivana su se Petrovića odmah pojavili izrazi kao: „dokazati nove pokušaje samousrdja“, „to se ne podudara sa samom naturom okolnosti“ i t. d. Ivan Petrović donese sa sobom nekoliko rukopisnih osnova, kako će urediti i popraviti gospodarstvo; on bijaše veoma nezadovoljan onim, što je vidio, — osobito mu je smućivalo žuč, što nema sustava. Kad se je sastao sa sestrom, on joj u prvu rieč javi, da je namjeran uvesti temeljne reforme, da će u buduće u njega sve ići po novom sustavu. Glafira Petrovna nije mu ništa odgovorila, nego je samo stisnula zube i pomislila: „Kuda ću se onda ja djenuti?“ — U ostalom došavši na imanje zajedno sa bratom i sinovcem, ona se skoro upokoji. U kući se istina dogode neke promjene: siromasi i čankolizi podvrgli se neodvlačnu izgonu; medju njima nastradaše dvie starice, jedna — sliepa, a druga — slomljena od uloga, nadalje iznemogli već major Očakovskih vremena, koga su poradi njegove u istinu zamašne gladi hranili samo crnim hljebom i lećom. Takodjer izadje nalog ne primati predjašnje goste: njih sve zamieni udaljeni susjed, neki plavokosi, gukavi barun, veoma krasno uzgojen i veoma bedast čovjek. Došlo je novo pokućstvo iz Moskve; uvedene su pljuvačnice, zvonca, stolovi za umivanje; doručak se počeo podavati inače; inostrana vina izagnaše vodku i likere; služinčadi sašili nove livreje, u obiteljski grb unesen je podpis: „in recto virtus“... U bitnosti pak Glafirina se vlast nije nimalo umanjila: svi izdatci, kupnje, kao i prije, zavisjele su od nje; iza granice dovedeni kamerdiner iz Alzacije pokušao je, da ju nadidje — i izgubi mjesto bez obzira na to, što mu je gospodin bio

zaštitnikom. Što se tiče gospodarstva, uprave imanja (Glafira je i u tom imala diela), bez obzira na to, što je Ivan Petrović izrazio svoju namjeru: udahnuti nov život u taj kaos, — ipak je sve ostalo po starom, samo što se je gdjegdje pribavio porez, „baršćina“ postala tegotnija i osim toga bilo zapriećeno mužikom, da se obraćaju upravno na Ivana Petrovića. Patriot je još silno prezirao svoje sugradjane. Sustav Ivana Petrovića bio je u punoj sili svojoj primienjen samo na Fedju: njegov se je uzgoj doista podvrgao „temeljnoj reformi“: otac se izključivo bavio njime.

XI.

Do povratka Ivana Petrovića iz tudjine Fedja se nahodio, kako je rečeno, pod brigom Glafire Petrovne. Nije mu bilo još osam godina, kad mu je umrla mati; on je nije vidio svaki dan, ali ju je ljubio strastno: uspomena na nju, na njezino krotko i bliedo lice, na njezine turobne poglede i ponizno draganje za uviek se je utisnula u njegovo srce; no tamno je shvaćao njezin položaj u kući; on je ćutio, da je medju njim i njom postojala pregrada, koju ona nije smjela ni mogla razrušiti. Otca se je pobojavao, pa i sam Ivan Petrović nikada ga nije dragao; djed ga je riedko kad pogladio po glavici i pripuštao ga k ruci, no nazivao ga i držao bedačićem. Po smrti Malanje Sergejevne tetka ga konačno uzme pod svoje ruke. Fedja je se bojaše, bojao se njezinih svietlih i pronicavih očiju, njezina rezkoga glasa; pred njom nije smio ni pisnuti; kadikad bi se tek maknuo na svojem stolcu, a ona bi se odmah nadrla: „Kuda? sjedi mirno“. U nedjelju poslije objeda dopuštahu mu, da se igra, to jest: davali mu debelu, tajanstvenu knjigu, djelo nekoga Maksimovića-Ambodika, s nadpisom: „Simboli i Emblemi“. U toj je knjizi bilo oko tisuću dielom sasma zagonetnih risarija sa isto tako za-

gonetnim tumačenjima u pet jezika. Kupidon sa golim i nadulim tielom zapremao je veliku zadaću u tim slikama. Uz jednu od ovih slika, pod nazivom: „Šafran i duga“, stajalo je tumačenje: „moja je moć veća“; kod druge slike, koja je prikazivala: „Čaplju, što leti sa cvietom ljubice u kljunu“, stajao je nadpis: „Tebi su oni svi poznati“. — „Kupidon i medvjed, koji liže svoje medče“, znamenovaše: „Malo po malo“. Fedja je promatrao ove slike; sve su mu bile poznate do najsitnijih podrobnosti; neke, i to uviek iste, poticahu njegove misli i budjahu njegovu maštu; drugih zabava nije poznavao. Kad je došlo doba, da se uči jezikom i muzici, Glafira Petrovna najmi za bezcienje staru djevojku, Švedkinju, sa zečjim očima, koja je pogrješno, na pola, govorila francuzki i njemački, kojekako igrala na fortepianu, a svrh toga odlično solila ugorke. U družtvu s ovom nastavnicom, tetkom i starom sobaricom Vasiljevnom proveo je Fedja pune četiri godine. Kadikad bi on sjedio u kutu sa svojimi „Emblemi“ — sjedio . . . sjedio . . . u nizkoj sobi odiše geranijem, slabo gori jedna lojanica, cvrčak cvrči jednolično, naprosto dosadjuje se, mala zidna ura hrlo kucka na stieni, miš kradom gracka i grize za tapetami, a tri stare djevojke, kao Parke, mučeći i brzo miču iglama, sjene od rukû čas bježe, čas strano dršću u polutami, a strane, nekud polutamne misli roje se u glavi malićevoj. Nitko ne bi Fedje nazvao interesnim djetetom: bio je dosta blied, a debeo, neskladno složen i neokretan, — pravi mužik, po izrazu Glafire Petrovne; bljedoća bi doskora izčezla s njegova lica, kad bi ga počešće puštali na zrak. Učio se prilično, premda je često ljenario; plakao nije nikada; zato bi od vremena do vremena ušla u nj divlja tvrdoglavost; tad već nije mogao nitko s njime na kraj. Fedja nije ljubio nikoga od onih, koji su bili oko njega . . . Jao srcu, koje nije ljubilo u mladosti!

Takova ga nadje Ivan Petrović i ne gubeći vremena,

podhvati se, da na njemu primieni svoj sistem. — „Ja hoću da učinim od njega prije svega čovjeka, un homme, reče on Glafiri Petrovnoj: — i to ne samo čovjeka, nego Spartanca.“ Svoju je namjeru Ivan Petrović počeo izvoditi time, što je odjenuo sina po škotsku: dvanaestgodišnji mladenac počne hoditi s golim listancima i sa pietlovim perom za skladnom kapom; Švedkinju zamieni mlad Švicar, koji je izučio gimnastiku do savršenstva; muziku, kao zanimanje nedostojno mužkarca, protjerali su za vazda; prirodne nauke, medjunarodno pravo, matematika, stolarski obrt, po savjetu Jean Jaques Rousseau-a i heraldika za podržavanje vitežkih čuvstava, — evo to su predmeti, kojimi se je morao baviti budući „čovjek“; budili su ga u četiri sata u jutro, odmah ga poljevali hladnom vodom i nalagali, da bježi oko visokoga stupa na uzici; jedan put je jeo na dan, i to jednu jestvinu, jahao, strieljao iz arbaleta; u svakom zgodnom slučaju vježbao se po primjeru očevu u utvrdjivanju volje i svaku večer unosio je u osobitu knjigu izvješće o minulom danu i svoje dojmove; a Ivan Petrović, sa svoje strane, pisao mu je pravila o vladanju u francuzkom jeziku, kod kojih mu je pisao: mon fils, a govorio mu: vous. Ruski je Fedja govorio otcu: ti, a pred njim nije smio sjesti. „Sistem“ je zbunio malića, zavrti mu mozgom, pritisnu ga; no zato je na njegovo zdravlje novi način života utjecao dobrotvorno: s početka uhvati vrućicu, no doskora se oporavi i postane mladićem. Otac se ponosio i nazivao ga u svojem čudnom načinu govora: „sin prirode, moj proizvod“. Kad je Fedja navršio šestnaestu godinu, Ivan Petrović držaše za dužnost, da mu za vremena uciepi prezir prema ženskomu spolu, — i mladi Spartanac, sa bojazljivošću u duši, s prvim pošikajem nad ustima, pun sokova, krvi i sile, već se je trsio, da se pričinja ravnodušan, hladan i grub.

Medjutim vrieme prolazilo i prolazilo. Ivan Petrović pro-

vodio je veću čest godine u Lavrikah (tako se nazivaše glavno njegovo obiteljsko imanje), a zimi bi odlazio sâm u Moskvu, stanovao u gostionici, marljivo polazio klub, govornikovao i razvijao svoje osnove u salonima i više nego ikada držao se anglomanom, mrznovoljavcem i državnikom. U to nadodje godina 1825. i prinese sa sobom mnogo zla. Bližnji znanci i prijatelji Ivana Petrovića pretrpjeli su težke kušnje. Ivan Petrović požuri se na ladanje i zatvori se u svom domu. Opet mine jedna godina, a Ivan Petrović iznenada omlohavi, oslabi, poništi se; zdravlje mu popusti. Slobodoumnik — počne hoditi u crkvu i plaćati službe božje; Europejac — stane polaziti parnu kupelj, objedovati na dvie ure, liegati na devet, uspavljavati se čevrljanjem staroga dvornika; državnik — spali sve svoje osnove, sve dopisivanje, drhtaše pred gubernatorom i zbunjivao se pred „ispravnikom“ (kotarskim sudcem); čovjek prekaljene volje — jaukao i jadikovao, kad bi se na njemu pojavio mozuljac, kad bi mu podavali tanjur ohladnjele juhe. Glafira Petrovna opet zavlada svime u kući; opet su stali na zadnja vrata dolaziti upravitelji, seoski knezovi, prosti mužici k „staroj klepetuši“, — tako ju zvaše služinčad. Promjena u Ivana Petrovića silno porazi njegova sina; on je već ulazio u devetnaestu godinu, te je počinjao razmišljati i oslobadjati se izpod pritiska ruke, koja ga je davila. On je i prije zamjećivao nesklad medju riečmi i djeli u otca, medju njegovimi širokimi liberalnimi teorijami i suhim, sićušnim despotizmom; no nije očekivao takova krutoga preloma. Ostarjeli egoist najedared se prokaže vas. Mladi Lavrecki spremaše se poći u Moskvu, pripraviti se za sveučilište, — kad se neočekivana, nova nesreća strovali na glavu Ivana Petrovića: on osliepi, i to bez nade, u jedan dan.

Ne povjeravajući se vještini ruskih liečnika, stane se truditi, da dobije dopuštenje otići za granicu. Ali mu bude

uzkraćeno. Tad uzme sa sobom sina i ciele tri godine skitao se po Rusiji od jednoga doktora do drugoga, bez prestanka polazeći od grada do grada i nagoneći u očaj liečnike, sina, služinčad, svojom malodušnošću i nestrpljivošću. Kao podpun zapuštenik, kao plačljivo i hirovito diete vrati se on u Lavrike. Nastupili gorki danci, natrpjeli se svi od njega. Ivan Petrović utihnuo bi samo, kad bi objedovao; nikad on nije tako pohotno i tako mnogo jeo; sve ostalo vrieme nije davao pokoja ni sebi ni drugim. Molio se, mrmljao na sudbinu, grdio sebe, grdio politiku, svoj sustav, grdio sve, čim se je hvastao i ponosio, sve, što je nekoč sinu stavljao za izgled; tvrdio, da ne vjeruje ni u što, pa se opet molio; nije podnosio ni jedan tren osame i zahtievao od svojih domara, da postojano danju i noću sjede kraj njegove postelje i zanimaju ga svojim pripoviestima, koje je on svaki čas prekidao uzklicima: „vi sve izvraćate, — kakova ludorija!“

Osobito je patila Glafira Petrovna; on naprosto nije mogao izaći bez nje — a ona je do konca izpunjavala sve hire bolestnikove, premda se gdjekad nije usudjivala odmah mu odgovoriti, da zvukom glasa ne izdade zlovolje, koja ju je mučila. Tako je on prokuburio još dvie godine, te umrie prvih dana svibnja, iznesen na balkon, na sunce. „Glaša, Glaška! buljonce, buljonce, stara lu —“ protepa njegov jezik zamirući, i ne dogovorivši posljednje rieči on zamukne za vazda. Glafira Petrovna, koja je upravo uzela tasu s buljonom iz dvornikovih ruku, zastane, pogleda bratu u lice, lagano, široko prekrsti se i muče se udalji; a sin, koji je takodjer bio nazočan, ne reče takodjer ništa, podupre se o naslone balkona i dugo gledaše na vrt, vas miloduh i zelen, vas obasjan zrakama zlatnoga pramaljetnoga sunca. Bile su mu dvadeset i tri godine; kako strašno, kako nezamjetno brzo minuše ova dvadeset i tri godišta!... Život se odkrivao pred njim.

XII.

Sahranivši otca i povjerivši nezamjenivoj Glafiri Petrovnoj upravu gospodarstva i nadzor nad upravitelji, mladi Lavrecki ode u Moskvu, kamo ga je vuklo njegovo tamno, ali silno čuvstvo. On je spoznavao nedostatke svojega uzgoja, te namjeravaše naknaditi po mogućnosti, što je propušteno. Posljednjih pet godina on je mnogo pročitao i koješta uvidio; mnogo mu je mislî prošlo glavom; mnogi profesor mogao bi mu zavidjeti neka znanja njegova, no u isto vrijeme nije on znao mnogoga, što je odavna bilo poznato svakomu gimnazijalcu. Lavrecki je osjećao, da nije slobodan; u potaji se je osjećao čudakom. Lošu je šalu angloman učinio sa svojim sinom; hiroviti uzgoj urodi svojimi plodovi. Mnoge godine podavaše se bez odgovora svomu otcu; kad ga je on napokon providio, djelo je bilo već dovršeno, navike su se ukorienile. On nije umio obćiti s ljudmi: bile su mu 23 godine, pa s neukrotnom žedjom ljubavi u zasramljenu srcu nije se još usudjivao ni jednoj ženi pogledati u oči. Kod njegova uma, jasna i zdrava, no ponešta spora, kod njegove sklonosti k tvrdoglavosti, promatranju samoga sebe i ljenivosti trebalo je, da od ranih godina zadje u vrtlog života, a ono su ga podržavali u umjetnoj samoći . . .

Ogradjeno kolo sada se provalilo, a on stajaše na jednom mjestu nepomičan, zavrnut sam u sebe. Smiešno je to u njegove godine navući odielo učeničko; no on se nije bojao poruga: spartansko njegovo odgojenje bar je u toliko dobro bilo, što je razvilo u njem nemar, što će drugi o njem misliti i reći, — i on ne smućujući se natakne učeničko odielo. Upiše se u matematičko-fizički odjel. Zdrav, rumen, već obrasle brade, šutljiv, neobično je on djelovao na svoje drugove, koji ni sanjali nisu, da se u ovom surovom mužu, što no je dolazio točno na predavanja u širokih ladanjskih sao-

nicah, taji gotovo djetešce. Oni su njega držali bud kakvim mudračkim pedantom; nisu ga trebali, nisu ga tražili; a on se klonio njih. U prve dvie godine, što je u sveučilištu probavio, upoznade se samo s jednim učenikom, u koga se je latinskomu jeziku učio. Učenik taj, imenom Mihaljević, entuzijast i stihotvorac, od srca zaljubi Lavreckoga i proizvede sasvim slučajno važnu promjenu u njegovu životu.

Jednoč u kazalištu (Močalov bijaše na zenitu svoje slave i Lavrecki ne bi za živu glavu propustio njegove predstave) opazi on u loži prvoga kata djevojku, pa ako i nijedna žena nije prošla kraj smrknuta lica njegova, da ne bi potresla njegovim srcem, to je ova potresla najviše. Naslonivši se na prednju stranu lože, djevojka se nije maknula; bujni, mladi život igraše u svakoj žilici mrka joj, okrugla i milovidna lica; odličan um sievaše u krasnih joj očiju, koje su pozorno i mekano gledale izpod tanašnih obrvica; sievaše u brzu posmjehu i izrazitih ustnicah, sievaše u samom položaju njene glave, ruku i vrata; zaodjela se bila dražestno. Uz nju sjedjaše stisnuta i žuteljiva ženska od 45 godina, s golim vratom, sa crnom saboritom mantilom, sa krezubim smiehom na napregnuto-zabrinutom i pustom licu, a dublje u loži vidjaše se već vremešan čovjek u širokom kaputu i sa visokim ovratnikom, s izražajem tupa veličanja i s nekom podlom sumnjom u malenih očiju, bojadisanih usnica i brade, s velikim, a ipak glupim čelom i uvelim licem, po svih znacih general u penziji. Lavrecki ne skidaše oka s djevojke, koja ga je porazila; najednoč se otvore vrata od lože i unutar bane Mihaljević. Dolazak toga čovjeka, gotovo jedinoga njegova znanca u cieloj Moskvi, dolazak u kolo djevojci, jedinoj, koja je zaokupila sve njegovo zanimanje, učini se Lavreckomu dogadjajem čudnim i znamenitim. Gledajući neprestano na ložu on je opazio, kako se cielo družtvo razgovara s Mihaljevićem kao sa starim prijateljem. Predstava na pozornici prestane zani-

mati Lavreckoga; sâm Močalov, premda je ove večeri bio „na udaru“, nije proizvodio na njega običnoga dojma. Uz neko veoma patetično mjesto Lavrecki nehotice pogleda na svoju ljepoticu: ona se sva naklonila napried, gledajući ga, a obrazi joj gorahu; pod utjecajem njegova upornog pogleda, njezine oči, upravljene na pozornicu, lagano se obrate i ustanove na njemu . . . Svu noć snivaše on o tih očiju. Provalio se napokon umno i nasilno ogradjeni plot: on i drhtaše i goraše, i sutradan poleti k Mihaljeviću. Od njega dočuje, da se djevojka zove Barbara Pavlovna Korobina; a onaj starac i starica da su joj otac i mati, da se on upoznao s njimi pred godinu dana na ladanju blizu Moskve kod kneza N., u koga je privatne lekcije davao. S najvećom pohvalom izrazi se entuzijast o Barbari. — To ti je, brate, govoraše on zvonkim glasom Lavreckomu, ta djevojka divan, genijalan stvor, umjetnica nikad bolja, a uza to predobra. Opazivši na Lavreckomu, koliko ga djevojka uzrujala, ponudi mu, da će ga upoznati s njom, dodavši, da je on kod njih kao kod kuće, da je general čovjek bez svake oholosti, a mati toliko glupa, samo što prsta ne sisa. Lavrecki porumeni, nešto pomrmlja i utekne. Punih pet dana borio se sa svojim stidom i bojazni; šesti dan mladi Spartanac obuče nove haljine i ode k Mihaljeviću, koji kao čovjek domaći, samo kosu pogladi — te oba odu generalu Korobinu.

XIII.

Otac Barbare Pavlovne, Pavao Petrović Korobin, generalmajor u penziji, proveo je sav svoj viek u Petrogradu u službi, u mladosti bio je na glasu plesač i častnik; bio je živući u biedi adjutant u dva tri nepoznata generala, oženio se kćerju jednoga od njih dobivši 25 tisuća za miraz, svu premudrost vježbanja i smotre proučio je u tančine; širio i

širio pojas, te napokon za 20 godina uzpne se do generalskoga čina zadobivši pukovniju. Sad bi bilo vrieme, da odahne i da ustali bez žurbe svoje blagostanje; na to je on i pomišljao, ali je nešto neoprezno pošao na posao: on je izmislio nekakvo novo sredstvo za spekulaciju sa državnimi novci, — sredstvo se pokazalo odličnim, ali on u nevrieme uškrtni: pa ga prijave; te tako izadje na vidjelo više nego neprijatna, prljava historija. General se nekako iz nje izkopao, ali mu zapne karijera: svjetovali ga, da podje u mir. Dva godišta još se probijao po Petrogradu nadajući se dokopati kojega unosna državnoga mjesta; ali ne dočeka ništa; kći mu izišla iz instituta, a razhodi se svaki dan povećavali... Okrepljujući srce, odluči poći u Moskvu, da uzmogne jeftinije živjeti, najmi u ulici Stare konjušnice nizku kuću sa lakat dugim grbom na zabatu i počne živjeti kao moskovski general u penziji, trošeći 2750 rubalja na godinu. Moskva — gostoljubivi grad, rada prima putnike i prosječne ljude, a generale odavna; težka, no ne bez vojničkoga držanja figura Pavla Petrovića skoro se stala javljati u prvih salonih moskovskih. Njegovo golo tjeme, s oskudnim bojadisanim vlasima i zamaštena vrpca Anina reda iznad crnoga ovratnika postadoše dobro poznati svim dosadnim i bliedim mladićem, koji su se bezposleno za vrieme plesa skitali oko igraćih stolova. Pavao Petrović umio je sebi izvojevati mjesto u družtvu; govoraše malo, no po staroj navadi, na nos; — dakako ne sa ljudmi nižih činova; oprezno je igrao u karte, doma jeo umjereno, a u gostih za šestoricu. O njegovoj ženi jedva se što može reći: zvala se Kaliopa Karlovna; iz lievoga njena oka točila se suza, poradi čega Kaliopa Karlovna (uza to je ona bila njemačkoga porietla) držaše sama sebe za čuvstvenu ženu; ona se je uviek nečega bojala, nikad nije dojela, a nosila uzka odiela od baršuna, saboritu mantilu i tamne šuplje narukvice. Njihova jedina kći Barbara Pavlovna, jedva što je navršila

sedamnaest godina, izadje iz . . . skoga zavoda, gdje je vriedila ako i ne za prvu ljepoticu, a ono za prvu umnicu i najbolju glazbenicu, te je dobila nagradu; još joj nije bilo devetnaest godina, kad ju je prvi put sagledao Lavrecki.

XIV.

Noge klecahu u mladoga Spartanca, kada ga je Mihaljević uveo u ne najljepšu gostinjsku sobu generala Korobina i predstavio domaćim. Bojazljivost Lavreckoga do mala odprhne: u generala prirodjena svim Rusom dobrodušnost spojila se još sa onom osobitom susretljivošću, koja je vlastita svim, nešto okaljanim ljudem; generalica se skoro prepoznavala; a Barbara Pavlovna bijaše tako spokojna i odvažnoljubežljiva, da je svatko u družtvu s njom sebe kao doma ćutio; uz to od svega njezinog divnog tiela, od nasmješljivih očiju, od nevino-svinutih ramenica i bielo-ružičnih ruku, od lagana i zajedno sumorna hoda, od zvučna joj glasa, laganoga i sladkoga — pršaše neulovnom, kakono tanka para, zamamnom prelesti, blagom, do sada još stidnom nježnošću, nečim, što je opisati mučno, no što je zanosilo i uzbudjivalo — ali nije uzbudjivalo na bojazljivost.

Lavrecki navede govor o kazalištu, na onomadnju predstavu; i ona odmah uze govoriti o Močalovu; niti je klikovala niti uzdisala, nego izrekla nekoliko dobrih, ženski pronicavih opazaka na štetu njegove igre. Mihaljević spomene glasbu, a ona, ne prenavljajući se, sjedne k fortepianu i vješto odigra njekoliko Chopinovih mazurka najnovije mode. Udari čas objeda; Lavrecki htjede otići; ali ga sustave na objedu; za stolom častio ga general krasnim lafitom, koji je generalov lakej morao na izvošćiku donieti iz Depretove pivnice. Kasno večerom vrati se Lavrecki doma, i ne razpravljen, zakrivši rukom oči, sjedjaše dugo, snivajući čarobnim zanosom.

Njemu se učini, da sada tek razumije, čemu je život; sve njegove odluke, namjere, osnove, sva ta tlapnja i dim, izčeznu jednim vjetrićem; sva duša njegova salila se u jedno jedino čuvstvo, u jednu želju, želju sreće, postignuća, ljubavi, sladke ženske ljubavi. Od toga dana uze često dolaziti Korobinom. Iza pola godine izkaže svoju ljubav Barbari Pavlovnoj i ponudi joj svoju ruku. Ponuda se njegova primi; general je već davno, gotovo u predvečerje prvoga posjeta Lavreckoga, upitao Mihaljevića, koliko je u njega dušâ; pače i samoj Barbari Pavlovnoj, koja je cielo vrieme udvaranja mladoga čovjeka i dapače u sâm čas priznanja sačuvala običnu nesmućenost i jasnoću duše, nije tajna bila, da je njezin ženik bogat, a generalica Njemica pomisli: meine Tochter macht eine schöne Partie — i kupi novu mantilu.

XV.

I tako se njegova ponuda primi uz ove pogodbe: prvo, da Lavrecki odmah ostavi sveučilište; tko je to ikad vidio, da se bogat vlastelin u 26. godini po školskih klupah povlači! A drugo, Barbara Pavlovna pridržala je za sebe brigu namicati i kupovati od miraza, dapače odabirati ženikove darove. U nje bijaše mnogo praktičnosti, mnogo ukusa i vrlo mnogo ljubavi komfortu, i premnogo vještine, taj si komfort priskrbljivati. Ta vještina osobito je udivila prvi dan poslije svatbe Lavreckoga, kad se je sa svojom ženom vozio u Lavrike na preliepoj, njom izabranoj i kupljenoj karuci. Kako li je sve, što ga okružavaše, unapried priredila i udesila Barbara Pavlovna! Kakovi niknuše po raznih uglih dražestni putni neceseri! kakve divne toaletne kutije i kante za kavu. Kako milo Barbara Pavlovna znadjaše kavu u jutro sama kuhati! Lavreckomu medjutim u ono doba ne bijaše do toga, da pazi i opaža, što oko njega biva; on praznovaše i

opajaše se srećom; on se njoj kao diete izručivao... A poput djeteta i bijaše nevin, taj mladi Alkid. Nije uzalud prelesti pršilo od cieloga bića njegove mlade žene; nije ona uzalud obećavala čuvstvu tajnu razkoš neizkušenih naslada: ona je i više činila, nego je obećala.

Došav u Lavrike, upravo onda, kad se ljeto razgaralo, našla ona dvorac tamnim i ništavim, služinčad smiešnom i zastarjelom; no ne reče o tom svem ni jedne riečce svojemu mužu. Da je ona nakanila bila tvrdo zasjesti u Lavrikah, to bi ona sve počinjući od dvorca, razumije se, prevrnula, no misao u ovoj pustari dane provoditi ni na jedan tren ne dodje joj u glavu; ona je tu živjela kao pod šatorom, i krotko podnosila sve neudobnosti, tek kadkada kao od šale ruglom ih spominjući. Došla Marta Timofejevna, da vidi gojenče svoje; nju zaljubi Barbara Pavlovna; ali ona ne zaljubi Barbare Pavlovne. Ni s Glafirom ne izadje nova domaćica na kraj; ona bi ju još i pustila u miru; ali staromu generalu htjede se uplesti svoje ruke u zetov posao: upravljati gospodarstvom tako bližnjega rodjaka, govoraše on, nije sramota dapače ni generalu. Može se medjutim misliti, da se general Korobin ne bi ustručavao popasti gospodarstvo i sasvim tudjega čovjeka. Barbara Pavlovna osnovala je osnovu i počela ju izvoditi sasvim vješto: ne iztičući se napried, na očigled sva ugreznula u razkoš medenih nedjelja, i zanesena tihim ladanjskim životom, glasbom i knjigom, ona je Glafiru dapače po malo do toga dovela, da je ona jedno jutro doletjela kao biesna k Lavreckomu u sobu, i na stol frcila svežanj ključeva, vičući, neka vrag vodi gospodarstvo, ona da ne može i da ne želi ostati na ladanju. Naravno da je Lavrecki odmah privolio na njezin odlazak. Tomu se Glafira ne bi bila nadala. „Liepo, liepo, — rekne ona, i oči joj potamne, — ja vidim, da sam tu nepotrebna; znam ja, tko me izgoni odavle iz očinskoga moga gniezda. Samo pamti, rodjo, moju rieč,

što ću ti kazati: ne bilo ni tebi stalna utočišta i skitao se na vieke. To da ti bude moj blagoslov!“ Taj isti dan ode ona na svoje dobarce, a za nekoliko dana, s prijatnom melankolijom u očima i držanju primi general Korobin ravnateljstvo nad dobrom zeta svoga.

Mjeseca rujna odvede Barbara Pavlovna svoga muža u Petrograd. Dvie zime sprovedoše u Petrogradu (ljeti stanovali bi u Carskom-selu) u preliepoj, svietloj, odlično uredjenoj kući; mnogo su spleli poznanstva u srednjih, pače i viših kruzih, mnogo polažahu u goste, mnoge goste primahu, i davahu čudesne sad muzikalne, sad plesne večernje zabave. Barbara Pavlovna mamljaše goste, kao svjetlost leptirice. Fedor Ivanić ne ljubljaše sasvim toga raztrganoga, bučnog života. Žena ga svjetovaše, da potraži službu; on po staroj uspomeni svoga otca, pa i po svojem shvaćanju nije htio služiti, no ženi za ljubav ostade u Petrogradu. U ostalom do mala uvidi on, da mu nitko ne muti, želi li samoću, da nije u ludo njegov kabinet najtiši i najudobniji u svem Petrogradu; da brižna žena dapače gleda ići mu na ruku u njegovoj samoći, — i od to doba podje sve, da ne možeš ljepše. On nastavi nedovršeno svoje odgojenje, lati se knjiga, stade dapače učiti jezik englezki. Čudna li pogleda vidjeti ova silna, široka pleća, vjekovito nad pisaćim stolom sagnuta, puno mu i rumeno lice, kudrom zaraslo, do polovine udubeno u listove rječnika ili drugih knjiga. Do podne je provodio u radnji, na podne odlično objedovao (Barbara Pavlovna kud kamo je dobra gazdarica), a na večer dolazio bi u čarobni, miomirisni, svietli sviet, pun mladih, radostnih lica, a središte je tomu svietu opet ta neumorna bajalica, žena njegova.

Za malo obraduje ga sinom; no biedno djetešce ne mogaše dugo živjeti, umrlo je s proljeća, a ljeti Lavrecki po savjetu liečnika odvede ženu u kupelji za granicu. Poslije

takove nesreće nužno mu je trebalo, da se razbadri, pa i zdravlju njegovu htjelo se topla podneblja. Ljeto i jesen sprovedu u Germaniji i Švajcarskoj, a na zimu, kako se je moralo i očekivati, dodju u Pariz. Tu se Barbara Pavlovna kao ruža razcvate, i kano u Petrogradu umjede si brzo i vješto gniezdo saviti.

Stan je našla premilen, u jednoj od tiših, no modnih ulica parizkih; mužu je sašila takav šlafrok, kakva još vidio nije; najmi kićenku služavku, odličnu kuharicu i brza poslužnika; nabavila divnu karučicu i izvrstan pianino. Ne prošlo tjedan dana, a ona se već bani po ulici, nosi šal, razkriljuje suncobran i natiče rukavice — ni malo gore od Parižanke najčistije krvi. I znanci se na skoro obkolila. S prva dolažahu k njoj samo Rusi, poslije stadoše se pojavljivati Francuzi, veoma ljubezni, udvorni, neoženjeni, s krasnimi manirami, s blagozvučnimi imeni; svi oni govorahu i brzo i mnogo, duboko se klanjahu, i žmurahu prijatnim očima; bieli zubi u sviju istom siftaju iza rumenih usta, pa kako se smiešiti umiju ti ljudi! Svaki od njih privodjaše svoje znance, i la belle madame de Lavretzki razglasi se do mala od Chaussée d'Antin do Rue de Lille. U ovo doba (god. 1836.) još se nije razvio rod feljetonista i kroničara, kako ga sada vidimo, kao da daždem ključa; no već onda pokazivao se u salonu Barbare Pavlovne nekakav m-r. Jules, neliepa vanjskoga lica, na zlu glasu sa sablaznî, nagao i nizak kano svi duelanti i razbijajući se ljudi. Taj m-r. Jules bijaše veoma mrzak Barbari Pavlovnoj; ali ga je zato u svoja družtva prizivala, što je črčkario u razne novine i jednako nju spominjao, nazivajući ju sada M—me de L . . . tzki, sad opet M—me de***, cette grande dame russe si distinguée, qui demeure rue de P . . . ., ta velika gospodja ruska, tako odabrana, koja stanuje u ulici P . . . .; pripoviedaše svemu svietu, t. j. nekojoj stotini predbrojnika, koji su si slabo glavu trli za M—me de

L . . . tzki, kako je ta gospodja, umom prava Francuzkinja (une vraie française par l' esprit) — od ove pohvale Francuz veće nema — mila i ljubezna, neobična muzikašica, kako neobično vješto pleše (Barbara Pavlovna u istinu plesaše valcer tako liepo, da je sva srca povlačila za krajevi svoje lagane poletne odjeće) . . . . riečju, trubio o njoj po svietu, a to je, duše mi — ugodno. Gospodična Mars bila je ono doba već sašla s pozorišta, a Rachel se još na nj ne popela; zato je Barbara Pavlovna ipak marljivo u kazalište hodila. Ona je ulazila u zanos od talijanske glazbe, smijala se nad „razvalinami Odry-a“, pristojno zievala u Francuzkoj Komediji i plakala od igre gospodje Dorval u kakvojgod ultraromantičnoj melodrami; a glavno, List je dva puta igrao u nje, i bio tako mio, tako jednostavan — prava dražest! U takovih prijatnih dojmovih prodje zima, a na koncu zime bila je Barbara Pavlovna dapače predstavljena dvoru. Fedor nije vodio dosadna života, premda mu je često puta težak i bremenit padao na ledja zato, što je bio pust i bezposlen. Čitaše novine, slušaše prelekcije u Sorbonni i Collège de France, pratio razprave u komorah, uzeo prevoditi učeno neko djelo o irigacijah. „Ja ne tratim vremena“, mišljaše on „sve je to koristno; no na zimu valja svakako poći u Rusiju i latiti se posla.“ Muka vam je kazati, je li jasno shvaćao, kakav upravo imadjaše biti taj posao, i Bog znade, bi li se on na zimu vratio u Rusiju; za sada je išao sa ženom u Baden-Baden . . . . Neočekivani slučaj prevrne sve njegove osnove.

XVI.

Unišav jednoč, kad nije bilo Barbare Pavlovne, u njezin kabinet, vidi Lavrecki na zemlji liepo složen papirić. On se mašinalno sagne, digne papirić, mekanično otvori i pročita ovo francuzko pismo:

„Betti, mili angjelu! (Nikako te ne mogu zvati Barbara.) Uzalud sam te čekao na uglu bulvara; dodji sutra u pola dva u naš stan. Tvoj pošteni debelković (ton gros bonhomme de mari) u to doba navadno dube u knjige; opet ćemo izpjevati onu pjesmicu vašega pjesnika Puskina (de votre poëte Pouskine), koju si me naučila: Stari muž, grozni muž! Sto cjelova tvojim ručicam i nožicam. Čekat ću te! Ernest.“

Lavrecki ne dokuči umah, što je pročitao; pročita još jednoč — i mozak mu se zavrti i pod izpod nogu omicati stane, kao ladja, kad se vali ljuljati stanu. I zakrikne, i zadahne, i zaplače — sve u jedan trenutak.

Pamet ga ostavi. On je tako sliepo vjerovao svojoj ženi; misao o prevari, o nevjeri, nikada mu na um ne pade. Taj Ernest, taj ljubovnik njegove žene, bijaše bjelokos balavac od 23 godine, uzvrnuta nosa i tankih brčića, najlošiji od svih njezinih znanaca. Prodje nekoliko časova, prodje po ure; a Lavrecki sve jednako stoji i stiskuje rukom zlokobni papirić, i bez smisla gleda na pod; u tamnom vihru izvijahu se pred njim blieda lica; srce mu zamiraše od muke; i činjaše mu se, da pada, pada, pada . . . bez kraja i konca. Poznati, lagani šum svilene oprave prene ga iz nesvjestice, Barbara Pavlovna, sa šeširom i šalom, žurno se vraćaše sa šetnje. Lavrecki zadrhta sav i sune van; on je ćutio, da bi ju u taj tren mogao izdrpati, izbiti na mrtvo, po seljački, zadušiti ju svojim rukama. Zapanjena žena htjede ga sustaviti; on mogne uzkliknuti samo: Betti, — i nestane ga.

Lavrecki uzme karucu i dade se izvesti izvan grada. Ostali dio dana i svu noć sprovede popostavajući i rukama pljeskajući: on je ludovao, to mu se sada pričinilo smiešno, sad opet dapače veselo. U zoru ozebe i unidje u otrcanu nekakvu krčmu izvan grada, zaište sobu i sjedne kraj prozora. Napane ga grčevita zijavica. Jedva se na nogu držao, sve mu tielo iznemoglo, — a on ne osjećaše umora, — no

umor traži svoje: on sjedjaše i gledaše, i ničega ne poimaše, ne znadjaše, što se to s njim dogodilo, zašto je tu sam samcat, kamenih uda, sa vrućicom na ustih, s težkom kladom na prsiju, u pustoj, nepoznatoj sobi; on ne mogaše dokučiti, što je nju, njegovu Varju, navelo, da se oda onomu Francuzu, pa kako je mogla, znajući se nevjernom, zadržati do konca ljubežljivost i povjerljivost svoju! „Ničega ne dokučujem!“ šaptahu osušena usta njegova. „Tko će mi sada jamčiti, da i u Petrogradu . . .“ i on ne svrši ovoga pitanja, nego opet zievaše, drhtaše i trepetaše cielim tielom. Jasne i tamne uspomene trzahu se jednako u glavi njegovoj i padne mu ujednoč na um, kako je ona onomad uza nj i Ernesta sjela uz fortepiano i pjevala: „Stari muž, grozni muž!“ Padne mu na um izražaj lica, čudna sjajnost očiju i rumen obraza njenih — padne mu to na um, i djipi sa stolice i poleti, da im oboma kaže: „zlo ste ga sa mnom šalu provodili: pradjed moj vješao je seljake za rebra; moj djed bijaše sam seljanin, — oh ubiti ih oboje valja.“

A sad mu se opet prividi, da je sve to san, što s njim biva, ne, nije ni san, već tlapnja neka; treba samo da se malko stresešs, da se ogledneš . . . . i on se ogledao, pa kakono jastrieb sve to dublje zabada nokte svoje u stignutu pticu, tako se sve to dublje zabadala tuga u srce njegovo. Pa na to sve: Lavrecki izgledavaše za koji mjesec novorodjeno diete . . . . I prošlost, i budućnost — cieli život postade mu otrovan. Vrati se napokon u Pariz, sjedne u gostioni i odavle pošalje Barbari Pavlovni Ernestov listić sa ovim pismom:

„Priloženi papirić razložit će vam sve. Moram uza to reći, da vas nisam poznavao: tako točna uviek, pak ovako važne papiriće na zemlji ostavljati. (Ovoj se frazi biedni Lavrecki domišljao nekoliko ura.) Ja ne mogu više vas vidjeti; mislim, da i vi valjda ne želite, da se vidimo. Bilježim vam

15.000 franaka na godinu; više dati ne mogu. Adresu svoju pošaljite u vlastelinsku blagajnu. Radite, što vas volja; živite, gdje vas volja. Da vam bude sretno! Odgovora ne treba.“

Lavrecki je pisao ženi, da ne treba odgovora; ali je on želio, čeznuo za odgovorom, da se razjasni ta nepojmljiva, nečuvena stvar. I sbilja Barbara Pavlovna pošalje mu taj isti dan oveliko francuzko pismo. Ako je do sada dvojio, njezino ga pismo sasvim uvjerilo; posljednje dvojbe odprhnuše — i njega bijaše stid, što je dvojba imao. Barbara Pavlovna nije se izgovarala: ona ga samo željaše vidjeti, i moljaše, da ju neopozovno ne osudjuje. Pismo bijaše hladno, prisiljeno, premda su se ovdje ondje vidjeli suzam tragovi. Lavrecki se gorko nasmije i poruči po listonoši, da je sve prekrasno. Iza tri dana već ne bijaše u Parizu; ne ne podje u Rusiju, već u Italiju. Ni sam ne znade, zašto je upravo Italiju obrao; u bitnosti njemu je bilo svejedno, ma kamo poći, samo ne u domovinu. Načelniku svoga dobra pošalje listinu o mirovini ženinoj, i zajedno nalog, da bez odvlake uzme od generala Korobina upravu nad gospodarstvom, i ne čekajući na polaganje računâ, neka njegovu preuzvišenost smjesta odpravi. Tada napiše list Glafiri Petrovnoj i zamoli ju, da se vrati u Lavrike, te joj pošalje punomoć; ali ona ne htjede ni za živu glavu u Lavrike, i sama napiše u novinah, da je punomoć ništava, što je bilo sasvim izlišno.

Skriven u malašnom gradiću Italije, Lavrecki ne mogaše još dugo, da izgubi s vida ženu svoju. Iz novina doznade, da je sbilja iz Pariza otišla u Baden-Baden, njezino ime pojavilo se do skora u članku, koji je bio podpisan Mr. Julesom. Iz ovoga članka kroz običnu šaljivost probijaše neko prijateljsko smilovanje; veoma gadno bijaše u duši Fedoru Ivaniću čitajući ovaj članak. Zatim saznade, da mu se rodila

kći; za dva mjeseca javi mu načelnik, da je Barbara Pavlovna digla prvu trećinu svoje mirovine. A onda se raznašahu sve to ružniji glasi; napokon po svih novinah sa šumom proleti tragi-komična povjestica, u kojoj žena njegova igraše nezavidnu rolu. Kalež se napunio: Barbara Pavlovna postala „celebritetom“.

Lavrecki prestade motriti za njom; no za dugo ne mogaše sam se sobom primiriti. Kadkada bi ga tolika tuga, tolika želja za ženom obuzela, da bi, čini se, sve na svietu dao, pače — oprostio bi njoj, samo da s nova uzmogne čuti ljubežljivi glas njezin, i njezinu ruku držati u ruci svojoj. Medjutim vrieme nije utaman prolazilo; Lavrecki se nije rodio za mučenika; zdrava njegova narav prihvati pravo svoje. Mnoga i mnoga postala mu jasna! pače sam grom, koji ga ošinuo, učini mu se lako predvidljivim; on pojmi svoju ženu, — blizka čovjeka i shvatit ćeš podpunoma tek onda, kad se razstaneš s njim. On se mogao opet nečim baviti, raditi, ako i ne s prijašnjom revnosti; skepticizam, priugotovljen izkustvom života i odgajanjem, sada je do kraja ovladao njegovom dušom. On postane veoma hladna srca prema svemu. Prodju četiri godine, i on oćuti snagu, da se može vratiti u domovinu, da se može sa svojimi sastati. Ne ostajući ni u Petrogradu, ni u Moskvi, udari ravno u grad O . . . , gdjeno smo se s njim razstali, i kamo sada opet uljudno pozivamo dobrovoljne štioce.

XVII.

Sutradan od onoga dana, što smo ga opisali, oko deset sati uzlažaše Lavrecki na triem Kalitinove kuće. Tu ga susretne Liza u škrljaku i rukavicah.

— Kamo vi? upita ju on.

— K službi božjoj. Danas je nedjelja.

— Pa zar vi polazite službu božju?

Liza mučeći, u čudu, gledaše na njega.

— Oprostite mi, progovori Lavrecki, ja .... ja nisam hotio to kazati, nego sam došao reći vam s Bogom, a za jednu uru odlazim na ladanje.

— Je li to odavle daleko? upita Liza.

— Dvadeset i pet vrsta.

Na pragu se pomoli Lenočka sa sobaricom.

— Čujete, ne zaboravljajte nas, rekne Liza i spusti se niz skaline.

— I vi ne zaboravljajte mene ... Standerte, vi idete u crkvu: pomolite se ujedno i za me.

Liza stane i obrne se k njemu.

— U istinu, rekne ona, gledajući mu odprto u oči: — ja ću se i za vas pomoliti. Hajdemo, Lenočko.

U gostinjskoj sobi nadje Lavrecki Marju Dmitrijevnu samu. Od nje disaše odekolonom i metvenicom. Nju je, kako reče, boljela glava, i svu je noć nemirno prespala. Primila ga sa običnom svojom čeznutljivom ljubežljivosti i do mala razvede razgovor.

— Nije li istina, upita ga ona: — kakav je Vladimir Nikolajević prijazan mlad čovjek?

— Koji Vladimir Nikolajević?

— Ta Panšin, onaj, koji je jučer ovdje bio. Vas je užasno zaljubio; ja vam kao tajnu pripoviedam, mon cher cousin, Liza mu svu pamet uzela. Što bi? On je dobra roda, služi kako treba, uman je, kammer-junker je, i bude li božja volja ... ja kao mati od svoje strane privoljet ću rado. Odgovornost je doduše velika; sreća djece stoji do roditelja, — a reći mi je, sve do danas, bilo dobro ili zlo, sve ja, svuda ja, uviek ja sama, i odgojila djecu, i učila ih, sve ja ... i evo sam sada zatražila pismom od gospodje Bolusse mamzelu.

Ovako se Marja Dmitrijevna pustila opisivati svoje brige, svoje staranje, svoja materinja čuvstva. Lavrecki ju slušaše, mučeć i vrteć u ruci šešir. Hladni njegov i mirni pogled smuti razgovornu gospodju.

— A što velite za Lizu, ljubi li vam se?

— Lizaveta Mihajlovna prekrasna je djevojka, progovori Lavrecki, ustane, izklanja se i izadje k Marti Timofejevnoj. Marja Dmitrijevna nezadovoljna gledaše za njim i mišljaše: „prostačina nekakva, seljanin! Sad znam, zašto mu žena nije mogla vjerna ostati.“

Marta Timofejevna sjedi u svojoj sobi, obkoljena svojom družinom od pet stvorova, gotovo jednako milih njezinu srcu: bila je to debelovrata, učena zimovka, koju je zamilovala, što je prestala zviždati i vući vodu; maleno, veoma bojazljivo i mirno psetance Roska; smrknuti mačak Matros; crnomanjasto, crvljivo djevojče od devet godina s ogromnim očima i šiljatim nosićem Šuročka, i vremešna žena od petdeset pet godina u bieloj kapici i kratkom, smedjem stezniku na tamnoj odjeći, imenom Nastasja Karpovna Ogarkova. Šuročka bijaše gradjansko diete, uboga sirota. Marta Timofejevna uzela ju k sebi od milosrdja kao i Rosku: i kujicu i djevojčicu našla je ona na ulici; obje su bile mršave i gladne; obje ubijaše jesenska kiša; za Rosku nije nitko pitao, a Šuročku je dapače rado odstupio Marti Timofejevnoj njezin ujak, pijan postolar, koji sam nije imao što jesti, te nije davao hrane svojoj nećakinji, nego ju tukao kalupom po glavi. S Nastasjom Karpovnom upoznala se Marta Timofejevna na zboru, u manastiru; sama je prišla k njoj u crkvi (zaljubila ju, što se zna ukusno Bogu moliti), progovorila prva s njom i pozvala k sebi na čašicu čaja. Od toga dana više se ne razstadoše. Nastasja Karpovna, žena vesele i krotke ćudi, bila je udovica bez djece, iz uboge plemićke obitelji; glavu je imala okruglu i siedu, ruke biele i fine, fino i lice s krot-

kimi, širokimi crtami i ponešto smiešnim uzvinutim nosom; ona je osjećala poštovanje prema Marti Timofejevnoj, a Marta ju je veoma ljubila, premda ju je dražkala poradi nježnoga srca: ona je osjećala slabost prema svim mladim ljudem i nehotice rumenjela, kao djevojka, od same nevine šale. Cieli kapitalčić njezin iznosio je 1200 rubalja u asignacijah, te je živjela na račun Marte Timofejevne i jednako s njom: Marta Timofejevna ne bi pužljivosti za živu glavu podniela.

— A! Fedja! uze ona, čim ga je vidjela: — sinoć nisi mi vidio familije: sad se nagledaj. Netom smo k čaju posjedali; to je drugi, svečani čaj u nas. Možeš ih svih pomilovati, samo se Šuročka još uviek divljači, a i matan se ne šali, grebe. Ti danas odlaziš?

— Odlazim, rekne Lavrecki i sjedne na nizki stolčić. — Kod Marje Dmitrijevne već sam bio i s Bogom kazao. Vidio sam i Lizavetu Mihajlovnu.

— Zovi ju Lizom, sinko; kakva Mihajlovna za tebe? Ama sjedi mirno, polomit ćeš Šuročkin stolčić.

— Ona je otišla u crkvu, produži Lavrecki. — Zar je ona bogomoljka?

— Da, Fedja, i te kakva. Bolja od nas dvoga, Fedja.

— A zar vi niste bogomoljni? upitat će šapćući Nastasja Karpovna. — I danas na ranu službu ne idoste, hoćete li kasnije poći?

— Ne — sama ćeš ići: ulienila sam se, majčice moja, progovori Marta Timofejevna, i previše se već čajem mazim. — Ona govoraše Nastasji Karpovnoj: ti, premda je s njom živjela na isti način; ali nije ona uzalud Pestova: tri Pestova dolaze u posmrtnici Ivana Groznoga, a Marta Timofejevna znade za to.

— Kažite, molim vas, uze opet Lavrecki: — taj čas go-

voraše mi Marja Dmitrijevna o tom — kako se zove — o Panšinu. Kakav je to svat?

— Prosti Bože, al je to blebetuša, namrgodi se Marta Timofejevna: — evo nije mogla prešutjeti, da se po kući vrze mladoženja. Nije je dosta popov sin, da se izbrblja, očevidno. Još, hvala Bogu! ni govora nije, a ona već brblja.

— Zašto hvala Bogu? upita Lavrecki.

— A zato, što ga trpjeti ne mogu; pa i čemu se tu radovati?

— Vi ga ne trpite?

— Da, nije pravo, da on sve zaplieni. Dosta mu je i te radosti, da se evo Nastasja Karpovna u njega zaljubila.

Sirota udovica sva se zapuri.

— Što vi to, Marto Timofejevna, zar se ne bojite Boga? progovori ona, a rumen joj se naglo razlije po licu i vratu.

— Pa zna, rdja, upane joj u rieč Marta Timofejevna: — zna rdja čim joj ugoditi: burmuticu joj poklonio. Fedja, der zaprosi burmuta podprašiti: vidjet ćeš, burmutica je divna: na poklopcu sjedi husar na konju. Šuti samo, šuti, golubice, ne pravdaj se!

Nastasja Karpovna ne zna ništa, nego rukama odmahuje.

— A kako Liza, upita Lavrecki: — nije hladna prama njemu?

— Čini se, on joj se ljubi, a u ostalom Bog ju znao! Tudja duša, ti znaš, mračna je šuma, a djevojačka kud i kamo. Daj evo Šuročkinu dušu — razaberi, ako si vriedan! Što se vrze ovdje, a nije izašla umah, čim si ti došao?

Šuročka prsne zadržanim smiehom i skoči van, a Lavrecki se digne sa svoga mjesta.

— Da, rekne on zamišljivo: — djevojačke duše ne ćeš razabrati.

On se stade praštati.

— Što? hoćemo li te skoro vidjeti? upita Marta Timofejevna.

— Kako se dogodi, tetice; odavle mi nije daleko.

— Da, da, ti ideš u Vasiljevsko. Ne će ti se živjeti u Lavrikah: no to je tvoj posao. Samo, molim te, sinko, otidji i obadji grob matere i babe svoje. Tamo u tudjini nabrao si se svakovrstne pameti, a tko zna, može biti, da one oćute pod travom zelenom, da si ih pohodio. Da, ne zaboravi, Fedja, i za Glafirom Petrovnom dati podušje; evo ti i rubalj. Uzmi, uzmi, to je moja panafida. U životu je nisam ljubila, al istina je istina, imala je djevojka karakter. Pametna je bila i tebe ne zaboravila. A sada podji s Bogom, već sam ti dodijala.

I Marta Timofejevna zagrli svoga rodjaka.

— A Liza ne će poći za Panšina, ne boj se; nije to za nju muž.

— Da, ja se i ne bojim ni malo, odgovori Lavrecki i ode.

XVIII.

Iza četiri sata vožaše se on doma. Njegov tarantas (putnička kola) brzo se kotrljaše mekanim putem preko polja. Dva tjedna pripekla suša; tanušna magla razlila se kao mlieko u zraku i zastirala udaljene dubrave. Množ tamnih oblačaka sa nejasno izšaranimi okrajci razpuzla se po bliedomodrom nebu; dosta jak vjetar struji suhom neprekidnom strujom, ne sušeći znoja. Nasloniv glavu na jastuk i ruke skrstiv na grudi Lavrecki gledaše na ova polja, koja su poput lepeze prolazila, na ove rakite, koje su polagano izlazile, na glupe vrane i gavrane, što u čudu gledaju s tupim nepouzdanjem sa strane na ekipažu, na duge medjaše zarasle crnobiljem, pelenom i jerabikom; on gledaše ... pa ta svježa, stepna, maglovita golota i gluhota, ta zelen, ti dugi humci, ti dolovi s nizkimi dubovi, ta siva sela, ti jasni brezici —

sva ova, davno nevidjena, ruska okolica navijaše oko duše njegove sladka i u isto doba brižna čuvstva, davljaše njegovo srce nekim prijaznim osjećanjem. Misli mu lagano plovljahu, tužne i nejasne, kao oni oblački, što u visini plove. Sjeti se djetinjstva, matere svoje, sjeti se, kako je umirala, kako su ga podigli k njoj, i ona pritišćući glavu njegovu na grud svoju nešto počela slabo govoriti, pa onda pogledala na Glafiru — i umukla. Sjeti se otca svoga, najprije bodra, ničim nezadovoljna, sa zvučnim glasom — onda sliepa, plačljiva, s neuredjenom, siedom bradom; sjeti se, kako se je on jedared za stolom, izpivši čašu vina i polivši svoj salvet prismokom, iznenada nasmijao i počeo pripoviedati svoje pobjede, namigujući sliepim očima i rumeneći; sjeti se Barbare Pavlovne — i nehotice smrkne se, kako se namrači čovjek, koga zagrize iznenada bol nutarnja, i spusti glavu. Napokon mu se misao sustavi na Lizi.

„Evo — mišljaše on — nova stvora, tek se pomalja u život. Slavna djevojka, Bog zna, što će biti od nje? Pa i krasna je. Bliedo, živo lice, oči i usta tako osbiljni, a pogled čestit i nevin. Šteta, čini se, malo ognja ima. Stas kao jela, i tako lagano hodi i tako tiho govori. O kako mi je ugodno, kad ona najednoč stane, sluša pozorno, ne smije se, onda se zamisli i kosu nazad uzbaci. Sbilja i sam bih rekao, da Pančin nije za nju čovjek. Medjutim, u čem on ne valja? — No što sam se zamislio? I ona će poći stazom, kojom sve hodaju. Radije ću zaspati.“ I Lavrecki stisne oči.

Zaspati nije mogao, nego se zaljulja u dremotnu, putničku njemoću. Slike iz prošlosti, kao i prije, uskrsavahu lagano i plovljahu u duši njegovoj, pletući se i uzlajući s drugimi predstavami. Bog si ga znao, kako je došao misliti o Robertu Peelu . . . o francuzkoj historiji . . . o tom, kako bi pobjedu održao, da je generalom; njega su zagluhnula pucnjava i klikovanje . . . . Glava mu pane niz jastuk, on

otvori oči . . . Ta ista polja, ti isti stepni vidici; strte podkove logovâ kljucahu neprestano jedna o drugu kroz debelu prašinu; kočijaševa žuta, pod ramenima crveno obšivena košulja vije se vjetrom . . . „Liep li se ja vraćam u zavičaj“ sune u glavi njegovoj, te zakriči: „Goni!“, pa se zamota u mantiju i dublje se utisne u jastuk. U to stane tarantas; Lavrecki se digne i raztvori oči: pred njim na podanku pruža se dobarce; malo na desno driema stari, gospodski dvorac, sa zatvorenimi kapci i propalimi stubami; na širokom dvorištu, počevši od vrata, narasla kopriva, gusta i zelena kao konoplja; preko dvorišta diže se hrastov, još uzčuvan hambarčić. To je Vasiljevsko.

Kočijaš pritjera k vratam i sustavi konje; lakej se digne i bi i ne bi skočio, vikne: hej! Razčuje se sipljiv, gluh lavež, no psi se ne pokažu; lakej iznova se spremi, da će skočiti i zavikne: hej! Ponovi se slabi lavež i za jedan časak, ne znaš odakle, izskoči čovjek u nankinskom kaftanu, s bielom kao snieg glavom; on pogleda, skrivajući rukom oči od sunca, na tarantas, grune se objema rukama u prsa, od početka se malo meo na mjestu, napokon skoči otvoriti vrata. Tarantas unidje, šušteći kotačî po visokoj koprivi, i stane pred stubami. Bjelokosi čovjek, vidno veoma žustar, već stajaše, široko i krivo razjaziv noge na posljednjoj stepenici, odkopča krilo od kolâ, grčevito gurne kožu gore i pomogne gospodaru izaći, te ga poljubi u ruku.

— Da si zdravo, da si dravo, brate! progovori Lavrecki: — tebi je, je li, Antun ime? Jesi li mi živ?

Starac se muče nakloni i odtrči po ključe. Dok je on išao po ključe, kočijaš sjedjaše nepomično, i podbočiv se blejaše u zatvorena vrata. A lakej, kako je skočio, tako je i ostao u slikovitoj pozi, uhvativši jednom rukom kozlić. Starac donese i bez ikakve potrebe upinjući se, kao zmija, sad sagibajući

tielo, sad izdižući ramena, otvori vrata, stane u stranu i opet pokloni se do pasa.

— Evo me dakle doma, evo sam se vratio, pomisli Lavrecki, ulazeći u malo predsoblje, medjutim s lupom i bukom starac otvaraše redom kapke i dnevno svjetlo prodiraše u puste sobe.

XIX.

Maleni dvorac, kamo je dospio Lavrecki, i gdje je ima tomu dvie godine umrla Glafira Petrovna, bio je sagradjen prošloga vieka od tvrde jelovine; on je na pogled bio star i struo, no u istinu mogao se držati još petdeset godina ili i više. Lavrecki obadje sve sobe i na veliku nevolju starih klopastih muha s bielom prašinom na ledjih, što su po zidovih nepomično sjedile, dade svuda prozore pootvarati; odposlije smrti Glafire Petrovne nije ih nitko otvarao. Sve je ostalo onako, kako se u prvi dan napravilo i namjestilo: bieli tankonogi divančići u gostinjskoj sobi preodjeveni sivim sjajnim platnom, provaljeni i prolomljeni, živo napominjahu na vremena Katarinska; u gostinjskoj sobi stajaše fotelj, ljubimac domaćice, s visokim i ravnim naslonjačem, kojim se nije služila ni u starosti. Na glavnoj stieni visi starinska slika Fedorova pradjeda, Andrije Lavreckoga; mračno, žuteljivo lice jedva si mogao razabrati na pocrnjelu navoranu platnu; male zle oči smrknute žare izpod izdignutih, rek bi natečenih vedja; crne vlasi bez pudra štetinjasto se uzdižu nad mračnim, nabrazdanim čelom. Na uglu slike visi vienac od zaprašenih imortelâ. „Glafira Petrovna izvoljeli svojom rukom splesti“, reče Antun. U spavaonici uzdiže se uzka postelja, pod zastorom od starodavne, veoma dobre prugaste gradje; hrpa pobliedjelih jastuka i laki prošivani pokrivač leže na krevetu, a kod uzglavlja visi slika: Uvodjenje gospino u hram, ona ista slika, koju je stara Glafira, umirući osamljena, od svega

svieta zaboravljena, posljednji put hladnim ustima poljubila. Kraj prozora stoji drveni izdjelani stolčić za oblaku, a na njem mjedne ploče i krivo zrcalce, okruženo već davno izjedenom pozlatom. Pored spavaonice nahodila se molionica, mala soba golih stiena i sa tegotnim kiotom u uglu; na podu ležaše iztrt, voskom zakapani sag; Glafira je Petrovna klečala na njemu, kad bi klanjala.

Antun ode otvoriti sa lakejem konjušnicu i kolnicu, a mjesto njega nadošla starica, u godinah njegova vršnjača, povezana rubcem sve do očiju; njezina se glava tresla i oči gledale tupo, no dobrodušno, pokazujući davnu navadu služiti, vjerno, bez prigovora, no pokazujući u isto vrieme neko častno milosrdje. Ona pridje k ruci Lavreckoga i stane kod vrata, čekajući zapoviedi. On se ne mogaše dosjetiti njezinu imenu, niti tomu dapače, je li ju kada vidio; saznade, da joj je ime Apraksija, nazad četrdeset godina odagnala ju je Glafira iz vlastelinskoga dvora i zapovjedila, da se bavi oko peradi; u ostalom ona je govorila malo — upravo izživjela se iz pameti — i samo gledala pužljivo. — Osim to dvoje staraca i troje debele dječice u širokih košuljicah, praunučadi Antunove, živio je još na dobarcu ovom jednoruki, oslobodjeni seljačak, jednako poput pietla kokošeć, niti za išto sposoban; kao on nesposoban, bio je tu i jedan stari od davnina domaći pas, koji je lavežem pozdravio povratak Lavreckoga: on je već deset godina ležao o težkom lancu, koji je kupljen po nalogu Glafire Petrovne, i jedva se mogao dići i vući svoje breme.

Kada je Lavrecki pregledao dom, ode u vrt i svidi mu se. Bio je vas obrastao visokom travom, divljom ospicom, grozdom i malinom, no u njemu bijaše mnogo sjene, mnogo starih lipa, koje su poražale gromadnošću i čudnim razpoložajem granâ; one su bile pretiesno posadjene i nekad — nazad sto godina — strižene. Vrt se okončao s nevelikim,

svietlim ribnjakom, kojino je obrubljivao gust rumenkast trstenik. Trag čovječjega života utire se i lako i brzo. Prebivalište Glafire Petrovne nije još podivljalo, ali je već palo u onu tihu driemež, kojom sve na zemlji driemlje, gdje ne vrta, ne prekapa čovječja bezpokojna ruka.

Fedor Ivanić spusti se i u selo; babe gledahu na nj s praga svojih sobica, podupirući se bradom na ruku; seljaci se iz daleka klanjahu: djeca utjecahu; psi flegmatično lajahu. Napokon osjeti i glad; svoju služinčad i svoga kuhača čekao je tek k večeru — valja se obratiti na Antuna. Antun se smjesta lati posla: uhvati, zakolje i očupa staru kokoš; Apraksija je dugo trla, prala i bielila onu kokoš, prije nego ju je u kastrolu stavila; a kada se napokon skuhala, Antun prostre stol, stavi pred jedala tronogu pocrnjelu solenku od poplaćena srebra, i izbrušenu karafu sa staklenim okruglim čepom i uzanim grlom; zato javi pjevutljivim glasom, da je jelo pripravljeno. Lavrecki sjedne za stol, a Antun se postavi za njegova ledja i podveže mu oko desnice utirak, razprostranjujući neki krepak, starinski zadah, podoban zadahu ciprovine. Lavrecki posrče juhu i okusi od žilave stare kokoši, kojoj je sva koža bila pokrita krupnimi puhami; debela joj je žila išla po svakoj nozi. a meso joj imalo ukus drva i luga. Kad je odručao, zaželi čaj, ako . . . „Ovaj čas bit će ovdje“, preuzme mu rieč starac, i održi rieč. Nadje se uštipak čaja, zamotana u crven papirić; nadje se mali no zardjao i bučan samovar; nadje se i šećer u drobnih, gotovo raztopljenih komadićih. Lavrecki popije oveliku čašu čaja; sjetio se još iz djetinjstva na ovu čašu; bila je izšarana igraćimi kartami, i samo su gosti iz nje pili; sada je i on iz nje pio — u istinu gost.

Na večer prispiju sluge njegove; njemu se ne htjede leći u tetkinu postelj; dade si postelj napraviti u drugoj sobi. Ugasiv svieću, dugo je gledao krugom oko sebe i zamislio

se u neveselo razmišljanje; on je osjećao ono osjećanje, koje će osjećati svaki čovjek, kada mu se pridesi prvi put noćiti u sobi, gdje od dugo vremena nitko nije noćio; njemu se činilo, da se ova tamnota, koja ga sa svih strana okružuje nikako nemože naviknuti novomu domaćinu, da ga i sami zidovi u čudu gledaju. Na posljedku uzdahne, navuče na se pokrivalo i usne.

Od svih najduže je bdio Antun; on je dugo prešaptavao s Apraksijom, dugo u po glasa ohao i dvakrat se prekrstio; nisu oni vjerovali, da će mladi gospodin u njih u Vasiljevskom sjesti, kad ne daleko odavle gotovo pod očima ima tako slavni dvor s odličnim uredjajem; oni ne bi mislili, da se na taj dvor grusti Lavreckomu: on njemu pripominje gorke uspomene. Našaptavši se do volje, Antun uzme batinu, udari njom po davno umukloj daski, koja je visjela na hambaru, i ovdje legne na dvorištu, ne pokrivši ničim svoje biele glave. Svibanjska noć bila tiha i mila — i starcu se sladko spavalo.

XX.

Sutradan Lavrecki ustane prilično rano, posavjetuje se sa starostom, obidje gumno, dade skinuti lanac sa staroga psa, koji je tek zalajao, a ni s mjesta se ne maknuo iz svoje kolibe — pa onda vrativ se doma, utone u tihu nekakvu bezmišljenost, iz koje cieli dan nije izplivao. „Evo me kao da sam pao u samo dno rieke“ govoraše sam sebi češće puta. Sjedjaše kraj prozora ne mičuć se, mniš, da prisluškuje puzanje tiha života, koji ga obklopio, da prisluškuje riedke zvuke seoske gluhote. Tamo negdje za koprivom, slušaj, netko popieva tankim — tankim glascem, a komar mu rekao bi pomaže. I glasca više ne čuješ, a komarac još uviek brnči; posred prijazna, drzovito-žalobna zujenja muha razlieže se gudjenje tustoga stršena, koji budala sve jednako glavom o

strop lupa; pietao na ulici zakukuriče, hrapavo zavijajuć posljednju notu; teljega kraj kuće proštropoće, vrata u selu škriplju. „Što?“ zaklopoće nenadano bablji glas. „O ti ptičice moja“ govori stari Antun dvoljetnoj djevičici, koju ljulja na ruku. „Kvas donesi“ zavikne isti onaj bablji glas — a na to opet nastane mrtva tišina; ništa se ne giblje, ništa ne ziblje; ni vjetar lističem ne trepeće; lastavice jedna za drugom bez klika nose se nad zemljom i duša ti se ožalosti na njihovo bezrečno nalietanje. „I svagda, i u svako doba tih je i spor ovdje život, mišljaše Lavrecki: — tko se pusti u njegovo kolo — pokori se; nije zašto ovdje se uzrujavati, nije zašto mučiti se; samo onaj ovdje dobro prolazi, tko lagano, ne nagleći, poput strpljiva orača, zaorava brazde u kružini svojoj. Pa gledaj tu silu naokolo, gledaj to zdravlje u neradinoj tišini ovoj! A pod prozorom korjenita ospica probija iz guste trave; nad njom selen proteže svoju sočnu stabljiku, a dušica još više izdiže svoje ružičaste kitice; a tamo dalje na poljih sjaje raž, i u klasje prelazi zob, te se u širinu svoju širi svaki list na svakom drvetu, svaka travka na svojoj stabljici. A ja za žensku ljubav potratio najljepše godine svoje! Daj da me ovdje dosada otriezni i upokoji, daj da me nauči, kako se ne nagleći posao posluje.“

Te on s nova uze prisluškivati tišinu života, ništa ne očekujući — i u isto doba kao da neprestano očekuje nešto; tišina ga obvija sa svih strana, sunce se lagano pomiče na spokojnom, modrom nebu, i oblački mučeći plivaju na njem: mniš, da znaju, kamo i za čim plivaju. U to isto doba, drugdje na ovoj zemlji, kipljaše, žurkaše se i grohotaše život; ovdje taj isti život odtječe nečujno, kakono voda nad močvarnom travom; i do same večeri ne mogaše se Lavrecki odkinuti od promatranja ovoga života, koji prolazi, izmiče; tuga s prošlosti okopnjivaše u duši njegovoj, kao proljetni snieg, — i čudo, ljudi! nikada se ne užeže u njemu tako duboko, tako silno čuvstvo otačbine.

XXI.

U dvie nedjelje Fedor Ivanić uredi stari dvorac Glafire Petrovne, očisti dvorište i vrt; iz Lavrika privezli mu udobno pokućtvo, iz grada vino, knjige, žurnale; u konjušnici zahrzali konji, riečju Fedor Ivanić okružio se svim, što je potrebno, i stao živjeti, pola vlastelinom, pola pustinjakom. Dnevi su mu prohodili monotono; ali mu ne bijaše dosadno, premda nije nikoga vidjao; uzeo se marljivo starati gospodarstvom, jahao je u susjedstvo, i čitao. Medjutim on je malo čitao: volio je slušati pripoviedke starca Antuna. Lavrecki bi navadno sjeo kraj prozora s lulom duhana uz čašu hladna čaja, a Antun stane na vrata, zavjesi ruke na ledja i počne lagano, smjerno pripoviedati pripoviedke o vremenu davnom, o onom bajnom vremenu, kad su zob i raž prodavali ne na mjerove, nego na hrpe i za hrpu po dvie tri krajcare; kada su se na sve strane, pače oko grada širili tamni, gusti luzi, i nedirnute stepe; a „sada“, tugovaše starac, komu je prešlo osamdeset godina, „a sada izsjekoše, izoraše sve, da hladka nije od gorućega sunca.“ Antun je takodjer pripoviedao o svojoj gospodji Glafiri Petrovnoj, kako je bila pametna i brižna; kako je neki gospodin, mlad susjed, htio ući joj u volju, počeo često dolaziti, — kako je ona njemu za čast dapače izvoljela nataknuti svoju svečanu kapicu sa massaka-crvenom vrpcom i žutu opravu od tru-tru-levantine; no kako se je po tom razgnjevila na gospodina susjeda poradi nepristojna upita: „kako je, gospodjo, s vašom glavnicom?“ i zabranila mu u napredak dolaziti u kuću, pa kako je već tada naredila, da sve poslije njene smrti do zadnje krpice ima prieći na Fedora Ivanića. I doista Lavrecki je našao svu tetkinu sitnariju u cjelini, ne izključivši ni svečane kapice sa masaka-crvenom vrpcom ni žute oprave od tru-tru-levantine. Starih papira i izprava, na koje je računao

Lavrecki, nije se ništa našlo, izuzevši jednu staru knjigu, u koju je njegov djed Petar Andrejić ovo upisao: — „Svetkovanje u gradu Petrogradu primirja, koje je sa turskim carstvom uglavio svietli knez Aleksandar Aleksandrović Prozorovski,“ zatim recept prsnoga dekokta sa bilješkom: „Ovaj je recept dao Praskoviji Fedorovnoj Saltikovoj protopresviter crkve „Živonačalne Trojice“ Fedor Avksentjević“; nadalje političku novost ovoga roda: „o francuzkih je tigrovih nešto zamuklo“, i odmah uza to: „U Moskovskih Vjedomostih glasi, da je umro gospodin generalmajor Mihajlo Petrović Količev. Da nije sin Petra Vasiljevića Količeva?“ Lavrecki je takodjer našao nekoliko starih kalendara i sanovnika i tajanstveno djelo g. Ambodika; mnogo uspomena probudiše u njega davno zaboravljeni, no poznati „Simboli i Emblemi“. U toaletnom stoliću Glafirinu nadje Lavrecki malen paket, zavezan crnom vezom, zapečaćen crnim pečatom, a zakopan u samu dubljinu ladice. U paketu su ležali licem k licu pastelni portret njegova otca u mladosti, s mekimi vlasmi oko čela rasutimi, s dugim, tamnim očima i poluodkritim ustima, — i gotovo iztrti portret bliede žene u bieloj opravi, s bielom ružom u ruci — portret njegove matere. Glafira Petrovna nije nikada dopustila, da se učini portret nje same. „Ja, baćuška, Fedore Ivaniću, govoraše Antun Lavreckomu: — premda u ono doba nisam živio u gospodskih odajah, vašega se pradjeda Afanasjevića opominjem, — kako ne bi: meni je bilo osamnaest godina, kad je umro. Jednom sam ga susreo u vrtu — koljena su mi zaklecala; ipak on ništa, nego me samo upita za ime i pošalje me u svoju sobu, da mu donesem rubac za nos. Bio je pravi gospodin, valja reći, — i nije poznavao nikoga nad sobom. A imao je vaš pradjed, velim vam, čudan amulet, donio mu ga s Atoske gore monah. Monah mu tada reče: za tvoju gostoljubivost, gospodine, to ti poklanjam; nosi ga, — pa se ne boj suda.

No zna se, baćuško, kakova su onda bila vremena: što je gospodin prohtio, to je i tvorio. Dapače ako mu se je tko od gospodara pokušao protiviti, on bi ga samo pogledao i rekao: ne plivaš duboko; — to mu je bila ljubimica rieč. A živio je vaš blažene uspomene pradjed u drvenom i malom domu; a što je blaga ostalo za njim, koliko srebra, koliko zalihe, — sve su pivnice bile dubkom pune! Bio je gospodar. Ona karafa, koju ste izvoljeli pohvaliti, njegova je bila: iz nje je kušao vodku. A vaš djed Petar Andrejić sagradio sebi dakako kamenu palaču, ali nije dobra nakrcao; sve u njega išlo po zlu; živio je gore od otca, a udovoljstva nije sebi nikakova podavao, — no novce je sve potrošio, baš ništa, ni srebrne žlice nije ostalo za njim, — pa ako što ima, privriedila je Glafira Petrovna.

— Je li istina, prebije ga Lavrecki: — da ste ju zvali starom klepetušom?

— Ali treba znati, tko! odvrati Antun s nezadovoljstvom.

— A što, baćuška, — usudi se u jedared upitati starac: — kako naša gospodarica, gdje izvolieva imati svoje prebivalište?

— Ja sam se razišao sa ženom, s mukom progovori Lavrecki: — pa ne pitaj za nju.

— Slušam, odgovori pečalno starac.

Iza tri tjedna odjaše u grad O., i provede večer u Kalitina. I Lemm se tu našao. Lavrecki Lemma vrlo zaljubi. Premda, budi hvala milosti otčevoj, nije na ni jednom instrumentu igrao, ipak je strastno ljubio glasbu, glasbu dobru, klasičnu. Panšina taj večer ne bijaše; guverner ga nekamo po poslu izaslao izvan grada. Liza igraše sama i valjano; Lemm oživio, opružio se, savio papir i Lizi takt davao. Marja Dmitrijevna smijala mu se neko vrieme, gledajući na nj, a onda otišla spavati; hoćeš li vjerovati njezinim riečim, to je Beethoven odviše uzrujavao njezine živce. Oko

ponoći odprati Lavrecki Lemma do stana i probavi kod njega do tri ure po ponoći. Lemm govoraše mnogo; njegova se grba izpravi, oči razšire i zasjaju, i same vlasi nadniele se nad čelom.

Ta već davno, davno nije nitko mario za njega, a evo Lavrecki se očevidno zanima s njim i brižno ga o svačem izpitkuje. Starinu ovo tronulo: on pokaže gostu svomu muziku svoju, igraše, pače mrtvim glasom pjevaše nekoje odlomke svojih kompozicija, medju drugim cielu baladu Schillerovu: Fridolin. Lavrecki ga pohvali i kadkada zamoli, da štogod ponovi, pa odlazeć pozove ga na nekoliko dana k sebi u goste. Lemm ga izvede na ulicu, obeća mu odmah i krepko mu stisne ruku. No ostavši sam na svježem i vlažnom zraku, pri razsvitu zore, ogleda se, smrkne se, stisne se i kao krivac uteče u svoju sobu. „Ich bin wohl nicht klug“, promrmlja on i spreta se u svoju tvrdu i kratku postelju.

Kad je Lavrecki za neko vrieme sbilja došao po njega s kolima, Lemm poruči, da je bolestan; no Fedor Ivanić uzadje u njegovu sobu i nagovori ga ipak, najviše tim, što je upravo Lemmu za volju dobavio iz grada u Vasiljevsko fortepiano. Oba zajedno odu najprije Kalitinim i probave u njih večer, no ne više onako veselo kao prvi put. Pančin se našao, mnogo govorio o svojem putu, ondje i zabavno i porugljivo pripoviedao o njekoj vlasteli, što ih je vidio. Lavrecki se smijao, ali Lemm ne izadje iz svojega kuta, tu je mučao, lagano se sav gibao, kao pauk, gledao smrknuto i glupo, pa samo onda oživio, kada je Lavrecki ustao, da se oprosti. Pače u kolih sjedeć, starac se sve jednako divljačio i ježio. No tihi, topli zrak, lagani vjetrić, lake sjenke, odisaj travke, zadah trave i brezovih pupoljaka, mirna sjajnost zvjezdovita neba bez mjeseca, prijazni topot i hrzanje konja; sva bujnost i čar putovanja, proljeća, noći — zalili su dušu biednoga Niemca, i on sam prvi zavede govor s Lavreckim.

XXII.

On govoraše o glasbi, o Lizi, onda opet o glasbi. On, činjaše se, tiše govoraše, kad je govorio o Lizi. Lavrecki navede govor na njegove kompozicije, i polu šaleći se zamoli ga, da za njega sastavi libretto.

— Hm! libretto! progovori Lemm: — ne, nije to za mene: u mene više nije one živosti, one igre u mašti, bez koje ne laćaj se opere; moje su sile smalaksale ... No jesam li još za ikakav posao — bio bih zadovoljan romansom; napokon tu se hoće i valjan tekst ...

On umukne, i dugo sjedjaše nepomično, upirući oči na nebesa.

— Na primjer, progovori na posljedku; ovako od prilike: zviezde, o vi čiste zviezde! ...

Lavrecki se lako krene prama njemu i stane ga motriti.

— Zviezde, o vi čiste zviezde! ponovi Lemm ... Vi gledate jednako ljubezno na prave i krive ... no samo nevina srca ... ili ma što ove vrsti ... no nevina srca vas dokučuju ... to jest ne, — vas ljube. U ostalom, ja pjesnik nisam — kuda sam zabrazdio! No ma što ove vrsti, nešto visoko i uzvišeno.

Lemm odvrne šešir na zatiljak; u prozračnom sumračju svietle noći lice njegovo kao da je postalo bljedje i mladje. — I vi, i vi, produži starac sve tišim glasom; i vi znadete, tko ljubiti umije; jer vi, čiste, vi jedine utješiti možete ... Ne, još uviek nije ono pravo! Ja nisam pjesnik; ali nešto ove vrsti ...

— Žao mi je, što ni ja pjesnik nisam, reći će Lavrecki.

— Pusto maštovanje! rekne Lemm, i nagne se u ugao kola. On zaklopi oči, kao da se na san sprema. Prodje ne-

koliko trenutaka . . . Lavrecki sluša . . . „zviezde, o vi čiste zviezde, ljubav“ šaptaše starac.

— Ljubav, ponovi u sebi Lavrecki, zamisli se i gorka mu tuga oklopi dušu.

— Liepu napisaste glasbu na Fridolina, Hristofore Fedoriću, vikne glasno Lavrecki: — a što mislite, taj Fridolin, kad ga je grof doveo k svojoj ženi, odmah je i postao njenim ljubovnikom — a?

— To vi samo mislite, odgovori Lemm, — zato što po svoj prilici . . . On najednoč umukne i smeten odvrati lice. Lavrecki se prisiljeno nasmije i sam se odvrne i uze gledati na put.

Zviezde već postajahu bljedje, i nebo svjetlije, kad je kočijica stala na vrata Vasiljevskoga. Lavrecki odvede gosta u njegovu sobu, vrati se u svoj kabinet i sjedne k prozoru. Na vrtu svršivaše slavulj svoju zadnju, oprostnu pjesmu. Lavreckomu padne na pamet, da je slavulj i u Kalitinâ u vrtu pjevao; njemu padne i to na pamet, kako je Liza mirno pogledala, kad su čuli prve njegove glase i obratili se k tamnomu prozoru. On uze razmišljati o njoj, i srce mu se utješi. „Čista djevica, govoraše on na pol glasa, — čiste zviezde“, doda i smiešeći se legne mirno spavati.

A Lemm dugo sjedjaše na svojoj postelji, i na koljenih mu linovani papir. Činjaše se, da ga nikad neslućena sladka melodija kani zateći; on već goraše i vrijaše, on već osjećaše opojnu sladost njezina primicanja . . . ali jê se dočekao nije.

— Ni pjesnik, ni glasbenik! prošapta on na posljedku...

I umorena glava njegova težko se svali na dušek.

XXIII.

Drugi dan domaćin i gost sjedjahu u vrtu, pod starom lipom, pijući čaj.

— Maestro! rekne medju drugim Lavrecki: — bit će vam na skoro prilika sastaviti svečanu kantatu.

— Kakova prilika?

— U slavu ženitbe g. Panšina s Lizom. Niste li opazili, kako je sinoć za njom uhodio? Čini se, da je u njih već sve gotovo.

— To ne će biti! klikne Lemm.

— Zašto?

— Zato, što je nemoguće. U ostalom — rekne on za malo: — na svietu je sve moguće. Osobito ovdje kod vas, u Rusiji.

— Mahnimo se za sada Rusije; no što je po vašem težko u toj ženitbi?

— Sve je težko, sve. Lizaveta Mihajlovna, djevojka čestita, osbiljna, puna čuvstava uzvišenih, — a on . . . on je jednom rieči di-le-tant.

— Ali vidite, ona ga ljubi.

Lemm skoči s klupe.

— Ne, ona ne ljubi njega, to jest, u nje je srdce čisto, pa ni sama ne zna, što znači ljubiti. Madam von Kalitjen njoj govori, da je on valjan mlad čovjek, a ona je pokorna madam von Kalitjen, zato što je još podpuno diete, ako je i koračila preko devetnaest godina; moli se jutrom, moli se večerom — sve je to liepo i hvale dostojno; ali ona ga ne ljubi. Ona može ljubiti samo to, što je dobro i prekrasno, a on to nije, t. j. duša u njega nije prekrasna.

Lemm je sve ovo izgovorio u savezu i sa žarom, koracajući male korake amo i tamo oko stola i tumarajući očima po zemlji.

— Dragi moj i mili maestro; rekne mu najednoč Lavrecki: — ja bih rekao, vi ste se i sami zaljubili u moju rodjakinju.

Lemm iznenada stane.

— Čujte, uze on s nestalnim glasom: — molim vas, ne provodite šale sa mnom. Nisam ja čovjek bez uma; i gledam u tamni grob, a ne u ružičnu budućnost.

Lavreckomu se starac razžali, i zamoli ga za oproštenje. Poslije čaja igraše Lemm svoju kantatu, a za objedom, izmamljen Lavreckim, povede rieč opet o Lizi, Lavrecki ga slušaše pozorno i znalično.

— Što velite, Hristofore Fedoriću, rekne napokon Lavrecki: — u nas je u svem liep red i poredak, i vrt se najbolje razcvao; da ju zamolimo na jedan dan s njezinom materom i s mojom starom tetkom ovamo, — a? vi pristajete?

Lemm obori glavu nad tanjur.

— Zamolite, progovori on jedva čujno.

— A Panšina ne treba?

— Ne treba, rekne starac gotovo s djetinjskim posmjehom.

Poslije dva dana ode Fedor Ivanić u grad Kalitinim.

XXIV.

Nadje ih sve doma; ali im ne izjavi odmah svoje namjere; htjede prije svega s Lizom se dogovoriti. Sreća mu pomogne: drugi su njih dvoje same u sobi ostavili. Oni se puste u razgovor; Liza se već malko navikla na njega, u obće nije se bojala ni od koga. On ju slušaše, on ju gledaše u lice, pak u misli potvrdjivaše rieči Lemmove. Dogadja se kadkada, da se dvoje ljudi, već poznatih, no još ne blizkih, nenadano i brzo sbližuju jedno drugomu u nekoliko časova — i spoznanje toga sbližavanja odmah se vidi na njihovih pogledih, na njihovih prijaznih i tihih posmjesih, na samih kretanjih njihovih. Ovako se dogodilo Lavreckomu s Lizom. „Kakav je dobar“ pomišljaše ona, gledajući ljubezno na njega; „kakva je dobra“ pomišljaše i on, gledajući na nju. Zato

se nije on vrlo začudio, kad mu ona, malko se uztežući, reče, da joj je odavno nešto na srcu, i rad bi mu kazala; ali se boji razsrditi ga.

— Ne bojte se, govorite, rekne on i stane pred njom.

Liza podigne na nj svoje jasne oči.

— Vi ste tako dobri, uze ona i u isti mah pomisli: „da, on je u istinu dobar“: — oprostite mi, molim vas, ja ne bih smjela o tom s vami govoriti .... no kako ste mogli .... zašto ste se razstali sa svojom ženom?

Lavrecki zadrhta, pogleda na Lizu i sjedne k njoj.

— Diete moje, progovori on: — ne dirajte u tu ranu; ruke su vaše nježne; ali to ipak boli.

— Ja znam, nastavi Liza kao da ga nije slušala: — ona je kriva pred vami, niti ju kanim prati; ali kako ćeš razlučiti ono, što je Bog sastavio?

— Naša su uvjerenja o tom vrlo različna, Lizaveta Mihajlovna, rekne Lavrecki dosta oštro: — mi jedno drugoga ne shvaćamo.

Liza pobliedi; sve joj tielo s laka zatrepeće; no ona ne umuknu.

— Vi morate prostiti, rekne tiho: — ako želite, da se i vam oprosti.

— Oprostiti! prihvati Lavrecki: — Vi bi najprije morali znati, za koga molite. Prostiti toj ženi, primiti ju opet u svoj dom, nju, pusti ovaj i bez srca stvor! A odkuda znate, da ona i želi vratiti se k meni? Molim vas, ona je podpuno zadovoljna svojom srećom ... Ali čemu tu govoriti! Njezino ime ne bi smjelo izaći na usta vaša. Vi ste prečista, vi dapače ni pojmiti ne možete takova stvora.

— Čemu se srditi! silom progovori Liza; a sve se bolje vidjelo, kako joj ruke dršću: — Vi ste nju prvi ostavili, Fedore Ivaniću.

— No ja vam opet kažem, rekne Lavrecki nestrpljivo: — vi ne znate, kakva je to ženska glava!

— Zašto ste ju dakle uzeli? prošapta Liza i obori oči.

Lavrecki skoči sa stolice.

— Zašto sam ju uzeo? Bio sam tada mlad i neizkusan; prevario sam se ljuto, dao se zavesti vanjskom ljepotom; nisam poznavao žena, nisam ničega poznavao! Dao vam Bog sretniju udaju sklopiti! No vjerujte, ni za što se ne da jamčiti.

— Mogu se i ja dostati nesreće, progovori Liza, a glas joj poče zapinjati: — no tada će biti od potrebe pokoriti se; ja ne znam govoriti; no ako se pokoravali ne budemo...

Lavrecki stisne ruke i tapne nogom.

— Ne srdite se, prostite mi, naglo progovori Liza.

U taj trenutak unidje Marja Dmitrijevna. Liza ustane, da ode.

— Stanite, vikne neočekivano za njom Lavrecki: — Ja imam na vašu majku i na vas veliku molbu: pohodite me na mojem novom selištu. Vi znate, nabavio sam fortepiano; Lemm je gost u mene, i jorgovan se sada razcvao; malko ćete disati zrakom ladanjskim, a možete isti dan opet doma, — pristajete li?

Liza pogleda na mater, a mati se uze kao bolestna prenavljati; no Lavrecki joj ne dade otvoriti usta, i brže bolje uze joj ljubiti obje ruke. Marja Dmitrijevna, uviek mekana srca na svako laskanje i ne nadajući se više ovolikoj ljubeznosti od ovoga „prostaka“, smiluje se i privoli. Dok se ona domišljala, koji dan da odabere, Lavrecki pridje k Lizi, i još uviek uzburkan, kradom joj šapne: „hvala vam, vi ste dobra djevojka, a ja krivac“. I po njezinu bliedu licu zalije se stidljiv i radostan posmjeh, i oči joj se nasmjehnu, — ona se sirota sve uviek bojala, da li ga nije ožalostila.

— Može li i Vladimir Nikolajić s nami doći? upita Marja Dmitrijevna.

— Baš bi mogao, odgovori Lavrecki: — no zar ne bi bilo bolje, da mi sami u rodbinskom kolu ostanemo?

— Da, da, ali ja mislim... htjede prigovoriti Marja Dmitrijevna: — u ostalom, kako vam se vidi, doda na posljedku.

Ugovore, da uzmu još Lenočku i Šuročku. Marta Timofejevna odbije.

— Trudno je za me, sinko, rekla je ona: — stare kosti lomiti; a nemaš ni konaka za me; niti ja mogu zaspati u tudjoj postelji. Vodi tu mladež, neka se naskače.

Lavreckomu ne podje poslije za rukom sastati Lizu na samu; ali on tako gledaše na nju, da joj je bilo i ugodno i nešto stidno i žao njega. Praštajući se s njom, stisne joj snažno ruku: ona se zamisli, ostavši sama.

XXV.

Kad se Lavrecki vratio kući, nadje na pragu gostinjske sobe čovjeka visoka uzrasta i mršava, u iznošenoj, modroj surci, lica namrskana, no živahna, s razbašurenom, siedom podbradnicom, dugim pravilnim nosom i malenkastim, uzpaljenim očima. To je onaj Mihaljević, bivši drug u sveučilištu. Lavrecki ga ne poznade umah; no vatreno ga zagrli, čim je svoje ime nazvao. Od poslije Moskve nisu se vidjeli. Uzklici, upitci stanu se kano kiša sipati; davno zaboravljene uspomene opet uzkrsnu. Brzo paleći jednu lulu za drugom, brzo odpijajući na gutljaje čaj i široko razmahujući dugim rukama, Mihaljević pripoviedaše Lavreckomu svoje sgode i nesgode; u njih ne bijaše mnogo vesela, sreća mu u podhvatih slabo poslužila — a on se ipak smijaše neprestano sipljivim, grčevitim hohotom. Prije mjesec dana zapalo ga mjesto u privatnoj računarnici bogata trgovca, 300 vrsta daleko od grada O., i doznavši, da se Lavrecki u domovinu vratio,

svrnuo je s ceste, da vidi davnoga prijatelja. Mihaljević je još uviek, kao u mladosti, govorio brzo i svečano, još uviek šumio i kipio. Lavrecki htjede progovoriti nešto o svojih neprilikah; no Mihaljević mu presieče razgovor naglo promrmljavši: „Slušao, brate, slušao; tko bi bio onda mislio?“ — i odmah priedje na obćenite predmete:

— Brate, rekne on: — sutra mi je poći dalje; danas borme, oprosti mi, kako je tako je, leći ćemo kasno. Ja na svaki način želim saznati, što si ti, kakve misliš misli, kakva sliediš načela, što je od tebe postalo, čemu te je život naučio? (Mihaljević je još uviek vadio iz frazeologije tridesetih godina.) Ja, brate, da ti kažem, u mnogom sam drugi postao; valovi života uplivali i legli na moja prsa — tko bi bio rekao? — premda u bitnosti još sam uviek isti kao prije, vjerujem ja u dobro, u istinu; ne samo da vjerujem, — nego sad tekar vjerujem, da, vjerujem, vjerujem. Čujder, sjećaš se, da ja i pjesme pišem; u njih nije pjesničtva, no je istine. Pročitat ću ti zadnju stvarcu moju; u njoj sam izrekao najotajnija uvjerenja svoja. Slušaj!

Mihaljević uzme čitati svoju pjesmu, bila je dosta duga, a zadnja joj kitica glasila ovako:

Novym čuvstvam vsêm srdcem otdalsja,
Kak rebenok (čedo) dušoju ja stal:
I ja sžeg (sažgao) vse, čemu poklonjalsja,
Poklonjalsja vsemu, čto sžigal.

Čitajući posljednja dva stiha, Mihaljević malo da nije zaplakao; lagana grčevitost — priznak uzbunjena čuvstva — zatrepta na njegovim ustima, i neliepo mu lice planulo, zasjalo. Lavrecki ga slušao i slušao . . . duh odporstva već se gibao u njem, njega je dražilo uviek gotovo, postojano kipuće uzhićenje moskovskoga učenika. Četvrt sata još ne prošlo, i već se medju njimi zapodjela razpra, jedna od onih prepiraka bez kraja i konca, za koje su sposobni samo ruski ljudi. Sa-

stavši se prvi put poslije preduga razstanka, proživljena u dva različna svieta, ne poimajući ni svojih ni protivnikovih misli, hvatajući za puste rieči i pustimi riečmi odvraćajući, prepirahu se oni o predmetih najabstraktnijih — pa se prepirahu žestoko, kano da se radi o životu ili smrti njihovoj, vikaše i rogoboriše toliko, da su se svi ljudi u kući poplašili, a kukavac Lemm, koji se je već od dolazka Mihaljevićeva zatvorio u svojoj sobi, našao se u veliku čudu i težku strahu.

— A što ti poslije? prestao ti čar i obajanje? vikaše Mihaljević u jedan sat po ponoći.

— Zar razočarani bivaju takovi? odgovaraše Lavrecki: — oni su svi bliedi i bolestni — pa ipak, hoćeš li, ja te jednom rukom dignem!

— Nu ako ne razočaranik, postao si skeptik, što je daleko crnje i žalostnije. (Izgovor Mihaljevićev odavaše njegov zavičaj, Malorusiju.) A s kakvim pravom smiješ ti biti skeptik? Nije ti u životu za rukom pošlo, dopustimo; i ti tomu kriv nisi bio; rodio si se s dušom strastvenom, ljubećivom, a tebe na silu udaljivahu od ženskinja; prva žena, na koju si nabasao, morade te ružno prevariti . . .

— Ona je i tebe prevarila, dokaži mu smrknut Lavrecki.

— Dobro, dobro, ja sam u toj tragediji bio orudje sudbine, — ili što ja to blesnuh! — sudbine tu nema; od stare navade netočni izrazi. Ali što sve to dokazuje?

— To dokazuje, da su me od djetinjstva na krivu kolotočinu postavili.

— A ti priedji na pravu! — Zato si čovjek, zato si ljudina: energija, energija! Bilo medjutim kako mu drago, zar se dade, zar se smije — privatni, tako rekavši, fakt uvoditi u zakon obći, u viekom nepromjenljivo pravilo?

— Kakvo je to pravilo? uleti mu u rieč Lavrecki: — ja ne priznajem . . .

— Ne, to je pravilo tvoje, pravilo — prekidaše opet njega Mihaljević.

— Ti si sebičnjak, evo odgonetke! grmljaše on, malko pošutjevši: — ti si želio svoju nasladu, želio si sreću u životu, živjeti si hotio, no samo radi sebe . . .

— Kakva je to samonaslada?

— I sve te za nos povuklo; sve se odrunjilo pod tvojim nogama.

— Kakva samonaslada, pitam ja tebe?

— I ona te morala prevariti. Jerbo si tražio podporu ondje, gdje je nema, i gradio dom na ruševnom piesku . . .

— Govori jasnije, bez slika, jer te ne razumijem.

— Jer — smij se slobodno — jer nije u tebe vjere, nije topline u srcu; um, sve uviek jedini, kramarski um . . . . ti nisi ništa drugo, van požalni, preostali Volterijanac — evo tko si ti!

— Tko! ja Volterijanac!

— Da, ti, takav kao i otac tvoj, pa ni sam ne slutiš.

— Onda, klikne Lavrecki: — imam ja pravo reći, da si ti fanatik!

— Vaj! progovori s poniženjem Mihaljević: — ja na žalost još ničim nisam zaslužio takoga visoka naziva . . .

— Da, sad znadem, kako te valja zvati, kričaše o trećoj uri taj isti Mihaljević: — nisi ti skeptik, nisi razočarnik, nisi Volterijanac, van pravi — svizac, i to zloban svizac, samosviestan, a ne bezazlen svizac. Bezazleni svizci leže i ništa ne rade, jer raditi ne umiju; oni i ne misle ni na što, a ti si misaon čovjek — i ležiš; mogao bi što bilo raditi — a ne radiš ništa; nauznak ležiš sa sitim trbuhom i govoriš: i treba da ležim; jer sve štogod mu ljudi radili — sve je tlapnja i ništava ludost.

— A odkuda ti znadeš, da ja ležim? tvrdjaše Lavrecki: — tko ti veli, da su takve u mene misli?

*

— A što je najgore, svi vi, sva družina vaša, ne slušaše Mihaljević: — svi vi čitanjem postadoste svizci. Vi znate, na koju nogu Niemac hramlje; znadete, što ne valja u Engleza i Francuza — i to vaše požalno znanje služi vam za podporu, lienost vašu bezsramnu, neradinost vašu gnjusnu izgovara. Ima ih dapače, koji se ohole tim, što su umnjaci, — vidiš, ja ležim, a te se budale pate i muče. Da! ima u nas takove gospode — ovo ne budi tebi rečeno — koji sav život proživljuju u nekoj omaglici dosade, navikavaju na nju i sjede u njoj, kano . . . kano gljiva u mladom maslu, prihvati Mihaljević i sam se naceri na ovu prispodobu. — Oh, ta omaglica dosade — to je propast ruskoga čovjeka! Sav svoj viek sprema se na posao, ogavni svizac.

— A što si uzeo vikati i psovati? vapijaše opet Lavrecki: — Raditi . . . poslovati . . . Reci radije, što raditi valja, a ne pogrdjuj, ti poltavski Demostene!

— To bi ti rad! Ej prijatelju, toga ja tebi ne kazah; to valja da svaki za sebe znade, reče s ironijom Demosten: — Vlastelin, plemić — pa ne zna, što mu raditi treba! Vjere nije, a znao bi; nije vjere, — nema objave.

— Daj da barem odahnemo, vraže, moljaše Lavrecki.

— Ni minuta oduhe, ni sekunde! progovori Mihaljević i naperi ruku, kao na zapovied: — Ni jedne sekunde! — Smrt ne čeka, i život čekati ne smije.

— Pa kada i gdje su ljudi smislili ljenčariti? klicaše on o četiri sata zorom, ali sada već promuklim glasom: — u nas! sada! u Rusiji! kada na svakom pojedinom čovjeku leži velika dužnost i odgovornost velika pred Bogom, pred narodom, pred samim sobom! Mi spavamo, a vrieme izmiče; mi spavamo . . .

— Dopusti mi, da ti kažem, progovori Lavrecki: — da mi ni malo ne spavamo sada, a i drugim spavati ne damo.

Kao orozi deremo si grlo. Poslušaj der, već pjevaju treći pietli, nije vrieme vici.

Ova dosjetka umiri i navede samoga Mihaljevića na smijanje. „Do sutra“ rekne on, smiešeći se — i turi lulu u džep. „Do sutra“ ponovi Lavrecki. No prijatelji i duže se još razgovarahu . . . Medjutim glas se njihov ne podizaše više i rieči im bijahu tihe, žalostne, dobre rieči.

Mihaljević sutradan ode, uzalud ga suzdržavao Lavrecki: Fedoru Ivaniću ne podje za rukom sustaviti ga; ali se narazgovarao s njime do volje. Pokazalo se, da u njega ni za liek krajcare nema. Lavrecki je sa sažaljenjem već sinoć opazio na njem sve znake i navade zastarjela ubožtva: pete na čizmah sbijene i nakrivljene, odzada na surci nema jednoga puceta; ruke mu nikad ne vidjele rukavica, u kosi bieli se perut; kad je došao, ni brige ga nije iskati vodu, da se umije; za večerom je gladnije od vuka jeo, razdirući rukama pečenku i kosti s prskanjem drobeć jakimi i crnimi zubi. Štogod je do sada započimao, izadje zlo za rukom, a sada mu jedina nada na bogatu trgovcu, koji ga samo zato uzeo, da ima u računarnici „izobražena čovjeka“. Kraj svega toga Mihaljević nikada nije sustao, i življaše kao cinik, idealist, pjesnik, iskreno misleći i brinući se o sudbi čovječanstva, o zvanju svojem vlastitom, — pa što ga briga, bude li morao od glada umrieti! Mihaljević se nije ženio: no zaljubljivao se nebrojeno puta, i pisao pjesme svakoj svojoj ljubovci; nada sve žestoko se uzpalio za jednom tajanstvenom, crnovlasom „pannom“ (Poljakinjom) . . . Glasalo se, istinabog, da je ta „panna“ sgoljna židovka, dobro poznata cieloj četi konjaničkih oficira . . . no što mi se brineš, brajne — zar to nije svejedno?

S Lemmom se Mihaljević nije vidio: Niemca su s nenavike poplašile njegove mnogošumne rieči i odrešite manire . . . Nesretnik već s daleka njuši nesretnika; ali pod starost

riedko će se jedan s drugim složiti — a to se nije čemu čuditi: što da dieli jedan s drugim, ni nade!

Prije odlazka još se dugo razgovarao Mihaljević s Lavreckim, prorokovao mu propast, ako se ne prene, molio ga, neka se osbiljno lati blagostanja svojih kmetova, uzeo mu sebe za primjer, kako se očistio i izgladio u ognju biede i nevolje — pa se pri tom nekoliko puta nazvao sretnim čovjekom i sravnjivao se sad s pticom nebeskom, sad s liljanom doline . . .

— Al svakako s crnim liljanom, opazi Lavrecki.

— Eh brate, ne gradi se aristokratom, progovori dobrodušno Mihaljević: — nego radije zahvali Bogu, što i kroz tvoje žile teče čestita krv plebejska. Ali ja vidim, tebi je sad od potrebe kakvo bilo čisto, nezemaljsko biće, da te iztrgne iz tvoje apatije . . .

— Na čast ti, brate! progovori Lavrecki: — dosta mi je tih nezemaljskih bića.

— Muči, cynyku! klikne Mihaljević.

— Cinik, popravi ga Lavrecki.

— Da, cynyk, ponovi bez zabune Mihaljević.

Dapače na tarantasu, kamo su donieli njegov ravni, žuti, veoma lagani sandučak, još je on govorio. Omotan španjolskim nekakim plaštem s pocrvenjelim ovratnikom i s lavljimi pandžami mjesto kopčâ, on je još razvijao svoje nazore o sudbini Rusije, i razmahivao crnom svojom rukom po zraku, kao da baca sjeme buduće sreće. Konji se napokon ganu . . . „Pamti moje tri zadnje rieči“ vikne on sunuv se cielim tielom kroz vratašca iz tarantasa i stojeći u balansu: „religija, napredak, čovječanstvo! — S Bogom!“ Tad nestane glave njegove, sa kapom naturenom na oči. Lavrecki sam ostao na stubah — i gledaše neprestano niz cestu, doklegod se vidio tarantas. „A sbilja on ima pravo“ mišljaše Lavrecki ulazeći u kuću „ja i nisam drugo van svizac“.

Mnoge rieči Mihaljevićeve prodrle su u njegovu dušu, makar da se opravdavao i protivio njima. Budi samo čovjek dobar, — nitko mu odoljeti ne može.

XXVI.

Za dva dana poslije toga, Marja Dmitrijevna, kako je obećala, dospije sa svom mladeži svojom u Vasiljevsko. Djevojčad se odmah razprhne po vrtu, a Marja Dmitrijevna prenavljajući se prodje kroz sve sobe, i prenavljajući se sve pohvali. Pohod svoj Lavreckomu smatrala je ona dokazom velike sniženosti, ako ne i dobrim djelom. I umiljato se nasmjehnula, kad Antun i Apraksija, po starinskoj navadi, pridjoše, da joj ruku poljube, — pak onda kroz nos, razslabljenim glasom zaište čaj. Na veliku žalost i srditost starca Antuna, koji je za taj dan i biele, vezene rukavice navukao, nije on čajem poslužio Marje Dmitrijevne nego sobar Lavreckoga, koji, veljaše Antun, nikakova reda ne umije. Ali je zato druga bila pod objedom: kao stup ustobi se starac za stolcem Marje Dmitrijevne, i nitko ne mogaše više njegova mjesta osvojiti. Davno — davno ne bijaše gostiju u Vasiljevskom, pak ovi sada i smetoše i obradovaše starca: njemu je godilo, što mu gospodar s odličnom gospodom druguje.

Medjutim nije se samo on taj dan uzmutio, nego se uzmutio i Lemm. Navukao je na se kratki frak duhanske boje s brkastimi repovi, visoko podvezao ovratnik, jednako se nakašljavao i vrtio, blažena i ljubezna pogleda. A sbliživanje medju Lavreckim i Lizom sve se više razvijalo i njega je vrlo obradovalo, kad je ona, unišavši, pružila mu prijateljsku ruku. Poslije objeda izvadi Lemm odzada iz džepa, kuda je neprestano metao ruku, mali sgužvani notni papir i razkrije ga na fortepiano: bila je to njegova kompozicija na staro-

modnu romansu u jeziku njemačkom, koja spominjaše čiste zviezde. Liza odmah prisjedne k fortepijanu . . . Vaj! Glasba se pokazala zamršena i neprijatno napregnuta; vidi se, da se je glasbenik mučio izraziti nešto strastvena, nešto duboka, pa ne izrazio ničega: muka i ostala muka. Lavrecki i Liza oboje to poćutješe — i sam Lemm to dokučio: ne rekav ni rieči, opet sgužva romansu, gdje je bila, i — kad je Liza predložila, da još jednoč igra — starac samo poklima glavom i važno izusti: „sada — basta!“ — sguri se, naježi se i ode.

Pred večer podje ciela družba ribu loviti. U ribnjaku za vrtom nalazilo se mnogo karasa i šuljeva. Marju Dmitrijevnu posadiše u fotelj na briegu u zahladju lipe, prostrli joj pod noge ćilim i dali najbolju udicu; Antun, od starine izkusan lovac, zamoli ju, da primi njegovu pomoć. On je marljivo nasadjivao crve, namještao ih rukom, pljuckao na njih, sâm dapače bacao udicu i pri tom se cielim truplom naklanjao. Marja Dmitrijevna ovakov je sud o njem istoga dana izrekla Lavreckomu na jeziku institutsko-francezkom: „il n'y a plus maintenant de ces gens comme ça, comme autrefois“, nema vam danas kao nekoč ovakovih dobričina sluga. Lemm s dvjema djevojčicama odmakne se podaleko do samoga nasipa; Lavrecki se smjesti do Lize.

Ribe jednako naključavaju; povučeni karasi svaki čas lepršahu se u zraku svojimi to zlatnimi to srebrnimi ljuskami; radostno klikovanje djevojčica ne zna kraja ni prestanka; sama dapače Marja Dmitrijevna dva puta iznježeno podciknula. Od svih najmanje sreće bijahu Lavrecki i Liza, bit će valjda s toga, što su oni od svih najmanje u lovinu pazili i malo marili, je li im udica pod brieg doplovila. Oko njih šušti visoka crvenkasta trska, pred njimi sjaje nepomična kao mrtva voda i razgovor se medju njimi poveo tih i lagan. Liza u bieloj haljini stajaše na maloj splavi, a Lavrecki kraj nje sjedjaše na naklonjenu deblu rakite. Liza je imala bielu

opravu, prehvaćenu oko pasa širokom, takodjer bielom vrpcom; veliki slamni šešir visi joj na jednoj ruci, a drugom s nekim naporom pridržava nemirnu udicu. Lavrecki joj gleda na čisti, ponešto strogi profil; na uzvinute u nazad kose, na nježne obraze, koji su kao u djeteta uzplanuli — gledaše na to i mišljaše: „ah, kako milo stojiš ti nad mojim ribnjakom!“ Liza se nije k njemu obraćala, nego gledaše preda se na vodu, malko bi se nazurila, malko podsmjehnula. Sjena od bližnje lipe padaše na oboje.

— Znate li, počne Lavrecki: — ja sam puno razmišljao o posljednjem našem razgovoru i tvrdo se uvjerio, da ste vi preko mjere dobra.

— Nije meni ta misao bila, htjede Liza — i zastidi se.

— Vi ste dobri, ponovi Lavrecki: — a ja kisela jabuka, ja osjećam, da vas moraju svi ljubiti. Evo sam Lemm: on je čisto u vas zaljubljen.

Obrve u Lize, ne što bi se smrknule, nego zadršću, a to se uviek dogadjalo, kad je slušala, što joj nije ugodno.

— Vrlo mi je žao bilo danas kukavca, prihvati Lavrecki, — poradi nesretne romanse. Biti mlad, pa ne znati — to se podnese; no ostarjeti pa ne moći — to ubija. A nevolja je u tom, što i ne ćutiš, kako nestaje silâ. Starcu je muka pretrpjeti takav udarac!... Pazite, u vas kljuje... Kažu, doda Lavrecki, pošutjevši nešto: — kažu, da je Vladimir Nikolajić napisao vrlo milu romansu.

— Da, odgovori Liza: — bezposlica, ali ne loša.

— A što vi mislite, upita Lavrecki: — igra li on dobro?

— Ja mislim, da on ima mnogo sposobnosti za glasbu; no on se sve do sada nije njom kako treba bavio.

— Tako? A čovjek je dobar?

Liza se nasmije i brzo pogleda na Fedora Ivanića.

— Čudno li pitate! klikne ona, trgne udicu i snova ju daleko u vodu zahiti.

— Zašto čudno? Ja vas pitam za njega, kao čovjek, koji sam istom skoro amo došao i kao rodjak vaš.

— Kao rodjak?

— Da. Ja sam vama, čini se, kao ujak?

— U Vladimira Nikolajića dobro je srce i dobar um; maman ga vrlo miluje.

— A milujete ga i vi?

— On je dobar čovjek, zašto da ga ne milujem?

— Tako! progovori Lavrecki i umukne. Polu-žalobni, polu-nasmješljivi izražaj javi se na licu njegovu. Oporiti njegov pogled žalošćaše Lizu; no ona se svejednako podsmievala. — „Nu da im Bog nadieli srećom!“ — promrmlja on napokon za sebe i odvrne glavu.

Liza porumeni.

— Vi se varate, Fedore Ivaniću, rekne ona: — vi krivo mislite... A zar se Vladimir Nikolajić vama ne ljubi? upita ona nenadano.

— Ne ljubi.

— Zašto?

— Meni se sve čini, da u njega srca nije.

Posmjeh odprhne s lica Lizina.

— Vi ste naučili ljude strogo suditi, progovori ona poslije duga mučanja.

— Ne mislim. S kojim pravom da ja druge strogo sudim, kad i sam štednju potrebujem? Ili ste zaboravili, da se meni samo lienština ne ruga?... A sbilja, dolazi on, jeste li vi održali rieč?

— Koju?

— Jeste se i za me molili?

— Da, molila sam se i za vas, i molim se svaki dan. A i vi nemojte istom tako o toj stvari govoriti.

Lavrecki uze dokazivati Lizi, da mu to ni s daleka nije u glavu došlo, da on štuje tudja uvjerenja; zatim priedje

razlagati o vjeri, o značenju vjere u historiji čovječanstva, o znamenovanju kršćanstva . . .

— Kršćaninom valja biti, progovori malko na silu Liza: — ne s toga, da upoznamo nebesko . . . tamo . . . zemaljsko, već radi toga, što svakomu čovjeku umrieti valja.

Lavrecki se nehotice začudi, podigne oči na Lizu i njihove se oči sukobe.

— Kakovu rieč vi to izustiste? upita on.

— Nije to moja rieč, odgovori ona.

— Ne vaša . . . No zašto progovoriste o smrti?

— Ne znam. Ja o njoj često razmišljam.

— Često?

— Da.

— Ne bi toga rekao, tko na vas gleda: vaše je lice tako radostno i svietlo, vi se tako smijete . . .

— Da, ja sam sada vrlo vesela, bezazleno progovori Liza.

Lavreckomu dodje želja spopasti joj obje ruke i čvrsto ih stisnuti . . .

— Lizo, Lizo, zavikne Marja Dmitrijevna: — hodi amo, da vidiš, kolikoga sam karasa ulovila.

— Odmah, maman, odgovori Liza i ode k materi, a Lavrecki ostane sam na svojoj rakiti. „Ja govorim s njom, kao da se nisam već preživio“, pomisli on. Odlazeći, Liza je zavjesila svoj šešir na grančicu; s čudnim, gotovo nježnim pogledom pogleda Lavrecki na taj šešir, na duge njegove nešto zgužvane vrpce. Do mala vrati se Liza i opet stane na splav.

— Zašto vi mislite, da u Vladimira Nikolajića srca nema? upita ona poslije nekoliko časova.

— Ja sam već rekao, da se valjda varam: u ostalom, vrieme će sve odgrnuti.

Liza se zamisli. Lavrecki zavede razgovor o svom živovanju u Vasiljevskom, o Mihaljeviću, o Antunu; on je osjećao

potrebu, da mora govoriti s Lizom, priobćiti joj sve, štogod je živjelo u duši njegovoj; a ona ga je tako milo, tako pazljivo slušala, riedke njezine opazke i izreke njemu se činiše tako jednostavne i umne. Dapače on joj je to i kazao.

Liza se začudi.

— Sbilja? progovori ona: — a ja sam mislila, da u mene i moje sobarice Naste svojih rieči i nije. Ona je neki dan rekla svomu zaručniku: tebi mora da je dosadno sa mnom; ti mi sve jednako govoriš liepo i dobro; a u mene ni svojih riečih nema.

„I hvala budi Bogu!“ pomisli Lavrecki.

XXVII.

Medjutim se uhvati suton i Marja Dmitrijevna zaželi doma. Djevojčice jedva se odtrgoše od ribnjaka. Lavrecki se ponudi, da će ih do pol puta sprovesti, i dade osedlati svoga konja. Uzdižući Marju Dmitrijevnu u karucu, obazre se on za Lemmom; no Lemma ne nadjoše. Njega je odmah nestalo, čim se ribolov svršio. Antun s neobičnom za njegove godine snagom zalupi vratašca, i zapoviedajući povikne: tjeraj, kočijašu! Karuca se gane. Odzada smjestila se Marja Dmitrijevna i Liza; sprieda djevojčice i sobarica. Večer se razlio tih i topao; prozori su s obiju strana karuce opušteni. Lavrecki jezdijaše kasom uz karucu s Lizina kraja, držeći na vratašcih ruku, — bacio vodjke na vrat konju, koji je jednomjerno kasao — i kadkad bi po dvie tri li rieči s djevojkom progovorio. Svjetla sve to više nestajalo, i noć se već uhvatila, i u zraku postalo toplije. Na Marju Dmitrijevnu navali driemež, na djevojčice i sobaricu san. Hitro i ravno žurkaše karuca; Liza se nagnula napried; mjesec se tek pomolio i svietli joj u lice, a noćni blagi vjetrić cjeliva joj oči i obraze. Njoj je na srcu ugodno. Ruka joj se uz ruku Lavreckoga naslanja na vratašca. I njemu je dobro bilo: jezdijaše tihom noćnom

toplinom, ne snimajući očiju s dobroga, mladjahnoga lica, slušajući mladjahni šaptom zvonki glas, što pripovieda proste, dobre stvari, pa ni opazio nije, da je već davno pol puta za sobom ostavio. Ne htjede mu se buditi Marje Dmitrijevne, stisne ruku Lizi i rekne: „mi smo prijatelji, nije li?“ Ona makne glavom, a on sustavi svoga konja. Ode karuca, lagano se gibajući i izčezavajući, a Lavrecki okrene korakom doma. Čar ljetne noći obuhvatio ga svega; sve oko njega činjaše mu se tako nenadano — čudnovato, a ipak tako davno i sladko poznato; s bliza i daleka — i daleko se vidjelo, ako se i nije dobro razbiralo — sve je mir mirovalo; mladjahni, cvjetni život kano da se pomalja iz samoga toga pokoja. Konj Lavreckoga koracaše bodro i jednomjerno stupaše na desno i na lievo, a uza nj plazi crna mu sjena; nešto tajanstveno-prijatno naslućuješ u topotu njegovih kopita, nešto veselo i čudno u gromkom kliku prepelicâ. Zviezde se utapljahu u nekakvu mliečnu dimu; nepun mjesec sijaše stalnim bljeskom; svjetlo njegovo razlieva se sinjim potokom po nebu i salieva kao dim od zlata na tanke oblačke, koji mimo prolaze; friškoća zraka izcjedjuje laganu vlagu na oči, ljubezno prohladjuje svakolika uda, i ugodnom strujom u grud se lieva. Lavrecki se nasladjivao i radovao se svomu nasladjenju. „Nu! još će Bog dati života, mišljaše on, još me nije dojela . . .“ On ne doreče, tko ga nije dojeo. A zatim uze razmišljati o Lizi, o tom, da li ona sbilja ljubi Panšina; da bi moglo Bog zna što nastati, kad bi se u drugih okolnostih s njom našao; da ona razumije Lemma, ako i nema „svojih“ rieči. Da, pa to nije ni istina: ona ima rieči „svojih“ . . . . „Ne govorite o tom lakoumno“ padne na um Lavreckomu. Dugo ovako jezdijaše oborene glave, napokon se izpravi, i šapne:

I ja sžeg vse, čemu poklonjalsja,
Poklonilsja vsemu, što sžigal . . .

a onda podbode konja i uzagrabce poleti doma.

Sjahujući još posljednji put obazre sa nehotičnim, zahvalnim posmjehom. Noć, mučaljiva, ljubka noć, ležaše na humcih i po dolovih; iz daleka, iz njezina miomirisna krila, Bog zna odkale, s neba li, iz zemlje li, lepršaše tihom i blagom toplinom. Lavrecki odahne zadnji pozdrav Lizi — i odleti u sobu.

Sutrašnji dan prodje prilično dosadno. Iz jutra padaše kiša; Lemm gledaše izpod obrva i stiskivaše sve to krepče ustnice, rek bi, kune se, da ih nikad više otvoriti ne će. Legnuv spavati, Lavrecki uzme sa sobom na postelju cielu gomilu francuzkih novina, koje su tu nedirnute već dvie nedjelje ležale na stolu. Stade hladna srca kidati omote i pregledavati stupce novinâ, u kojih u ostalom ništa nova nema. Već ih htjede baciti — i najednoč kao gromom udaren skoči s postelje. U „listku“ jednih od tih novina poznati g. Jules objavljuje svojim štiocem „prežalostnu viest“: prelestna, bajna Moskovka, pisaše on, jedna od caricâ mode, ures parizkih salona, madame de Lavrecki, umrie skoro nenadano — i ta viest, žalibože odveć istinita, upravo je sada doprla do njega. On bijaše, tako je zaključio g. Jules, tako rekav drugom pokojničinim . . . .

Lavrecki se obuče, izadje na vrt i do rana jutra hodaše jednom i istom alejom gore i dolje.

XXVIII.

Sutradan za čajem zamoli Lemm kola, da se vrati u grad. „Meni je vrieme primiti se posla, to jest, inštruiranja“ opazi starac, „a ovdje samo tratim vrieme u tutanj“. Lavrecki mu ne odgovori odmah; bio je raztresen. — „Dobro, rekne napokon: — i ja idem s vami.“ Bez sluge sprti stenjući i ljutito Lemm svoju malu torbu, podere i spali nekoliko listova papira s notami. Upregoše konje. Izlazeći iz

svoje sobe, Lavrecki stisne u džep jučerašnji broj novinâ. Na cielom putu i Lemm i Lavrecki malo su govorili jedan s drugim; svakoga od njih vlastite zanosiše misli, svaki od njih bijaše rad, da mu se drugi u misli ne zalieće. I razstadoše se dovoljno suho, što nije u ostalom riedkost medju prijatelji u Rusiji. Lavrecki priveze starca pred njegov stan: starac se izvuče, podigne torbu (držao je torbu objema rukama na grudih) i ne pružajući ruke prijatelju, pače i ne gledajuć na njega, rekne mu po ruski: s Bogom. S Bogom, ponovi Lavrecki i zapovjedi kočijašu dalje do stana. On je držao u gradu O . . . za svaki slučaj stalan stan. Napisav nekoliko listova i naobjedav se, ode poslije podne ka Kalitinim. Tamo zatekne jedinoga Panšina, koji mu rekne, da će Marja Dmitrijevna, istom što nije, doći i s radostnim smiešenjem pusti se odmah u razgovor. Do toga dana vladao se Panšin prama Lavreckomu — nekako i s visoka i sniženo; no Liza, pripoviedajući Panšinu o pohodu u Vasiljevskom, nazove Lavreckoga prekrasnim i umnim čovjekom; to je dosta; valjalo je zavojevati na „prekrasnoga“ čovjeka. A počeo je vojnu s komplimenti Lavreckomu, opisujući uzhićenje, s kojim ciela obitelj Marje Dmitrijevne slavi Vasiljevsko, a onda, što je u njega od starine navada, vješto preskoči na razgovor o samom sebi, poče govoriti o svojih poslovih, o nazorih svojih o životu, o svietu i službovanju; rekne dvie riečce o budućnosti Rusije, o tom, kako treba gubernatore na uzdi držati; tu se veselo sam sebi naruga i kao nehotice doda, kako su mu medju drugim u Petrogradu i to naložili — „de populariser l' idée du cadastre.“ Govorio je on dosta dugo, s nebrižnim povjerenjem u sebe razrješujući sve tegobe, i kao kartaš kartami, nabacivao se najvažnijimi administrativnimi i političnimi pitanji. Izreke: „evo što bih ja činio, da sam vladom“; „vi, kao čovjek pametan, brzo ćete se porazumjeti sa mnom“ nisu ni sala-

zile s jezika njegova. Lavrecki hladno slušaše razgovornost Panšinovu: nije mu se ljubio taj ljepušni, umni neprisiljeno-odlični čovjek, sa svojim svietlim posmjehom, udvornim glasom i znaličnim očima. Panšin do skora s prirodjenom bistroćom u shvaćanju tudjega osjećanja uvidi, da ne zanima vrlo svoga druga i pod finom se izlikom ukloni, zaključivši, da je Lavrecki, ma baš i prekrasan bio, svakako malo simpatičan, „aigri“ i „en somme“ nešto smiešan. —

U to dodje Marja Dmitrijevna i Gedeonovski, a za njom se pojavi Marta Timofejevna i Liza; za njimi došli ostali ukućani; napokon velika prijateljica glasbe, Bjelenicina, majušna, mršava gospodja, sa gotovo djetinjim sustalim i ljepušnim licašcem, u šuštavoj crnoj opravi, sa šarenom lepezom i s debelimi narukvicami; dodje i njezin muž, rumen i nadut čovjek, s velikim rukama i nogama, s bielimi trepavicami i s vjekovitim smiešenjem na debelih ustih. U gostih žena nije nikada s njim govorila, a doma, u časovih nježnosti nazivala ga svojim „prasetom“. Panšin se povrati. Nastane šum i vika u sobah. Lavreckomu ta galama ne bijaše po ćudi; nada sve srdila ga Bjelenicina, koja ga gledaše na lornjet. Da nije Lize, on bi bio smjesta utekao: htjede joj svakako reći dvie tri rieči, ali ne nadje sgodna časa i zadovoljan bijaše, da ju može u tajnoj radosti pratiti pogledom; nikada njezino lice ne bijaše plemenitije, nikada milije. Osobito uz Bjelenicinu Liza je mnogo dobivala. Bjelenicina se neprestano na stoljci vrtjela i uzkimi pleći osmicala, i smijala se s razprokšenim smiehom, i sad žmurila, sad opet široko oči razvaljivala: a Liza sjedjaše smjerno, gledaše ravno i jednako i ni malo se ne smijaše. Domaćica sjela kartati se s Martom Timofejevnom, Bjelenicinom i Gedeonovskim, koji se igrao veoma sporo, jednako se zaboravljivao, očima mrštio i lice utirao rubcem. Panšin govorio i odgovarao kratko, vrlo važno — i

pečalno — pravi još u pupoljku umjetnik; makar ga je i molila Bjelenicina, koja je mnogo s njime očijukala, da igra svoju romansu, ne htjede joj te ljubavi učiniti: pritiskao ga Lavrecki. I Ivan Fedorić govoraše malo; čudnovati izražaj njegova lica porazi Lizu, kad je on unišao u sobu, ona je odmah pogodila, da joj on ima nešto kazati, a ipak se, Bog zna zašto, bojala pitati ga. Na posljedku izlazeći u dvoranu nalievati čaj, nehotice okrene glavu prama njemu. On smjesta podje za njom.

— Što vam je? progovori ona, stavljajući čajnik na samovar.

— A zar ste vi nešto opazili? upita on.

— Vi niste danas, kakav ste do sada bili.

Lavrecki se nasloni nad stolom.

— Htio sam — poče on — objaviti vam jednu viest; no danas nije načina. — U ostalom proštijte, što sam olovkom u listku podvukao, doda on, pruživši joj broj novina, koji je sa sobom ponio. — Molim vas, neka ostane tajna; sutra sam opet ovdje.

Liza se nadje u čudu . . . Pančin se pomoli na pragu, ona novine zatisne u džep.

— Jeste li čitali Obermana, Lisaveta Mihajlovna? upita zamišljeno Pančin.

Liza mu odgovori površno i ode iz sale gore. Lavrecki se vrati u gostinjsku sobu i sjedne za kartaški stol. Marta Timofejevna, razpustivši vrpce od svoje kape i sva rumena, stane mu se tugarkati na svoga suigrača Gedeonovskoga, koji, kako reče ona, ni koraka maknuti ne zna.

— Očevidno karte igrati, govoraše ona: — nije lagan posao, kao laži izmišljati.

A Gedeonovski i nadalje se smrkava i nadalje lice utire! Liza se vrati u gostinjsku sobu i sjedne u kut; Lavrecki pogleda na nju, ona na njega pogleda — i oboma bijaše

nepoćudno. On čitaše čudo i tajni neki ukor na njezinu licu. Govoriti s njom po volji ne da se; biti u drugoj sobi s njom kraj drugih gosti — ne pristoji se: smisli, da ode. Praštajuć se s njom, mogaše joj ponoviti, da će sutra doći i da se nada s njom biti u družbi.

— Dodjite, rekne ona, a još joj uviek ono začudjenje u očiju.

Pančin čisto oživi, kad je Lavrecki otišao; uzeo je svjetovati Gedeonovskoga, šaliti se s Bjelenicinkom i napokon izpjeva joj svoju romansu. No s Lizom govoraše i gledaše ju kao i prije: osbiljno i kao žalobno.

A Lavrecki opet svu noć ne nadje sna. Njemu ne bijaše žalostno; on se nije uzrujavao, on je sav utihnuo: no zaspati ne mogaše. Nije danas ni mislio na vremena prošla, nego prosto gledaše na svoj život, a srce mu kucaše težko i jednako; ura za urom prolietaše, a on i ne misli na san. Samo kadšto kao s daleka zaleti mu se misao: „ta, brate, nije to istina, tlapnja je to“ — tu bi stao, mahnuo glavom i s nova uzeo pozirati u život svoj.

XXIX.

Marja Dmitrijevna nije najljubeznije primila Lavreckoga, kad je došao drugi dan. „Vidiš, navadio se“ pomisli ona. Već samoga po sebi ona ga nije mogla najboljim okom gledati, a i Pančin, ovladavši posve Marjom Dmitrijevnom, veoma kovarno i nehajno pohvali ga sinoć. Kako ga ona nije držala za gosta, nego više domaćega čovjeka, tako se nije mnogo ni brinula za nj, i nije prošlo po ure, on se već u bašči s Lizom šetao po aleji. Lenočka i Šuročka skaču nekoliko koraka pred njimi po cvjetnjaku.

Liza bijaše kao obično spokojna, no više nego obično

Northwestern University Library

blieda. Ona izvadi iz džepa i povrati Lavreckomu višeputa smotani broj novinâ.

— To je užasno! progovori ona.

Lavrecki ništa ne odgovori.

— Da, možda još nije ni istina, opet rekne Liza.

— Zato sam vas i molio, da ne govorite o tom nikomu.

Liza prodje nekoliko koraka.

— Kažite, molim vas, rekne ona: — vama nije žao? ni malo?

— Ja sam ne znam, što osjećam, odgovori Lavrecki.

— No vi ste ju, zar ne, prije ljubili?

— Ljubio sam.

— Vrlo?

— Vrlo.

— I nije vas ožalostila njezina smrt?

— Ona nije tek sada za me umrla.

— To je grieh, što vi govorite... Ne srdite se na me. Vi ste me nazvali svojim drugom: drug može sve kazati. Meni je upravo strašno... Jučer vam je lice bilo tako nedobro... Sjetite se, kako ste ju onomad krivili, a možda je već onda na svietu nije bilo. Strašno je to. To vam je kao za pokoru poslano.

Lavrecki se gorko nasmije.

— Mislite?... Ako ništa, pa sam barem sada slobodan.

Liza se malko žacne.

— Mahnite se, ne govorite tako. Na što vam sloboda vaša? Vi ne smijete sada na to misliti, nego na oproštenje...

— Ja sam joj davno oprostio, presieče joj Lavrecki i odmahne rukom.

— Ne, ne tako, rekne Liza i zarumeni. — Vi me niste razumjeli. Vi valja da se pobrinete, da bi vam prostili...

— Tko ima meni praštati?

— Tko? — Bog! Tko vam osim Boga praštati može?

Lavrecki ju uzme za ruku.

— Ah, Lizaveta Mihajlovna, vjerujte, klikne on: — ja sam i onako mnogo pokore pretrpio. Ja sam već sve izkušao, vjerujte.

— Toga vi ne možete znati, progovori ona u po glasa: — Vi ste zaboravili — nije davno, kad ste sa mnom govorili, vi njoj ne htjedoste oprostiti.

Oboje mučeći prodju alejom.

— A što je s vašom kćeri? upita iznenada Liza i stane.

— O, ne bojte se! Ja sam već razposlao pisma na sve strane. Budućnost moje kćeri, kako ju vi nazivate... već je sigurna. Ne brinite se.

Liza se žalostivo nasmije.

— No vi dobro kažete, produži Lavrecki: — što da ja započnem sa svojom slobodom? Na što mi ona?

— Kada ste dobili te novine? rekne Liza, ne odgovarajući na njegovo pitanje.

— Drugi dan, kako ste vi kod mene bili.

— I nije li... nije li, vi pače ni ne zaplakaste?

— Ne. Bio sam poražen; no odkale da i poteku suze? Plakati za onim, što je prošlo — oh prošlost je i meni davno umorena... Sam prestupak njezin nije razorio moje sreće, već samo dokazao, da u mene sreće nije nikada ni bilo. Za čim da tu čovjek plače? Medjutim tko zna? — ja bih možda bio i žalostniji, da mi je ta viest za dva tjedna ranije došla...

— Za dva tjedna? progovori Liza. — Pa što se neobična dogodilo u ta dva tjedna?

Lavrecki ništa ne odgovori, a Liza iznenada još više nego prije porumeni.

— Da, da, vi ste pogodili, napokon rekne Lavrecki: — za ta dva tjedna ja sam upoznao, što je prava čista ženska duša, i moja prošlost još dalje uzmaknu od mene.

Lizu to smete; ona lagano podje u cvjetnjak k Lenočki i Šuročki.

— A meni je dosta, govoraše Lavrecki idući sliedom iza nje: — što sam vam pokazao te novine; ja sam se već priviknuo, od vas ništa ne skrivati, pa se uzdam, da ćete me nagraditi jednakim povjerenjem.

— Mislite? odgovori Liza i stane. — To bih onda ja morala . . . ali ne! Ne da se!

— Što? Recite, recite!

— Pravo rekavši, meni se čini, da ne bih morala . . . A medjutim, doda ona i smiešeći obrati se k Lavreckomu: — čemu ta iskrenost samo na pola? — Znate što? Danas sam dobila pismo.

— Od Panšina?

— Da, od njega . . . Po čem vi sudite? . . .

— On ište vašu ruku?

— Da, izusti Liza, te ravno i osbiljno pogleda Lavreckomu u oči.

I Lavrecki pogleda ozbiljno na Lizu.

— Nu, pa što ste mu odgovorili? rekne on na posljedku.

— Ja ne znam, što je tu odgovoriti, progovori ona i opusti sklopljene ruke.

— Kako? Ta vi ga ljubite?

— Da, on mi se ljubi, i čini se, da je dobar čovjek.

— To isto, timi istimi riečmi, rekoste mi o njem prije četiri dana. Ali ja bih rad znao, ljubite li vi njega s onim silnim, strastnim čuvstvom, koje smo naučili zvati ljubavlju.

— Kako vi razumievate, — ne.

— Vi niste u njega zaljubljeni?

— Ne. A zar je to potrebno?

— Kako ne?

— Majka ga rad ima, nastavi Liza: — on je dobar; ja ne znam i nemam ništa proti njemu.

— A ipak se kolebate?

— Da . . . i, može biti, — vi, vaše rieči uzrok su tomu. Pamtite, što ste onomad govorili? No to je slabost . . .

— O, diete moje! klikne najednoč Lavrecki i glas mu sav zatrapeće: — ne mudrujte lukavštinom, ne nazivajte slabošću vapaj srca svojega, koje se ne će da preda bez ljubavi. Ne uzimajte na se tako strašne odgovornosti pred tim čovjekom, kojega ne ljubite, a kojemu bi se predati hotjeli . . .

— Ja sam poslušna, ja ničega na sebe ne uzimam, progovori Liza.

— Poslušna budite vašemu srcu; ono jedino kazat će vam istinu; stane joj u rieč Lavrecki: — izkustvo, razum — sve je prah i sujeta! Ne zabacujte od sebe najveće, jedine sreće na zemlji . . .

— Vi li to govorite, Fedore Ivaniću? Vi se sami oženiste po ljubavi — pa jeste bili sretni?

Lavrecki plesne rukom o ruku.

— Ah, ne govorite o meni! Vi i dokučiti ne možete svega, što mlad, neizkusan, rdjavo odgojen dječarac može primiti za ljubav! . . . Da, pa na posljedku, zašto sam sebe klevetati? Ovaj čas rekoh vam, da nisam kušao sreće . . . ne! laž je to; ja sam bio sretan!

— Ja bih rekla, Fedore Ivaniću, rekne Liza i glas joj postane tiši (ovako je ona uviek govorila, kad se nije slagala sa svojim drugom, a osjećala je pri tom velik nemir): — sreća na zemlji stoji ne do nas . . .

— Do nas, do nas, vjerujte meni (ovdje ju uhvati za obje ruke, Liza pobliedi i gotovo sa strahom, no pozorno gledaše na njega): — samo ne bismo smjeli sami sakatiti svoga života. Po druge ženitba iz ljubavi može biti nesreća, ali ne po vas, s vašom pokojnom naravi, s vašom jasnom dušom! Zakli-

njem vas, ne dajte ruke bez ljubavi, za volju dužnosti, zatajenju same sebe, što li . . . I to je bezvjerje, i to je račun — i još gore. Meni vjerujte, — ja imam pravo tako govoriti: skupo sam ja kupio ovo pravo. I ako vaš Bog . . .

U taj čas opazi Lavrecki, da Lenočka i Šuročka stoje kraj Lize, pa u niemu čudu na njega gledaju. On ispusti Lizine ruke i naglo rekne: — oprostite mi, smilujte se, — i podje u kuću.

— Jedno vas samo molim, obrati se k Lizi: — ne odlučujte odmah, počekajte, promišljajte o tom, što sam govorio. Ako li i ne biste meni vjerovali, i udali se po razsudbi — i onda nije vam za Panšina poći: on ne može biti vaš muž . . . Zar ne, vi mi obećajete, da ne ćete nagliti?

Liza htjede odgovoriti Lavreckomu, i ne reče jedne rieči, ne zato, što je odlučila „nagliti“, već zato, što je srdce njezino odviše silno kucalo, i čuvstvo, naliko na strah, zakvačilo njezino dihanje.

XXX.

Odlazeć od Kalitinâ, sretne se Lavrecki s Panšinom; hladno se oni naklone jedan drugomu. Lavrecki stigne u svoj stan i zapre se. On je osjećao osjećanja, Bog zna da li ikad izkušana. Ima li tomu dugo, što se nalazio u „kamenom bezćuću?“ davno li se ćutio, kako sam veljaše „na dnu rieke?“ Što je izmienilo njegov položaj, što ga je iztisnulo na površje? zar sama obična, neuklonjiva, premda uviek neočekivana, slučajnost: smrt? Da; no on ne mišljaše toliko na smrt žene svoje, na svoju slobodu, koliko o tom — što li će Panšinu odgovoriti Liza? On je upoznao, da je od dva tri dana stao drugim očima gledati Lizu; on se spominjao, kako, vraćajući se doma i razmišljajući o njoj u tihoći noćnoj, govoraše sam sebi: „kad bi: . . .“ Ovo „kad bi“ bačeno na njegovu prošlost, na nemogućnost, ako i ne, kako je očekivao,

— sada se izpunilo, no tu ne domaže sama njegova sloboda. „Ona će slušati mater“, mišljaše on, „ona će poći za Panšina; pa ako baš njega i odbije — nije li to za me svejedno?“ Prišav k ogledalu, zirne na svoje lice, i makne ramenicami.

Dan proteče brzo sred ovih razmišljanja, i nastane večer. Lavrecki ode Kalitinom. Do njih idjaše žurno; ali kad se približio, suzpregne korake. Na dvorištu opazi kolica Panšinova. „Nu, pomisli Lavrecki, ne ću biti egoist“ — i unidje u kuću. Tu se ne susretne ni s kim, i u gostinjskoj sobi sve je tiho; otvori vrata i nadje Marju Dmitrijevnu i Panšina, igrajući u karte piquet. Panšin mu se muče pokloni, a Marja Dmitrijevna uzklikne: — gle, odkuda vi iznenada! — i namrači obrve. Lavrecki sjedne do nje i stade joj gledati u karte.

— Zar se i vi razumijete u piquet? upita ga ona, a u tom pitanju skrivala se ljutitost i izjavi, da se je zabunila.

Panšin izbroji devetdeset, te udvorno i pokojno pobiraše dobitak sa strogim i dostojnim izražajem na licu. Ovako valjda samo diplomati igraju; ovako je i on po svoj prilici igrao u Petrogradu s kojim bilo silnim činovnikom, kojega htijaše uputiti o svojoj solidnosti i zrelosti. „Sto jedan, sto dva, coeur, sto tri“ razdavao se jednomjerno njegov glas, i Lavrecki ne mogaše pravo razabrati, čim zvučaše taj glas: ukorom ili samozadovoljstvom.

— Mogu li vidjeti Martu Timofejevnu? upita on, videći, kako Panšin s još većim dostojanstvom uze miešati karte. Ni sjenke nema tu više umjetniku.

— Ja mislim, da možete. Ona je gore u svojoj sobi, odgovori Marja Dmitrijevna: — pogledajte.

Lavrecki ode gore. I Martu Timofejevnu nadje on za kartami, igrala se ona duraka s Nastasjom Karpovnom.

Roska zalaje na njega; no i jedna i druga starica primiše ga radostno; osobito je Marta Timofejevna bila dobre volje.

— A! Fedja! Molim, molim, govoraše ona: — sjedni, baćuška moj. A mi smo odmah gotove. Hoćeš li ukuhana voća? Šuročka, donesi mu staklenku s jagodami. Ne ćeš? E dobro, a ti sjedi; a pušiti — ne puši; ne mogu ja vašega duhana za glavu trpjeti, a i Matros od njega kiše.

Lavrecki joj rekne, da i ne misli na pušenje.

— Jesi li dolje bio? nastavi starica: — koga si vidio? Panšin se uviek vrlazi? A jesi li Lizu vidio? Ne? Ona je htjela amo doći . . . Ta evo je upravo, kao da je znala, što govorimo.

Liza unidje u sobu i opazivši Lavreckoga sva zarumeni.

— Ja dolazim k vama na jedan časak, Marto Timofejevna, uze ona . . .

— Zašto na časak? progovori starica. — O vi mladi ljudi, vi nestajalci! Vidiš li, imam gosta. Podivani s njim, zabavi ga.

Liza sjedne na okrajku stola, podigne oči na Lavreckoga — i oćuti, da ne može ne kazati mu, kako se svršio susretaj s Panšinom. Ali kako da to učini? Bijaše joj i stidno i mučno. Davno li se ona upoznala s njim, s ovim čovjekom, koji i crkvu riedko polazi i tako hladna srca podnosi smrt svoje žene, — i evo već mu odkriva svoje tajne . . . Istina je, on se stara za nju; i ona mu vjeruje i prianja k njemu; no uza sve to, njoj je postidno, upravo tudjin ukrao se u njezinu djevičansku, čistu sobicu.

Marta Timofejevna priskoči joj u pomoć.

— Ako ga ti ne zabaviš, progovori ona, — tko će ga kukavca zabaviti? Ja sam za njega odviše stara, on za me odviše mudar, a za Nastasju Karpovnu on je prestar: njoj traži samo mladence.

— Kako da ja zabavim Fedora Ivanića? rekne Liza. —

Ako je zadovoljan, ja ću mu štogod na fortepianu igrati, doda neodlučno.

— I prekrasno; ti si moja umnica, progovori Marta Timofejevna: — Idite, golubovi moji, dolje; kada svršite, amo dodjite; a ja gle izgubila, to je mučno, moram odigrati.

Liza ustane, a Lavrecki podje za njom. Silazeći dolje, Liza stane.

— Pravo govoreći, poče ona: — Ljudsko je srce puno protuslovljâ. Vaš primjer bio bi me imao poplašiti i pokvariti mi volju za ženitbe iz ljubavi, a ja . . .

— A vi ste ga odbili? pretrgne joj govor Lavrecki.

— Ne; ali ni pristala nisam. Rekla sam mu sve, sve, štogod sam osjećala, i molila ga, neka počeka. Jeste li zadovoljni? pridoda, a na ustiju njezinih preleti hitar posmjeh, i ona lagano držeći se perde, sleti niz skaline.

— Što da igram? upita ga, otvarajući fortepiano.

— Štogod hoćete, odgovori on, i sjedne prama njoj tako, da ju je mogao promatrati.

Liza zaigra i dugo ne odvraćaše očiju od svojih prsta. Napokon pogleda na Lavreckoga i stane: tako čudno i neobično ukaže se njoj njegovo lice.

— Što je vama? upita ga.

— Ništa; meni je preliepo; ja vam se radujem, ja vas rad gledam — igrajte dalje.

— Meni se čini, rekne Liza za nekoliko trenutaka: — kad bi on mene pravo ljubio, on ne bi napisao ovoga pisma; on bi morao osjećati, da mu ja ne mogu odgovoriti sada.

— Nije to važno, primetne Lavrecki: — važno je to, da ga vi ne ljubite.

— Stanite, kakav je to razgovor! Meni sve jednako trepti pred očima vaša pokojna žena, i vi ste mi strašni.

— Zar nije istina, Voldemar, kako milo igra moja Lizeta? govoraše u isti par Marja Dmitrijevna Panšinu.

— Da, odgovori Pančin: — vrlo milo.

Marja Dmitrijevna nježno pogleda na mladoga svoga igrača; no on se nadunduri još važnije, još brižnije i najavi četrnaest kraljeva.

XXXI.

Lavrecki nije mladić; on ne može na dugo sam sebe varati, kakovo je čuvstvo u njegova prsa zalila Liza. On je konačno taj dan morao sam sebi izpovjediti, da ju ljubi. Nije se on radovao ovoj izpoviedi. „Zar meni, mišljaše Lavrecki, u triest petoj godini nije drugoga posla, van opet dušu svoju položiti u ruke ženske? No Liza nije par onoj; ona ne bi od mene tražila sramotne žrtve; ona me ne bi odvlačila od mojih poslova; ona bi me još bodrila na častni, ozbiljni trud, i zajedno vodeći jedno drugo koracali bismo oboje napried, k prekrasnomu cilju. Da, ovako je Lavrecki završio svoje misli: — sve je to dobro i liepo, no to je nevolja, što ona nimalo nema volje sa mnom koračiti. Nije mi uzalud rekla, da sam joj strašan. Ma zato ni Pančina ne ljubi . . . Kukavna utjeha!“

Lavrecki ode u Vasiljevsko; ali ni četiri dana ne mogaše ondje obastati, — tako mu bijaše dosadno. I nekakvo očekivanje, nekakvo nadanje mučilo je njega: viest, što ju je raztrubio m-r. Jules, trebalo je da se potvrdi, a on još nikakovih listova ne dobiva. Vrati se opet u grad i večer prosjedi u Kalitinâ. Lasno mu se bilo domisliti, da Marja Dmitrijevna u srcu reži na njega; podje mu medjutim za rukom malko ju omekšati, zaigravši joj oko dvaest rubalja u piquet, — te sprovede pola ure s Lizom na samu, premda ju mati neki dan svjetovaše, da ne bude previše familijarna s čovjekom „qui a un si grand ridicule.“ Lizu je našao čisto drugu: postala je rekao bi više zamišljena, prigovorila mu, što ga

nije dugo u grad bilo, i upita ga — ne će li sutra doći na službu božju? (Sutradan je bila nedjelja.)

— Dodjite, reče ona prije, nego je on mogao odgovoriti: — zajedno ćemo se pomoliti za pokoj njezine duše. — Zatim govoraše, kako joj je težko, kako ne zna, ima li pravo ostaviti Panšina, da dugo čeka na njezinu odluku.

— Zašto? upita Lavrecki.

— Zato, odgovori ona: — što ja već sada počinjem slutiti, kakav će biti moj odgovor.

Rekne zatim, da ju glava boli i bojazljivo pruživši prstiće svoje Lavreckomu ode gore u svoju sobu.

Sutradan ode Lavrecki na službu božju. Liza je već u crkvi bila, kad je on došao. Ona ga je opazila, ako se i nije obazrela. Moljaše se od srca Bogu: tiho svietljahu njene oči, tiho se klanjaše i podizaše glava njezina. A Lavrecki osjećaše, da se ona i za njega moli — i divna se milota salije u njegovu dušu. Njegovu srcu bijaše i liepo i malo postidno. Nagomilani narod, poznata lica, skladno pjevanje, miris tamjana, duge, kose zrake sunca kroz prozore, i sama mračnost zidova i svodova, — sve to govoraše njegovoj duši. Davno ga nije bilo u crkvi, davno se nije k Bogu obraćao: ni sada nije govorio molitvenih rieči, nije se ni bez rieči molio, — no ma samo na trenutak, ako i ne tielom, a ono je cielom pomišlju svojom ničice i smjerno k zemlji poniknuo. Sjeti se, kako je djetetom svaki put u crkvi dotle molio, dok nije na čelu nešto kao svježi dah osjetio, i tada pomislio, ovo angjeo-čuvar dodirkuje u čelo moje i udara na njem biljegu odabranja. — On pogleda na Lizu ... „Ti si me amo privela, dodirni se mene, dodirni se duše moje“. A ona sve jednako moli se tiho; lice mu se njezino učinilo radostnim, i opet ga presvoji milota: on zamoli drugoj duši — pokoja, svojoj — oproštenja ...

Oni se susretnu na vratih; Liza ga pozdravi s veselom

i ljubeznom važnosti. Jarko sunce razsvjetljivaše mladu travu na crkvenoj tratini i šareno odielo i rubce seljanaka; zvona okolnih crkava gudjahu u visini, a vrabci zivkahu na plotovih. Lavrecki stojaše odkrite glave smiešeći se; lagan vjetrić trepetaše njegovimi vlasmi i vrpcami Lizina škrljaka. On posadi Lizu i Lenočku, koja je bila s njom, u karucu, sve svoje novce podieli medju uboge i lagano uputi se doma.

XXXII.

Nastadoše gorki dnevi za Fedora Ivanića. On se tresaše u neprestanoj groznici. Svako jutro idjaše na poštu, s trepetom otvaraše pisma, novine — pa nigdje ne nadje, što bi moglo ili potvrditi ili pobiti kobnu novinu. Kadkada se sam sebi prividio ogavan: „zašto ja, mišljaše, kao gavran krvi, izgledam stalnu viest o smrti žene svoje!“ Kalitinom hodio je dan na dan; no ni ovdje ne nadje polakšice; domaćica se očito duvala na njega i primala ga s puste udvornosti; Panšin se ponašao prama njema veličavo-udvorno; Lemm napustio na se mizantropiju i jedva mu se poklonio — a što je glavno, Liza mu se što više uklanjala. Kad bi se slučilo, te su se na samo sastali, mjesto prijašnje povjerljivosti našao je u nje smetnju; ona nije znala, što da mu rekne, a to ga i žalostilo i smućivalo. Liza u nekoliko dana postala sasvim druga; u njezinu kretanju, glasu i samom smiehu opažala se tajna bojazan, prije nepoznata nestalnost. Marja Dmitrijevna, pusta egoistka, nije ničega slutila; no Marta Timofejevna uze pozornije pregledati svoju ljubimicu. Često puta korio se Lavrecki, što je pokazao Lizi onaj broj novina: on je morao priznati, da duševni njegov položaj mora smućivati čisto njezino čuvstvo. A domišljao se osim toga, da je promjena u Lize potjecala od nutarnje joj borbe: kakav odgovor valja dati Panšinu?

Jednoč mu povrati knjigu, roman Walter-Scotta, koju je sama zaiskala u njega.

— Jeste li pročitali ovu knjigu? upita on.

— Nisam; meni sada nije do knjiga, odgovori ona i htjede otići.

— Stanite za čas; davno nisam bio s vami na samo. Vi kao da me se bojite.

— Da, bojim se.

— Zašto, za Boga?

— Ne znam.

Lavrecki umukne.

— Kažite mi, uze on: — vi još niste odlučili?

— Što biste vi rad rekli? upita ona, ne dižući očiju.

— Vi me razumijete . . .

Liza pocrveni.

— Ne pitajte me ni o čem, progovori ona živahno: — ja ne znam ničega, ja ni sama sebe ne znam . . . Ovo rekne i ode.

Drugi dan dodje poslije objeda Lavrecki Kalitinom i zastane u njih sve priprave k večernjoj službi božjoj. U kutu blagovaonice stajahu već postavljene uza zid na četverouglastom stolu, liepo bielim stolnjakom pokrivenu, svete ikone u zlatnih okvirih, s malimi tamnimi dragulji u vjenčićih. Starac sluga, u sivom fraku i bašmakah, prodje polagano i ne lupajući petami preko ciele sobe, nasadi u tanke svećnjake dvie voštane svieće pred ikone, prekrsti se, pokloni se i kako je tiho unišao, tiho i izadje. Nerazsvietljena soba za goste bijaše pusta. Lavrecki prodje po blagovaonici, upita — nije li čije godovno? Odgovoriše sa šaptom, da nije, nego se večernjica slavi po želji Lizavete Mihajlovne i Marte Timofejevne, da su htjeli pribaviti neku čudotvornu ikonu, ali da je odnosena trideset vrstâ daleko k bolestniku. Za malo dospije sa djaci svećenik, čovjek ne više mlad, glave prilično plešive, i gromko se nakašljav u predvorju; gospodje jedna

za drugom odmah na to dodjoše iz kabineta i pridjoše k svećeniku u ime blagoslova. Lavrecki im se muče pokloni, i one muče poklone se njemu. Svećenik postoji časak, još jednoč zakašlje i zapita sasvim glasno:

— Hoćemo li započeti?

— Počnite, baćuška, progovori Marja Dmitrijevna.

On se uze oblačiti; djače u stiharu zaište žeravice; dim od tamjana zapuši sobu. Iz predvorja nagrnu sobarice i služinčad i u sgnjetenoj hrpi nagomilaju se kod vrata. Roska, koja odozgo inače ne silazi, pojavi se u blagovaonici: ali ju stanu izgoniti — ona se zaplaši, zavrti se i sjedne; lakaj ju digne i iznese. Večernjica se započne. Lavrecki se stisnuo u kutu; osjećanja mu bijahu neobična, gotovo žalostna; sam ne mogaše pravo razabrati, što uzbudjuje njegova čuvstva. Marja Dmitrijevna stojaše napried pred svimi; ona se krstila prokšeno-nebrižno, po vlastelinski — sada se ogledala, sad opet oči gore izvraćala: vidjeti joj je na licu dosadu. Marta Timofejevna činjaše se zabrinutom; Nastasja Karpovna klanjala se do crne zemlje i ustajala s nekim skromnim i mekim šumom; a Liza, kako je stala, tako se ni maknula nije; na svem biću njezinu poznaješ, da se usrdno i goruće moli. Prinikhuvši poslije večernjice k propelu, poljubi ona oveliku rumenu ruku svećenikovu. Marja Dmitrijevna zamoli ga na čaj; on poskida epitrahilj, preuzme ponešto svjetovni vid i udje s gospodjami u gostinjsku sobu. Zavede se razgovor, ne baš najživlji. Svećenik popije četiri čaše, jednako tarući rubcem ćelu; pripovjedi medju ostalim, da je trgovac Avošnikov darovao osam stotina rubalja za pozlaćivanje crkvene „kumpole“, i kaže siguran liek proti proljetnim pjegam. Lavrecki se posadio do Lize; ali ona se držala strogo, gotovo surovo, niti se jedared obazrela na njega. Rek bi da se hotimice odvraćala od njega; nekakva hladna, važna svečanost naišla na nju. Lavreckomu se jednako htjelo, bud

nasmijati se, bud zabavnu šalu kazati; ali na srcu mu bila tuga, i s tajnom sumnjom napokon ode. . . . On je osjećao, da makar što ima u Lize, čega on proniknuti ne može.

Drugi put opet Lavrecki, sjedeći u gostinskoj sobi i slušajući laskavo, ali tegotno pripoviedanje Gedeonovskoga, iznenada, ni sam ne znajući zašto, obrati se prama Lizi i zateče duboki, pozorni, upitni pogled u očima njenima . . . On se bijaše sav savcat u nj upiljio, u taj zagonetni pogled. Cielu noć zatim snivaše Lavrecki o tom pogledu. On ljubljaše, ne kako ljube mladenci; ne doliči njemu uzdisanje i prenanavljanje; pače i sama Liza ne pobudjivaše u njega čuvstva takove ruke; ali ljubav, ma koje dobi, ima svoja stradanja — i Lavrecki ih je podpuno okušao.

XXXIII.

Jednoč Lavrecki sjedjaše po navadi u Kalitinâ. Dnevnu zatomnu žegu zamienio prekrasni večer, i Marja Dmitrijevna, premda se propuha bojala, zapovjedi, neka se otvore svi prozori i sva vrata prama vrtu, pa rekne, da se ne će kartati, da bi grjehota bila sred ovake pogode, mjesto ju uživati, igrati u karte. Od gosti desio se tu jedini Pančin. Zanesen liepim večerom, i ne hoteći pjevati pred Lavreckim, no osjećajući u sebi preljevanje pjesničkih ćućenja, zapliva u valove poezije: pročita dobro, premda odviše samosviestno i sa suvišnjimi tankoćami nekoliko pjesama Lermontova (tada još Puškin nije opet ušao u modu) — i najednoč, kao da se zastidio svojih ćućenja, stane u povodu poznate „Dume“ koriti i grditi noviji naraštaj, i tu ne zaboravi natuknuti, kako bi on sve na svoju izvrnuo, da je vlast u njegovih ruku. „Rusija, govoraše Pančin, za Europom je zaostala; valja ju napried potisnuti. Govore, da smo premladi — to je tlapnja; uz to nije u nas duha tvornoga; sam H(omjakov)

priznaje, da mi nismo ni mišolovke izumili. Naravno je dakle, da mi od nevolje moramo u drugih pozajmljivati. Mi smo bolestni — kaže Lermontov — ja se slažem s njim; no mi smo bolestni zato, što smo tek na pola postali Europejci; čim smo oboljeli, valja da se tim liečimo („le cadastre" pomisli Lavrecki). — U nas su najbolje glave, govoraše on dalje, — les meilleures têtes — davno smo se o tom uvjerile; u bitnosti svi su narodi jednaki; uvedite dobre naredbe, i posao je gotov. Da, da, pa i može se sve prilagoditi narodnomu biću; to je naša zadaća, zadaća ljudi (malo ne reče vladinih) činovnikâ; a do potrebe nebojte se: institucije moraju prenapraviti i samo biće." Marja Dmitrijevna od miline sve se izgubila u Panšinu. „Vidiš, mišljaše ona, kakov uman čovjek besjedi u mene!" Liza mučaše, naslonivši se o prozor; i Lavrecki mučaše; Marta Timofejevna, igrajući u karte sa svojom prijateljicom, mrmljaše nešto pod nos. Panšin hodaše po sobi i govoraše rječito, no s potajnom zlovoljom: činilo se, da on ne grdi cieloga naraštaja, već samo neke poznate osobe. U vrtu Kalitinke, u velikom grmu jorgovana, življaše slavulj; sada je njegova prva večernja pjesma upadala u stanke rječitoga razgovora Panšinova; prve se zviezde zažigahu na ožarenu nebu povrh nepomičnih vršika lipâ. Lavrecki se digne i počne odgovarati Panšinu; zametne se prepirka. Lavrecki branjaše mladež i samostalnost Rusije; predavao je i žrtvovao sebe i pokoljenje svoje — no u zaštitu uze nove ljude, njihova uvjerenja i njihove želje.

Panšin je odgovarao žestoko i rezko; govorio je, da umni ljudi moraju sve preobraziti, i napokon se tako zanio, da je, zaboraviv na svoje junkerstvo i činovničku karieru, nazvao Lavreckoga natražnjačkim konservativcem, pače, natuknuo — istina, samo s daleka — njegov lažni položaj u družtvu. Lavrecki se nije razsrdio, nije glasa uzvisio (sjetio se, da ga je takodjer Mihaljević nazvao natražnjačkim —

samo Volterijancem) — već mirno i spokojno porazi Panšina na cielom bojištu. On je njemu dokazao nemogućnost skokova i nadutih popravaka, koji nisu opravdani ni poznanjem domovine, ni pravom vjerom u ideal, ma bio i niečan; naveo je za primjer svoje odgajanje i prije svega zahtievao, neka se priznaju narodna prava i neka im se svatko pokori, jer bez ovoga pokorenja nije moguća ni smjelost proti laži; a priznao je napokon pravednost po njegovu mnienju zaslu-ženoga ukora, da se vrieme i sile uzalud trate.

— Sve je to liepo i preliepo! uzklikne napokon razsrdjeni Panšin: — no evo, vi se sada vratiste u Rusiju — što ste dakle naumili raditi?

— Obradjivati zemlju, odgovori Lavrecki: — i gledati, da ju što bolje obradjujem.

— To je vrlo pohvalno, bez sumnje, progovori Panšin: — i meni su već pripoviedali, da ste vi u toj struci mnogo učinili; ali mi morate priznati, da nije svatko za taj posao . . .

— Une nature poétique, uplete se Marja Dmitrijevna: — konačno svatko ne može orati . . . et puis, vi ste odredjeni, Vladimire Nikolajiću, djelovati en grand.

Ovo je dapače i Panšinu bilo previše: on se smete i smete razgovor. Gledaše prevesti ga na krasotu zvjezdovita neba, na glasbu Schubertovu; ali svuda kao da je olovom sputan; svrši napokon s pozivom Marji Dmitrijevnoj, da sjednu k piquetu. — „Što? za takve večeri?“ prišapne ona; no ipak dade donesti karte.

Panšin lupajući baci nove karte, a Liza i Lavrecki, kao da su se dogovorili, oboje mučeći ustanu i sjednu kraj Marte Timofejevne. Oboje oćutješe u jedan mah toliku milinu, da su se pobojali ostati u dvoje, — i oboje u isti mah oćutješe, da je prestala i na vazda izčeznula žalost posljednjih dana. Starica kradom pogladi Lavreckoga po obrazu, lukavo za-

žmiri i nekoliko puta poklima glavom, šapćući svejednako: „nadmudrio mudraca, Bog platio!“ Sve u sobi umukne; čulo se samo tiho praskanje voštanih svieća, kadkada udarac ruke po stolu, pa uzklik ili račun pointâ, — a sred svega toga širokim valom ljevaše se prozorom, uz rosni hladak, silna, do drzosti zvonka pjesma slavuljeva.

XXXIV.

Liza ni jedne rieči nije proslovila u prepirci medju Lavreckim i Panšinom; no pozorno slušaše i stajaše cielom dušom uz Lavreckoga. Za politiku se ona vrlo malo brinula; no naduti ton svjetskoga činovnika (on se nije još nikada tako prokazao) bijaše joj grustan, a njegovo ju je preziranje Rusije uvriedilo. Lizi nije ni na kraj pameti bilo, da je patriotka: ali uz ruske ljude bijaše joj lagano i na duši i srcu; ruski način umovanja nju je radovao; ona ne pretvarajući se ciele ure govoraše sa starostom dobra njihova, kada je u grad došao, i govoraše s njim kao s jednakim, bez svake gospodske sniženosti. Lavrecki je sve to osjećao. On ne bi bio odgovarao jednomu Panšinu: on je govorio samo za Lizu. Jedno drugomu ništa ne kazaše, pače riedko pogledahu jedno na drugo; no oboje oćutješe, da su se uzko sjedinili to veče, oćutješe, da i ljube i ne ljube jedno i isto. U jednoj stvari samo ne bijaše suglasja medju njimi; ali se Liza u potaji nadala, da će ga još privesti k Bogu. Oni sjedjahu kraj Marte Timofejevne, i činilo se, da paze na njezinu igru, i sbilja su pazili — a medjutim u oboga od njih rastijaše srce u grudih, i ništa za njihovo srce ne propadaše: za njih je i slavulj pjevao, i zviezde gorjele, i stabla tiho šaptala, uspavana sankom, i njegom ljeta, i toplinom. Lavrecki bez odpora plovljaše na valu, koji ga je ponio, — i radostan bijaše; no rieč ne može izkazati, što je tinjalo u

čistoj duši djevojčinoj: to je i za samu nju tajna bila; neka bude tajna za svakoga. Nitko ne zna, nitko nije vidio, niti će vidjeti ikada, kako, prizvano k životu i razcvjetu, buja i sazrieva zrnce u utrobi zemlje.

Odbije deset sati. Marta Timofejevna ode s Nastasjom Karpovnom u svoju sobu; Lavrecki i Liza priedju preko sobe, postanu na otvorenih vratih prama vrtu, pogledaju u tamnu daljinu, a onda jedno po drugom — i nasmiju se: kako bi rado jedno drugo uhvatili za ruku i razgovarali se do volje. Oni se vrnu k Marji Dmitrijevnoj i Panšinu, u kojih se piquet upravo dovršivao. Posljednji „kralj“ izlažaše na kraj; domaćica ustane, i ohajući i mrčeći se ustane s fotelja, jastuci obložena; Panšin uzme klobuk, poljubi Marju Dmitrijevnu u ruku, rekne, kako su blaženi ini ljudi, koji će sada ili spavati, ili noć u razkoši prenoćiti, a njemu valja nad glupimi akti do jutra presjediti, hladno se pokloni Lizi (nije očekivao, da će Liza otezati s odgovorom, pa se sada na nju srdio) i ode. Lavrecki se oprosti odmah za njim. Na vratih se njih dvojica razidju. Panšin razbudi palicom svoga kočijaša, sjedne na drožku i odjuri. Lavreckomu se ne htjede doma; izadje izvan grada na polje. Noć je bila tiha i svietla, premda nema mjeseca. Lavrecki dugo bludjaše po rosnoj travi; nabasa na uzku stazicu; on se pusti po njoj. Tako je došao do duge ograde, do vratašca; i ne misleći, pokuša ih otvoriti. Vratašca slabo škripnu i otvore se, rek bi da su čekala na njegovu ruku. Lavrecki se nadje u vrtu, podje gore i dolje lipovom alejom, a onda stane i začudjen opazi, da je u vrtu Kalitinâ.

On odmah podje pod crnu sjenu, što je padala s gustoga oraha, i dugo stajaše nepomično, čudeći se i kretajući rameni.

„Nije to u tutanj“ pomisli on.

Svud naokolo gluha tišina, od doma ne čuje se ni

jednoga glasca. On oprezno makne napried. Evo ga na okretu aleje i dom sav zine na njega svojim tamnim pročeljem; samo na dva prozora probija svjetlost: u sobi Lizinoj goraše iza biela zastora svieća, i u Marte Timofejevne u spavaonici sjaše rumenim plamom lampica pred svetom ikonom, odrazujući se jednakim sjajem o zlato okvira. U prizemku zievahu širom otvorena vrata balkona. Lavrecki sjedne na drvenu klupu i poduprievši se rukom, uze motriti na ta vrata i na Lizin prozor. U gradu začuje udaranje polnoći, u kući mala ura odzvoni dvanaest ura; stražar sitno zabubnja po daski. Lavrecki nije ništa mislio, ništa očekivao, njemu je godilo osjećati se blizu Lize, sjediti u njezinu vrtu na klupčici, gdje je ona toliko puta sjedila . . . U to nestane svjetlosti u Lizinoj sobi.

„Laku noć, premila moja djevice“, uzdahne Lavrecki i ostane nepomično sjedeći na klupi, ne snimajući očiju s njezina potamnjela prozora.

Najednoč se ukaže svjetlost na jednom prozoru u prizemku, priedje na drugi, na treći . . . . . Netko hodaše po sobah sa sviećom . . . . „Da nije Liza? Ne može biti . . . .“ Lavrecki se digne . . . Tu sune poznati oblik . . . . Liza se pomoli u gostinjskoj sobi. U bieloj haljini, ne razpletene kose po plećih, tiho pridje k stolu, nagne se nad njim, ostavi svieću i nešto potraži; po tom obrativši se licem k vrtu, popodje k otvorenim vratam i sva biela, lagana, strojna stane na pragu. Trnci prelete cielim tielom Lavreckoga.

— Lizo! šane on, da se jedva čulo.

Ona se trgne i uze pozornije motriti u tminu.

— Lizo! ponovi glasnije Lavrecki i korači napried iz tamne aleje.

Liza preplašena pomoli glavu, a onda sukne unazad: ona ga je upoznala. On ju zovne treći put i pruži ruke prema njoj. Ona ostavi vrata i korači u vrt.

— Vi? progovori ona: — vi ovdje?

— Ja ... ja sam ... čujte me jednoč, prošapta Lavrecki, i uzevši ju za ruku, odvede ju na klupu.

A ona idjaše za njim bez odpora; njeno bliedo lice, nepomične joj oči i sva kretanja njezina izražavahu neizkazano udivljenje. Lavrecki ju posadi na klupu i stane pred njom.

— Ja nisam mislio ovamo doći, počne on govoriti: — — mene je dovelo ... Ja ... ja ... ja vas ljubim, izrekne on s nehotičnim užasom.

Liza lagano podigne oči prama njemu; činjaše se, da je sada tek dokučila, gdje je, i što s njom biva. Htjede ustati, ne mogaše i zakrije lice rukami.

— Lizo, progovori Lavrecki: — Lizo! ponovi on i klekne pred njom ...

Njena pleća uzeše lako drhtati, a prsti bielih ruku još se krepče pritisnu k licu.

— Što vam je? progovori on opet i začuje tiho ridanje. Njega zazebe u srcu; jer je pojmio, što znače ove suze. — Ne ljubite li vi mene? prošapta on i dirne njezina koljena.

— Ustanite, začuje se njezin glas: — ustanite, Fedore Ivaniću. Što mi to radimo?

On ustane i sjedne kraj nje na klupu. Ona nije više plakala, već pozorno motraše na njega vlažnim svojim očima.

— Meni je strašno; što mi to radimo? ponovi ona.

— Ja vas ljubim; progovori on iznovi: — evo poklanjam za vas sav život svoj.

Ona opet zadršće, kao da ju je nešto probolo, i podigne oči prama nebu.

— Sve je to u božjoj ruci, progovori ona.

— Ali vi me ljubite, Lizo? i mi ćemo sretni biti?

Ona obori oči; a on ju tiho privine na svoju grud, i glava njezina prisloni se na njegovo rame ... On odvine malko svoju glavu i poljubi ju u blieda usta ...

Za pola ure nadje se već Lavrecki pred vratima vrta. Vrata bijahu zatvorena, te je bio prisiljen skočiti preko plota. Povrne se u grad i prolažaše zasnulimi ulicami. Čuvstvo neizgledane, velike radosti napunjaše njegovu dušu; sve sumnje zamrieše u njega. „Ne bilo te prošlosti, mračno strašilo, mišljaše on; ona me ljubi i bit će moja.“ Iznenada začuje, da se nad glavom njegovom prelivaju neki divni, svečani zvuci. On stane: zvuci zatalasuju još veličanstvenije; kao šumeći, silni potok strujahu oni — i u njih, čini se, govoraše i pojaše sva njegova sreća. On se ogleda: zvuci romone iz dva gornja prozora malene kuće.

— Lemm! klikne Lavrecki i prileti k domu. — Lemm! Lemm! ponovi gromko.

Zvuci zamru, i stas starčev u šlafroku, razkrivene grudi, razbaukane kose pomoli se na prozoru.

— Aha! progovori on s dostojanstvom, — to ste vi?

— Hristofore Fedoriću, kakva je to čudesna glasba! za Boga, pustite me k sebi.

Starac ne govoreć jedne rieči, veličanstveno mahne rukom i pusti ključe od vratâ sa prozora na ulicu. Lavrecki hrlo doleti gore, udje u njegovu sobu i htjede mu se baciti na prsa: no on zapoviedno pokaže mu stolicu i odrešito rekne u jeziku ruskom: „Sjednite i slušajte.“ A onda sam sjedne k fortepianu, oholo i strogo pogleda oko sebe i zaigra. Davno Lavrecki ne slušaše podobne stvari: sladka, strastvena melodija od prvoga zvuka obavila mu srce; ona je ciela sijala, sva romonila nadahnućem, blaženstvom, krasotom; ona je rasla i izčezavala; ona se dodirkivala svega, što je na zemlji mila, tajna, sveta; ona je disala bezsmrtnom žalobom i ujedno zamirala negdje visoko u nebesih. Lavrecki se ukočio i stajaše, hladan i blied od uzhićenja. Ti se zvuci upijahu u njegovu dušu, malo prije uzburkanu blaženstvom ljubavi; i ti zvuci gorahu ljubavlju. „Još jednoč“, šapne on, čim je

izumro posljednji akord. Starac hiti na njega orlovski pogled, udari se rukom u prsi i progovori lagano u rodnom svom jeziku: „to sam ja stvorio; jer sam ja velik glasbenik“ i još jednoč odigra divnu kompoziciju. U sobi ne bijaše svieće; zrake mjeseca, koji se pomolio, zaljevahu se koso prozorom unutar; zvonko trepetaše gibivi zrak; malena biedna sobica pretvorila se u svetište, visoko i nadahnuto dizaše se u srebrnoj polutami glava starčeva. Lavrecki pridje i ogrli ga. Od početka Lemm nije odgovarao na zagrljaj Lavreckoga, pače laktom ga od sebe otiskivao; dugo, ne mičući nijednim udom, strogo, gotovo grubo gledaše oko sebe i samo dva puta promrmlja: aha! Napokon umiri se preobraženo lice njegovo, opane i on se na vatrene pozdrave Lavreckoga sprva malo nasmjehne, pa onda zaplače kao maleno diete, slabo jecajući.

— To je pravo čudo, rekne on: — da ste baš sada došli; no ja znam, sve znadem.

— Sve znate? progovori smeteno Lavrecki.

— Sada ste me slušali, rekne Lemm: — par zar niste oćutjeli, da sve znam?

Lavrecki ne mogaše do rana jutra usnuti; cielu noć prosjedi na postelji. I Liza nije spavala: ona se moljaše.

XXXV.

Čitalac znade, kako je odrastao i razvio se Lavrecki; recimo nekoliko rieči, kako se odgojila Liza. Bilo joj deset godina poslije smrti otčeve: otac se medjutim malo njom zanimao. Zatrpan poslovi, neprestano zabrinut pomnožanjem imutka, žučljiv, rezak, nestrpljiv, on nije mario davati novce na učitelje, mentore, odjeću i ostalo, što je djeci nužno; samo mu ne govori, da bude dadilja cvrkutaljkam — tako je djecu nazivao; pa kad bi se on i mogao s djecom prokšiti: njemu je valjalo poslovati, snovati, spavao je malo, kadkada

u karte igrao, i opet poslovao; on je sam sebe izporedjivao sa konjem, upregnutim u okretalo. „Brzo li je moj život preskoknuo“ reče on na smrtnoj postelji, žalostno se smiešeći izsušenim ustima. Marja Dmitrijevna u bitnosti malo se više zabavljala Lizom, premda se i hvalila Lavreckomu, da je sama samcata odhranila djecu svoju: ona ju je kao lutku odievala, a pred gosti gladila ju po glavici i nazivala umnicom i dušicom — i to je sve: ljenivu vlastelinku mučila svaka postojana briga. Dok je živio otac, bila je Liza na ruku gospodične Moreau Parižanke; poslije njegove smrti dopadne u ruke Marti Timofejevnoj. Martu Timofejevnu poznajemo: a gospodična Moreau bila je pognut, smrknut stvor, ptičjih manira, i ptičjega umčića. Za mlada življaše ona vrlo raztreseno, pod starost ostale joj samo dvie strasti: lakomost i karte. Kad bi se najela, niti se igrala u karte, niti brbljala; — lice joj se odmah umrtvilo: sjedi, gleda, diše — i vidi se, da joj nijedna misao glave ne muti. Nje ne možeš ni dobrom nazvati: ni ptice nisu dobre. Bud s razpuštene mladosti, bud s parizkoga zraka, koji je udisala u mladosti, — u njoj se bijaše ugniezdio neki obći, jeftini skepticizam, koji se ovimi riečmi obično projavljuje: „tout ça c'est des bêtises, sve je to ludorija“. Ona je govorila nepravilnim, no čistim parizkim žargonom, nije motala spletaka, nije ganjala mušica — što ćeš za Boga više od guvernantke? Na Lizu je ona slabo djelovala; s tim je više djelovala na nju dadilja joj, Agafja Vlasjevna.

Sudba ove ženske glave bijaše znamenita. Ona se rodila u kmetskoj obitelji, u šestnaestoj godini dadu ju za kmeta; no od svojih sestara kmetica ona se za čudo odlikovala. Otac joj bijaše dvaest godina starosta, nasmagao sila novaca i razprokšio kćer svoju. Ljepota je ona bila neobična, prva gizdavka u svoj okolici, mudrica, govoruša, nebojša. Njezin vlastelin, Dmitrij Pestov, otac Marje Dmitrijevne, čovjek

skroman i tih, vidi ju jednoč medju mlatci, progovori s njom nekoliko rieči i živo se u nju zaljubi. Do mala ona obudovi; Pestov, i ako je imao ženu, uzme Agafju u svoj dom, i odjene na gospodsku. Agafja, kao da se u dvoru rodila, od prvoga dana umjede igrati gospodsku rolu. Ona pobieli i izpuni se u rukavih od musellina i ruke joj postanu pješničnobiele kao u trgovkinje; samovar nije slazio sa stola; osim svile i kadife nije ništa na sebe metala, meka se postelja pod njom njihala. Ovako je pet godina cvalo njeno blaženstvo. Sada umre Dmitrij Pestov; njegova žena, dobra i milostiva gospodja, žaleći uspomenu pokojnoga muža, ne htjede odplatiti svojoj suparnici, s tim više, što se Agafja prama njoj uviek čedna pokazala, no kraj svega toga uda ju za nadglednika stoke, i ukloni sa svojih očiju.

Prodju tri godine. Vlastelinki se nekoga žarka ljetnog dana prohtije pregledati obor. Agafja ju posluži tako dobrimi hladnimi šljivami, tako se skromno ponašala, i bila je tako čista, spretna, vesela, svime zadovoljna, da joj vlastelinka oprostila sve i dopustila u dvoru stanovati. A u šest mjeseci toliko ju zamiluje, da ju je napravila gazdaricom, i njoj predala cielo gospodarstvo. Agafja se opet osili, opet postane okrugla i biela; vlastelinka joj sve vjerovala. Tako prodje još pet godina. Tada se nova nevolja na Agafju sruši. Njezin muž, postavši po njoj lakajem, propije se i prolupači, i s tim svrši, da je ukrao šest gospodskih žlica od srebra, i na nesreću sakrio u ženin sanduk. Stvar dodje na vidik. Njega pošlju k oboru, pa i Agafja udje u nemilost; iz doma jê ne protjeraju, no od gazdarice ju učine šveljom, i mjesto kape natuku rubac na glavu. Na čudo ciele družine, Agafja s pokornom smjernosti trpljaše ovaj težki poraz. Tada joj već bijaše preko trideset godina; djeca joj sva pomrla, i muž do skora umro. Banula joj hora pameti se dozvati: i ona se dozvala. Postane vrlo šutljiva i bogomoljna, ne propustila

nijedne rane, nijedne dnevne, nijedne večernje službe božje; što je imala ruha, porazdieli ubogim. Petnaest godina proživi tiho, smjerno, krotko, ni s kim se ne pravdajući, svakomu popuštajući. Ako ju opsuje tkogod — ona se samo pokloni i zahvali na nauci. Vlastelinka joj davno oprostila, i skinula s nje pokoru, i sa svoje glave darovala joj kapu; ali ona zadrži svoj rubac i svoju crnu odjeću, a poslije smrti gospodjine postane ona još tiša, još niža. Rus se boji i prianja lako; no štovanje njegovo zaslužiti je muka; poklanja se ono — ne brzo i ne svakomu. Agafju u kući svi vrlo štovahu; starih grieha njezinih nitko ne spominjaše; rek bi da su ih sa starim vlastelinom u grob sahranili.

Uzevši za ženu Marju Dmitrijevnu, Kalitin htjede Agafji izručiti domaće gospodarstvo. Ona se odrekne „radi sablazni“, Kalitin se izdere na nju: ona se duboko pokloni i izadje. Umni Kalitin poznavao je ljude; on je spoznao i Agafju i ne zaboravio na nju. Preseliv se u grad, predade on njoj s njenom voljom kao dadilji svoju Lizu, kojoj u taj par bijaše tek pet godina.

Liza se sprva bojala osbiljnoga i strogog lica svoje nove dadilje, no za malo se privikne i zavoli silno Agafju. Ona sama bijaše osbiljno čedo: crte njezina lica nalikovaše rezkomu i pravilnomu licu Kalitinovu; samo oči joj ne bijahu očeve; oči su joj svietlile pozornošću i dobrotom, što je riedko u djece. Ona se nije rado igrala lutaka, nije se smijala glasno i dugo, vladala se dobro. Nije se zamišljavala često, ali gotovo nikada uzalud; pošutjevši koji čas, ona bi koga bilo starijega pitala, i ovo bi pitanje kazalo, da njezina glava radi oko nova dojma. Veoma rano je prestala hrestati, i u četvrtoj godini govoraše savršeno čisto. Otca se bojala; čuvstvo njeno prema materi bijaše neodredjeno: matere niti se bojala, niti joj laskala; u ostalom, nije laskala ni Agafji, premda je samo nju ljubila. Agafja se ni koraka od nje ne razstav-

ljala. Neobično je bilo njih dvie zajedno vidjeti. Bivaše, Agafja sva u crnini, s crnim rubcem na glavi, mršava i kao vosak prozirna, no uza sve to još krasna, izražajna lica, sjedi ravno i plete čarapu; njoj kraj nogu, na stoličici sjedi Liza i sama bud o nečem nastoji, bud uzvinuvši važno svietle očice sluša, što joj pripovieda Agafja; a Agafja joj ne pripovieda pričâ: umjerenim, jednoličnim glasom pripovieda ona Lizi život prečiste Djevice, život pustinjaka, ugodnika božjih, svetih mučenica; pripovieda, kako su svetci živjeli u pustinjah, činili pokoru, trpjeli glad i nuždu — i careva se ne bojali i Krista izpoviedali; kako su im ptice nebeske hranu donosile, a zvieri poslušne bile; kako je na onih mjestih, gdje je njihova krvca kapala, niknulo cvieće. „Ljubica?“ znala bi ju upitati Liza, koja je cvieće usrdno njegovala. Agafja govorila bi sve to krotko i važno, ona je prosto osjećala, da se ne pristoji njoj razkazivati visoke ove i svete pripoviedke. Liza je to sve pozorno slušala — i obraz Posvudnoga, Sveznaoca Boga sa sladkom se nekom silom upiljivao u njezinu dušu, napunjao ju čistim, blaženim strahom, a Isus joj postajao nekim bližnjim znancem, gotovo rodjakom; Agafja ju i molitvi učila. Često ju puta budila o ranoj zori, brzo ju oblačila i kradom vodila u crkvu na jutrenju. Liza idjaše za njom na prstih, jedva dišući; studen i polumrak zore, svježost i pustota crkve; sama otajnost ovakvih polazaka, obzirni povratak doma, u posteljku — ciela ova smjesa nedozvoljena, neobična i sveta, — potresaše djevojčicu i pronicaše u samu dubinu bića njezina. Agafja nikada nikoga nije osudjivala; ona nije ni Lize za pogrješke korila. Ako je bila čimgod nezadovoljna, ona bi samo mučala, i ovo je mučanje Liza razumjela; s brzom pronicavošću djeteta ona je takodjer dobro razumjela, je li Agafja s kim drugim nezadovoljna, bud s majkom njezinom, ili Kalitinom. Ovako su tri godine protekle; onda Agafju zamieni gospodjica Moreau; no lakoumna Francuz-

kinja sa svojim ukočenim hodom i uzklici: „tout ça c'est des bêtises“ ne mogaše iz Lizina srca iztisnuti milenu njezinu dadilju; posijano sjeme uhvatilo preduboke žile. Uz to Agafja, ako je i prestala paziti na Lizu, ostala je u kući i često se puta vidjala sa svojom gojenicom, koja se njoj nauviek povjeravala.

No Agafja ne mogaše se smiriti s Martom Timofejevnom, kad je Marta došla u Kalitinski dom. Stroga važnost nekadašnje „gospodjice“ ne bijaše po ćudi svojeglavoj starici. Agafja se izmoli na proštenje crkveno, i više se ne vrati. Slušalo se poslije, da je pristala u razkolničkom manastiru. No trag, što je ona ostavila u duši Lizinoj, nikada se više nije izgladio. Ona po starom idjaše na službu božju, kao na svetkovinu, moljaše se s nasladom, nekom revnosti i stidljivim usrdjem, čemu se Marja Dmitrijevna u potaji ne malo divila, pače sama Marta Timofejevna, premda je Lizi sve na volju ostavljala, ipak gledaše umanjiti njezinu revnost i ne dade joj više, nego je potrebno, klanjati: ta nije to gospodska navada. Liza se učila dobro, to jest marljivo; izvanrednih darova, velika uma ne dade joj Bog; bez truda do ničega ne dodje. Na fortepianu igrala je dobro, no jedini Lemm znade, koliko se tim napatila. Nije mnogo čitala; u nje nije bilo „svojih rieči“, no bilo je svojih misli, i ona je išla svojom stazom. Nije ona badava svomu otcu naličila: ni on nije pitao drugih, što mu raditi treba.

Tako je rasla, — spokojno, lagano, i dorasla devetnaestu godinu. Bila je vrlo mila, i sama ne znajući za to. U svakom joj kretanju izkazivaše se nehotična, malko nespretna dražest; glas njezin zvučaše srebrom netaknute mladosti, najmanje osjećanje i zadovoljstvo vabljaše bajan posmjeh na usta njezina, ožarivaše dubokim bljeskom i tajnom ljubeznosti njezine zasjale oči. Ciela proniknuta čuvstvom dužnosti, bojazni uvriediti ma koga, srca dobra i krotka, ona ljubljaše

sve, i nikoga osobito; ona je samo Boga ljubila uzhićeno, bojazljivo, nježno. Lavrecki prvi uzljulja tihi joj nutarnji život.

Eto to vam je bila Liza.

XXXVI.

Sutradan, oko dvanaest sati, ode Lavrecki Kalitinom. Na putu susretne Pančina, koji na konju proleti mimo njega, natukavši šešir do nosa. U Kalitinâ Lavreckoga ne primiše — prvi put, od kada se s njimi upoznao. Marja Dmitrijevna „počivala“, — tako reče lakaj; „njih“ glava boli. Marte Timofejevne i Lizavete Mihajlovne nije bilo doma. Lavrecki obadje vrt s tužnom nadom, ne će li opaziti Lizu; ali Lize ne opazi. Za dva sata dodje opet i opet dobije isti odgovor, pri čem ga lakaj izpoprieka pogleda. Lavreckomu se vidjelo nečedno narivavati se po treći put u jedan dan, te smisli otići u Vasiljevsko, gdje ga je i onako posao čekao. Na putu snovaše razne osnove, jednu ljepšu od druge; no došavši na dobarce svoje tetke, napane ga težka tuga; pusti se u razgovor s Antunom; i u starca kao same nevesele misli na um dolazile. On pripovjedi Lavreckomu, kako je pokojna Glafira čas prije smrti sama sebe za ruku ujela, i pošutjev jedan čas, prida uzdišući: „svaki čovjek, barin-baćuška, predan je samomu sebi, da se izjede.“ Bilo je već kasno, kad Lavrecki krene natrag. Jučerašnji zvuci omame njega, lice Lizino uzkrsne u njegovoj duši s cielom svojom krotkom sjajnosti; obraduje se s misli, da ga ona ljubi — i umiren i sretan stupi na prag svojega dvorca.

Unidje u prednju sobu i u velike se začudi zadahu pačula, koji nikako podnositi ne mogaše; vidi osim toga porazmetane tamo i ovamo velike sanduke i zavojke. Sobar, što je izletio pred njega, prividi mu se tudj. No mnogo ne razmišljajući priedje preko praga u sobu gostinjsku. Preda nj

na susret podigne se s divana gospodja, u crnoj svilenoj haljini sa volani, i prinesavši k bliedomu licu batistov rubac, korači nekoliko koračaja, skloni marljivo razčešljanu, mirisavu glavu i padne pred njega na koljena . . . Tek sada ju upozna: ta gospodja bijaše — njegova žena.

Disanje mu se ukoči . . . On se prisloni k zidu.

— Teodore! ne progonite me! zaplače ona u jeziku francuzkom, a rieči njezine kao nož zarežu u njegovo srce.

On gledaše na nju bezsmisleno, pa ipak je odmah nehotice opazio, da je ona i pobieljela i udebljala.

— Teodore! nastavi ona, kadkada uzbacujući oči, brižno lomeći svoje prekrasne prste sa ružičastimi, laštenimi nokti: — Teodore, ja sam sagriešila vam, duboko sagriešila, — i što je više: ja sam prestupnica; no čujte me; mene ubija kajanje; ja sam sama sebi postala breme, i ne mogoh podnositi duže svoga položaja; često puta htjedoh poletjeti k vam; no strah me hvatao od vašega gnjeva. Htjela sam presjeći svaku svezu s prošlosti . . . puis, j'ai été si malade — bila sam težko bolestna, doda ona i povede rukom po licu i čelu — tu prihvatim sgodu, kad se raznio glas o mojoj smrti i ostavim sve, pa dan i noć, ne stajući nigdje, pohitim ovamo; dugo sam se borila, bi li izašla pred vas, svojega sudiju — paraître devant vous, mon juge; napokon odlučim poći, sjetivši se vjekovite dobrote vaše; u Moskvi saznam, gdje ste. Vjerujte, nastavi ona tiho, uzdignuvši se s poda i sjednuvši samo na kraj fotelja: — ja sam često pomišljala na smrt, i imala bih dosta snage, da si život uzmem, — ah, život je sada težko moje breme! — no misao na moju kćer, na moju Adicu — hvatala je ruku moju; ona je ovdje, ona spava u bližnjoj sobi, ubogo djetešce! Ona je umorna — vi ćete vidjeti nju: barem ona pred vama nije sakrivila, a tako je nesretna, tako nesretna! klikne gospodja Lavrecki i zalije se suzami.

Lavrecki se napokon osviesti; odstupi od zida i vrati se na vrata.

— Vi odlazite? s očajem povikne njegova žena: — oh, to je gorko! Ne kažete mi ni jedne rieči, ni jednoga ukora. Taj prezir ubija mene, to je užasno!

Lavrecki stane.

— Što želite čuti od mene? progovori bezvučnim glasom.

— Ništa, ništa, prihvati živo ona: — ja znam, da ne smijem ništa iskati; ja nisam bezumna, vjerujte; ja se ne nadam, niti se nadati mogu oproštenju od vas; jedino se usudjujem moliti, da mi zapovjedite, što moram činiti, gdje živjeti? Kao robkinja izvršit ću vašu zapovied, ma ona kakva bila.

— Nije meni vam zapoviedati, rekne Lavrecki onim istim glasom: — vi znate — medju nami se sve prekinulo... a sada više, nego ikada. Živite, gdje vas volja; i ako vam je malo penzije...

— Ah, ne govorite tako užasno, pretekne Barbara Pavlovna: — štedite me, za volju... za volju ovomu angjelku... I rekavši to, Barbara Pavlovna sune u drugu sobu i isti čas izleti s malom, veoma kićeno odjevenom djevojčicom na ruku. Ruse, krupne vlasi viju joj se na liepom rumenom licašcu preko crnih, povelikih, pospanih očiju; ona se i smiešila i oči od svjetla stiskivala, i debelim ručicama materi se oko vrata savijala.

— Ada, vois, c'est ton père, vidiš, ovo je otac tvoj, progovori Barbara Pavlovna, odvine joj s očiju vlasi i vruće ju poljubi: — prie le avec moi, moli ga sa mnom.

— C'est ça papa, zašvrgolja djevojče, tepajući.

— Oui, mon enfant, n'est ce pas, que tu l' aimes? je li, da ga ljubiš?

Ovo je bilo odviše za Lavreckoga.

— U nekoj melodrami gledao sam podpuno ovakav prizor, promrmlja on, — i izadje napolje.

Barbara Pavlovna postoji malo vremena na mjestu — onda slegne plećima, odnese djevojčicu u drugu sobu, svuče ju i položi spavati. Zatim uzme knjigu, sjedne kraj lampe, počeka nekoliko, pa napokon i sama legne.

— Eh bien, madame? upita ju skidajući s nje korset služavka, malašna Francuzkinja, koju je sa sobom dovela iz Pariza.

— Eh bien, Justine, odgovori ona: — on je vrlo postario, no čini mi se, da je još uviek dobar. Dohvatite mi noćne rukavice, pripravite za sutra sivu haljinu do gore zatvorenu, i ne zaboravite škopčje kotlete za Adu . . . Težko će to biti naći, ali se mora.

— A la guerre, comme à la guerre, na boj, kao i na drugi boj, rekne Justina i ugasi svieću.

XXXVII.

Više od dvie ure skitao se Lavrecki ulicami grada. Dodje mu na um noć, provedena u okolici Pariza. Srce se kidaše u njem, a u glavi, pustoj i upravo zaglušenoj, kružahu jedne i iste misli, tamne, nemirne, zle. „Ona živi, ona je ovdje“, šaptaše on, i udivljenje njegovo postajaše to veće. Znao je, da je Lizu izgubio. Žuč ga je dušila; odviše iznenada pukla je ta striela. Kako mogaše tako ludo povjerovati brbljavoj tlapnji feljtona, krpici papira? „No da nisam povjerovao, mišljaše on, pa koja bi korist bila? Ja ne bih doznao, da me Liza ljubi; niti bi to ona sama znala.“ Obraz, glas, pogledi njegove žene ne sadjoše s njegove pameti . . . . te on proklinjaše sebe, proklinjaše sve u svietu.

Izmučen dodje u zoru k Lemmu. Dugo je lupao, dok se napokon kroz prozor promolila glava starčeva u spavaćoj

kapici, kisela i namrgodjena, ne više nalika na onu nadahnuto-surovu glavu, koja nazad dvadesetičetiri sata sa ciele visine umjetničkoga veličja gledaše na Lavreckoga.

— Šta hoćete? upita Lemm: — ne mogu ja svaku noć igrati, ja sam popio dekokt.

No lice u Lavreckoga očito bijaše veoma neobično: starac držao ruke nad očima kao sjenilo, zagleda se u svoga noćnoga gosta i pusti ga unutar

Lavrecki udje u sobu i pusti se na stolicu; starac stane pred njega, podhvativ do pola svoju šarenu, iznošenu sobnu halju, nagrbljen i žvačući usnami.

— Moja je žena došla, progovori Lavrecki, digne glavu i odmah nehotice sam udari u smieh.

Lemm se začudi, ali se ne nasmije, nego se još zagrne u halju.

— Da, vi i ne znate, nastavi Lavrecki: — ja sam mislio . . . čitao sam u novinah, da je već umrla.

— O-o, jeste nedavno čitali? upita Lemm.

— Nedavno.

— O-o, ponovi starac i visoko uzvine obrve. — A ona došla?

— Došla. Sada je u mene, a ja . . . . ja sam nesretan čovjek.

I opet udari u smieh.

— Vi ste nesretan čovjek, ponovi lagano Lemm.

— Hristofore Fedoriću, uze Lavrecki: — ne biste li hotjeli predati pisamce?

— Hm! A smijem li znati, komu?

— Lizav . . .

— A, — da, da, dokučujem. A kada valja predati?

— U jutro, što ranije.

— Hm. Mogu poslati Katarinu, kuharicu moju. Ili ne, sam ću poći.

— I odgovor mi donieti?

— I odgovor donieti.

Lemm uzdahne.

— Da, da, kukavni moj mladi prijatelju, vi ste zbilja nesretan mladi čovjek.

Lavrecki napiše dvie rieči Lizi: javi joj, da mu je žena došla, zamoli ju, neka mu ureče sastanak, — i baci se na uzki divančić, obrativ lice k zidu; a starac legne u postelju i dugo se prevraćao, kašljući i na gutljaje pijući svoj dekokt.

Svane; i Lavrecki i Lemm ustanu. Čudno pogledaju jedan na drugoga. Lavrecki bi najvolio taj se čas ubiti. Kuharica Katrina zatim donese im lošu kavu. Udari osam sati. Lemm natuče škrljak, i premda mu je inače posao u Kalitinâ tek o desetoj uri, reče, da će se kako bilo izgovoriti. Lavrecki opet padne na divančić i opet se iz dna duše nasmije bolnim smiehom. On mišljaše o tom, kako ga je žena izagnala iz njegove kuće; on pomišljaše, kako je sada Lizi, i stisne oči i glavu položi na ruke. Dodje napokon Lemm i donese papirić, na kojem je Liza olovkom ovo napisala: „Danas se vidjeti ne možemo; može biti — sutra na večer. S Bogom.“ Lavrecki izrekne hvalu Lemmu suho i raztreseno, pa ode doma.

Ženu nadje, gdje blaguje doručak. Ada, sva u zavojcima, omotana bielom košuljicom s modrimi vrpcami, jede škopčju kotletu. Čim je u sobu unišao Lavrecki, Barbara Pavlovna ustane, i ponizna lica podje k njemu. On ju pozove u kabinet, zatvori za sobom vrata i uze gore dolje hodati po sobi; ona sjedne, skromno položi jednu ruku na drugu, pa stade za njim motriti svojim još uviek prekrasnim, premda nješto podmaštenim očima.

Dugo ne mogaše Lavrecki progovoriti; on je osjećao, da nije vrstan nadvladati sam sebe; on je znao dobro, da ga

se Barbara Pavlovna nimalo ne boji, premda izgleda, kao da će obamrieti.

— Čujte, gospodjo, uze on napokon, težko dišući i kadkada zube stiskajući: — mi bismo se uzalud pretvarali jedno prema drugomu; ja vašemu kajanju ne vjerujem; a da bi i bilo iskreno, s vami se s nova spojiti, s vami opet živjeti — ja toga ne mogu.

Barbara Pavlovna sažme ustne i zažmiri. „To je, pomisli ona, prezir, — gotovo je! on me pače ne drži ni ženskom.“

— Ne mogu, ponovi on i zakopča se do vrha: — Ne dokučujem, čemu ste amo poželjeli; sva je prilika, da vam je novaca nestalo.

— Vaj! vi me vriedjate, šaptne Barbara Pavlovna.

— Što mu drago medjutim, vi ste na žalost svakako moja žena. — Prognati vas dakle ne mogu, . . . nego vam ovo predlažem. Vi možete još danas, ako vas je volja, otići u Lavrike, živite ondje; ondje je, vi znate, velik dvor; dobivat ćete sve, što je potrebno, povrh penzije . . . Jeste li voljni?

Barbara Pavlovna prinese izvezeni rubac k licu.

— Ja sam već rekla, progovori ona, grčevito tresući ustnami: — da ću sve slušati, ma što mi zapovjedili; a meni je još samo to upitati: smijem li vam bar zahvaliti na velikodušnosti?

— Bez zahvale, molim vas, — tako je bolje, brzo prihvati on. — Mogu li računati, doloži on, obrnuv se k vratam: — da ćete . . .

— Sutra sam u Lavrikah, rekne Barbara Pavlovna, pokorno ustajući sa stolice. — No, Fedore Ivaniću . . . (više ga nije zvala Teodor).

— Što izvolievate?

— Ja znam, da još ničim nisam zaslužila svojega oproštenja; no mogu li bar s vremenom . . .

— Eh, Barbara Pavlovna, prekine joj rieč Lavrecki: — vi ste umna žena; ma ni ja nisam luda: ta znam ja, da toga vama nimalo ne treba. A davno sam vam već oprostio; no medju nami je bio uviek jaz.

— Ja ću se i tu pokoriti, progovori Barbara Pavlovna i obori glavu: — Nisam zaboravila svoje krivnje; meni ne bi čudo bilo, kad bih doznala, da ste se vi dapače obradovali viesti o mojoj smrti, — pridoda ona krotko, i pokaže lagano rukom na stolu na novine, koje je Lavrecki bio zaboravio.

Fedor se Ivanić trgne: feljton bijaše olovkom okružen. Barbara Pavlovna još s većom poniznosti pogleda na njega. Ona je bila veoma krasna u taj par. Siva parizka odjeća skladno obuhvaćaše gibko joj, gotovo sedamnaestgodišnje tielo; tanki joj i nježni vrat, ogrljen bielim ovratnikom, prsi ravno dišući, biele ruke bez narukvice i prstenja — cieli njezin stas, od sjajne kose pa do malko promoljene cipelice, bijaše tako divan . . .

Lavrecki ju omjeri zlobnim pogledom, u malo da nije uzkliknuo: „brava!“ — malo da ju batinom nije ošinuo po tjemenu — i ode. Prodje čas, Lavrecki se dao na put u Vasiljevsko; prodju dva časa, Barbara Pavlovna naruči najljepšu karucu u gradu, nadjene na glavu prosti slamni šešir s crnom zastorkom i obuče skromnu mantilu, preda Adu Justini i odpravi se Kalitinom: izpitujući služinčad bila je doznala, da njezin muž ovamo odilazi svaki dan.

XXXVIII.

Onaj dan, kad je došla žena Lavreckoga, žalostan za njega, bijaše i za Lizu žalostan. Jedva je mogla saći dolje, i pozdraviti se s materom, netom začuje pod prozorom

konjski topot i s potajnim strahom opazi Panšina, koji je ujahao u dvorište. „On je došao tako rano, da čuje konačni odgovor“, pomisli ona i nije se prevarila. Zabavivši se malko u gostinjskoj sobi, pozove ju on u vrt i zaprosi odluku svoga udesa. Liza sabere sve sile duha svoga i rekne mu, da ne može biti njegova žena. On ju posluša do kraja, stojeći njoj o boku i nasadivši šešir na čelo; udvorno, ali promienjenim glasom upita ju, je li to posljednja njena rieč, i nije li on svojom krivnjom ovako izmienio njezine misli? zatim zatisne rukom oči, kratko i odrešito uzdahne i trgne rukom od lica.

— Ja ne htjedoh poći utrvenikom, progovori gluho: — htjedoh uzeti drugaricu po srcu, no očito nije imalo biti. S Bogom, mašto! On se duboko pokloni Lizi, i vrati se u kuću.

Ona se nadala, da će Panšin odmah otići; no on ode u kabinet k Marji Dmitrijevnoj i prosjedi gotovo uru kod nje. Odlazeći rekne Lizi: vôtre mère vous appelle; adieu à jamais, majka vas zove, s Bogom na uviek... onda usjedne na konja i od samih stuba što ikad mogaše odleti. Liza unidje k Marji Dmitrijevnoj, i nadje ju zalivenu suzami: Panšin joj pripovjedio svoju nesreću.

— Zašto si me ubila? Zašto si me ubila? jadikovaše ogorčena udovica. — Tko ti bolji treba? Po čemu nije za tebe? Kamerjunker! nesebičan! U Petrogradu mogao bi koju ga volja damu birati. A ja, a ja se nadala! I davno li si izmienila misao? Odakle mu drago taj oblak naduhnut, sam po sebi nije doprhao. Nije li možda onaj suludnjak? Liepa si našla savjetnika!

— A on, goluban moj, produži Marja Dmitrijevna: — kako je pošten, u samoj nesreći kako je zanimiv! Obećao ne ostaviti mene. Ah, toga ne ću preboljeti! Ah, glava mi se na smrt razboljela! Pošlji mi Palašu. Ti ćeš me ubiti,

ako ne preumiš — čuješ li? I nazvavši ju po dva puta nezahvalnicom, Marja Dmitrijevna odpusti Lizu.

Ona ode u svoju sobu. Ali još nije ni odahnula od muke, koju je imala s Panšinom i s materom, kad eto druge bure, i to odkuda joj se u snu nije nadala. Unidje k njoj u sobu Marta Timofejevna i odmah za sobom vrati zalupi. Pobliedjela starica, kapa joj se izvrnula na krivo, oči blistale, ruke i usta drhtala. Liza se prepane: još nikada ne vidje ona ovako svoje umne i razborite tetke.

— Liepo, gospodično, uze Marta Timofejevna trepetljivim i nizkim šaptom: — liepo, liepo! Od koga si samo naučila to, dobro moje . . . vode mi daj, ja govoriti ne mogu.

— Umirite se, tetice, što vam je? govoraše Liza, dodavajući joj čašu vode: — Ta ni vi niste željeli gospodina Panšina.

Marta Timofejevna ostavi čašu.

— Ni piti ne mogu, posljednje ću zube iztepsti. Kakvi Panšin? Tko o Panšinu govori? Kaži mi radije, tko te je naučio noću sastanke davati — a! kćeri moja?

Liza pobliedi.

— Ne izgovaraj mi se, produži Marta Timofejevna: — Šuročka je samo sve vidjela i sve mi kazala. Ja joj zaprietih brbljati, ali ona ne laže.

— Ja se ne izgovaram, tetice, jedva se čuo Lizin odgovor.

— A, a! Tako ti, kćeri, sastanke njemu daješ, onomu staromu grješniku, pokajniku onomu!

— Ne.

— Kako ne?

— Ja sam sašla dolje u gostinjsku sobu po knjigu; on je bio u vrtu — i pozvao me.

— I ti si išla? Preliepo. Ti ga ljubiš, što li?

— Ljubim, odgovori tihim glasom Liza.

— O Isuse propeti! Ona njega ljubi! Marta Timofejevna baci s glave kapu. — Oženjena čovjeka ljubiti! a? ljubiti!

— On mi je pripoviedao, poče Liza...

— Što ti je pripoviedao, gursuz nikakav, što—o?

— On mi je pripoviedao, da mu je žena umrla.

Marta Timofejevna prekrsti se. — Kraljevstvo joj budi nebesko, prošapta ona: — pusta je bila žena — tako se ne spominjala. Nego: udovac on, dakle. Da on, kako vidim, sada je slobodne ruke. Jednu ženu umorio, pa se hvata i druge. Kakav podmuklac! Samo to ti kažem, golubice: u naša vremena, dok sam ja bila mlada, zlo se nagradjivalo djevojkam za takove ništarije. Ne srdi se ti na mene, milo moje; radi istine samo se lude srde. Ja sam ga danas zato i odpravila. Ja ga ljubim, no toga mu ne ću nikada prostiti. Vidiš, udovac! Daj mi vode. A što si Pančina duga nosa odpustila, to si ti u mojih očiju dečko; samo ne sjedi noću s tim kozjim porodom, s mužkarci. Ne žalosti me pod stare dane! Ne umijem ja samo gladiti, umijem i grizti... Udovac!

Marta Timofejevna ode, a Liza sjedne u kut i zaplače. Tuga joj obuhvati dušu; nije ona zavriedila takova poniženja. Nije se s radošću za nju pojavila ljubav: već drugiput plače od jučeranjega večera. Istom što se porodilo u srcu njezinu ovo novo, neočekivano čuvstvo, pa već niče trnjem, pa već tudje ruke tako grubo diraju u zavjetnu njezinu tajnu! I stidno, i gorko, i bolno bijaše njoj; ali ni sumnje, ni straha ne bijaše u nje — i Lavrecki postade joj još draži. Ona se kolebala, dok nije sama sebe spoznala; no poslije toga sastanka, poslije toga cjelova — ona se više pokolebati ne mogaše; ona je znala, da ljubi — i ljubljaše pošteno, osbiljno, ne šaleći se; privezala se krepko, do smrti — i ne bojaše se prietnja; ona je osjećala, da nema sile, koja bi raztrgla ovu svezu.

XXXIX.

Vrlo se uzvrpoljila Marja Dmitrijevna, kada joj najaviše dolazak Barbare Pavlovne; u prvi mah ne znade dapače, bi li ju primila: ipak se bojala ožalostiti Lavreckoga. Napokon znaličnost nadvlada. Što bi, Bože moj, pomisli ona, ta i ona mi je u rodu, — i posadivši se u fotelj, vikne lakaju: zamoli! Prodju dva tri časa, vrata se otvore i Barbara Pavlovna brzo, jedva joj korake čuješ, pridje k Mariji Dmitrijevnoj, pa ne dajući joj ustati s fotelja, malo pa bi pred njom na koljena pala.

— Hvala vam, tetice, uze ona tronutim, tihim glasom po ruski: — hvala vam; nisam smjela misliti na toliku milost; vi ste kao angjel dobra.

Pošto je ovo izrekla, Barbara Pavlovna iznenada prihvati ruku Marje Dmitrijevne, stisne ju lagano u svojih bliedno-lilovih žuvenovskih rukavicah i usrdno prinese na ružična i puna svoja usta. Marja Dmitrijevna izgubila pamet, gledajući tako liepu, dražestno odjevenu ženu podno svojih nogu; ona nije znala, što da čini: i ruku je svoju povući hotjela, i posaditi ju željela i reći kakvu bilo rieč ljubežljivu, pa završi s tim, da se digla i poljubila Barbaru Pavlovnu u bielo joj i parfimovano čelo. Barbara Pavlovna sva se potresla pod ovim cjelovom.

— Zdravo da ste, bonjour, rekne Marja Dmitrijevna: — pravo govoreći, ja ne bih mislila . . . u ostalom ja, konačno, radujem se. Vi znate i sama, draga moja, — nije moje suditi medju ženom i mužem . . .

— Moj je muž posve pravedan, otme joj rieč Barbara Pavlovna: — samo ja sam kriva . . .

— To su vrlo pohvalna osjećanja, progovori Marja Dmitrijevna: — vrlo pohvalna. Jeste li davno došli? Vidjeli ste njega? Ta sjedite, molim vas.

— Jučer sam došla, odgovori Barbara Pavlovna, skromno sjedajući na stolicu: — vidjela sam Fedora Ivanića i govorila s njim.

— A! Pak, što on?

— Mene je strah bilo, da će moj nenadani dolazak uzbuditi gnjev u njega; no on me nije lišio svoje nazočnosti.

— To jest, on nije . . . Da, da, znam rekne Marja Dmitrijevna: — On je samo na pogled nemnogo grub, a srce mu je meko.

— Fedor Ivanić nije mi oprostio; nije me ni do kraja slušati hotio . . . Ali je bio tako dobar, da mi je za stanovanje dao Lavrike.

— A! prekrasno imanje!

— Sutra već odlazim onamo, da izvršim njegovu volju, no mislila sam, da moram prije svoj poklon vama učiniti.

— Vrlo, vrlo sam zahvalna, moja ljubezna. Rod se ne smije nikada zaboraviti. A znate li, ja se čudim, kako vi ruski govorite. C'est étonnant, divno čudo!

Barbara Pavlovna uzdahne.

— Ja sam previše dugo ostala u tudjini, Marja Dmitrijevna, ja to znam; no srce mi je ostalo naviek rusko i ne mogoh nikada zaboraviti domovine.

— Tako valja; domovina je nada sve. Fedor Ivanić nije vam se medjutim nipošto nadao . . . . Da, vjerujte mojemu izkustvu: la patrie avant tout, domovina nada sve. Ah pokažite, molim vas, kakvu to preliepu mantilu imate?

— Ljubi li vam se? Barbara Pavlovna skine ju spretno s ramena: — Ona je vrlo jednostavna, od madame Baudran.

— To se odmah vidi. Od madame Baudran . . . . Kako milo i s kolikim ukusom! Ja znam, da ste povezli sa sobom cielu hrpu prekrasnih stvari. Rad bi ih bar vidjela.

— Sav moj toalet na vašu službu, premila tetice. Ako

dopuštate, mogu koješta pokazati vašoj komornici. Sa mnom je služavka iz Pariza, — izvrstna švelja.

— Vi ste predobra, draga. Ali, za pravo, ja se ustručavam . . .

— Ustručavate . . . . progovori s ukorom Barbara Pavlovna: — Ako hoćete da mi ljubav učinite, — a vi zapoviedajte nada mnom kao svojim dobrom!

Marja Dmitrijevna ustane.

— Vous êtes charmante, progovori ona: — Ama zašto ne skinete šeširа, ne svučete rukavicâ?

— Što? Vi dozvoljavate? upita Barbara Pavlovna i lagano, kao razblažena, složi ruke.

— Dakako, ta vi ćete valjda objedovati u nas? ja se bar nadam. Ja . . . ja ću vas upoznati s mojom kćeri. Marja Dmitrijevna smete se ovdje. „No, pa što zato?“ pomisli ona. Ona je danas nešto slaba zdravlja.

— O, ma tante, kako ste vi dobri! klikne Barbara Pavlovna i prinese rubac na oči.

Poslužnik najavi Gedeonovskoga. Stari brbljo unidje i stade se klanjati i grbiti. Marja Dmitrijevna upozna ga s gostinjom svojom. On je s prva bio puno smeten; no Barbara Pavlovna tako koketljivo-častna bijaše prama njemu, da su mu se uši zažarile, a izmišljotine, spletke i ljubeznosti medom potekle iz usta njegovih. Barbara Pavlovna je slušala njega, jedva suzdržavala smieh, i napokon se i sama po malo pustila u razgovor. Ona skromno pripoviedaše o Parizu, o svojih putovih, o Badenu; dva puta Marju Dmitrijevnu natjera u smieh i svaki put bi onda lagano uzdahnula, kao da se u duši kori s neumjestna radovanja; izmoli dozvolu privesti i svoju Adu; svukavši rukavice, pokazivaše svojim gladkim rukama, opranima mivalom à la guimauve, kako i gdje se nose volani, riši, čipke, choux; obeća donieti stakalce najnovijega englezkoga miomirisa: Victoria's Essence, i kao diete bijaše

vesela, kad je Marja Dmitrijevna privoljela, da će ga na dar uzeti; uzhitom se zaniela spominjući o tom, kakva su ju čuvstva obuzela, kad je prvi put. začula glas zvona ruskih: „tako duboko prodrieše mi ona u samu dubinu srca“, reče ona.

U taj par unidje Liza.

Od ranoga jutra, od onoga časa, kad je protrnuvši pročitala listić Lavreckoga, Liza se pripravljaše na sastanak s njegovom ženom; ona je slutila, da će ju vidjeti. Ona odluči, ne kloniti joj se, za kaznu svojih, kako mišljaše, prestupnih nadanja. Nenadani prelom u njezinu udesu potresao ju do temelja; u dvie što li ure lice joj čisto opalo, no ni jedne suzice nije prolila. „To je pravo!“ govoraše ona sama sebi, trudeći se zadaviti u duši svojoj gorke, zle, strahotne porive, koji su joj samoj zadavali straha. — „No valja ići!“ pomisli ona, čim je doznala, da je žena Lavreckoga u njih, i ona podje . . .

Dugo stajaše pred vratima gostinjske sobe, a onda pomisli: „ja sam grješna pred njom“ — i korači preko praga, i siljaše se pogledati na nju, nasmijati se. Barbara Pavlovna, čim ju opazi, podje prama njoj i lagano se no ipak sa štovanjem nakloni. — Dozvolite mi, da vam se preporučim, progovori ljubeznim glasom: — vaša maman tako je milostiva prama meni, i nadam se, da ćete mi i vi biti . . . dobri. — Izražaj lica Barbare Pavlovne, kad je izrekla ovu posljednju rieč, lukava njezina nasmješka, hladni i u isto doba blagi pogled, kretanje ruku i ramenâ, sama njena haljina, cielo biće njezino — uzbudiše u Lizi čuvstvo tolike odurnosti, da nije mogla ništa odgovoriti i samo na silu pružila joj ruku. „Ta se vlastelinka odurava od mene“, pomisli Barbara Pavlovna, krepko stiskajući hladne prste Lizine, i obrnuvši se k Marji Dmitrijevnoj, na po glasa rekne: mais elle est délicieuse! Lizu malo polije rumen: i poruga i priekor ukaže se njoj u toj izreci; no ona odluči ne vjerovati sama

svojim osjećanjem i sjedne kod prozora, za posao. Barbara Pavlovna ni tu joj ne dade mira: dodje k njoj i uze joj hvaliti ukus i znanje . . . Silno i bolestno zakuca srce u Lize: jedva se mogaše nadvladati, jedva na stolcu se uzdržati. Njoj se pričinilo, da Barbara Pavlovna za sve znade i sada sa tajnim slavljem ruglo od nje pravi. Na svu sreću Gedeonovski zametne razgovor s Barbarom Pavlovnom i odvrati njenu pozornost. Liza poslujući gledaše izpod čela za njom. „Tu ženu on je ljubio!“ mišljaše ona. Ali odmah samu misao na Lavreckoga odagna iz glave svoje: ona se bojala izgubiti vlast nad sobom, ona je ćutjela, kako joj se glava tiho vrti. Marja Dmitrijevna navede govor o glasbi.

— Ja sam slušala, draga, uze ona: — da ste vi divna virtuozka.

— Davno nisam igrala, progovori Barbara Pavlovna, odmah sjedajući k fortepianu i vješto zaromoni prsti po tipkah: — Zapoviedate?

— Molim, izvolite.

Barbara Pavlovna majstorski odigra blistavu i težku etudu Herzovu. U njezinoj igri bijaše zasbilja mnogo sile i vještine.

— Silfida! uzklikne Gedeonovski.

— Neobično! potvrdi Marja Dmitrijevna: — No moram reći, Barbara Pavlovna, prvi put ju nazivajući po imenu: — vi ste me u čudo natjerali; vi biste mogli koncerte davati. U nas ima glasbenik, starac iz Njemačke, čudak, no veoma učen; on i Lizu uči; kad vas čuje, s uma će saći.

— I Lizaveta Mihajlovna muzikantka? upita Barbara Pavlovna, lagano obrnuvši prama njoj glavu.

— Da, igra ona baš ne rdjavo i ljubi glasbu; ali što je to prama vama? No ovdje je jedan mlad čovjek, s njim se morate upoznati. — To vam je artist u duši i komponuje premileno. Jedini on može, kako treba, vas ocieniti.

— Mlad čovjek? progovori Barbara Pavlovna. — Tko je on? valjda bogac kakavgod?

— Bogac! Molim vas, ta prvi kavalir u nas, no ne samo u nas, dapače — et à Peterbourg. Kammerjunker u najboljih družtvih priman. Sigurno ste čuli o njem: Panšin Vladimir Nikolajić. On je ovdje po državnom poslu .... budući ministar, molim vas!

— I artist?

— Artist sav savcat i uz to preljubezan. Vidjet ćete ga. K meni je sve to vrieme veoma često dolazio; pozvala sam ga za današnji večer; uzdam se, da će doći, reče Marja Dmitrijevna s kratkim uzdahom i priekim gorkim posmjehom.

Liza se domislila, odkuda taj posmjeh; ali njoj ne bijaše do toga.

— I mlad? ponovi Barbara Pavlovna, lagano prebirajući iz jednoga tona na drugi.

— Dvadeset osam godina — i liep da ne možeš ljepši! Un jeune homme accompli, molim vas.

— Uzoran mladac, može se reći, prihvati Gedeonovski.

U to Barbara Pavlovna odmah zašumi šumni valcer Straussov, koji je počinjao s takvim silnim i brzim trilerom, da se dapače Gedeonovski sav stresao; u samoj polovini valcera priedje ona u žalobni motiv i dovrši s arijom iz „Lucije“: Fra pocco . . .; kao da se domislila, da njezinoj tuzi ne dolikuje vesela svirka. Ova arija, izrazito odigrana na čuvstvenih mjestih, vrlo dirne Marju Dmitrijevnu.

— Kakova duša, progovori ona poluglasno Gedeonovskomu.

— Silfida! ponovi on i podigne oči prama nebu.

Udari čas objeda. Marta Timofejevna dodje odozgo, kad je juha bila već na stolu. Ona se držala veoma suho prama Barbari Pavlovnoj, odgovarala na po ustâ na njezine ljubežljivosti i ne htjede jê ni gledati. Barbara Pavlovna sama za

kratko vrieme uvidi, da sa staricom nema razgovora, i pusti ju. S tim je ljubeznija bila sa svojom gošćom Marja Dmitrijevna, koja se srdila na nečednost tetkinu. U ostalom, Marta Timofejevna nije ni Lizu gledala, premda su joj oči tako sievale. Kao kamen sjedjaše, sva žuta, blieda, stisnutih usta, ničega ne kušajući. A Liza kao da se upokojila, i sbilja njoj je na duši postalo mirnije, neobična bezćutnost, bezćutnost osudjenička ovladala njom. Za objedom Barbara Pavlovna govoraše malo: kao da ju opet bojazan uhvatila, ona je na licu razprostrla izraz skromne turobnosti. Jedini Gedeonovski oživljavaše govor svojim pripoviestima, premda je strašljivo pogledao na Martu Timofejevnu i svaki čas kašljucao — kašljucanje uviek ga snašlo, kadgod bi pred Martom Timofejevnom na laž zinuo —; ovaj put Marta Timofejevna nije mu smetala, nije ga prekidala. Poslije objeda izadje na vidik, da Barbara Pavlovna vrlo ljubi preferans; to je Marju Dmitrijevnu na toliko razveselilo, da je pomislila: „čudne li lude od toga Fedora Ivanića, kad nije umio ovaku ženu pojmiti!“

Ona sjede igrati u karte s Barbarom Pavlovnom i Gedeonovskim, a Marta Timofejevna odvede Lizu sa sobom gore, pod izgovorom, da su joj lica blieda i da ju za cielo glava boli.

— Da, Lizu užasno glava boli, progovori Marja Dmitrijevna, obrativši se k Barbari Pavlovnoj i prevraćajući očima: — I ja imam često puta takove migrene.

— Što velite! rekne Barbara Pavlovna.

Liza udje u tetkinu sobu i sva iznemogla padne na stolicu. Marta Timofejevna muče dugo gledaše na nju, zatim tiho klekne pred nju — i uze, sve uviek mučeći, cjelivati ruke njezine, sad jednu, sad drugu. Liza se nagne, porumeni — i zaplače, ali ne digne svoje tetke, ne odvuče svojih ruku: ona je ćutjela, da ih nema prava odvući, da ne smije zapriečiti staricu, koja ovako izjavljuje svoje kajanje, svoje smi-

lovanje, da ne smije moliti u nje oproštenja za jučerašnji dogadjaj. I Marta Timofejevna ne mogaše se dosta nacjelivati ovih biednih, bliedih, bezsilnih ruku — i bezglasne suze curahu iz njezinih očiju i očiju Lizinih; uza to mačak Matros vrčaše na širokom naslonjaču pokraj klupka sa čarapom; šiljati plamen lampice jedva se ziblje i miče pred svetom ikonom, — a iz susjedne sobe iza vratâ provirkuje Nastasja Karpovna, i ona kradom plače, i otire suze u klupko stisnutim, kockastim rubcem.

XL.

Dotle dolje u gostinjskoj sobi igra se preferans; Marja Dmitrijevna dobiva i zato je dobre volje. Unidje sluga i prijavi Panšina.

Marja Dmitrijevna položi karte i uzvere se u fotelju. Barbara Pavlovna pogleda ju i podsmije se, a onda svrne oči na vrata. Panšin se pomoli u crnom fraku, visokih englezkih ovratnika, od vrha do dolje zakopčan. — „Težko mi bijaše pokoriti se; no vi vidite, ja sam došao“, to si mu mogao čitati na osbiljnu, čas prije obrijanu licu.

— Ta molim vas, Voldemar, klikne mu Marja Dmitrijevna: — do sada ste bez prijave k meni ulazili!

Panšin joj odgovori samo pogledom, udvorno se nakloni; ali joj ne poljubi ruke. Ona mu pokaže Barbaru Pavlovnu; Panšin korači jedan korak unazad, i njoj se udvorno pokloni, no s nekom primjesom elegancije i uvaženja, a onda sjedne k igraćemu stolu. Preferans do mala izadje na kraj; Panšin upita za Lizu, dozna, da je slaba zdravlja, požali ju, onda zametne razgovor s Barbarom Pavlovnom, diplomatično mjereći i računajući svaku rieč, i s poštovanjem slušajući njezine odgovore do konca. No briga Barbaru Pavlovnu za važnost njegova diplomatičnoga tona! Naprotiv ona s veselom

pozornošću gledaše njemu u lice, govoraše prokšeno i tanke nosnice lagano joj trepetahu, kao da se sili smieh suzdržati. Marja Dmitrijevna poče slaviti njezin talent; Pančin udvorno, koliko je od ovratnika mogao, sagne glavu, izjavi, da je o tom „unapried uvjeren“, i povede rieč gotovo o samom Metternichu. Barbara Pavlovna zažmirila svojim baršunastim očima i na po glasno rekavši: „da sbilja, i vi ste artist, un confrère“ — doda još tiše: „venez!“ — i mahne glavom prama fortepianu. Ova jedna jedina riečca: venez, hodite! u tinji čas, kao čarobijom, izmieni cieloga Pančina. Zabrinuta njegova dostojanstvena nadutost — kao da si ju odpuhnuo; on se nasmije, oživi, razkopča frak, te ponoviv: „kakav ja umjetnik, joj! ja čujem, vi ste prava umjetnica“ — podje za Barbarom Pavlovnom k fortepianu.

— Recite mu, neka pjeva, kako mjesec plovi, uzklikne Marja Dmitrijevna.

— Vi i pjevate? progovori Barbara Pavlovna, opalivši ga sjajnim i brzim pogledom: — Sjednite.

Pančin se stane izgovarati.

— Sjednite, ponovi ona, zakašlja, nestrpljivo udarivši rukom po naslonu stolice.

On sjedne, zakašlja, namjesti ovratnike i izpjeva svoju romancu.

— Charmant, progovori Barbara Pavlovna: — vi prekrasno pjevate, vous avez du style, — ponovite.

Ona obadje oko fortepiana i stane upravo prama Pančinu. On ponovi svoju romansu, pridavajuć svojemu glasu melodramatično drhtanje. Barbara Pavlovna umiljato gledaše na njega, naslonivši se laktovi na fortepiano, a držeći biele ruke u visini svojih usna. Pančin svrši.

— Charmante, charmante idée — rekne ona s mirnim uvjerenjem vještaka. — Recite mi, niste li ništa napisali za ženski glas, za mezzo-soprano?

— Ja gotovo ništa ne pišem, odgovori Pančin: — to je samo uz put, kad drugi poslovi ne smetaju ..... a zar vi pjevate?

— Pjevam.

— O! pjevajte nam što bilo, rekne Marja Dmitrijevna.

Barbara Pavlovna odkloni rukom vlasi s porumenjelih obraza i potrese glavom.

— Naši se glasovi moraju složiti, progovori ona obraćajući se k Pančinu: — pjevajmo duet. Znate li: Son geloso, ili La ci darem, ili Mira la bianca luna?

— Nekoč sam pjevao Mira la bianca luna, odgovori Pančin: — no davno, već sam i zaboravio.

— Ništa zato, najprije ćemo pokušati tiho. Pustite me.

Barbara Pavlovna sjedne za fortepiano. Pančin stane kraj nje. Oni izpjevaju na tiho duet, pri čemu ga je Barbara Pavlovna nekoliko puta izpravljala, onda glasno napokon dva puta ponove: Mira la bianca lu . . . u . . . una. Glas Barbare Pavlovne nema više mladenačke frižkoće; ali je ona njim veoma vješto okretala. Pančin se s prva bojao i gdjegdje izkrivljivao, no do mala se uzkuraži, pa ako i nije bez pogrješaka pjevao, a ono je mahao pleći, kretao cielim trupom i od vremena do vremena otezao ruku, kao pravi umjetnik. — Barbara Pavlovna izigra dvie tri sitnice od Thalberga i koketljivo „izkaže“ francezku arijetku. Marja Dmitrijevna ne znade, kud da se djene od radosti i zadovoljstva; htjela je nekoliko putâ poslati po Lizu, Gedeonovski takodjer ne mogaše naći dovoljno rieči, nego je sve jednako glavom klimbetao — no najednoč mu se razvale usta na zievanje i jedva je uspio usta prikriti rukom; ali opazi Barbara Pavlovna ovaj zievak, te se odmah odvrne od fortepiana, i rekne: „assez de musique comme ça, dosta je ovake muzike, pa ćemo čavrljati“, — i skrsti ruke. „Oui, assez de musique“, veselo ponovi Pančin i zaveza s njom razgovor vješt i lagan,

u jeziku francuzkom. „Savršeno, kao u najboljem parizkom salonu“, mišljaše Marja Dmitrijevna, slušajući njihove vrtljive i blistave rieči. Pančin bijaše sav blažen; oči mu sievahu, usta se smijahu; s početka, kad bi se slučajno sukobio pogledom sa Marjom Dmitrijevnom, prolazio bi rukom po licu, tmurio obrve i odsječeno uzdisao; no do skora sasvim zaboravi na Marju Dmitrijevnu i zapline u nasladu polu-svjetske, polu-umjetničke brbljavosti. Barbara Pavlovna pokazala se pravom filozofkom; na sve ima gotov odgovor, ni u čem sumnje, ni u čem domišljanja; vidjeti je, da je mnogo i često bila na razgovoru s ljudmi umnimi, s ljudmi svakovrstnih krugova. Sve joj misli, sva joj ćućenja vrćahu se oko Pariza. Pančin progovorio o književnosti: odmah se pokaže, da je ona kao i on samo francuzke knjige čitala: Georges Sand joj nije po ćudi, Balzaca štuje, premda ju umara, Sue i Scribe za nju su veliki poznavaoci čovječjega srca, a Dumas i Feval polubogovi; u duši najviše joj prijao Paul de Kock; ali naravno nije mu ni imena spomenula. Pravo govoreći, književnost jê nije previše zanimala. Ona je vrlo vješto prolazila kraj svega, što bi ma s daleka napomenuti moglo njezin položaj; o ljubavi nema u njezinu govoru ni traga, pače ona je strogo osudjivala zablude strasti, te izticala razočaranost i smjernost. Pančin ju pobija; ona mu odvraća.... No divne stvari! — Koliko su i bile rieči njezine osude često stroge, u isti par zvuk ovih rieči — i laskaše i njegom zvonjaše, a oči joj govorahu — što su upravo govorile dražestne oči — muka je reći; no to ne bijahu rieči ni stroge ni jasne ni sladke. Pančin se trudjaše ući u trag tajni njenih rieči; trudjaše se i on govoriti očima; zaludu! on je osjećao, da mu ne ide za rukom; osjećao je, da Barbara Pavlovna kao prava zagranična lavica stoji više od njega, i odtud ga opet neka bojazljivost ovlada. U Barbare Pavlovne bijaše navada za razgovora jedva dodirkivati rukav

svoga druga; ovi trenutačni dodirci čudno li su potresali Vladimirom Nikolajićem. Barbara Pavlovna je stekla vještinu sa svakim lako obćiti. Ne prodju dvie ure, a Pančin poćuti, kao da je od uvieka poznavao Barbaru Pavlovnu, a Lize, one iste Lize, koju je ipak ljubio, koju je jučer za ženu iskao, nestajaše kao u magli.

Donesu čaj; razgovor postane još prijazniji. Marja Dmitrijevna pozvoni po slugu i pošalje po Lizu, ako ju glava manje boli. Pančin, čuvši ime Lizino, poče razlagati o žrtvovanju samoga sebe, o tom, tko je sposobniji na žrtve — mužkarac ili žena. Marja Dmitrijevna odmah se uzbuni i uze tvrditi, da su žene sposobnije, i da će to u dvie rieči dokazati; ali se zaplete i dovrši sa nekom dosta nespretnom prispodobom. Barbara Pavlovna uzme svežanj notâ, skrije se za njih do pole, okrene se k Pančinu, pak jedući biskvit, s mirnim posmjehom na ustih i u pogledu, rekne poluglasno: „elle n'a pas inventé la poudre, la bonne dame, ona nije iznašla baruta.“ Pančin se malo prepane i začudi se ovolikoj smjelosti; no on ne pojmi, koliko i prama njemu preziranja ima u nenadanih ovih riečih, nego zaboraviv svu ljubav i prijateljstvo Marje Dmitrijevne, zaboraviv sve objede, kojima ga častila, sve novce, koje mu posudjivala — i on isto onakvim glasom odvrati (nesretnik!): „je crois bien, i ja mislim“ — pače ne: „je crois bien“, nego: „j' crois ben“!

Barbara ga pogleda prijateljski i ustane. Liza unidje. Uzalud ju zadržavala Marta Timofejevna: ona odluči popiti kalež do kraja. Barbara Pavlovna podje pred nju s Pančinom, komu se na licu posadi opet predjašnji diplomatični izražaj.

— Kako vaše zdravlje? upita on Lizu.

— Sada mi je bolje, hvala vam, odgovori ona.

— A mi se ovdje malko glasbom zabavismo; šteta, da niste slušali Barbare Pavlovne. Pjeva izvrstno, en artiste consommée.

— Hodite amo, ma chère, začuje se glas Marje Dmitrijevne.

Barbara Pavlovna, kao diete poslušna, odmah pridje k njoj i sjedne joj podno nogu na mali taburet. Marja Dmitrijevna zato je odazvala Barbaru Pavlovnu, da Liza i Panšin bar samo na jedan čas ostanu sami; ona se još uviek u potaji nadala, da će se Liza opametiti. Osim toga pala joj na pamet misao, koju je zaželjela odmah izbrbljati.

— Znate li što, šapne ona Barbari: — ja ću gledati, da vas pomirim s vašim mužem; ne jamčim za uspjeh, no kušat ću. On mene, vi znate, vrlo uvažava.

Barbara Pavlovna umiljato podigne oči i slikovito složi ruke.

— Vi biste bila moja spasiteljka, ma tante, progovori ona žalobnim glasom: — ja ne znam, kako da zahvalim na svekolikoj vašoj ljubavi; no ja sam odviše skrivila Fedoru Ivaniću; on mi oprostiti ne može.

— Da zar ste vi .... sbilja .... poče znalično Marja Dmitrijevna.

— Ne pitajte me, pretekne ju Barbara Pavlovna i spusti glavu: — Ja sam bila mlada, lakoumna ... U ostalom ja ne ću da se izgovaram.

— No ipak, čemu ne kušati? Ne očajavajte, progovori Marja Dmitrijevna i htjede ju pogladiti po licu, no pogleda joj u oči i poboja se. „Skromna, skromna, pomisli ona, — pa ipak lavica.“

— Vi bolni? govoraše medjutim Panšin Lizi.

— Da, nisam zdrava.

— Ja vas razumijem, reče Panšin poslije dosta duga mučanja: — Ja vas razumijem.

— Kako?

— Ja vas razumijem, ponovi važno Panšin, koji prosto nije znao, što bi rekao.

Liza se smuti, pa onda pomisli: „volja te!“ Panšin uze otajstveni vid i umukne, strogo gledajući na stranu.

— Ta gle, čini se, već je jedanaest sati, opazi Marja Dmitrijevna.

Gosti razumješe njezinu opazku i oprostiše se. Barbara Pavlovna morade obećati, da će i sutradan s Adom na objed doći; Gedeonovski, koji mal što nije u kutu zaspao, ponudi joj se, da će ju doma odpratiti. Panšin se svečano klanjaše i tamo i amo, pa kod stubâ uzpinjuć Barbaru Pavlovnu u karucu, stisne joj ruku i povikne: au revoir! Gedeonovski sjede uz nju; ona se cielim putem tim nasladjivala, što je vršak svoje nožice tobož nehotice na njegovu nogu stavljala, a on se pleo i meo, govoreć joj komplimente; ona se cirikala, i kad bi gdje naišli na svjetlost lampe, vragoljasto na nj namigivala. Valcer, što ga je odigrala, još uviek zvonjaše u glavi njezinoj, još ju uviek burkaše; gdje mu drago ona bila, samo ako joj je na um pala razsvietljena plesna dvorana i brzo okretanje uz šum muzike — to je u nje i duša planula, i oči čudno potamnjele, i ustne se smiešile i nešto dražestno-bakantično po cielom tielu razlievalo. Doma dospjevši, Barbara Pavlovna lako skoči s karuce — samo lavice umiju ovako skočiti — obrne se ka Gedeonovskomu, pa iz svega glasa zahohota njemu pod nos zvonkim hohotom.

„Ljubezna žena, — mišljaše državni savjetnik idući u svoj stan, gdje je čekao njegov sluga sa staklenkom opodeldoka: — sreća, što sam ovako stavan . . . samo bih rad znao, što onaj hohot znači?“

Marta Timofejevna svu noć prenoćila kod uzglavlja Lizina.

XLI.

Lavrecki provede podrugi dan u Vasiljevskom, i gotovo cielo vrieme obilažaše po okolici; nigdje se ostaniti ne mo-

gaše. Gorka ga je žalost grizla, izkušao je sva trzanja neprestanih, burnih, bezsilnih poriva. Tu mu pade na pamet ono čuvstvo, što je osjećao dan iza svoga dolazka na ladanje; padnu mu na pamet one osnove, i silno se sam na sebe razsrdi. Što ga je odkinulo od toga, što je upoznao dužnosti svojom, jedinom zadaćom svoje budućnosti? Žedja sreće — uviek žedja sreće! „Pravo ima Mihaljević“, pomisli on. „Hotio si se drugi put napajati srećom u životu, a ne misliš, da je i to razkoš, i to nezaslužena milost, ako sreća bar jednoč pohodi čovjeka. Ali ona sreća nije bila podpuna, bila je lažna, reći ćeš; ma odkuda ti pravo tražiti podpunu, istinitu sreću?! Obazri se i vidi, tko je okolo tebe blažen, tko se nasladjuje? — Evo ovoga seljaka, izlazi na kositbu; hvali li možda on svoju sudbinu?... Što? bi li svoju zamienio njegovom? Pomisli der na mater svoju: kako ništavo malo trebovaše ona, a kakva ju žalost dopala? Ti si se samo hvastao pred Panšinom, da si došao u Rusiju zemlju obradjivati: ti si došao, da se pod stare dane za djevojkami povlačiš. Stiže ti glas, da si slobodan, a ti si odmah sve zahitio, sve zaboravio, pobjegao, kao malić za leptiricom.“ ... Usred ovih razmišljanja vijala se pred njegovim očima slika Lizina: on ju je silom odgonio, kao i onu drugu nametnu sliku, one druge, nepomućeno lukave, liepe i mrzke crte.

Starac Antun opazi, da je zle volje vlastelin; uzdahnuvši nekoliko puta pred vratima, uzdahnuvši na pragu, odluči unići k njemu, i ponudi mu topli napitak. Lavrecki se izbeči na njega i van ga otjera, a poslije zovne, neka mu oprosti. To još gore ožalosti starca. Lavrecki ne mogaše ostati u gostinjskoj sobi; njemu se sve činilo, da mu pradjed Andrija prezirno gleda s platna na slaboga svoga potomka. „Ej, plitko li roniš!“ kao da je govorio starac Andrija ustima na stranu obješenima. „Zar se ne ću nadjačati, — zar ću se izručiti ovoj tlapnji?“ pomisli on. (Težko ranjeni u ratu uviek na-

zivaju svoju ranu „tlapnjom“. Ako se nije varati čovjeku — nije mu ni živjeti.) „Dječarac ja, što li sam? No da: vidio sam na blizu i gotovo na rukû držao mogućnost sreće za cieli život — ona najednoč odprhnula; kao u lutriji, da se kolešce samo još za dlaku pomaklo, bogac bi postao bogatašem. Ne biva tako; ne biva — svemu je kraj. Primit ću se posla, stisnuti zube i osuditi se na šutnju; pa nije prvi put, da sebe uzaptim. I zašto sam pobjegao, zašto sjedim ovdje, sakrivši glavu kao noj u grm? Strašno je to biedi u oči gledati — tlapnja! — Antune! vikne glasno, reci neka upregnu tarantas.“ „Od potrebe je, pomisli opet, mučati i stisnuti se u ježeve rukavice.“ . . .

Ovakvim filozofiranjem gledaše Lavrecki upokojiti svoju težku žalost; ali ona bijaše velika i silna. I sama preživjela se ne toliko umom, koliko svakim čuvstvom. Apraksija klimaše glavom pečalno gledajući za njim, kad je sio u tarantas i odputio se u grad. Konji skakali, a on sjedi nepomično i upravno, i nepomično gleda preda se, na put.

XLII.

Liza je bila prije pisala Lavreckomu, neka se u njih večeras javi; medjutim ode on najprije u svoj stan. Kod kuće ne nadje ni žene, ni kćeri; ljudi mu kazaše, da je otišla Kalitinom. Taj ga glas i porazio i uzburkao. „Vidi se, da mi Barbara Pavlovna ne da ni živjeti“, pomisli on, i sva mu se žuč izlije na srce. Uze hoditi po sobi gore i dolje, neprestano udarajući nogama i rukama o djetinje igračke, knjižice i razne ženske stvari; te zovne Justinu, da pobaca vas taj „krš“. — „Oui, monsieur“, rekne ona s grimasom, i stade spremati po sobi, graciozno klanjajući se i svakim korakom dokazujući Lavreckomu, da ga drži za neotesana medvjeda. S mržnjom gledaše Lavrecki na njezino iztrošeno, no još

uviek „pikantno“, nasmješljivo parizko lice, na biele joj rukave, na svilenu pregaču i laganu čepicu. Napokon ju odašalje, i poslije dugoga kolebanja (Barbare Pavlovne još ne bijaše natrag) odluči poći Kalitinom, ne k Marji Dmitrijevnoj (ni za što na svietu ne bi on unišao u gostinjsku sobu, gdje se njegova žena bavila), već k Marti Timofejevnoj; sjetio se, da k njoj vode jedna vratašca od zada kroz sobu služkinjâ. On nakani potražiti ona vratašca. Sreća mu posluži, nadje u dvorištu Šuročku i ova ga povede neopažena k Marti Timofejevnoj. Nadje ju, što nije navadno, samu: sjedjaše u kutu gologlava, sagnuta, skrštenih na prsiju ruku. Opazivši Lavreckoga, starica se vrlo uzšeprtlji, naglo ustane, i poče po sobi amo tamo hoditi, kao da traži svoju kapu.

— A, ti si to, gle došao si, poče ona, kloneći se njegovu pogledu: — no, da si mi zdravo! No, što je? Što započeti? Gdje si jučer bio? Ona je došla, a? no da. E kad je tako, tako treba . . . kakogod.

Lavrecki se spusti na stolicu.

— Nu sjedi, sjedi, produži stara. — Ti si odmah k meni došao? Nu, da, razumije se. Pak što bi rad? Jesi li došao mene pogledati? Hvala.

Stara umukne; Lavrecki ne znade, što da joj rekne; ona ga je razumjela.

— Liza . . . da, Liza je baš sada ovdje bila, progovori opet Marta Timofejevna, vežući i razvezujući gajtane svoje pletivače. — Ona nije sasvim zdrava. Šuročka, gdje si? Amo hodi, sinko, zar ne možeš na jednom mjestu sjediti? I mene glava boli. Valjda od toga, od pjevanja, od svirke.

— Od kakvoga pjevanja, tetkice?

— Dakako, dakako, tu se zavezoše oni, kako ono vi govorite, dueti. Sve po talijanski: č i - č i i č a - č a, prave svrake. Izvode note, čisto mi dušu trgaju. Pančin je tu i ta tvoja. Pa kako se to u tinji čas složilo i svezalo: kao rod,

bez svake ceremonije. U ostalom, duša valja, i pseto — i ono traži pristanište; a tko bi bio napolju, ako ljudi ne gone?

— Sa svim tim, rekne Lavrecki: — ja se ne bih nadao; tu je trebalo mnogo smjelosti.

— Nije, rano, dušo moja, ne smjelosti, to je račun. Da joj Bog prosti! Kažu, da ju u Lavrike šalješ, je li istina?

— Da, ja to imanje predajem Barbari Pavlovnoj.

— Novaca je iskala?

— Do sada još nije.

— Ne će ni to izostati. No, a ja tebe istom sada dobro vidim. Jesi li zdrav?

— Zdrav.

— Šuročka, vikne Marta Timofejevna: — idi der kaži Lizaveti Mihajlovnoj — to jest, ne, pitaj ju .... ona je jamačno dolje?

— Dolje su.

— Nu, da; pitaj ju, kamo je moju knjižicu djela? ona već zna.

— Slušam.

Starica se opet uzvrpoljila, počela izvlačiti ladice komode. A Lavrecki, kako je sio, tako sjedjaše.

Ujednoč se začuju lagani koraci na stubah — i unidje Liza.

Lavrecki ustane i pokloni se; Liza zapne na vratih.

— Lizo, Lizice, posleno započne starica: — kamo si moju knjižicu, moju knjižicu kamo si metnula?

— Kakvu knjižicu, tetinko?

— Ta knjižicu, majko božja! U ostalom ja tebe nisam zvala . . . No sada je sve jedno. Što vi radite dolje? Evo je i Fedor Ivanić došao. — Kako tvoja glava?

— Ništa zato.

— Ti uviek: ništa zato. Što je u vas tamo dolje, — opet svirka?

— Ne; kartaju se.

— Da, ona je za sve. Šuročka, ja vidim, ti bi se rad po vrtu proskakala. Idi.

— Ne bih! Marto Timofejevna . . .

— Ne odgovaraj, odlazi. Nastasja Karpovna sama po vrtu hoda: k njoj idi; poštuj staru. — Šuročka izašla. — Ta gdje mi je opet kapa? Kamo se zavrgla?

— Dozvolite, ja ću potražiti, rekne Liza.

— Sjedi, sjedi. Ni moje noge još nisu odpale. Valjda mi je kapa u drugoj sobi.

I pogledavši Lavreckoga izpod čela, Marta Timofejevna izadje. Ona kao ostavi otvorena vrata: no opet se povrne i zatvori ih.

Liza se prisloni k naslonu fotelja; Lavrecki ostane, gdje je bio.

— Evo kako nam sudjeno bijaše opet se sastati, rekne on napokon.

Liza skine ruke od lica.

— Da, odgovori Liza gluhim glasom: — nas je brzo stigla kazna.

— Kazna, ponovi Lavrecki: — zašto bi vas kazna stigla?

Liza ga pogleda. Ni tuge, ni straha nema u tih očiju; one se činjahu manje i mutnije. Lice joj bijaše bliedo; i ustne joj, jedva malko odklopljene, bijahu takodjer bliede.

U Lavreckoga zadrhta srce od žalosti i ljubavi.

— Vi mi napisaste, šapne on: — da je svemu kraj; i sbilja je svemu kraj, prije nego je početak bio.

— Sve to valja zaboraviti, progovori Liza: — drago mi je, što ste došli; htjela sam napisati, no ovako je bolje. Ali prihvatimo što bolje ove časove. Oboje nas moramo izpuniti dužnost svoju. Vi, Fedore Ivaniću, treba da se pomirite sa svojom ženom.

— Lizo!

— Ja vas to molim; samo tim dade se izgladiti .... sve, što je bilo. Vi ćete se promisliti — i učiniti po mojoj volji.

— Lizo, za miloga Boga, — vi ištete, što je nemoguće. Sve ću učiniti, štogod reknete, no sada s njom se pomiriti! Na sve pristajem, sve sam zaboravio; ali ne mogu ja svoga srca svladati ... Smilujte se, to je grozno!

— Ja i ne tražim od vas ... toga, što vi govorite; ne živite s njom, ako ne možete; no pomirite se, progovori Liza i s nova zakrije oči rukom. — Mislite na kćer svoju; učinite to meni za ljubav.

— Dobro, kroz zube rekne Lavrecki: — recimo, ja ću to učiniti; tim bih izpunio svoju dužnost. Ali onda vi — koja je vaša dužnost?

— To ja znam.

Lavrecki se žacne.

— Možda se spremate poći za Panšina? upita on.

Liza se nasmieši, da si jedva opaziti mogao.

— O ne! odgovori ona.

— Ah, Lizo! Lizo! klikne Lavrecki: — kako mogosmo biti sretni!

Liza opet pogleda na njega.

— Sada i sami vidite, Fedore Ivaniću, da sreća ne stoji do nas, već do Boga.

— Da, zato što vi ...

U to se naglo otvore vrata susjedne sobe i udje Marta Timofejevna s kapicom u ruci.

— Jedva našla, reče ona, stavši medju Lavreckim i Lizom. — Sama sam ju nekamo zavrgla. Ej, starosti, starosti! A i mladost nije puno bolja. Što, ideš li sa ženom u Lavrike? upita ona obrnuvši se k Lavreckomu.

— S njom u Lavrike? ja? Ne znam, progovori on, malko pošutjevši.

— Ne ideš dolje?

— Danas — ne.

— No, dobro, kakogod znaš; a ti, Lizo, mislim, treba da ideš dolje. Ah tugo, opet sam zaboravila zimovki konoplje nasuti. Počekajte malko, odmah ću ja . . .

I Marta Timofejevna odjuri, ne uzevši kape.

Lavrecki brzo pridje k Lizi.

— Lizo, uze on glasom, punim molbe: — Mi se na uviek razstajemo: srce u meni puca. — Dajte mi vašu ruku za razstanak.

Liza podigne glavu. Sumorni joj, gotovo ugasli pogled upilji se u nj . . .

— Ne, progovori ona, i trgne već na po pruženu ruku: — ne, Lavrecki (prvi put sad ga ovako nazvala) — ne dam ja vam svoje ruke. Čemu? Idite, molim vas. Vi znadete, ja vas ljubim . . . da, ja ljubim, ljubim vas, rekne ona s naporom; — ali ne . . . ne!

I prinese rubac na svoja usta.

— Dajte mi barem rubac taj.

Vrata škrinu. . . . Rubac se omakne niz koljena njezina. Lavrecki ga prihvati prije nego je mogao pasti na pod, i sune ga u džep, a onda obrnuv se, opazi oči Marte Timofejevne.

— Lizinka, meni se čini, da te mati zove, rekne starica.

Liza ustane i izadje.

Marta Timofejevna opet sjedne u svoj kutić. Lavrecki se počne s njom praštati.

— Fedja! reče ona nenadano.

— Što? tetice.

— Ti si pošten čovjek?

— Kako?

— Ja tebe pitam: pošten čovjek?

— Nadam se, da jesam.

— Hm. Daj mi poštenu rieč, da si pošten čovjek.

— Evo. No čemu to?

— Znam ja već, čemu. I ti, gojenče moj, ako razmisliš dobro, nisi glup, sam ćeš razabrati, zašto ja to od tebe ištem. A sada s Bogom, baćuška. Hvala, što si me prigledao. A pamti moju rieč, i poljubi me Fedja. Oh, sinko moj, težko je tebi, znam; ma nikomu nije sasvim lako. Bilo je kada sam zavidjela muham: evo, mislila sam, komu je liepo na svietu; jednoč slušam noću, kako muha sirota zuji u paukovoj mreži — ne, pomislim, i muhe imadu svoga vraga. Što bi de, Fedja; nego pamti zadano slovo. — Idi, idi.

Lavrecki izadje na zadnja vrata i već se približio k velikim vratam; tu ga dostigne lakaj.

— Marja Dmitrijevna mole, da bi k njoj izvoljeli, rekne sluga.

— Kaži, braco, da ja sada ne mogu . . . poče Lavrecki.

— Ali vrlo mole, pritisne lakaj: — i zapovjedili kazati vam, da su sami.

— Zar su gosti otišli? upita Lavrecki.

— Otišli su, odvrati lakaj i nasmije se.

Lavrecki sažme rameni i podje za njim.

XLIII.

Marja Dmitrijevna sjedjaše sama u kabinetu, na voltairovskom fotelju i pridisaše odekolon (kolonjsku vodicu); čaša vode sa fleur d'orange-om stajaše pokraj nje na stoliću. Bila je uzrujana i rek bi bojala se.

Lavrecki unidje.

— Željeli ste me vidjeti, rekne on, hladno se klanjajući.

— Da, odgovori Marja Dmitrijevna i odpije malo vode. — Saznala sam, da ste pravce otišli k tetici; zamolila sam, da dodjete k meni: moram s vami govoriti. Sjednite, molim.

— Marja Dmitrijevna hvataše zraka. — Vi znadete, nastavi ona: — vaša je žena došla.

— Poznato mi je, odvrati Lavrecki.

— Nu, da, to jest, htjela sam reći: ona je došla k meni, a ja sam ju primila; evo o čemu hoću da se sada porazgovorim s vami, Fedore Ivaniću. Ja sam, slava Bogu, mogu reći, zaslužila sveobće štovanje i ni za što na svietu ne činim ništa nepristojna. Premda sam i predvidjela, da će vam to biti neprijatno, ipak se nisam riešila, da ju odbijem, Fedore Ivaniću; ona mi je rodica — po vama: zamislite se u moje okolnosti, — koje sam pravo imala odbiti ju od kuće, — priznajete li?

— Vi se, Marja Dmitrijevna, zalud trudite, odgovori Lavrecki: — vi ste veoma dobro postupali, ja se nimalo ne srdim. Ja nipošto nisam namjeran lišiti Barbaru Pavlovnu prilike, da polazi svoje znance; danas nisam k vama došao samo poradi toga, što se ne htjedoh sastati s njom — i to je sve.

— Ah, kako mi je milo to čuti od vas, Fedore Ivaniću, uzklikne Marja Dmitrijevna: — u ostalom ja sam to uviek očekivala od vaših plemenitih čuvstava. A šta ja sebi zadajem brige — nije za čudo: žena sam, majka sam. A vaša žena . . . napokon ja ne mogu suditi medju vami — to sam njoj samoj kazala; no ona je takova ljubezna dama, da ne može ništa drugo podavati nego zadovoljstvo.

Lavrecki se osmjehne i poigra klobukom.

— Još nešto htjela sam vam kazati, Fedore Ivaniću, nastavi Marja, lagano se primičući k njemu: — da ste ju vidjeli, kako se je vladala skromno, kako častno! — U istinu, to je dapače ganutljivo. A da ste ju slušali, kako je govorila o vama! Ja sam mu se, reče, težko ogriešila; nisam ga umjela, reče, cieniti; to je, reče, angjeo, a ne čovjek. U

istinu, tako reče: angjeo. Tako se je razkajala .... Ja, Bog to zna, nisam vidjela takova razkajanja!

— Dopuštate li upitati, Marja Dmitrijevna, progovori Lavrecki: — kažu, da je Barbara Pavlovna pjevala u vas; u vrieme svojega razkajanja ona je pjevala, — ili kako? ...

— Ah, kako se ne stidite ovako govoriti! Ona je pjevala i igrala samo zato, da ugodi meni, jer sam ju silno molila, gotovo zapovjedila. Vidim, da joj je težko, veoma težko; pa pomislim, čim bih ju raztresla, — a i čula sam, da je u nje takav prekrasan talent! — Smilujte se, Fedore Ivaniću, ona je sasvim uništena, upitajte makar Sergeja Petrovića; ubita žena, tout-à-fait, doista.

Lavrecki samo sažme pleći.

— A onda, kakav je to angjeo u vas, ta Adočka, kakova dražest! — Kako je ona mila, kako umna; kako govori francuzki; i ruski razumije — mene nazvala teticom. A mislite, da se divlja, kao gotovo sva djeca u njenih godinah, — baš nimalo. Na vas se je vrgla, Fedore Ivaniću, da je strahota. Oči, obrve ... nu — vi, kakovi ste — vi. Malene takove djece ne ljubim osobito, priznajem; no u vašu sam se kćer prosto zaljubila.

— Marja Dmitrijevna, reče iznenada Lavrecki: — dopustite mi upitati, zašto mi izvolievate sve to govoriti?

— Zašto? — Marja Dmitrijevna opet primiriše odekolon i odpije vode. — Zato, Fedore Ivaniću, govorim, što ..... sam vam rodjakinja, što osjećam prema vami najbliže učešće ..... znam ja, da je u vas srce predobro. Čujte me, mon cousin, — ja sam ipak izkusna žena i ne ću govoriti u vjetar: oprostite, oprostite svojoj ženi. — Oči se Marje Dmitrijevne nenadano napune suzâ. — Pomislite: mladost, ludost ... nu možda loš primjer: nije bilo takove matere, koja bi jê uputila na pravi put. Oprostite joj, Fedore Ivaniću, ona je dosta kažnjena.

Suze poteku po obrazih Marje Dmitrijevne; ona ih nije utirala: ona je ljubila plakati. Lavrecki je sjedio kao na žeravici. „Bože moj, pomisli on: — kakova je to muka, kakav mi je osvanuo današnji dan!“

— Vi ne odgovarate, iznova počne Marja Dmitrijevna: — kako bih vas razumjela? — Zar možete biti tako okrutni? Ne, ja to ne mogu vjerovati. Osjećam, da su vas moje rieči uvjerile. Fedore Ivaniću, Bog će vas nagraditi za vašu dobrotu, pa primite sada iz mojih ruku svoju ženu . . .

Lavrecki nehotice ustane sa stolice; Marja Dmitrijevna takodjer ustane i brzo zašavši za zaslon, izvede otuda Barbaru Pavlovnu. Blieda, poluživa, oborenih očiju ona, činilo se, odrekla se svake svoje misli, svake volje — sva se predala u ruke Marje Dmitrijevne.

Lavrecki odstupi korak natrag.

— Vi ste bili ovdje! uzklikne on.

— Ne krivite jê, brzo progovori Marja Dmitrijevna; — ona nije htjela ni za što ostati, nego sam joj ja zapovjedila ostati i posadila ju za zaslonom. Ona me je uvjeravala, da će vas to još bolje razsrditi; ja jê nisam htjela ni slušati, poznajem ja vas bolje nego ona. Primite dakle iz mojih ruku svoju ženu; idite, Varja, ne bojte se, kleknite pred svojega muža (ona ju povuče za ruku) — i evo vam moga blagoslova . . . . .

— Stanite, Marja Dmitrijevna, prekine ju Lavrecki gluhim, no potresnim glasom: — Vi po svoj prilici ljubite čuvstvene prizore (Lavrecki se nije prevario: Marja Dmitrijevna još je od institutskih dana sačuvala strast k nekoj teatralnosti); oni vas zabavljaju, no drugi prolaze u njima zlo. U ostalom, ja s vami ne ću govoriti: u ovom prizoru niste vi glavno lice. Što želite od mene vi, gospodjo? nastavi on, obrativši se k ženi. Nisam li za vas učinio, što sam mogao? Ne recite mi, da niste vi udesili ovoga sastanka;

ja vam ne ću vjerovati, — vi znate, da vam vjerovati ne mogu. Što dakle želite? Vi ste umni, — ništa ne radite bez svrhe. Vi morate pojmiti, da s vama živjeti, kako sam prije živio, — ja ne mogu; ne s toga, što se na vas srdim, već, što sam postao drugim čovjekom. Rekoh vam to već drugi dan poslije vašega povratka, i vi sami u taj čas u duši ste bili sporazumni. No vi želite sebe uzpostaviti u javnom mnienju; vam je malo živjeti u mojoj kući, vi želite živjeti sa mnom pod istim krovom — nije li tako?

— Ja želim, da biste mi oprostili, odgovori Barbara Pavlovna ne podigavši očiju.

— Ona želi, da biste joj oprostili, ponovi Marja Dmitrijevna.

— I ne za me, nego za vašu Adu, šapne Barbara Pavlovna.

— Ne za nju, nego za vašu Adu, ponovi Marja Dmitrijevna.

— Dobro. Vi to želite? izusti Lavrecki s naporom. — Izvolite, ja i na to pristajem.

Barbara Pavlovna pogleda ga brzim pogledom, a Marja Dmitrijevna uzklikne: — Nu, slava Bogu! — i opet potegne Barbaru Pavlovnu za ruku: — Primite ju dakle sada od mene . . . .

— Stanite, velim vam, doskoči joj Lavrecki. Ja pristajem na to, da živim s vami, Barbara Pavlovna, — nastavi on, — to jest, ja ću vas odvesti u Lavrike i proživjet ću s vami, koliko sile dopuste, onda ću otići — i navraćati se opet. Vidite, ja vas ne kanim obsjenjivati; no ne tražite ništa više. Vi biste se sami razsmijali, kad bih izpunio želju naše poštovane rodjakinje i privio vas k srcu svojemu, kad bih vas htio uvjeriti, da . . . da prošlosti nije bilo, da će odsječeno drvo opet procvjetati. No ja vidim: treba se pokoriti. Vi ove rieči ne ćete tako shvatiti . . . sve jedno. Ponavljam, ja ću

s vami živjeti . . . ili, ne, toga vam ne mogu obećati . . . Ja ću se sastajati s vami, držat ću vas iznova za svoju ženu . . .

— Dajte joj bar na to ruku, progovori Marja Dmitrijevna, u koje su davno presahle suze.

— Ja do sada nisam prevario Barbare Pavlovne, reče Lavrecki: — ona će mi vjerovati i ovako. Ja ću ju odvesti u Lavrike; — i pamtite, Barbara Pavlovna: naš će se ugovor smatrati porušenim, čim vi odete odanle. A sada mi dopustite, da se udaljim.

On se pokloni objema gospodjama i brzo izadje.

— Vi je ne uzimate sa sobom, krikne za njim Marja Dmitrijevna . . . — Ostavite ga, šapne joj Barbara Pavlovna i u isti čas ju zagrli, počne joj zahvaljivati, cjelivati joj ruke, nazivati ju svojom spasiteljicom.

Marja Dmitrijevna sniženo primaše njezine laske, no u duši ne bijaše zadovoljna ni Lavreckim ni Barbarom Pavlovnom ni cielim prizorom, koji je prigotovila. Bilo je malo čuvstvenosti u prizoru; Barbara Pavlovna, po njenu mišljenju, bila bi morala pasti mužu pred noge.

— Kako me niste razumjeli? tumačila je ona: — ta rekla sam vam: kleknite.

— Tako je bolje, mila tetice; ne uznemirujte se, — sve je prekrasno, uvjeravaše ju Barbara Pavlovna.

— Nu, u istinu on je hladan kao led, primieti Marja Dmitrijevna: — Dopustimo, vi niste plakali, no zato sam se ja pred njim razplakala. U Lavrikah hoće da vas zatvori. Po tom — i k meni ne ćete moći dolaziti? Svi su mužkarci bezčuvstveni, završi ona i važno poklima glavom.

— Zato žene umiju cieniti dobrotu i velikodušnost, odvrati Barbara Pavlovna i tiho pokleknuvši pred Marjom Dmitrijevnom obuhvati rukami njezin puni struk i privije

se licem k njoj. Ovo lice u potaji se nasmjehnulo, a u Marje Dmitrijevne opet pocure suze.

Medjutim Lavrecki ode kući, zatvori se u sobu svoga sobara, klone na divan i proleži tako do jutra.

XLIV.

Drugi dan bijaše nedjelja. Glas zvonâ na ranu službu ne probudi Lavreckoga — on nije cielu noć oka stisnuo — nego mu napomene drugu nedjelju, onu, kad je Lizi za volju u crkvu došao. Na tu uspomenu skoči s postelje; tajni mu glas govoraše, da će i danas kao onda Lizu u crkvi naći. Izadje tiho iz doma, poruči Barbari Pavlovnoj, koja je još spavala, da će na objed doći i velikimi koraci se uputi onamo, kamo ga mamljaše jednozvuko-žalobno zvono. Došao je prerano; u crkvi gotovo još nikoga nije; djače na klirosu odčitava čase: kadkada prekidan kašljem, njegov glas zvučaše jednomjerno, sad se snizujući, sad opet dižući. Lavrecki stane bliže k ulazu. Ljudi dolažahu pojedince, popostajući, krsteći se i klanjajući na sve strane; koraci ječe pod njimi u ovoj pustoj tišini, i odjekuju jasno od svodova. Otrcana baba u starom kaputu s kapišonom kleknula kraj Lavreckoga i moli se usrdno; njezino krezubo, navorano, žuto lice odražava napeto usrdje; crvene oči jednako pilje gore, na slike ikonostasa; košćata ruka neprestano izlazila iz kaputa, te lagano i krepko pravila velik, širok krst. U to seljak s gustom bradom i smrknutim licem, sav razbaukan, udje u crkvu, na jedan mah pane na oba koljena, i uze se brzo krstiti i klanjati, za svakim poklonom trzajući natrag i stresajući glavu. Tolika se žalost pokazivaše na licu njegovu, u svih kretnjah, da ga je Lavrecki upitao, što mu je. Seljak bojazljivo i surovo uzmakne, pogleda ga i brzo progovori: „Sin umro“, pa onda opet udri klanjati se i krstiti . . . „Što može nado-

knaditi ovim ljudem utješenja crkve“, — pomisli Lavrecki i pokuša sam se moliti; no srce njegovo bilo bolno i gorko, a misli daleko. On je sve čekao Lizu, — no Liza ne dolazi. Crkva se stala puniti naroda, a ona još ne dolazi. Služba se počela i djakon odpjevao evangjelje, zazvonili na svet, svet; Lavrecki se sagnuo nešto u napried i odmah opazi — Lizu. Ona je bila došla prije njega, no on je nije zamietio. Stisnuvši se medju zidom i klirosom ona se ne ogledaše, ne gibaše. Lavrecki ne skide s nje očiju do konca službe; tu se on s njom pozdravi. Narod se stao razilaziti, a ona još uviek stoji, kao da čeka na odlazak Lavreckoga. Napokon se prekrsti posljednji put i izadje, ne obzirući se; s njom je išla i sobarica. Lavrecki se požuri uzastopce za njom i stigne ju na ulici; ona je hodila veoma naglo, oborivši glavu i spustivši zastorku na lice.

— Dobro jutro, Lizaveta Mihajlovna, reče on glasno s prisiljenom slobodom: — smijem vas provoditi?

Ona mu ne rekne ništa; on podje uz nju.

— Jeste li zadovoljni sa mnom? upita on tiše. — Jeste li čuli, što se jučer dogodilo?

— Da, da, odgovori ona šapćući: — dobro je to.

I požuri se još naglije.

— Vi ste zadovoljni?

Liza samo klimne glavom.

— Fedore Ivaniću, uze ona mirnim, no slabim glasom: — htjela sam moliti, ne dolazite više k nama, otidite odavle što skorije; mi se možemo poslije vidjeti, kad bilo, za godinu danâ. A sada učinite to meni za volju, uslišajte moju molbu, Boga radi.

— Ja sam gotov u svem vas slušati, Lizo; no zar da se ovako razstajemo? nemate li vi za mene ni jedne rieči?

— Fedore Ivaniću, evo vi idete kraj mene . . . A ipak ste tako daleko od mene. I ne samo vi, nego . . .

— Govorite do kraja, molim vas! klikne Lavrecki: — što htjedoste reći?

— Čut ćete... možebiti... no bilo što bilo, zaboravite... ne, nemojte zaboravljati mene, spominjite se mene.

— Ja da vas zaboravim...

— Dosta; s Bogom. Ne idite za mnom.

— Lizo! prihvati Lavrecki.

— S Bogom! s Bogom! ponovi ona, spusti još niže zastorku i gotovo bježeći pojuri napried.

Lavrecki gledaše za njom, i oborivši glavu vrati se ulicom. Nabasa nekako na Lemma, koji je tuda prohodio, natukav šešir do nosa i gledajući pod noge.

Mučeći pogledaju jedan drugomu u oči.

— Nut, što velite? progovori napokon Lavrecki.

— Što ja velim? smrknuto odgovori Lemm: — ne velim ništa. Sve umrlo, i mi umrli. Alles ist todt, und wir sind todt. Vi idete na desno?

— Desno.

— A ja na lievo. S Bogom.

Sutradan odveze se Lavrecki sa ženom u Lavrike; ona napried u karuci s Adom i Justinom; — on odzad u tarantasu. Ljepušno djevojče cieloga puta ne odlažaše od prozora karuce, diveći se svemu: seljanom, babam, koljebicam, zdencem, krivačam, praporcem i množini poljskih vrana.

I Justina se divi s njom; Barbara Pavlovna smijaše se njihovim primjetbam i klicanju. Bila je dobre volje; prije odlazka iz grada O. imala je ovaj razgovor s mužem.

— Ja dokučujem vaš položaj, govoraše ona njemu, a on joj na mudrim očima vidi, da ona sbilja ne laže i sve dokučuje: — no vi mi bar to priznajete, da se sa mnom lako živi; ja vam se ne ću nametati, ne ću vam na put stajati; ja sam se samo pobrinula za budućnost Adinu: više mi ništa ne treba.

— Da, i vi ste dostigli sve ciljeve, rekne Fedor Ivanić.

— Ja sada samo o jednom snivam: urinuti na uviek glavu u tišinu; ja ću se na uviek spominjati vaših dobročinstva . . .

— Pi! dosta, dosta, presieče joj govor Lavrecki.

— I znat ću cieniti vašu nezavisnost i vaš mir, svrši ona svoju pripravljenu frazu.

Lavrecki joj se duboko pokloni. Barbara Pavlovna je shvatila, da joj je muž u duši zahvalio.

Istom sutra na večer dospiju u Lavrike; iza tjedan dana ode Lavrecki u Moskvu, ostavivši ženi pet tisuća potroška; istom Lavrecki otišao, drugi dan pojavi se Panšin, kojega je Barbara Pavlovna zamolila, da ju ne zaboravi u samoći. Ona ga primi da ne možeš ljepše, i do kasne noći visoke dvorane doma i sam vrt ječahu od zvukova glasbe, pjesme i vesela francuzkoga razgovora. Tri dana ostane Panšin u Barbare Pavlovne; praštajući se s njom i stiskujući joj liepe ruke, obeća joj do skora se vratiti — i održa rieč.

XLV.

Liza je imala posebnu, omalenu sobicu u prvom katu materina doma, čistu, svietlu, s bielom posteljom, s lonci cvieća u kutovih i po prozorih, s malim pisaćim stolom, s policom knjiga i razpelom na zidu. Sobica ova zvala se djetinjom; Liza se i rodila u njoj. Povrativši se iz crkve, ona marljivije nego obično uredi sobu, pobriše posvuda prašinu, pregleda i poveže vrpcami svoje sve note i listove svojih znanica, pozatvara sve ladice, izpoljeva cvieće i svakoga se cvietka rukom dodirne. Sve to činjaše ona polagano, bez buke, s nekom žalobnom i tihom brižljivosti na licu. Napokon stane usred sobe, lagano se ogleda, pridje k stolu, nad kojim

je visjelo propelo, i padne na koljena. Tu obori glavu na stisnute ruke i tako ostane nepomična.

Unidje Marta Timofejevna i ovako ju nadje. Liza jê ne opazi. Starica izadje opet na prstih, stane pred vrata i nekoliko puta glasno se nakašlje. Liza se naglo podigne i otare oči, u kojih sjahu svietle, neprolite još suze.

— Kako vidim, ti si opet prevrgla svoju ćelijicu, progovori Marta Timofejevna i nizko sagne se k loncu s mladim ružičnim stablom: — Kako krasno miriše!

Liza zamišljeno pogleda na svoju tetku.

— Što vi to rekoste? prošapta ona.

— Što ja rekoh, što? živo prihvati stara: — A što ti veliš? — To je strašno, povika ona, baci uza to svoju kapu i sjedne na Lizinu postelju: — ja toga više podnieti ne mogu; ovo je četvrti dan, što kao u kotlu kipim; ja se više pretvarati ne mogu, da ništa ne opažam, — ne mogu vidjeti, kako ti postaješ svaki dan bljedja, svaki dan to više veneš, svaki dan plačeš, — ne mogu, ne mogu.

— Ma što vam je, tetinko? progovori Liza: — ja ništa...

— Ništa? klikne Marta Timofejevna: — to ti drugomu reci, a ne meni! Ništa! A tko je malo prije klečao? u koga su još i sada trepavice suzami namočene? Ništa! Pogledaj se, što si od svoga lica učinila, kamo si oči svoje djela! — Ništa! kao da ja sve ne znam?

— To će proći, tetko; dajte mi vremena.

— Proći će, ma kada? Gospode Bože sveti! zar si ga toliko zaljubila? ta on je starac, Lizice. No ja ne velim, on je istina dobar čovjek; pak onda? Svi smo mi dobri ljudi; a toga dobra bit će vazda mnogo.

— Ja vam kažem, sve će to proći, sve je već prošlo.

— Slušaj, Lizice, što ću ti reći, poče starica, posadi Lizu kraj sebe na postelji i stade joj namještati to kosu to opršnjak. — To se tebi čini samo u prvoj boli, da je težko, da

se preboljeti ne može. Ej, dušo moja, samo od smrti lieka nema! Reci ti sama sebi: „ne dam se — ne trebam ga!“ i sama ćeš se čuditi, kako će svega brzo, liepo nestati. Samo potrpi.

— Tetice, ono već je prošlo; sve je prošlo!

— Prošlo! kako prošlo! I nos ti se otanjio, a ti sve govoriš: prošlo! Kamo sreće, da je prošlo!

— Da, prošlo je, prošlo, samo ako mi vi pomognete, povikne s nenadanim uzhitom Liza i baci se tetki oko vrata. — Predraga tetice, budite mi prijatelj, pomozite mi; ne srdite se, razumijte me . . .

— Što je, što je, majčice? Ne plaši me, za Boga; ja ću odmah vikati, ne gledaj me tako; govori brzo, što je?

— Ja . . . ja hoću . . . Liza sakrije lice svoje na grudi Marte Timofejevne . . . . — Ja ću poći u manastir, izgovori ona gluho.

Stara djipi s postelje.

— Prekrsti se, Lizice, osviesti se; što ti to, Bog ti u pomoći bio, propenta napokon: — lezi, golubice, prospavaj se malko; to je sve od nesna, dušo, dušice.

Liza podigne glavu; lice joj goraše.

— Ne, tetko, ne govorite tako; ja sam odlučila: ja sam se molila i tražila svjet od Boga; sve se svršilo i moj se život s vami svršio. Takav zavjet nije na prazno; pa ne mislim ja na to prvi put. Sreća mi nije pristupila; dapače i kad sam gojila nadu sreće, moje je srce zeblo i drhtalo. Ja sve znadem, i svoje griehe i tudje, i kako je tata imetak namaknuo; ja znadem sve. Sve to odmoliti, odmoliti treba. Vas mi je žao, žao majke, žao Lenočke; no treba nešto raditi; osjećam ja, da mi nije ovdje života; ja sam se već sa svim oprostila, svemu s Bogom kazala; mene nešto zove; pritiska me nešto, hoću da se naviek zatvorim. Ne držite me, ne odgovarajte me, pomozite mi; ako to ne, sama ću uteći . . .

Marta Timofejevna s užasom slušaše svoju rodjakinju. „Ona je bolestna, sniva u vrućici“, mišljaše starica. „Valja po doktora slati; samo po kojega? Gedeonovski onomad jednoga hvalio; on uviek laže, možda je ovaj put istinu rekao.“ No kad je uvidjela, da Liza nije u vrućici, da ne sniva, da na sve njezine rieči odgovara jednim te istim, onda se prepane i raztuži Marta Timofejevna ne za šalu. — Da, ti ne znaš, golubice moja, uze ona nju odgovarati: — ti ne znaš, kako se živi po manastirih! Tebe će, zlato moje, hraniti zelenim konopljanim uljem, tebe će zaodjenuti bielom čovom grubom i pregrubom, i goniti po studeni; svega toga ne ćeš podnieti, Lizice moja. To je sve kriva Agaša; ona je tebe pomutila. Da, ali ona je počela s tim, da se prije naužije i mnogo se naužila; daj, siroto moja, naužij se i ti. Pusti, dušice, bar da umrem u miru, a poslije mene Bog te vidio. Pa tko je vidio radi kozjobrada kakova, Bože prosti, radi mužkarca u manastir ići! Da ako ti nešto dušu pritiska, podji na put i pomoli se božjemu ugodniku, odsluži molitvicu, ali ne navlači na svoju glavu crne kape, baćuška ti moj, matuška ti moja . . .

I Marta Timofejevna gorko zaplače.

Liza ju tješi i cjelovi otire suze, i sama plače, ali se odgovoriti ne da. Od očaja Marta se pokuša zaprietiti, da će odkriti sve materi . . . i to ne pomogne. Tek na velike molbe staričine Liza obeća, da će počekati još pola godine. Zato će njoj opet tetka, ako se donle ne promisli, pomoći i u matere dozvolu izprositi.

Istom zima kucnula na vrata, Barbara Pavlovna, ma je i obećala zaroniti u ladanjsku tišinu, nabravši novca, preseli u Petrograd, nastani se u skromnom, no premilenom stanu, koji je Panšin za nju našao. — Panšin je već prije ostavio O . . . guberniju. U posljednje vrieme on podpuno iz-

gubi naklonost Marje Dmitrijevne; on je iznenada ostavio kuću Kalitinâ, i dan i noć probavljao u Lavrikah. Barbara ga Pavlovna zarobila, upravo zarobila; jer se drugčije ne da izreći neograničena, bezuvjetna i nepokolebiva vlast, koju je ona nad njim imala.

Lavrecki provede zimu u Moskvi, a na proljeće druge godine dočuje, da se Liza podstrigla i unišla u B . . . i manastir, negdje na kraju Rusije.

Epilog.

Proteklo osam godinâ. Opet se razcvalo proljeće . . . . . No recimo najprije, što je s Mihaljevićem, Panšinom, s gospodjom Lavreckom — i razstanimo se s njimi. Mihaljević po mnogih stranputicah zabludio u nekakav državni institut i dobio tu službu najstarijega nadzornika. On je podpuno zadovoljan svojom srećom, gojenčad njegova „obožava“ ga, premda kadkada usta i na podsmjeh izvrne. — Panšin se liepo u časti uzpeo, i sad se već otima za neko direktorstvo u ministeriju; hodi ponešto sagnuto, valjda ga sagiba red vladimirski, koji nosi oko vrata. Činovnik u njem daleko pretekao umjetnika; njegovo još uviek mladoliko lice požutjelo, vlasi se izriedili; on više niti pjeva, niti riše, tek kradom bavi se literaturom: napisao je komedijicu na način „proverbâ“ — i kao što je sada u modi, da pisci bilo koga ili što bilo „slikuju“, to je i on u svojoj komedijici „naslikao“ koketku, pa ju sada kradimice čita dvjema trima li gospodjama, koje su mu prijazne. Oženio se nije, a bilo je tomu često liepe priprilike: tomu je kriva Barbara Pavlovna. Ova se sada stalno, kao i prije, nastanila u Parizu; Fedor Ivanić dao joj na svoje ime mjenicu, i upravo se odkupio od nje, od ponovična, nenadana njezina povratka.

Ona je postarala i podebljala; ali još je uviek mila i milovidna. Svaki čovjek ima svoj ideal: Barbara Pavlovna

uhvatila svoj u dramatičnih djelih Dumas-sina. Marljivo hodi u kazalište, gdje se prikazuju sušičave i čuvstvene komedije; biti gospodja Doš, to je za nju vršak čovječjega blaženstva; jednoč je dapače i rekla, da svojoj kćerci Adi ne želi bolje sreće. Valja se nadati, da će sudba sačuvati mademoiselle Adu od podobna blaženstva: od rumena, puna djeteta postala ona tankoprso, bljedoliko djevojče; živci su u nje već razstrojeni. Četa se poklonikâ Barbare Pavlovne proriedila: medjutim će neke jamačno do groba sačuvati. Najžešći od svih u posljednje vrieme bijaše nekaki Zakurdalo-Skubirnikov, jedan od penzioniranih gardejskih brkajlija, u triest osmoj godini, tielom prava junačina. Koji Francuzi još polaze salon gospodje Lavrecke, zovu ga: „le gros taureau de l'Ukraïne, bikonja ukrajinski"; kad Barbara Pavlovna ima modne večere, nikada njega ne poziva; inače je on kod nje u podpunoj milosti.

I tako je . . . proteklo osam godina. Opet s neba zalepršala sjajna sreća proljeća; opet se ono nasmijalo zemlji i ljudem; opet pod njegom njegovom sve procvalo, sve zaljubilo i propjevalo. Grad O. malo se promienio u to osam godinâ; no dom Marje Dmitrijevne pomladio se od onda: nedavno bojadisani mu zidovi prijazno se biele, a stakla otvorenih prozora rumene se i sjaju na zapadnom suncu; kroz prozore zajekuju na ulicu radostni, lagani zvuci mladih glasova i vesela smieha; misliš, sav dom kipi životom, i radošću prekipljuje na prozore. Domaćica već davno koračila u grob: Marja Dmitrijevna umrie dvie godine, pošto se Liza podstrigla; i Marta Timofejevna ne osta dugo iza svoje rodjakinje: sada jedna uz drugu borave vječni sanak u gradskom groblju. Ponestalo i Nastasje Karpovne; vjerna starica nekoliko godina svaku nedjelju idjaše pomoliti se nad pepelom svoje prijateljice . . . Banula hora, i njezine iznemogle kosti složiše se u hladnoj zemljici.

Ali dom Marje Dmitrijevne ne dodje u tudjinske ruke,

ne izmače njezinu plemenu, gniezdo se ne razsulo: Lenočka postala strojna, krasna djevojka, i njezin vjerenik, bjelokosi husarski častnik; sin Marje Dmitrijevne, istom se u Petrogradu oženio i s vjerenicom svojom na proljeće došao u grad O.; sestra njegove žene, institutkinja od šestnaest godina, rumenih obraza i jasnih očiju; Šuročka, i ona odrasla, i ona poljepušnila — evo kakva mladež rogobori smiehom i vikom u domu Kalitinskom. Sve se u njemu izmienilo, sve se udesilo prema novim prebivaocem. Bezbrada momčad, rugaoci i šaljčine, zamienili predjašnje nespretne starce; gdje se prije važno šepirila ugojena Roska, sada biesno skaču dva prepeličara i vrzaju se po divanih; u konjušnici zarzala čila kljusad, krepki taljigaši, vatreni logovi s pletenom grivom i donski jahaći konji; sati zajutarka, objeda, užine, večere, sve se to izkrižalo, izmienilo; uveo se, kako susjedi kazuju, „poredak neobični“.

Onu večer, o kojoj sada govorimo, stanovnici Kalitinskoga doma (najstarijemu od njih, Lenočkinu vjereniku, ima svega 24 godine) igraju se igre neumjetne, ali za njih, sudeći po tom, kako se smiju i raduju, vrlo zabavne: oni trče po sobah i hvataju jedno drugoga; takodjer psi trče tamo amo i laju, a kanarci u krletkah, koje vise pred prozori, kao da žele obću buku pomnožati, utakmice uzvriskali se što ih grlo nosi zvonkim svojim i jarostnim glasom. — Posred te zaglušne vike dokotrlja na kapiju zablaćen tarantas, i čovjek od četrdeset i pet godina u putnom odielu izadje, pak stane začudjen. Ovako ostane neko vrieme nepomičan, ogleda dom pozorno na sve strane, a onda kroz vratašca udje u dvorište i lagano se uzpne na triem. U prednjoj sobi ne nadje nikoga; u to se najednoč naglo razmahnu vrata dvorane i Šuročka, sva zažarena, izskoči — a za njom odmah uzastopce ciela mlada četa sa zvonkom krikom. Svi stanu i umuknu, opazivši strana čovjeka; no svietle oči, upravljene

na njega, gledahu ga prijazno, svježa lica ne prestaše se smijati. Sin Marje Dmitrijevne pridje k njemu i upita ga, što izvolieva.

— Ja sam Lavrecki, progovori gost.

Prijateljski uzklik odzove se njemu — ne što bi se ova vesela mladež osobito radovala dolazku udaljenoga, gotovo sasvim zaboravljenoga rodjaka, već zato, što je ona gotova šumiti i klikovati na svaki zgodni slučaj. Zaokupe Lavreckoga; Lenočka, najstarija mu poznanka, prva mu nazove svoje ime i rekne, samo još malo, te bi ga ona jamačno upoznala, pa onda mu preporuči ostalu družinu imenujući svakoga, pače i svoga muža imenom od mila. Onda ciela hrpa ode u gostinjsku sobu preko blagovaonice. Tapete su u obje sobe bile druge, no pokućstvo je ostalo isto; Lavrecki prepozna fortepiano, i kod prozora još uviek onaj isti šivaći stol na istom mjestu s gotovo istim onim još nedovršenim švelom, kakono prije osam godina. Lavreckoga posade u fotelj, a ostali posjedaju oko njega. Upiti, uzklici, pripoviesti pocure kao kiša.

— Davno vas ne vidjesmo! reći će bezazleno Lenočka: — i Barbare Pavlovne ne vidjesmo.

— Kako bi! brzo prihvati njezin brat. — Ja sam te poveo u Petrograd, a Fedor Ivanić sve jednako na ladanju.

— Da, od onda je i majkica umrla.

— I Marta Timofejevna, progovori Šuročka.

— I Nastasja Karpovna, progovori Lenočka: — i mosje Lemm . . .

— Što? i Lemm umro? upita Lavrecki.

— Da, odgovori mladi Kalitin: — otišao odavle u Odesu; netko ga, kažu, onamo odmamio; ondje je i umro.

— Vi ne znate, — nije li ostalo glasbe iza njega?

— Ne znam, — težko.

Svi zamuknu i pogledaju jedno po drugom. Oblačak tuge navije se na sva mladjana lica.

— A Matros još uviek prede, progovori najednoč Lenočka.

— I Gedeonovski živi, — pridoda njezin brat.

Na ovo ime pukne kao grom obćeniti smieh.

— Da, on još živi, i laže, kao prije, nastavi sin Marje Dmitrijevne: — i pomislite, evo ova crvljivka (pokaže na institutkinju, svoju svastiku) nasula mu jučer papra u burmuticu.

— Ala je kihao! klikne Lenočka — i snova zažagori nesuzdrživi smieh.

— O Lizi smo nedavno dobili glase, progovori mladi Kalitin — i opet sve umukne; — njoj je sada dobro; zdravlje joj se nešto oporavlja.

— Ona je još uviek u istom manastiru? upita Lavrecki.

— U istom.

— Piše li vam ona?

— Ne piše, nikada; nego nam ljudi glase donose.

Opet zavlada nenadana, duboka tišina; evo, „tihi angjel proletio“, pomisliše svi.

— Ne bi ste li možda sašli u vrt, opet će Kalitin Lalitin Lavreckomu: — vrt nam je vrlo liep, ako smo ga malko i zapustili.

Lavrecki izadje na vrt, i prvo, što je smotrio — bijaše ona ista klupa, na kojoj je s Lizom nekoč sproveo sretne, zauviek minule časove; ona je pocrnjela, izkrivila se; ali ju on ipak pozna, ter mu obuhvati dušu ono čuvstvo, kojemu nije ravna niti u radosti, niti u tuzi — čuvstvo žive žalobe poradi prošle mladosti, poradi sreće, koju je kada bilo grlio. Skupa s mladeži prodje se po aleji: i lipe postarjele nešto, ponarasle nešto za ovih osam godina, a sjena im postala gušća; svi se grmeni podigli, malinik stao na snagu, orašje

sasvim podivljalo, i odsvuda mirisalo svježom žutilovkom, lišćem, travom, jorgovanom.

— Krasna mjesta, da se igramo u četiri ugla — klikne Lenočka, prhnuvši na malu, zelenu tratinu, okruženu lipami: — ima nas upravo petero.

— A zar si ti zaboravila Fedora Ivanića? reče joj brat ... Ili sebe valjda ne brojiš?

Lenočka malko porumeni.

— Da, zar može Fedor Ivanić, u svojih godinah .... poče ona.

— Igrajte se, molim vas, igrajte, prihvati brzo Lavrecki: — ne pazite na me. I meni će samomu biti milije, kad budem znao, da vam nisam na putu. A zabavljati mene — mahnite se. U mene, starca ima zanimanje, kojega vi još ne poznajete, i kojega nikakva igra zamieniti ne može: uspomene.

Mladi ljudi slušahu Lavreckoga s prijaznom, i ako nasmješljivom poštovanosti — reko bi, učitelj im lekciju odčitao — i udilj se svi razlete od njega, pobjegnuvši na tratinu; četvero ih se skrije za drveće, a peto stane u sredini — pa onda počne vesela potjera.

A Lavrecki se vrati u dom, udje u blagovaonicu, stupi k fortepianu, dodirne jednu tipku: razliegne se slabi, no čisti zvuk i tajno zatrepta u njegovu srcu: ovim zvukom počinjaše se ona divna melodija, kojom ga Lemm, pokojni Lemm, ima tomu davno, one blažene noći zanio. Zatim Lavrecki podje u gostinjsku sobu i dugo ne izadje iz nje; u njoj, u kojoj je tako često vidjao Lizu, sve to življe uskrsavaše slika njezina; njemu se činjaše, da oko sebe osjeća tragove njezine prisutnosti; no žaloba za njom bijaše gorka i težka; jer u toj sobi nije tišine, koja se iza smrti razprostire. Liza još uviek živi, negdje daleko, gluho; i on je o njoj kao živoj razmišljao, niti poznavaše djevojke, nekoč ljubljene, u onoj žalostnoj, bliedoj, obučenoj u monaško

odielo, medju dimnimi valovi tamjana. Lavrecki ne bi sam sebe upoznao, kad bi onako mogao pogledati na se, kako je u misli na Lizu pogledao. U osam ovih godina izveo se na posljedku prelom u njegovu životu, prelom, kojega ne izkusi mnogi, no bez kojega nemoš ostati do konca urednim čovjekom: on u istinu prestade misliti o vlastitoj sreći, o sebičnih namjerah. On se umirio, i čemu tajiti istinu? — On je ostario, ostario ne samo licem i tielom, ostario je dušom; sačuvati do starosti srce mladim, kako mnogi vele, muka je i gotovo smiešno; blago onomu, kojemu bar nije nestalo vjere u dobro, nije nestalo postojane volje, ljubavi k radu. I Lavrecki mogaše sam sebi reći: blago meni! Jer je on sbilja postao dobar gospodar, sbilja se naučio obradjivati zemlju, i trudio se ne samo poradi sebe; on je, koliko se dade, osigurao i učvrstio boljak svojih kmetova.

Lavrecki izadje iz kuće na vrt i sjedne na poznatu klupu — i na tom premilenom mjestu, u očigled toga doma, gdjeno je zadnji put uzalud pružio ruku za zavjetnom čašom, u kojoj kipi i igra rujno vino naslade, — on osamljen i bezkućan tudjinac sred vesela klikovanja mladeži, koja ga već prerastala, — obazre se na svoj život. Tužno bijaše njemu; ali ne težko i pokajno: žaliti je imao koješta, stidjeti se ničega. „Igrajte se, radujte se, rastite, mladjahne sile“, mišljaše on, a u misli mu ne bijaše gorčine: — „život se smije pred vami, i vam će biti lašnje živjeti, niti će vam biti, kao nam, uhoditi svoju stazu, boriti se, padati i ustajati posred mraka; mi smo se kinili oko toga, kako bismo se održali — pa koliko se od nas nije održalo! a vam treba poći na posao, raditi, i blagoslov starijega pokoljenja bit će s vami. A meni, poslije ovoga dana, poslije ovih osjećaja, valja učiniti vam zadnji naklon, pa makar s tugom, no bez zavisti, bez ikakovih tamnih čuvstava, u očigled svršetka, u očigled Boga,

koji me čeka, zavapiti: „Da si zdravo, osamljena starosti! Dogaraj, nekoristni živote!“

Lavrecki se tiho digne i tiho se udalji; nitko ga nije opazio, nitko sustavljao; veselo klicanje glasnije se, nego prije, razliega po vrtu za zelenom, širokom stienom visokih lipa. On sjedne u tarantas i rekne kočijašu, da vozi doma, ali da ne pregoni konjâ.

„Pa zar konac?“ upitat će možda nezadovoljeni čitatelj. „A što se poslije dogodilo s Lavreckim, što li s Lizom?“ Ma što ćeš govoriti o ljudih još živih, no već zašlih s pozorišta života, čemu se vraćati k njima? Kazuju, da je Lavrecki potražio udaljeni onaj manastir, kamo se Liza sakrila — i da ju je vidio. Prolazeći s klirosa na kliros, ona je prošla blizu njega, prošla ravnim, posleno-smjernim hodom monakinje — i ne pogledala na njega; tek trepavice svinuta k njemu oka malo malo zadrhtale, tek još niže ona sagnula opalo svoje lice — i prsti njezinih sklopljenih ruku, obuhvativši patrice, još se bolje priželi jedan uz drugi. Što su pomislili, što li poćutjeli oboje? Tko će znati? Tko li kazati? Ima takovih časova u životu, takovih čuvstava . . . Možeš ih tek natuknuti — i proći mimo.

RUDJIN.

I.

Bilo je mirno ljetno jutro. Sunce već dosta visoko sijaše na čistom nebu; no poljane još se svietljahu rosom; iz nedavno prosnulih dolova pršaše mirisni hladak, a u lugu, još vlažnu i tihu, veselo se razpjevale rane ptičice. Na vrhu polegla huma, od vrha do dna obrasla samo cvatućom raži, vidjelo se maljašno selo. K ovomu selu na uzkoj stazi zaputila se mlada žena u bielom odielu od mušulina s okruglim slamnim škrljakom i sa suncobranom u ruci. Za njom podaleko ide mali poslužnik.

Ona idjaše lagahno, kao da se raduje šetnji svojoj. Oko nje, po visokoj i gibkoj raži, s nježnim šumom bježe u srebrnozelenu i šarenu preljevanju oduženi valovi, a više nje ševe zvonko prebiraju. Mlada žena išla je iz svojega sela, štono leži od prilike jednu vrstu daleko od sela, kamo se je uputila; zvala se Aleksandra Pavlovna Lipina. Ona bijaše udovica bez djece, dosta bogata i živi sa svojim bratom, bivšim ritmajstorom Sergijem Pavlićem Volincevom. On se nije ženio i upravlja njezinim imanjem.

Aleksandra Pavlovna dodje do sela i postane pred prvom koljebicom, sasvim oderanom i nizkom, i zovnuvši svoga poslužnika, rekne mu, neka udje i upita za zdravlje domaćice. Domala on se vrati s nemoćnim seljaninom biele brade.

— No, kako je? upita Aleksandra Pavlovna.

— Još živi . . . odgovori starac.

— Može li se unići?

— Kako ne? može.

Aleksandra Pavlovna unidje u koljebu. U njoj bijaše i tiesno i sparno i zadimljeno... Netko zašušnji i zastenje na klupi. Aleksandra Pavlovna ogleda se i opazi u polutami požutjelu i namrskanu glavu starice, koja se povezala kockastim rubcem. Pokrita na prsiju težkom odjećom, mučno je disala i slabo mahala suhim rukama.

Aleksandra Pavlovna pridje k starici i pogladi ju rukom po čelu. Čelo joj goraše od vrućice.

— Kako ti je, Matrena? upita ju, sagnuvši se nad njom.

— Oh, oh! zastenje starica, smotrivši Aleksandru Pavlovnu. — Kukavno, kukavno, rodjena! Smrt stoji za vratom, golubice moja!

— Dobar je Bog, Matrena; on će dati, da ozdraviš. Jesi li uzela liek, što sam ti poslala?

Starica opet zaječi i ne odgovori ništa. Ona nije čula, što ju pita Aleksandra Pavlovna.

— Uzela je, odgovori starac, stojeći pri vratih.

Aleksandra Pavlovna obrati se k njemu.

— Osim tebe nema nikoga kod nje? upita ona.

— Ima djevojče — njezina unuka, ali uviek bježi od nje. Ne bi časka posjedila, toliko je crvasta. Dati babi hladni napitak, ni to joj se ne će. A ja mator, kuda sam pristao?

— Ne bi li dobro bilo dovesti ju k meni u bolnicu?

— Ne bi! Čemu u bolnicu? Sve jedno je ma gdje umrieti. Dosta je živjela; takova je božja volja. Više se ne diže sa loga. Kako bi ona došla do bolnice? Čim se je dotakneš, dušu će izpustiti.

— Oh, zajauče bolestnica: — barinjo, rano moja, ne zaboravite moje sirotice; naša gospoda daleko, a ti...

Starica umukne. Ona je jedva na silu govorila.

— Ne boj se, rekne Aleksandra Pavlovna: — sve ću

učiniti. Gledaj, doniela sam ti čaja i šećera. Kad ti se prohtije, da piješ . . . Imate li samovar? ogleda se na starca.

— Samovar? samovara nemamo; lako za samovar.

— Nabavi ga dakle; inače ću ja svoj poslati. Reci unuci, neka ne izlazi iz sobe. Kaži joj, to je ružno i sramota.

Starac ništa ne reče, nego zamotak s čajem i šećerom primi u obje ruke.

— Sad s Bogom, Matrena, reče Aleksandra Pavlovna: — ja ću opet doći. A ti se ne plaši i točno liek uzimaj.

Starica podigne glavu i okrene k Aleksandri Pavlovnoj.

— Daj, barinjo, ručicu, jedva prošapće.

Aleksandra Pavlovna ne pruži joj ruke, sagne se k njoj i poljubi ju u čelo.

— Pamtite, reče starcu odilazeći: — davajte joj liek uredno, kako je propisano, i napajajte ju čajem.

Starac opet ništa ne reče, nego se samo pokloni.

Slobodno odahne Aleksandra Pavlovna, našavši se na čistom zraku. Razkrilivši suncobran, htjede doma, kad u to iza ugla koljebe dodje u malenoj drožki čovjek od trideset godina u starom palto-u od sivoga platna i s takovom putnom kapom. Opazivši Aleksandru Pavlovnu, sustavi odmah konje i obrne se k njoj licem. Lice mu široko, bez rumeni, s malim, bliedo-sivim očima i bjelušastim brcima, bilo je naliko boji njegove odjeće.

— Da ste zdravo, reče on s ljenivim posmjehom: — što vi tu radite, smijem li znati?

— Pohodila sam bolestnicu. A odkale vi, Mihajlo Mihajliću?

Mihajlo Mihajlić pogleda joj u oči i opet se nasmije.

— To je liepo, rekne, — da vi bolestnike pohadjate; samo zar ne bi bolje bilo, da ju u bolnicu prenesete?

— Oslabila je vrlo; ne može se ni ganuti.

— A zar ne mislite svoju bolnicu dokinuti?

— Dokinuti? zašto?

— Zato.

— Čudne misli! Kako vam je to na um palo?

— Ta vi se dobro slažete s Lazunskom, i kažu, da ste pod njezinim utjecajem. A kako ona govori, bolnice, učilišta — to su ludorije, nepotrebni izumci. Dobra djela imaju biti osobna, isto tako i prosvjeta; sve je to posao duše... tako ona govori. Po čijem ona glasu ovako pjeva, baš bih želio znati.

Aleksandra Pavlovna udari u smieh.

— Darja Mihajlovna umna je žena, i ja ju vrlo ljubim i štujem; no i ona može krivo reći, pak ja i ne vjerujem svakoj rieči njezinoj.

— I to vrlo dobro radite, rekne Mihajlo Mihajlić, još uviek sjedeć na drožki: — jer i ona sama slabo vjeruje riečim svojim. Radujem se, da sam vas susreo.

— A zašto?

— Liepa mi pitanja! Kao da nije uviek prijatno vas susresti! Danas ste tako svježi i mili, kao ovo jutro.

Aleksandra Pavlovna udari opet u smieh.

— Čemu? kad biste vi mogli vidjeti, s kakvim uvelim i hladnim licem izrekoste ovaj kompliment! Čudim se, da niste zievnuli kod posljednje rieči.

— S hladnim licem... Vi biste uviek ognja; a oganj nije nikada pristao. Bukne, podigne dim, i ugasne.

— I ogrije, prihvati Aleksandra Pavlovna.

— Da... i opeče.

— Pa onda, nek opeče! I to nije nevolja. Sve je bolje od....

— Dobro, dobro, vidjet ću ja, hoćete li ovako govoriti, kad se samo jednoč čestito opečete, presieče joj rieč sa dosadom Mihajlo Mihajlić, i mahne uzdom po konjih. — S Bogom!

— Mihajlo Mihajliću, standerte! vikne mu Aleksandra Pavlovna: — kada ćete k nama?

— Sutra; pozdravite svoga brata.

Aleksandra Pavlovna zagleda se za Mihajlom Mihajlićem. „Gledaj vreće!“ pomisli ona. Sguren, zaprašen, s putnom kapom na glavi, izpod koje pršahu razčupani uvojci žute kose, on je sbilja nalikovao pravoj brašnenoj vreći.

Aleksandra Pavlovna vrati se lagano stazom doma. Ona idjaše spuštenih očiju. Topot konja u blizini zaustavi ju, te ona podnese glavu . . . Pred nju izadje na konju njezin brat, i s njim bijaše čovjek mlad, nizak, u laganoj surčici, s laganim rubcem o vratu, s laganom sivom kapicom i sa palicom od rozge u ruci. Već iz daleka smijao se on Aleksandri Pavlovnoj, premda je vidio, da je ona bila zamišljena, a kad se ustavila, pridje k njoj i radostno, gotovo nježno rekne:

— Zdravo, Aleksandra Pavlovna, da ste zdravo!

— O, Konstantine Diomidiću, da ste zdravo! odgovori ona: — Vi dolazite od Darje Mihajlovne?

— Doista, doista, reče sa sjajnim licem mladi čovjek: — Darja Mihajlovna poslala me k vama; volio sam iti pješke . . . Jutro je tako divno, a puta u svemu četiri vrste. Ja dodjem, a vas nije. Vaš mi brat kaza, da ste otišli u Semenovku, i da sâm polazi u polje. I evo mene s njim vama u susret. Da, da, ala je to prijatno!

Mladi čovjek govoraše ruski čisto i pravilno, no s tudjim naglaskom, premda je težko pogoditi, kojim. U njegovu licu bijaše nešto azijsko. Dugi mu zavijeni nos, velike nepomične izbočene oči, debele rumene usne, utisnuto čelo, crne kao ugljen vlasi — sve to udaraše po azijskom porietlu; ali se je mladi čovjek po rodu imenovao Pandalevski i zavičajem svojim nazivao Odesu, premda se je uzgojio negdje u Bjelorusiji na račun dobrotvorne i bogate udovice. Druga je udovica Pandalevskomu pribavila službu. U obće dame srednje

dobi rado su zaštićivale Konstantina Diomidića: on ih je umio tražiti i steći, što je od njih htio. I sada je živio u bogate boljarice Darje Mihajlovne Lazunske u svojstvu štićenika ili koštara. On je čovjek veoma ljubezan, udvoran, pun čuvstva, u potaji čeznući za nasladom, sladka i prijazna govora, igrao je kako valja na fortepianu, a kad bi s kim govorio, imao je navadu očima se u njega upiljiti. Odievao se vrlo čisto u neobično duge haljine, pomno podbrivao svoj široki podbradak, pričešljavao vlas do vlasi.

Aleksandra Pavlovna posluša ga do kraja, a onda se obrne k bratu.

— Danas me sve susreta; ovaj čas govorila sam s Ležnjevim.

— S njim! On je otišao istom kamo bilo?

— Da; pa pomisli u maloj drožki, u nekakovoj platnenoj vreći, vas u prašini . . . Čudna čovjeka!

— Čudan čovjek, možebiti; ali je on krasan čovjek.

— Tko to? G. Ležnjev? upita Pandalevski kao u čudu.

— Da, Mihajlo Mihajlić Ležnjev, rekne Volincev. — Medjutim s Bogom, sestro; meni je već poći u polje; u tebe se sije hajda. Gospodin Pandalevski vraća se s tobom doma . . .

I Volincev odkasa u polje.

— Predrage volje! klikne Konstantin Diomidić i ponudi Aleksandri Pavlovni ruku.

Ona njemu pruži svoju i tako se oboje krenu k njezinu dvorcu.

Voditi izpod ruke Aleksandru Pavlovnu bijaše očevidno velika slast i radost za Konstantina Diomidića; on je sitnio sitnimi koraci i smijao se, a azijske mu oči dapače oblile se nekom vlagom, što, uzgred rečeno, nije bilo riedko u njega: umiliti se i suzu proliti ne stoji velika truda Panda-

levskoga. A tko se ne bi radovao voditi pod rukom ljepušnu, mladjahnu i valjanu ženu? O Aleksandri Pavlovnoj jednoglasno govoraše ciela . . . a gubernija, da je sama prelest, i sva gubernija govoraše istinu. Jedini njezin ravni jedva jedvice uzvinuti nosak mogao bi s uma svesti svakoga smrtnika, da ne govorim o baršunastih smedjih očicah, zlaćano-ruskoj kosi, jamicah na okruglih obrazih i drugih ljepotah. Ali nada sve ljepši bijaše u nje izražaj milovidna lica, koje i povjerljivo i dobrodušno i krotko ganulo bi svakoga i zajedno osvajalo. Aleksandra Pavlovna gledaše i smijaše se, kao djetence; boljarice su prišaptavale o njoj, da je jednostavna . . . Može li se od koga više poželjeti?

— Vas je Darja Mihajlovna k meni poslala, kažete vi? upita ona Pandalevskoga.

— Jesu, oni su me poslali, odgovori on, izgovarajući slovo s, kao englezko th: — oni neprestano žele i mole vas što usrdnije, da izvolite danas k njoj na objed. Oni (Pandalevski govoreć o trećem licu, osobito o gospodjah strogo se držao višebroja): — oni očekuju danas novoga gosta, s kojim vas svakako žele upoznati.

— Koga to?

— Nekoga Muffela, barona i kamerjunkera iz Petrograda. Darja Mihajlovna spoznali se nedavno s njim u kneza Garina, te ga slave i hvale kao ljubezna i izobražena mlada čovjeka. Gospodin baron bavi se i literaturom, ili radije — ah preliepa li leptira, izvolite pozornost obratiti — ili radije bavi se političkom ekonomijom. On je napisao razpravu o nekom vrlo zanimljivom pitanju — pa ju želi iznieti na sud pred Darju Mihajlovnu.

— Političko-ekonomijsku razpravu?

— U pogledu jezika, Aleksandra Pavlovna, u pogledu jezika. Vi ćete, mislim, znati, da su Darja Mihajlovna i tu vještakinja. Žukovski se s njimi o jeziku vazda savjetovao,

i moj dobrotvor iz Odese, vriedni starina Roksolan Medijarović Ksandrika . . . Vama je po svoj prilici poznato ovo ime?

— Nije, nisam nikada čula za njega.

— Niste čuli za takova muža? Čudo! Hotio sam reći, da je i Roksolan Medijarović visoko cienio znanje ruskoga jezika u Darje Mihajlovne.

— A je li pedant taj baron?

— Nije, nipošto; Darja Mihajlovna dapače kazuju, da je u njem svagda vidjeti čovjeka svjetskoga. O Beethovenu govori s tolikim žarom, da je i staroga kneza uzhitio. I ja bih ga, priznajem, rado slušao: to je moja struka. Smijem li vam ponuditi krasni ovaj poljski cvietak?

Aleksandra Pavlovna primi cviet i koračivši nekoliko koraka, spusti ga na zemlju . . . Do njezina dvora bijaše oko dvje sta koračaja, ne više. Od nedavna izgradjeni i obieljeni dvorac njezin prijazno gledaše sa svojimi širokimi, svietlimi prozori iza guste zeleni starinskih lipa i klenova.

— Što dakle zapoviedate poručiti Darji Mihajlovnoj? progovori Pandalevski, nešto uvriedjen tim, što mu se s pruženim cvietom dogodilo: — izvolievate li doći na objed? I vaš je bratac pozvan.

— Doći ćemo, svakako. A šta radi Nataša?

— Natalija Aleksejevna, hvala Bogu, zdravi su . . . No mi već prodjosmo stazu, kojom se ide k Darji Mihajlovnoj. Dopustite mi pokloniti se.

Aleksandra Pavlovna stane.

— Zar ne ćete uvrnuti k nama? upita ona s neodlučnim glasom.

— Rad bih od svega srca, ali se bojim zakasniti. Darja Mihajlovna žele čuti novu etudu od Thalberga; valja mi se pripraviti. Uz to, moram reći, vrlo sumnjam, da vam je moj razgovor ugodan.

— Ne . . . zašto . . .

Pandalevski uzdahne i s nekim značenjem obori oči.

— Dok se vidimo, Aleksandra Pavlovna! rekne on, pošutjev neko vrieme, pokloni se i korači natrag.

Aleksandra Pavlovna vrati se doma.

I Konstantin Diomidić ode natrag. S lica njegova odprhnula je odmah sva sladost: sviestni, gotovo surovi izražaj na nj se navukao. I sam se hod njegov izmienio. On je sada i šire koracao, i teže hodio. Prošao je dvie vrste, nehajno mašući svojim štapićem, pa se iznenada nasmijao: opazio je uz stazu mladu, dosta liepu djevojku seljanku, koja je izgonila telad iz zobi. Konstantin Diomidić oprezno kao zmija primakne se k djevojci i stane se s njom razgovarati. Ona je s prva mučala, porumenjivala i smijala se, napokon zastre rukavom lice, odvrne se i progovori:

— Idi ti, gospodine, s Bogom . . .

Pandalevski joj poprieti prstom i zaište, da mu donese cvieta modraca.

— Čemu tebi modrac, vienac plesti, što li? progovori djevojka: — idi ti u ime božje.

— Poslušajder, drago moje srce . . .

— Odlazi, vikne mu ona: — eno idu mladi gospodičići.

Konstantin se Diomidić ogleda. I sbilja prama njemu trče Vanja i Petja, sinovi Darje Mihajlovne; odmah za njimi njihov mentor Basistov, mladić od dvadeset i dvie godine, koji je istom sveučilište svršio. Basistov je bio mladić visok, prosta lica, velika nosa, debelih ustnica i malih očiju, neliep i nespretan, no pošten, dobar i iskren. Oblačio se nebrižno, kose nije strigao, — ne od oholije, već od lienosti. Drag mu je dobar zalogaj, drag mu je sladak san, no draga mu je i dobra knjiga, oduševljena rieč, a od sve duše mrzio je na Pandalevskoga.

Sinovi Darje Mihajlovne ljubili su vrlo, a ništa se ne bojali Basistova. Ostali u kući s njim se gledahu poprieko,

pače i domaćica, makar je sto puta govorila, da ne poznaje predsuda.

— Da ste zdravo, moji mili golubići! klikne im Konstantin Diomidić: — kako ste danas uranili u šetnju. A ja, obrne se k Basistovu: — već davno na nogu; moja je strast — nasladjivati se prirodom.

— Vidjeli smo, kako se vi nasladjujete prirodom, pomrmlja Basistov.

— Vi materijalist, već Bog zna na što ne mislite. Poznajem ja vas!

Pandalevski, kad je govorio s Basistovom i njemu ravnimi, lako bi planuo, i slovo s izgovarao čisto, dapače s malim sikom.

— Vi ste valjda onu djevojku za stazu pitali? rekne Basistov, svrćući očima i desno i lievo.

On je osjećao, kako mu Pandalevski u oči pilji, a to mu bijaše najmrže u svietu.

— Ja vam opet velim, vi ste materijalist, i ništa drugo. Vi uviek želite u svem vidjeti onu prozajičnu stranu . . .

— Djeco! vikne najednom Basistov: — vidite li rakitu na livadi? Tko će prvi stići: jedan! dva! tri!

I djeca potrče do rakite. Basistov se požuri za njimi.

„Seljak!“ pomisli Pandalevski: — „nakazit će ove maliće . . . Podpun seljak!“

I oholo pogledav po svojoj pristaloj i finoj figuri, Konstantin Diomidić dva puta strese prstom po rukavu svoga kaputića, namjesti ovratnik i odputi se kući. Došav u svoju sobu, obuče iznošenu spavaću halju i sa zabrinutim licem sjedne k fortepianu.

II.

Dom Darje Mihajlovne Lazunske držali su gotovo za prvi u svoj guberniji . . . oj. Ogroman, sazidan od kamena,

izveden po nacrtih Rastrellijevih i po ukusu prošloga vieka, on se veličanstveno uzdizaše na visu huma, podno kojega tecijaše jedna od glavnih rieka srednje Rusije. Sama Darja Mihajlovna bijaše znamenita i bogata boljarica, udova tajnoga savjetnika. Premda je Pandalevski govorio, da ona poznaje cielu Europu, pače da i ciela Europa poznaje nju! — ipak je Europa nju slabo poznavala, i dapače u Petrogradu nije nikakve role igrala. Ali je zato u Moskvi nju malo i veliko poznavalo, i k njoj dolazilo. Ona je polazila od velikoga svieta i bila na glasu žene ponešto čudnovate, ne sasvim dobre, no neobično umne. U mladosti bijaše vrlo krasna. Pjesnici pjevahu njoj u slavu pjesme, mladi ljudi zaljubljivahu se u nju, važna gospoda gamžahu za njom. No od tih vremena prodje dvaestpet do trideset godina, i davnoj krasoti danas nije vidjeti traga. „To li je, pitao bi se nehotice svatko, koji ju sada spazi, — to li je ova suha, žuteljiva, oštronosa i još ne stara gospodja, koja je nekoč ljepoticom cvala? Zar je to ona, ona sama, o kojoj su zvečale lire?“ I svatko se u duši svojoj divio promjenljivosti svega zemaljskoga. Istina, Pandalevski je još uviek vidio, kako su se divnim načinom uzdržale veleliepe oči njezine; no taj isti Pandalevski tvrdjaše, da nju sva Europa poznaje.

Darja Mihajlovna dolažaše svako ljeto sa svojom djecom, (bilo ih troje: Natalija od sedamnaest godina, i dva sina od deset i devet godina) na ladanje, i življaše ondje na veliko, prizivajući k sebi mužkarce, osobito neženjene; ladanjskih vlastelinka ne mogaše trpjeti. Ali je za to i znala, tko su te ladanjske vlastelinke! Darja Mihajlovna po njihovu kazivanju bijaše i ohola, i nenaravna, i strašna silnica; a što je najgore, ona je u govoru svojem toliko slobode uživala, da je strahota! Darja Mihajlovna sbilja ne ljubljaše okovâ na ladanju, i u slobodnoj prostoti njezina obćenja mogao se opaziti onaj laki prezir, kojim velikogradske lavice paze

okolna, većinom neznatna i tamna bića . . . . . Ona je i s gradskimi znanci obćila veoma nesmetano, dapače porugljivo; no preziru kakovu nije bilo ni traga.

Doista, čitatelji, niste li opazili, da čovjek, neobično raztresen u kolu nižih, nikad nije raztresen medju višimi osobami? Zašto li je tako? — Ovakva medjutim pitanja ne vode k ničemu.

Kad je napokon Konstantin Diomidić proučio etudu Thalbergovu i iz čiste svoje i vesele sobe sašao u sobu za goste, nadje ondje već cielo domaće družtvo sabrano. Salon se već započeo. Na širokoj sofi, podvinuvši noge poda se i listajući najnoviju francuzku brošuru, razvalila se domaćica; kraj prozora pri švelu sjedjahu s jedne strane kćerka Darje Mihajlovne, s druge m-lle Boncourt — guvernantka, stara i mršava djeva od šestdeset godina, s crnom barokom pod šarenom kapom i sa pamukom u ušima; kraj vratâ u uglu smjestio se Basistov i čitao novine; uza nj Petja i Vanja igrahu se šaha; a na peć naslonjen s rukama unazad složenima stajaše gospodin nizka stasa, siede i neuredjene kose, osmagla lica i nemirnih crnih očica — zvao se je Afrikan Semenić Pigasov.

Čudan je to svat taj gospodin Pigasov. Zlovoljan proti svemu i svim — navlastito proti ženskinju — ružio je on i grdio od ranoga jutra do mrkloga mraka, kadšto veoma vješto, kadšto vrlo glupo, no uviek s pravom nasladom. Razdražljivost njegova zanosila ga do djetinje ludosti; njegov smieh, zvuk njegova glasa, cielo biće njegovo kao da je žuči prociedjeno. Darja Mihajlovna rado je prizivala Pigasova, jer ju je razveseljivao svojimi dosjetkami. Dosjetke mu bijahu dosta zabavne. Sve pretjerivati, to mu je bila strast. Na primjer: pripoviedaš li mu kakovu bilo nesreću, da je grom zapalio selo, ili voda mlin porušila, ili si seljak sjekirom posjekao ruku, on će svaki čas s velikom žestinom upitkivati:

„kako se ona zove?“ to jest, kako se zove žena, od koje je ova nesreća potekla, jer po njegovu uvjerenju svakomu zlu uzrok je žena, samo ako se stvar do dna razabere. Jednoč je on pao na koljena pred gotovo nepoznatom boljaricom, koja ga je hotjela ugostiti, i moljaše ju sa suznim očima, no sa jarošću na licu, neka ga poštedi, da joj on ništa sakrivio i da se nikad ne će k njoj navraćati. Jednoč opet ponese poplašeni konj pralju Darje Mihajlovne niz goru, prevali u grabu i malo ju ne utuče. Od to doba zvao je Pigasov ono kljuse „dobri, dobri moj konjić“, a ona gora i ona graba bijahu mu najslikovitija mjesta.

Pigasova praćaše u životu vjekovita nedaća — odatle sva mržnja njegova. Rodio se od biednih roditelja. Otac mu je vršio razne sitne poslove, jedva je poznavao slova, za odgojenje sina slabo mario, hranio ga i odievao — to je sve. Mati ga je mazila, a zatim prerano umrla. Pigasov je sebe sam odgojio, sam se odredio za učionu, svršio početnicu, prešao u gimnaziju, izučio jezik francuzki, njemački, pače i latinski, a izstupiv iz gimnazije s odličnom svjedočbom podje u Derpat, gdje se je odvažno borio s nuždom i nevoljom, ali ipak uztrajao sva tri tečaja do konca. Sposobnosti njegove nisu prelazile granice običnosti; mukotrpnošću i marljivosti odlikovao se od svih drugih: no od svega silna bijaše u njem ćut slavičnosti, želja dokopati se viših družtava, niti gori biti od drugih, uzprkos priekoj sudbini. On se i učio marljivo i pošao u sveučilište iz same slavičnosti. Uboštvo ga srdilo i razvilo u njem smisao za promatranje i lukavštinu. Govor mu bijaše originalan; od mladosti navikao se je nekoj vrsti žučljive, razdražljive rječitosti. Misli njegove ne uzvijahu se nad običnim horizontom; ali je govorio tako, da se je mogao nazivati čovjekom umnim, vrlo umnim. Popev se na čast kandidata, Pigasov obere zvanje učeno; on je znao, da na svakom drugom poprištu mora ostati za svojimi druzi, koje

je uviek tražio iz višega tečaja, umio ih osvojiti, dapače laskao im, premda uviek porugljivo. Ipak tu mu, govoreći naprosto, ponestane materijala. Samouk ne iz ljubavi prama nauci, Pigasov je u bitnosti vrlo malo znao. On se puštao u žestoke prepirke, a medju tim drugi učenik, s njim u jednoj sobi stanujući, kojemu se on vazda smijao, čovjek sasvim ograničen, daleko ga u znanju nadmašio samo zato, što je imao pravilno i temeljito odgojenje.

Nedaća ova razpali Pigasova. On pobaca u peć sve svoje knjige i bilježnice, pa prihvati službu. Od početka kojekako; on je bio činovnik, ako i ne sasvim točan, a ono prekomjerno sviestan i hvalisav; no njemu se prohtije što prije poskočiti — tu se zaplete, posrne i morade ostaviti službu. Tri godine presjedi u dobro stečenom dobarcu i odmah oženi bogatu, poluizobraženu vlastelinku, kojoj htjede nadahnuti razkalašene svoje i porugljive manire. Ali se je narav Pigasova bila već odviše razdražila; njemu dosadi brzo obiteljski život. Njegova žena, probavivši s njim koju godinu, uteče kradom u Moskvu i proda nekomu lukavcu svoje imanje, istom što je Pigasov sagradio gospodarstvenu zgradu. Poražen do temelja posljednjim ovim udarcem, povede Pigasov parnicu proti svojoj ženi; no u ludo . . . Svoje dane doživljavao je sam samcat, hodajući od susjeda do susjeda, koje je za ledjima i dapače u brk grdio i ružio, i koji su ga primali s nekim usiljenim poluhohotom, premda im nije nigda zadavao ozbiljna straha, — knjige nije nikad uzimao u ruke. U njega je bilo oko sto kmeta; seljaci njegovi nisu znali za biedu i nevolju.

— A! Constantin! klikne Darja Mihajlovna, čim je u gostinjsku sobu unišao Pandalevski: — Alexandrine će doći?

— Aleksandra Pavlovna poručila su vam zahvalnost i drže za veliku radost, odgovori Konstantin Diomidić, prijazno se na sve strane klanjajući i gladeći počešljanu kosu ode-

belom i bielom rukom, na kojoj su nokti bili na trokut izrezani.

— Hoće li doći i Volincev?

— I oni.

— Po vašem dakle, obrne se Darja Mihajlovna Pigasovu: — po vašem su sve mlade djevojke nenaravne.

U Pigasova se nakrive usta i ruke mu grčevito zadršću.

— Ja velim, uzme on nestrpljivim glasom (i u najvećoj jarosti govoraše Pigasov po tihano i razgovietno): — ja velim, da su djevojke u obće — o nazočnih, razumije se, ja šutim . . .

— Ali vam to ne brani i o njih misliti, prihvati Darja Mihajlovna.

— Ja o njih šutim, ponovi Pigasov. — Sve su mlade djevojke nenaravne u višem stupnju — nenaravne u izražavanju čuvstava svojih. Ako se na primjer prepane djevojka, ili se čemu obraduje, ili razžalosti, ona će u prvi mah kakvim bilo finim kretom ganuti svoje tielo (uza to Pigasov umjereno okrene svoj stas i razširi ruke), a odmah zatim krikne: ah! te se ili nasmije, ili zaplače. Meni je ipak (tu se Pigasov zadovoljno nasmjehne) pošlo jednoč za rukom, osobito nenaravnoj djevojci iztisnuti pravi i istiniti izražaj osjećanja.

— Kako je to bilo?

U Pigasova planu oči.

— Ja sam ju odzada zahvatio o bok jasikovim prutom. Ona cikne, a ja njoj: bravo! bravo! Eto ovako govori narav, to je bio naravni glas. Tako da ste i u buduće radili.

Svi u sobi nadru se smijati.

— Kakve vi ludorije pripoviedate, Afrikane Semeniću! klikne Darja Mihajlovna. — Zar da vam ja vjerujem u takovo divljačtvo!

— Da, borme, kolcem i to velikim kolcem, koji se upotrebljava kod utvrde tvrdjâ.

*

— Mais c'est une horreur ce que vous dîtes là, monsieur, to je strahota! vikne m-lle Boncourt, u strahu gledajući na dječake, koji su se razhohotali.

— Ne vjerujte mu, djeco, rekne Darja Mihajlovna: — zar vi njega ne poznajete?

No srdita Francuzkinja ne mogaše se dugo smiriti i jednako je nešto pod nos mrmljala.

— Volja vas je vjerovati, uzme Pigasov nemarnim glasom: — ali sam ja svejedno rekao živu istinu. Tko će to bolje znati od mene? Poslije toga vi valjda ni to ne ćete vjerovati, kako je naša susjeda Čepuzova, Jelena Antonovna, sama, čujte sama, meni pripoviedala, da je umorila svoga rodjenoga rodjaka?

— Evo opet izmišljotine vaše!

— Molim! molim! Čujte, pa sami sudite. Prije svega ja ne želim nje klevetati, pače ju ljubim, koliko se, to jest, dade žensko ljubiti; u cielom njezinu domu nije knjige, osim kalendara, i čitati ne umije, nego glasno, a od toga ju napora probija znoj i onda se tuži, da joj oči hoće da izskoče . . . — riečju dobra žena, i sobarice su njezine tuste. Čemu dakle da klevećem nju?

— Eh! rekne Darja Mihajlovna: — sada je Afrikan Semenić uzjahao svoga konja — do večera ne će s njega saći.

— Svoga konja . . . A u ženâ tri su takva konja, s kojih ne salaze nikada, — osim kad spavaju.

— Koja su to tri konja?

— Korenje, nišanjenje i obtuživanje.

— Čujete li, Afrikane Semeniću, vi niste u ludo tolik dušmanin ženâ. Koja bilo valjda vas je . . .

— Uvriedila, vi mislite reći? upadne joj u rieč Pigasov.

Darja Mihajlovna dodje u malu nepriliku; padne joj na um nesretna ženitba Pigasova . . . te je samo glavom maknula.

— Mene je u istinu jedna žena ljuto uvriedila, premda je bila dobra, neizmjerno dobra . . .

— Koja?

— Moja mati, odgovori Pigasov poniziv glas.

— Vaša mati? Čim bi ona vas uvriedila?

— Tim, što me je rodila . . .

U Darje Mihajlovne namrgode se obrve.

— Meni se čini, rekne ona: — da naš razgovor skreće na tužnu stazu . . . . . Constantin, igrajte nam novi komad Thalbergov . . . Možda će zvuci glasbe ukrotiti Afrikana Semenića, kako je Orfej ukrotio divlju zvjerad.

Konstantin Diomidić sjedne k fortepianu i igraše pohvalno komad Thalbergov. S početka je Natalija pozorno slušala, poslije se prihvatila svoga posla.

— Merci, c'est charmant, progovori Mihajlovna: — ja ljubim Thalberga. Il est si distingué. Što ste se zamislili, Afrikane Semeniću?

— Ja razmišljam, uzme lagano Pigasov: — da ima tri vrsti egoistâ: egoisti, koji i sami živu i drugim živjeti daju; egoisti, koji sami živu, a ne daju drugim živjeti; napokon egoisti, koji niti sami živu, niti drugim daju živjeti . . . Žene većinom idu u ovu posljednju vrst.

— Ala je to laskavo! Samo se jednomu čudim, Afrikane Semeniću, vašoj sigurnosti u sudjenju: vi se sigurno nikada ne možete prevariti.

— Tko veli! varam se i ja; i mužkarac može se prevariti. Ali znate li razliku medju pogrješkom našega brata i pogrješkom koje žene? Ne znate? Ja ću vam kazati: mužkarac može na primjer kazati, dva put dva nije četiri, nego pet ili tri i pola, a žena će reći, dva put dva — stearinska svieća.

— Ja kao da sam to već čula od vas . . . No dozvolite

mi pitanje, kako ste vi kraj muzike, koju ste sada slušali, došli na tri vrsti sebičnjaka?

— Kraj muzike? ja je nisam ni slušao.

— Ja vidim, za vas nije popravke; uzmičem, izrazi se Darja Mihajlovna malko mienjajući stih Gribojedova. — Što ćete ljubiti, ako ne ljubite muzike? Literaturu, što li?

— Ja ljubim literaturu, samo ne današnju.

— Zašto?

— Evo zato. Nedavno prevozio sam se preko Oke na ladji s nekim barinom. Ladja grune na brieg; valjalo je sada kola na rukama izvoziti na brieg. U barina bila su veoma težka kola. Dok su se prevoznici znojili izvlačeći barinova kola, dotle je on stojeći na ladji stenjao, da bi mu se čovjek čisto smilovao... Evo pomislim, nove slike sistemu u razdiobi rada! Tako i današnja literatura: drugi vuku, drugi se znoje, a ona stenje.

Darja Mihajlovna se nasmije.

— Pa to se naziva slika suvremenoga života, produži neumoljni Pigasov: — naziva se dubokom simpatijom za družtvena pitanja, i što ja znam kako još... Oh! već su mi dodijale te gromke rieči!

— A vidite, rekne Darja Mihajlovna: — žene, na koje tako ljuto napadate — te barem ne govore gromkih rieči.

Pigasov makne ramenom.

— Ne govore, jer ne umiju.

Darja Mihajlovna lagano porumeni.

— Vi prelazite u drzovitost, Afrikane Semeniću! opazi ona s prinuždenim posmjehom.

Sve zamukne u sobi.

— Gdje je taj Zolotonoša? upita iznenada Basistova jedan od njegovih učenika.

— U pultavskoj guberniji, dragane moj, prihvati Pigasov: — u samoj Hohlandiji, zemlji čupavacâ. (On se radovao, da

može na drugi razgovor skrenuti.) — Baš smo sada razlagali o literaturi, produži on: — da imam suvišnjih novaca, odmah bih postao maloruskim poetom.

— Nije već još nešto! Liepa li pjesnika! opet će Darja Mihajlovna; — a zar vi znate maloruski.

— Ne znam, no to nije ni potrebno.

— Kako ne bi bilo potrebno?

— Nije potrebno, tako. Uzmi list papira i odozgo napiši: duma, a zatim nastavi: o ti sudbo, crna sudbo! ili: sjedi kazak Nalivajko na mogili; ili opet: po-pid goroju, po-pid zelenoju, graje, graje, voropaje, hop! hop! ili ma što ove vrsti. Pak je posao gotov. Štampaj i šalji u sviet. Malorus čita, nasloni bradu na ruku i jamačno proplače — tako je to čuvstvena duša!

— Oprostite! uzklikne Basistov: — ta što vi govorite? To nije ni nalik istini. Bio sam u Malorusiji, ljubim ju i poznajem jezik maloruski — „graje, graje, voropaje“ — to je skrajni nesmisao.

— Može biti, no čupavi Malorus ipak će zaplakati. Vi govorite o jeziku, zar sbilja ima maloruski jezik? Jednoč sam zamolio Malorusa, neka mi prevede prvu, što mi je na um pala, frazu: gramatika je nauka pravilno čitati i pisati. Znate li, kako je preveo: hramatyka je nauka pravylno čytaty y pysaty ..... Što mislite, to je jezik? samostalan jezik? Prije, nego na to privolim, ja sam pripravan dati najboljega svojega druga, da bude zdrobljen u mužaru . . .

Basistov htjede mu rieč prekinuti.

— Ostavite ga, umieša se Darja Mihajlovna: — ta vi znate, osim paradoksâ ne može se od njega ništa čuti.

Pigasov se ujedljivo nasmjehne. Poslužnik unidje i najavi Aleksandru Pavlovnu i brata joj Volinceva.

Darja Mihajlovna ustane, da podje gostima na susret.

— Dobro došli, Alexandrine! reče izišavši pred nju: —

kako ste dobro učinili, što ste došli . . . . Zdravo, Sergeju Pavliću!

Volincev poljubi Darji Mihajlovnoj ruku i pridje k Nataliji Aleksejevnoj.

— Sbilja taj baron, vaš novi znanac, hoće li danas doći? upita Pigasov.

— Da, hoće.

— On kao da je veliki filozof: Hegel samo curi iz njega.

Darja Mihajlovna na ovo ništa ne reče, posadi Aleksandru Pavlovnu na kušetu i sama sjedne do nje.

— Filozofija, nastavi Pigasov: — viša točka gledišta! I to mi je jedna zubobolja: te više točke gledišta. Pak što se može vidjeti odozgo? Nije li, tko želi kupiti konja, taj će se uzpeti na toranj, da ga vidi!

— Vam taj baron ima donieti nekakvu razpravu? upita Aleksandra Pavlovna.

— Da, razpravu, odgovori s pretjeranim nemarom Darja Mihajlovna: — razpravu o odnošaju trgovine prama obrtu u Rusiji . . . Ali se ne bojte: mi te razprave ne ćemo ovdje čitati . . . ja vas nisam za to pozvala. Le baron est aussi aimable que savant, tako ljubezan, kao i učen. A tako krasno ruski govori! C'est un vrai torrent . . . il vous entraine.

— Tako krasno govori ruski, zamrmlja Pigasov: — da zaslužuje francuzku pohvalu.

— Mrmljajte još, Afrikane Semeniću, mrmljajte . . . To sasvim dobro doliči vašoj razbaukanoj frizuri. Znate li što, messieurs et mesdames, rekne Darja Mihajlovna svrnuvši oči na okolo: — hajdemo u vrt . . . Do objeda ima još ura, a vrieme je divno.

Cielo družtvo skoči i ode u vrt.

Vrt Darje Mihajlovne dohvaćao je do same rieke. U njem ima sila starih lipovih aleja, zlatnotamnih i mirisnih,

na koncu sa čistaci poput smaragda zelenimi, zatim mnogo sjenicâ od akacija i jorgovana.

Volincev zajedno s Natalijom i gospodičnom Boncourt pusti se u najveću guštaru vrta. Volincev idjaše upored s Natalijom i mučaše. Za njimi odmah Boncourt.

— Što ste sve radili danas? upita napokon Volincev, sučući svoje krasne tamnoruse brkove.

Crtami svoga lica bijaše veoma nalik na sestru; no u izražaju bijaše u njih manje igre i života, a oči mu liepe i ljubezne, gledahu s nekom tugom i žalosti.

— Ništa, odgovori Natalija: — slušala sam, kako Pigasov grdi, šila na djerdjefu i čitala.

— A što ste čitali?

— Ja sam čitala — čitala sam križarske bojeve, progovori Natalija nešto zapinjući.

Volincev ju pogleda.

— A! progovori on napokon: — to mora da je zanimljivo.

Tu ubere grančicu i vrćaše njom po zraku. Tako su prošli jedno dvaest koračaja.

— Kakav je to baron, s kojim se upoznala vaša majka? upita opet Volincev.

— Kammerjunker, istom je došao; maman ga vrlo hvali.

— Vaša majka dade se od svakoga zanieti.

— To dokazuje, da je još uviek mlada srcem, primieti Natalija.

— Da. Ja ću vam skoro poslati vašega konja. On je gotovo sasvim izvježban. Ja bih rad, da odmah udari uzagrabce, i to ću izposlovati.

— Merci . . . Meni vas je ipak žao. Vi ga sami vježbate, a to je, kažu, vrlo trudno.

— Da vam učinim ma najmanju radost, vi znate,

Natalija, ja sam gotov..... ja sam..... ne samo takove sitnice.....

Volincev se nasmije.

Natalija ga ljubezno pogleda i još jednoč rekne: Merci.

— Vi znadete, produži Sergej, pošto se dugo namučao: — da nije stvari pod nebom... Čemu da to pripoviedam? ta vi sve znate.

U taj čas zazvoni u dvoru zvono.

— Ah! la cloche du dîner! klikne Boncourt: — objed, vratimo se, rentrons.

„Quel dommage, koja šteta“ mišljaše u sebi stara Francuzkinja, uzlazeći uz stube na terasu za Volincevom i Natalijom: — „quel dommage que se charmant garçon ait si peu de ressources dans la conversation“ ... a to bi se moglo prevesti: ti si, moj dragane, mio, ali malo zalupan!

Barona ne bijaše k objedu. Čekali su ga pola ure. Razgovor za stolom ne ide od ruke. Sergej Pavlić gleda samo na Nataliju, kraj koje sjedi, i naljeva joj marljivo vode u čašu. Pandalevski trudi se ugoditi svojoj susjedi, Aleksandri Pavlovnoj: on je sav gorio od radosti, a ona gotovo zievala.

Basistov pravi krugljice od kruha i ne misli ni na što; pače i sam Pigasov muči, i kad mu je Darja Mihajlovna opazila, da je danas vrlo neljubezan, upita ju mrko: a kada sam ja ljubezan? To nije moj posao ... pa onda gorko se nasmjehnuv, priloži: — strpite se malo. Ja sam kvas, du prosti, ruski kvas, a taj vaš kamerjunker ...

— Bravo! klikne Darja Mihajlovna: — Pigasov je ljubomoran, unapried ljubomoran!

No Pigasov ne reče ni rieči, nego ju samo izpod obrva pogleda.

Odbilo je sedam sati, pa se svi opet sakupe u gostinjskoj sobi.

— Sbilja, ne će ga biti, rekne Darja Mihajlovna...

U taj par začuje se štropot ekipaže, mali tarantas zakrenu u dvor. Za malo udje u sobu poslužnik i na srebrnoj tasi preda Darji Mihajlovnoj list.

Ona ga preleti očima do konca i upita poslužnika:

— A gdje je gospodin, što je ovaj ist donesao?

— Sjedi u kolih. Zapoviedate li zvati?

— Zamoli ga.

Poslužnik izadje.

— Pomislite tu nesreću, rekne Darja Mihajlovna: — baron dobio nalog odmah se vratiti u Petrograd. On mi šalje svoju razpravu s nekakvim gospodinom Rudjinom, svojim prijateljem. Baron ga je hotio meni predstaviti — i vrlo ga hvali. Ala je to ludo! ja sam se nadala, da će baron ostati ovdje...

— Dimitrij Nikolajević Rudjin, javi sluga.

III.

U sobu unidje čovjek od trideset pet godina, visoka stasa, nešto pognut, kudrave kose, crnomanjast, lica nepravilna, no izražajna i umna, sa židkim bljeskom u bistrih, tamno-modrih očiju, s ravnim širokim nosom i liepo ocrtanimi usti. Odielo mu bijaše iznošeno i uzko, rekao bi izrastao je iz njega.

On gibko pridje k Darji Mihajlovnoj, i pokloniv se kratkim poklonom, rekne joj, kako je davno želio sreću njoj se predstaviti, i kako mu prijatelj baron vrlo žali, što joj nije mogao kazati s Bogom.

Tanki zvuk glasa Rudjinova nije bio prema njegovu stasu i širokim grudima.

— Sjednite... vrlo mi je drago, progovori Darja Mihajlovna i upoznavši ga s cielim družtvom, upita, je li on domaći, ili je samo došao amo.

— Moje je imanje u T.... oj guberniji, odgovori

Rudjin, držeć škrljak na koljenih: — a ovdje sam od skora. Došao sam amo po poslu i nastanio se u vašem kotarskom gradu.

— U koga?

— U doktora. To je moj stari drug iz sveučilišta.

— A! u doktora... Njega hvale, da razumije svoj posao. A s baronom ste odavna znanac?

— Prošle zime namjerio sam se na njega i u njegovu domu proveo sam sada tjedan dana.

— On je čovjek uman — baron.

— Da.

Darja Mihajlovna metne pod nos uzao svoga rubca, naliven kolonjskom vodicom.

— Vi služite? upita ona.

— Tko? ja?

— Da, vi?

— Ne... Ja sam dao ostavku.

Nastane na neko vrieme mučanje. Tada se ponovi obći razgovor.

— Dozvolite mi upitati, uze Pigasov, obrnuv se k Rudjinu: — vi znate sadržaj razprave, koju šalje gosp. baron?

— Znadem.

— Razprava ta radi o odnošajih trgovine.... ili ne, nego obrta prama trgovini u našoj domovini... Tako, čini mi se, izvoljeste vi reći, Darja Mihajlovna?

— Da, o tom, progovori Darja Mihajlovna i prisloni čelo na ruku.

— Ja sam doduše u tih stvarih loš sudac, nastavi Pigasov: — no moram reći, da mi se sam nadpis čini neobično... kako bi to delikatnije kazao?... neobično taman i zamršen.

— Zašto vam se čini tako zamršen?

Pigasov se nasmieši i sastrance pogleda na Darju Mihajlovnu.

— A vam zar je jasan? rekne, obrativ se svojim lisičjim licem prama Rudjinu.

— Meni? Jasan.

— Hm . . . Napokon vi ćete bolje znati.

— Vas glava boli? upita Aleksandra Pavlovna Darju Mihajlovnu.

— Ne. Tako u mene biva . . . C'est nerveux.

— Dozvolite, opet će kroz nos Pigasov: — vaš znanac gosp. baron Muffel . . . kao da se tako zove?

— Upravo tako.

— Gospodin baron Muffel bavi li se naročito političkom ekonomijom, ili zanimivoj ovoj nauci obraća samo vrieme odmora, koje mu preostaje od svjetskih zabava i službenoga posla?

Rudjin oštro pogleda na Pigasova.

— Baron je u toj stvari diletant, odgovori porumenjev: — no njegova je razprava puna istine i zanimivosti.

— Ne mogu se s vami prepirati, ne poznajući razprave. . . . Ali usudjujem se pitati, da li se djelo vašega prijatelja, barona Muffela, više temelji na teoriji u obće, nego na faktih?

— U njemu su i fakti i teorije, na faktih osnovane.

— Dobro, dobro. Reći ću vam, po mojoj misli . . . a do sgode i ja mogu koju reći: tri sam godine proživio u Derptu, pak sve te tako zvane obće teorije, hipoteze, sistemi . . . . . oprostite mi, ja sam s ladanja i istinu režem u brk . . . sve to nije ni za što. Sve je to golo umovanje, kojim se ljudem samo tmina na oči navlači. Iznosite, gospodo, činjenice na vidik, onda valja.

— U istinu! rekne Rudjin. — No je li od potrebe smisao činjenicâ razložiti?

— Obće teorije? produži Pigasov: — to je moja smrt, te obće teorije, promatranja i zaključivanja! Sve se to osniva

na tako zvanom uvjerenju; svaki razlaže uvjerenja svoja i još traži, da mu se uvažuju, da se ljudi njimi bave.

I Pigasov potrese šakom u zraku. Pandalevski udari u smieh.

— Prekrasno! rekne Rudjin: — po vašem valjda uvjerenjâ i nema?

— Nema — i ne postoje.

— Je li to vaše uvjerenje?

— Da.

— Pa kako možete reći, da nema uvjerenja? Ta evo, vi ga imate.

Svi se u sobi nasmjehnu i pogledaju jedno po drugom.

— Molim, molim, ipak, zapenta Pigasov . . .

No Darja Mihajlovna lupi dlan o dlan i uzklikne: — bravo, bravo, poražen Pigasov, poražen! i lagano uzme šešir Rudjinu iz ruku.

— Samo se radujte, gospodjo, počekajte! uze ljutito Pigasov. — Nije dosta, tobož jači, reći strogu rieč, nego valja i dokazati, oprovrgnuti . . . Mi smo zašli od predmeta razpre.

— Dopustite, prihvati hladnokrvno Rudjin: — stvar je sasvim jednostavna. Vi ne vjerujete u korist obćih teorija, vi ne vjerujete u uvjerenja . . .

— Ne vjerujem, ne vjerujem, ja ni u što ne vjerujem.

— Vrlo krasno. Vi ste skeptik.

— Ne znam, čemu je od potrebe rabiti tako učenu rieč. U ostalom . . .

— Nemojte presiecati! umieša se Darja Mihajlovna.

— „Sad će biti okršaja“, reče za se Pandalevski u taj čas i nasmieši se.

— Ova rieč izražava moju misao, produži Rudjin. — Vi ju razumijete, zašto dakle da jê ne upotrebljavam? Vi ne vjerujete ni u što . . . Zašto dakle vjerujete u fakte?

— Kako, zašto? to je liepo! Fakti su stvari jasne i svatko

zna, što su fakti . . . Ja sudim o njih po izkustvu, po vlastitom osjećanju.

— A zar osjećanje ne može prevariti vas? Osjećanje vam kaže, da se sunce oko zemlje kreće . . . ili se vi možda ne slažete s Kopernikom? Vi i njemu ne vjerujete?

Cielo družtvo opet se uze smijati, i oči svih polete na Rudjina. „Nije čovjek glup“, pomisli svatko.

— Vi se izvolievate sve jednako šaliti, rekne Pigasov. — Doduše to je vrlo originalno, no ne ide amo.

— U tom, što sam do sada rekao, ima žalibože vrlo malo originalnosti. To su stvari već od davna jasne i poznate, i sto puta izrečene. Ali se ne radi o tom . . .

— Da o čem? upita žestoko Pigasov.

On bi u prepirci s početka na protivnika udarao porugljivo, zatim bi postajao surov, a napokon bi se naduo i zamuknuo.

— Evo o čem, produži Rudjin: — ja, vjerujte mi, moram iskreno žaliti, kad umni ljudi preda mnom napadaju . . .

— Na sisteme, presieče mu Pigasov.

— Da, makar i na sisteme. Čemu se strašite ove rieči? Svaki sistem osnovan je na znanju temeljnih zakona, načelâ života . . .

— No upoznati ih, odkriti ih nije moguće — za Boga!

— Prosim. Doduše, svatko ih ne dohvati, a čovjeku je pogrješka prirodjena. Medjutim vi ćete valjda priznati, da je na primjer Newton ipak odkrio bar neke od tih temeljnih zakona. On je bio veleum! dobro; no obreti veleumâ tim su upravo veliki, što postaju i užitkom svih. Težnja, da se pronadju obća načela u odjelitih pojavih, jedno je od korenitih svojstava čovječjega uma, i sva naša izobraženost . . .

— Evo vi opet u goru! upadne mu otegnutim glasom u rieč Pigasov. — Ja sam čovjek praktičan, te se ne puštam u sve te metafizične tankosti, niti ću se ikada upuštati.

— Liepo, liepo, to stoji do vaše volje. No dopustite, da je sama vaša želja, da budete izključivo praktičnim čovjekom, već u svojoj vrsti sistem, teorija.

— Izobraženost! velite vi, prihvati Pigasov: — I ovim mislite nekoga u čudo natjerati! Treba nam je vrlo, te vaše hvaljene izobraženosti! Ja ne dam ni groša za tu vašu izobraženost!

— Ala se vi ružno pravdate, Afrikane Semeniću, primieti Darja Mihajlovna, sva u radosti, što je toliko spokojan i uljudan njezin novi znanac. — „C'est un homme comme il faut", mišljaše u sebi gledajući sa prijaznim zanimanjem Rudjinu u lice. „Moram ga osvojiti." Posljednje ove rieči ona je u misli izrekla po ruski.

— Prosvjete ja braniti ne kanim, produži iza maloga časa mučanja Rudjin: — ona ne treba moje obrane. Vi je ne ljubite . . . svatko ima svoj ukus. Osim toga zašli bismo tim predaleko. Dopustite mi samo spomenuti staru rieč: „Jupiteru, ti se srdiš; valja da si kriv." Hoću da rečem, da su svi ti nasrtaji na sisteme, na obće teorije itd. s toga navlastito žučljivi, što ljudi zajedno sa sistemi nieču u obće znanje, nauku i vjeru u njih, rek bi i vjeru u same sebe i sile svoje. A ljudem je ta vjera od potrebe: oni ne smiju živjeti od samih utisaka, i grieše, kad se boje misli i ne pouzdavaju se u nju. Skepticizam vazda je bio slavan s neplodnosti i bezsilja . . .

— Puke rieči! zamrmlja Pigasov.

— Može biti. Ali mi dozvolite opazku, da govoreći: „puke rieči" mi često gledamo ukloniti se potrebi, kazati nešto valjanije od pukih rieči.

— Što? upita Pigasov i zažmuri očima.

— Vi ste razumjeli, što vam reći htjedoh, rekne sa nehotičnom, ali odmah savladanom nestrpljivosti Rudjin. — Opetujem, ako u čovjeka nije stalna načela, u koje podpuno

vjeruje, ako nije temelja, na koji se tvrdo opire, kako će prosuditi potrebe, značenje i budućnost svojega naroda? kako će znati, da mu valja i samomu raditi, ako . . .

— Pobjeda i slava vam! povikne ljutito Pigasov, pokloni se i makne na stranu, nikoga ne gledajući.

Rudjin ga pogleda, nasmjehne se i lagano umukne.

— Aha! put pod noge! progovori Darja Mihajlovna. — Nije vas briga, Dimitrije . . . . Oprostite, kako vas zovu po otcu? doda sa prijatnim posmjehom.

— Nikolajić.

— Nije vas briga, ljubezni Dimitrije Nikolajiću. Nijednoga nas nije on s pravoga puta zaveo. On želi tobože pokazati, da mu se ne će pravde . . . a ovamo zna on, da se ne može s vami pravdati. A vi bliže sjedite do nas, da se razgovaramo.

Rudjin primakne svoj fotelj.

— Kako da se mi do sada ne upoznasmo? nastavi Darja Mihajlovna. — To mi je veliko čudo . . . Jeste li čitali ovu knjigu? C'est de Tocqueville, vouz savez?

I Darja Mihajlovna pruži Rudjinu francuzku brošuru.

Rudjin primi tananu knjigu, prevrne nekoliko listova, i položiv ju vješto na stol odgovori Darji Mihajlovnoj, da ovoga djelca Tokvilova nije doduše čitao, no mnogo je i mnogo razmišljao o stvari, koju on razlaže. Razgovor se opet razvije. Rudjin s prva kao da je oklievao, ne htjede se prokazivati, ne imadjaše dovoljno rieči, ali se na posljedku razpali i razbesjedi. Za malo vremena samo njegov glas zamnievaše u sobi. Svi ostali kao stupci stoje okolo njega.

Jedini Pigasov stane podaleko od njih u uglu, kod kamina. Rudjin govoraše ognjevito, umno, valjano; pokazao je, da mnogo znade, da je mnogo čitao. Nitko se ne bi od njega bio nadao čovjeku znamenitu . . . Tako se loše odieva, tako se malo o njemu glas raznosi. Svim se činilo nepoj-

mljivo i neobično, kakvim se čudom mogao javiti iznenada na ladanju takov umnik. Tim je više on očarao i može se reći, porazio sve, a prije svih Darju Mihajlovnu . . . Ona se ponosila, što ga je našla, i već je unapried snivala, kako će ga uvesti u sviet. U prvih njezinih osjećajih kraj sve starosti bijaše nešto gotovo djetinjasta. Aleksandra Pavlovna, istinu reći, malo je što razumjela iz govora Rudjinova, ali se je ipak čudila i radovala; i njezin se brat divio; Pandalevski blejaše iza Darje Mihajlovne i osjećaše zavist; Pigasov mišljaše: „dao bih pet stotina rubalja, da mi je dobiti još boljega slavulja!“ . . . No od svih najviše poraženi bijahu Basistov i Natalija. U Basistova malo što nije disanje prestalo; cielo vrieme sjedjaše otvorenih ustâ i razvučenih očiju — te slušaše i slušaše, kako od poroda nikoga nije slušao, a u Natalije pokrilo se lice rumenju i pogled joj, nepomično uprt u Rudjina, bijaše i taman i blistav.

— Kakve su mu samo oči divne! šapne joj Volincev.

— Da, prekrasne.

— Šteta, što su mu ruke velike i crvene.

Natalija ne odgovori ništa.

Stanu dieliti čaj. Razgovor postane više obćim; no kao prije, tako i sada iznenada svi bi umuknuli, čim je Rudjin samo usta otvorio, toliko je ovladao misao njihovu. Darji Mihajlovnoj padne na um vragolija, da nadraži Pigasova. Ona pridje k njemu i šapćući rekne: „Što ste umukli, te se sada porugljivo smiešite? Dajte se pograbite i ogledajte s njim“; i ne dočekavši odgovora od nje, mahne rukom Rudjinu.

— Vi o njem još ne znate jedne stvari, reče pokazujuć na Pigasova; — on je preljut dušmanin ženâ i ne dade im jednoga časa oduška; dajte ga privedite na stazu istine.

Rudjin pogleda na Pigasova . . . nehotice preko ramena. Rudjin je od Pigasova bio za dvie glave viši.

Pigasov malo da ne puče od jeda; njegovo žuto lice probliedi.

— Darja Mihajlovna se vara, uzme on nesigurnim glasom govoriti: — ja ne napadam na same žene; cielo koljeno čovječansko ne prija mi najbolje.

— Pa što vas je omrazilo s njim? upita Rudjin.

Pigasov mu pogleda oštro u oči.

— Po svoj prilici, proučavanje vlastitoga srca, u kojem svakim danom nalazim sve većma i većma troske. Ja po sebi sudim druge. Možebit je to nepravda, i da sam ja gori od drugih; no što bi čovjek? takva mi je navada!

— Ja vas razumijem i ćutim s vami, odgovori Rudjin. — Koja plemenita duša nije gledala sama sebe poniziti? Ali ne valja stati na stanovištu bez izlazka.

— Pokorno vam hvalim na svjedočbi moje plemenitosti, rekne Pigasov: — a za moje stanovište nije vas briga, ono nije rdjavo, pa ako i imade izlaz iz njega, na čast mu, ja ga lje tražiti ne ću.

— Ali vi tim — oprostite mojemu izrazu — više cienite ugadjanje svomu samoljublju, nego želju biti i živjeti u istini . . .

— Još nešta! klikne Pigasov: — samoljublje — i ja ga razumijem, i vi ga, nadam se, razumijete, i razumije ga svatko; — a istina — što je? gdje je? ta istina?

— Vi ovako stoti put govorite, moram vas upozoriti, umieša se Darja Mihajlovna.

Pigasov krene ramenima.

— Pak onda? Ja pitam, gdje je istina? Pače i filosofi ne znadu, što je istina. Kant veli: evo znaj, ona je to, a Hegel: nemoj, da od Boga nadješ, ona je ovo.

— A znate li vi, što o njoj govori Hegel? upita Rudjin mirno.

— Ja velim, uzme razpaljen Pigasov: — da ne mogu

pojmiti, što je istina. Kako ja mislim, nje i nema na svietu, to jest, ima rieč, no same stvari nije.

— Pi! pi! vikne Darja Mihajlovna: — kako se ne stidite takova govora, vi stari grješniče! Istine nema? Čemu onda život na svietu?

— A ja mislim, vidite, Darja Mihajlovna, da biste vi svakako lašnje živjeli bez istine nego bez vašega kuhača Stjepana, koji je takav majstor u kuhanju buljona! Pa i čemu vam istina, za Boga miloga? Ni kapice ne moš od nje sašiti!

— Dosjetka nije dokaz, odgovori Darja Mihajlovna: — osobito onda ne, kad zaudara klevetom . . .

— Ne znam, što je istina, ali dakako očevidno ona boli, promrmlja Pigasov i srdit uzmakne na stranu.

A Rudjin povede govor o samoljublju, i govoraše vrlo umno. On dokazivaše, da je čovjek bez samoljublja kukavica, da je samoljublje — Arhimedova poluga, kojom se dade sviet s mjesta ganuti; ali da samo onaj zaslužuje nazvati se čovjekom, koji znade tako vladati samoljubljem svojim, kao dobar jahalac svojim konjem, koji ličnost svoju prinosi na žrtvenik obćega dobra . . .

— Sebičnost, tako je on svršio svoj govor: — to je samoubijstvo. Sebičan čovjek vene nalik osamljenu, bezplodnu drvetu; no samoljublje, ta tvorna težnja k savršenosti, početnik je svake veličine . . . Da, čovjek ima slomiti ukočenu sebičnost svoje ličnosti, kako bi joj pribavio pravo, da se slobodno izkaže!

— Nemate li olovke? obrati se Pigasov Basistovu.

Basistov nije odmah razumio Pigasova.

— Čemu vam olovka? upita na posljedku.

— Zapisao bih posljednju ovu frazu gospodina Rudjina; drugčije bih zaboravio nešto dobra! A i vi ćete mi dopustiti, da je ovakova fraza ravna najboljemu šlemu u whistu.

— Ima stvari, kojim je grjehota smijati se i rugati, Afrikane Semeniću! sa žarom odgovori Basistov i odvrne se od Pigasova.

U to pridje Rudjin k Nataliji. Ona ustane; na licu joj smetena sbunjenost.

I Volincev, sjedeći do nje, ustane.

— Ja vidim fortepiano, uze Rudjin nježno i ljubezno, kao putujući princ; — igrate li vi na njem?

— Da, igram, progovori Natalija: — ali ne osobito. Constantin Diomidić igra mnogo bolje od mene.

Pandalevski pomoli svoje lice i izkesi zube.

— Zalud tako govorite, Natalija Aleksejevna; vi ne igrate ni malo gore od mene.

— Znate li vi „Erlkōniga“ Schubertova? upita Rudjin.

— Zna, zna! prihvati Darja Mihajlovna: — Daj sjednite, Constantin .... A vi rado slušate muziku, Dimitrije Nikolajiću?

Rudjin samo lagano nakloni glavu i ponese rukom po kosi, kao da se pripravlja za slušanje . . . Pandalevski uze prebirati.

Natalija stane kod fortepiana prama Rudjinu. S prvim zvukom sinu na njegovu licu preliep izražaj. Oči mu tamnomodre lagano bludjahu tamo i amo, kadkada popostajući na Nataliji. Pandalevski svrši.

Rudjin ne reče ništa i pridje k otvorenu prozoru. Mirisna maglica ležala nalik laganoj kopreni nad vrtom; driemežnom svježošću odisahu bliza stabla. Zviezde tiho treptahu.

Noć ljetna i sama se nježila i nježila druge.

Rudjin pogleda u tamni vrt — i obrne se.

— Ova glasba i ova noć, uzme on: — spominju mi doba učeničtva u Germaniji, naše sastanke, naše serenade . . .

— Vi ste bili u Germaniji? upita Darja Mihajlovna.

— Godinu dana sproveo sam u Heidelbergu i toliko od prilike u Berlinu.

— I nosili učeničko odielo? Kažu, da se tamo učenici osobitim načinom odievaju.

— U Heidelbergu nosio sam velike čizme sa ostrugami i surku sa gajtani, a kose pustio preko ramenica . . . . . U Berlinu oblače se učenici kao i drugi sviet.

— Pripoviedajte nam štogod iz doba svojega učeničtva, progovori Aleksandra Pavlovna.

Rudjin stade pripoviedati. Pripoviedao je ne baš najljepše. Opisi njegovi nisu imali dovoljno bojâ. Niti je umio druge na smieh navesti. Medjutim Rudjin domala priedje od pripoviedke svojih zagraničnih dogadjaja na obća razmatranja o značenju prosvjete i nauke, o sveučilištih i životu njihovu u obće. Širokimi i smjelimi crtami naslika ogromnu sliku. Svi ga slušahu s dubokom pozornosti. On govoraše majstorski, zamamljivo, nešto nejasno . . . no sama ova nejasnost još je pridavala osobitu prelest njegovim riečim.

Gomila mislî smetaše Rudjinu u točnosti izraza. Slike se izmjenjivahu sa slikami; prispodobe sad neobično smjele, sad opet divno naravne i vjerne, nicahu jedna za drugom. Ne sviestnim izkustvom vješta govornika, nego nadahnućem odisaše njegova nestrpljiva improvizacija. Nije se mučio oko riečî: one su same poslušno i slobodno ključale na usta njegova, i svaka riečca, činilo se kako je provaljivala iz srca, tako je razpaljivala sa svim žarom, žarom uvjerenja. Rudjin je vladao najvišom nekom tajnom — glasbom rječitosti. On je umio, prebirući po nekih strunah srdaca, proizvesti, da i sve druge strune nemirno zazveče i zatitraju. Gdjekoji slušalac i ne znadijaše, o čem se govori; no grud se njegova visoko talasaše, tajne nekakve zavjese razkidahu se pred očima njegovim i nekakva sjajna luč goraše pred njima . . .

Sve misli Rudjinove činilo se da su obraćene prama

budućnosti: to im je nadavalo mladjahni neki napon. Stojeći kraj prozora, ne gledajući ni u koga osobito, on je govorio, i nadahnut sveobćom sućuti i pozornosti, blizinom mladih žena, krasotom noći, zanoseći se riekom vlastitih čuvstava, uzvisio se je do rječitosti, do poezije . . . Sam zvuk njegova glasa, usredotočen i tih, uveličavaše obajanje; rek bi na njegova usta sboraše nešto više, nešto samomu njemu nepoznato . . . Rudjin je govorio o tom, što vjekovito značenje daje vremenitomu životu čovjeka.

— Spominjem se jedne skandinavske legende, tako je dovršio: — Sjedi car posred zatočnika svojih u tamnom i velikom saraju okola ognja. Dogadjaj se sbiva ob noć, zimi. Najednoč malena ptičica uleti na otvorena vrata, i na druga izleti. Car veli, da je ta ptičica nalika čovjeku u svemiru: iz tame je doletjela, u tamu je odletjela, i samo je jedan čas probavila u toplini i svjetlu. „Care, odgovori mu jedan stari zatočnik, ptičica ne će ni u tmini uginuti, i naći će gniezdo svoje.“ — Ovako upravo i naš je život kratak i prolazan; ali sve, što je veliko, preko ljudî biva. Sviest, da je čovjek orudje ovih viših sila, imade mu zamieniti sve druge radosti ovoga svieta: u samoj smrti nalazi on svoj život, svoje gniezdo . . .

Rudjin prestane i obori oči s posmjehom nehotične zabune.

— Vous êtes un poète, prošapta Darja Mihajlovna.

I svi su u duši potvrdili rieč njezinu, — svi osim Pigasova. Ne čekajući do konca dugoga govora Rudjinova, uzeo je on svoj šešir, i odlazeći ljutito šapne Pandalevskomu, koji je stajao blizu vratâ:

— Ne! idem medju budale!

U ostalom nitko ga nije suzdržavao, ni opazio, da je otišao.

Služinčad donese večeru, i za pola ure svi se razstanu

i razidju. Darja Mihajlovna pozove Rudjina na konak. Aleksandra Pavlovna, vraćajući se s bratom doma u kočiji, gledaše često puta ahati i diviti se neobičnomu umu Rudjinovu. Volincev to priznade, pak primieti, da Rudjin kadkada govori nešto tamno . . . to jest ne sasvim razumljivo, pridoda, hoteći po svoj prilici razjasniti svoju misao; no lice se njegovo namrgodilo, i pogled mu, uprt u kut kočije, činjaše se još žalostniji.

Pandalevski spremajući se na počinak i skidajući svoje svilom izvezene prekoramice reče: „vrlo zamamljiv čovjek!“, a ujedno strogo pogleda na svoga poslužnika, i zapovjedi mu izaći. Basistov cielu noć niti se razpremao, niti spavao, nego je sve do jutra pisao list prijatelju svomu u Moskvu; a Natalija, premda se svukla i legla u postelj, nije takodjer ni jednoga časa usnula, dapače ni očiju stisnula. Naslonivši glavu na ruku, ona je buljila u tminu; krv joj grozničavo tecijaše po žilah, i duboki uzdah često puta talasaše njezinom grudi.

IV.

Sutradan, jedva se je Rudjin obući mogao, evo sluge od Darje Mihajlovne, koja ga moli u svoj kabinet na čaj. Rudjin ju zastane samu. Ona se s njim vrlo ljubezno pozdravi, upita ga, je li dobro spavao, sama mu nalije čašu čaja i dapače upita, ima li dosta šećera, ponudi mu cigaretku i opet ponovi nekoliko puta, da se čudi, kako se nije već davno s njim upoznala. Rudjin bijaše sio podaleko od nje; no ona mu ponudi mali divan odmah do svojega fotelja, i lagano naslonivši se na njegovu stranu, uze ga izpitivati o njegovoj obitelji, o njegovih namjerah i odlukah. Darja Mihajlovna govoraše nebrižljivo i slušaše raztreseno; ali je Rudjin veoma dobro vidio, kako ona njemu udvorava, dapače laska. Nije badava priredila ovoga jutarnjega sastanka! nije badava u

nje ovo jednostavno, no naredno odielo à la madame Récamier! Medjutim Darja Mihajlovna do skora prestane izpitivati Rudjina, nego uze sada njemu pripoviedati o sebi, o svojoj mladosti, o ljudih, s kojimi se poznavala. Rudjin pozorno slušaše njezina kazivanja, premda — divne stvari! — o kojoj mu drago osobi govorila Darja Mihajlovna, na prvom vidiku mogao si uviek samo nju i nju jedinu opaziti, a ona osoba kao da se podkradala i izčezavala za njom. Ali je zato i doznao potanko Rudjin, što je Darja Mihajlovna rekla ovomu znamenitomu dostojanstveniku, kakovim je načinom djelovala na onoga znamenitoga pjesnika. Sudeći po njezinu pripoviedanju, moglo bi se vjerovati, da su svi poznatiji muževi zadnjih 20 godina samo o tom snivali, kako bi vidjeli Darju Mihajlovnu, kako bi stekli njezinu dobrovolju. Ona je o njih govorila prosto, bez osobitih uzhićenjâ i pohvala kakono o ljudih svojih, a neke nazivala čudaci. Ona govoraše o njih, i kao bogat okvir oko dragocjena kamena, tako se njihova imena u sjajnom viencu skladahu oko glavnoga imena — oko Darje Mihajlovne.

A Rudjin ju slušaše, pušeći cigaretu i mučeć, kadkada samo prilažući na njezina brbljanja kratke opazke. On je umio i ljubio govoriti; voditi razgovor nije bila njegova snaga; ali on je i slušati umio. Svatko, tko se nije na prvi mah od njega prepao, povjerljivo odavaše čuvstva svoja uz njega, tako je drage volje i ohrabrujući sliedio on nit tudjega pripoviedanja. U njega bijaše mnogo dobrodušja — onoga napose dobrodušja, kojim se diče ljudi, štono su vikli sebe za više smatrati od drugih. U prepirci riedko je pustio odlikovati se svojemu protivniku, nego ga je svladavao svojom poraznom i strastvenom dialektikom.

Darja Mihajlovna govoraše ruski. Ona se hvalisala znanjem ruskoga jezika, premda se nije mogla oteti riečim francuzkim. S namjerom upotrebljavaše proste narodne izraze, ako

i ne uviek sretno. Uho Rudjinovo nije mnogo marilo za čudnovato šarenilo rieči u ustih Darje Mihajlovne, pače tko zna, je li ikad što na svietu moglo vriedjati ovo uho.

Napokon se umori Darja Mihajlovna, i naslonivši glavu o zaledje fotelja, upre oči na Rudjina i umukne.

— Sada istom razumijem, uze laganim glasom Rudjin, — ja sada istom razumijem, zašto vi svako ljeto izlazite na ladanje. Vama je ovaj odmor potreban; ladanjska tišina, poslije gradske buke, kriepi vas i podiže. Ja sam uvjeren, da vi živo osjećate krasote prirodne.

Darja Mihajlovna sa strane pogleda Rudjina.

— Priroda .... da, da .... ja ju strastno ljubim; no znate li, Dmitrije Nikolajiću, i na ladanju nije radost bez ljudi. A ovdje upravo nije nikoga. Pigasov je još jedini čovjek ovdje, koji uma imade.

— Jučerašnji srditi starčić? upita Rudjin.

— Da, on. Na ladanju u ostalom dobar je i on, bar mu se kadkada nasmijem.

— On nije čovjek glup, rekne Rudjin: — samo je zašao na krivi put. Ja ne znam, da li ste vi moje misli, Darja Mihajlovna, ali ja velim, da u negaciji — negaciji podpunoj i sveobćoj nema sreće. Niečite sve, pa ćete lasno doći na glas mudraca, tim ćete jamačno zavesti. Prostodušni ljudi gotovi su odmah priznati, da vi stojite nad onim, što niečete. Ali je to često putâ neistina. Najprije tko traži, naći će i u jajetu dlaku, a drugo, ako govorite i istinu, tim gore po vas; vaš um, spravan samo niekati, po malo gasne i vene. Godeći pustomu samoljublju, podkidate korien pravoj nasladi spoznaje: život, bitnost života, nestaje pred ništavim i žučljivim promatranjem, i vi ćete do toga doći, da druge ružite i u smieh nagonite. Niekati, koriti ima samo onaj pravo, tko ljubi.

— Voila m—r Pigassoff enterré, Pigasov kao da si ga

stvorio! klikne Darja Mihajlovna: — Ala ste majstor u slikanju ljudi! U ostalom Pigasov valjda vas ne bi ni razumio. Jer on ljubi samo svoju osobu.

— I ruži ju radi toga samo, da može s pravom ružiti druge, prihvati Rudjin.

Darja Mihajlovna se nasmije.

— Od bolnoga .... kako se kaže .... od bolnoga na zdravoga. Medjutim, što mislite o barunu?

— A što vi sudite o barunu?

— O barunu? Dobar čovjek, s dobrim srcem i izkusan ... Ali nema u njega značaja. Sav svoj život ostat će on polu-učen, polu-svjetski čovjek t. j. diletant, t. j. pravo reći, ništa! A šteta!

— I ja to mislim, rekne Darja Mihajlovna. — Čitala sam njegovu razpravu. Entre nous ... cela a assez peu de fond, malo temeljitosti.

— A koga još ovdje imate? upita iza kratke šutnje Rudjin.

Darja Mihajlovna otrese malim prstom pepeo sa cigarete.

— Gotovo više nikoga. Lipina, Aleksandra Pavlovna, koju ste jučer vidjeli: ona je vrlo mila, no to je sve. Njezin brat — vrl čovjek, un parfait honnête homme. Kneza Garina poznajete. To je eto sve. Ima još dva tri susjeda; ali oni nisu već sasvim ni za što. Ili se odviše prpoše — kojekakve pretenzije — ili se divljače, ili su na nepravu mjestu razpojasi. A gospodjà, vi znate, ja ne vidim. Ima još jedan susjed, kažu, vrlo izobražen, dapače učen, ali grozni čudak, fantast. Alexandrine ga poznaje i kako se čini, nije mu hladnokrvna. Dajte se vi, Dimitrije, drž'te nje; to je ljubezno biće; samo bi ju valjalo malko privesti k razvoju.

— Ona je vrlo simpatična, reče Rudjin.

— Pravo diete, Dimitrije Nikolajiću, pravo čedance. Ona

je bila već udata, no što zato? Da sam ja mužka glava, samo bih se u takve ženske, kakva je Alexandrine, zaljubljivala.

— Sbilja?

— Jamačno. Takve su ženske bar pune živosti, a živosti pretvarati ne možeš.

— A sve drugo pretvarati možeš? upita Rudjin i uze se smijati, što je vrlo riedko u njega bivalo. Kad se je on smijao, lice bi mu se izvrnulo u neobičnu, gotovo staračku sliku, oči bi mu se naježile, nos napućio.

— A tko je taj čudak, o kom rekoste, da mu Lipina nije ravnodušna?

— Neki Ležnjev, Mihajlo Mihajlović, vlastelin ovdje.

Rudjin se nadje u čudu i podigne glavu.

— Ležnjev, Mihajlo Mihajlović? upita: — zar je on vaš susjed?

— Da. A zar ga vi znate?

Rudjin zašuti.

— Poznavao sam ga prije .... tomu je davno. On je, čini se, bogat čovjek? pridoda, čupkajući rukom rese fotelja.

— Bogat, premda se nosi užasno, i voza se na drožkici, kao seoski upravitelj. Željela sam ga privući k sebi; on je, kažu, uman, a i posla imam s njim ... vi znate, da ja sama gospodarstvo vodim?

Rudjin nakloni glavom.

— Da, upravo sama; ne uvadjam u svoje gospodarstvo nikakvih tudjinskih ludorija, nego ostajem kod svojega, kod ruskoga, pa kako vidite, posao ne ide zlo, doda i omahne rukom u okrug.

— Ja sam uviek bio uvjeren, rekne Rudjin udvorno: — da nemaju pravo oni ljudi, koji ženam poriču praktični smisao.

Darja Mihajlovna prijazno se nasmije.

— Vi ste vrlo udvorni, rekne mu: — ali što sam ono

htjela reći? što smo mi ono govorili? Da! o Ležnjevu. Meni je s njim posla o razmedjašenju. Već sam ga nekoliko puta prizivala k sebi, pače i danas ga očekujem; no Bog si ga znao, njega nema te nema... takav je to čudan čovjek!

Zastor pred vrati tiho se razmakne, te udje poslužnik, čovjek visoka uzrasta, sied i plješiv, u crnom fraku, s bielim rubcem oko vrata i bielim prslukom.

— Što ćeš? upita ga Darja Mihajlovna i lako obrnuvši se k Rudjinu, doda na po glasa: — n'est ce pas, comme il ressemble a Canning, zar ne, kako je nalik Kaningu?

— Mihajlo Mihajlić Ležnjev je tu, zapoviedate li ga zovnuti?

— Ah, Bože moj! klikne Darja Mihajlovna: — mi o vuku, a vuk na vrata. Zovi.

Poslužnik izadje.

— Eto naš čudak dodje, i to u nevrieme, da nam prekine razgovor.

Rudjin se digne, ali ga sustavi Darja Mihajlovna.

— Kamo vi? Mi se možemo razgovarati i kraj vas. A ja bih rada, da i njega opišete, kako ste Pigasova. Kada vi govorite, vous gravez comme avec un burin. Ostanite.

Rudjin htjede nešto reći, ali se zamisli i ostane.

Mihajlo Mihajlić, već poznat čitatelju, unidje u sobu. Na njem bijaše onaj isti sivi paletot, i u zagorjelih ruku držaše onu istu staru kapicu. On se mirno nakloni Darji Mihajlovnoj i pridje k čajnomu stolu.

— Napokon izvoljeste vi k nama, mosje Ležnjev! rekne mu Darja Mihajlovna. — Molim, sjednite. Vi ste, kako čujem, znanci, produži ona pokazujući na Rudjina.

Ležnjev pogleda na Rudjina i neobičnim se načinom nasmjehne.

— Poznajem gospodina Rudjina, odvrati on s nedubokim poklonom.

— Mi smo zajedno polazili sveučilište, reče Rudjin na pô glasa i obori oči.

— I poslije smo se susreli, hladno prihvati Ležnjev.

Darja Mihajlovna u čudu pogleda po jednom i drugom, pa zamoli Ležnjeva sjesti. On sjedne.

— Vi me željaste vidjeti, uze on: — u poslu razmedjivanja?

— Da, u poslu razmedjivanja; ali sam i onako vas željela vidjeti. Ta mi smo susjedi i gotovo rodjaci.

— Velika vam hvala, odgovori Ležnjev: — o razmedjivanju mogu vam reći, da sam ja s vašim upraviteljem taj posao sasvim dovršio; ja pristajem na sve njegove priedloge.

— Ja sam znala za to.

— Samo mi je rekao, da se ne može ugovor podpisati, dok se s vami ne vidim osobno.

— Da; to je već moja navada. Nego mi recite, zar su u vas, kako kazuju, kmetovi obvezani na porez?

— Tako je.

— I vi sami radite oko razmedjivanja? To je hvale vriedno.

Ležnjev mučaše neko vrieme.

— Evo dakle ja sam došao, da me osobno vidite, progovori on.

Darja se Mihajlovna nasmije.

— Vidim, da ste došli. Vi to izgovarate takvim zvukom... Valjda vam nije bilo po volji k meni doći.

— Ja ne idem nikamo, odgovori flegmatično Ležnjev.

— Nikamo? A k Aleksandri Pavlovnoj zar ne idete?

— S njezinim bratom već se od davna poznajem.

— S njezinim bratom! Medjutim ja nikoga ne nagonim... No, prostite mi, Mihajlo Mihajliću, ja sam od vas starija godinami i smijem vas upitati, zašto živite kao pu-

stinjak? Ili vam se samo moj dom ne ljubi? zar vam ja nisam po ćudi?

— Ja vas ne poznajem, Darja Mihajlovna, pa zato mi ne možete biti nepoćudna. Dom je vaš preliep; ali vam moram reći iskreno, da nemam rad sam sebe stješnjavati: u mene nema valjana fraka, nema rukavicâ, a i drugčije ne idem u vaše kolo.

— Po plemenu, po izobraženosti idete vi u nj, Mihajlo Mihajliću! vous êtes des nôtres.

— Pleme i izobraženost na stranu, Darja Mihajlovna; o tom nije govor.

— Čovjek valja da živi s ljudmi, Mihajlo Mihajliću! Kakova je to naslada kao Diogen sjediti u bačvi?

— Najprije Diogenu bijaše dobro u njegovoj bačvi, a zatim odkud vi znate, da ja ne živim s ljudmi?

Darja Mihajlovna ugrizne se u ustnice.

— A to je druga rieč! Meni ne ostaje van žaliti, što nisam dostojna biti jedna od onih osoba, s kojimi vi živite.

— Gospodin Ležnjev, uplete se Rudjin: — kako se čini, odviše cieni pohvalno čuvstvo — ljubav k slobodi.

Ležnjev ništa ne odgovori, nego samo pogleda na Rudjina. Zatim nastane kratka šutnja.

— I tako, uze Ležnjev dižući se: — mogu ja držati naš posao svršenim i poručiti vašemu upravitelju, neka mi pošlje ugovor.

— Možete, premda moram reći, vi ste jako neljubezni, te bih morala ugovor slomiti.

— Ali je ugovor mnogo sgodniji po vas, nego li po me.

Darja Mihajlovna krene ramenom.

— Pa ne ćete ni doručkovati u mene? upita ga.

— Ponizno hvalim; ja nikada ne doručkujem, a valja mi se i žuriti doma.

Darja Mihajlovna ustane.

— Ja vas ne suzdržavam, progovori prilazeći k prozoru: — ne smijem vas uzdržavati.

Ležnjev se stane praštati.

— S Bogom, mosje Ležnjev! Prostite, što sam vas uznemirila.

— Ni najmanje! odgovori on i izadje.

— Kako vam se svidja? upita Darja Mihajlovna Rudjina. — Slušala sam, da je to čudan čovjek; no to je mnogo gore!

— On boluje od one iste bolesti, od koje i Pigasov, prihvati Rudjin: — od puste želje originalnosti. Onaj se gradi Mefistofelom, a ovaj cinikom. U svem tom ima mnogo samoljublja, a malo istine, malo ljubavi. I tu je stalan neki račun: navuci na se krinku ravnodušja i ljenivosti, pa evo moja glava, naći će se tko taj, te reći: evo gledaj čovjeka, koliko je darova božjih u sebi zakopao. A pristupi bliže — od darova božjih nema tu traga.

— Et de deux! klikne Darja Mihajlovna. — Vi ste užasan čovjek u slikanju ljudî. Vama nitko ne uteče.

— Mislite? U ostalom, ja zapravo ne bih smio govoriti o Ležnjevu; ja sam ga ljubio, ljubio kao brata; a zatim... poradi raznih nesklada...

— Vi se zavadiste?

— Ne! Nego se razstadosmo, razstadosmo, čini se, za uviek.

— Zato sam ja opazila, kako ste cielo to vrieme bili kao da niste pri sebi... No hvala vam velika za današnje jutro. Vrlo ugodno sprovela sam ovo vrieme. Ali svemu valja da kraj bude. Odpuštam vas na doručak, a ja ću za poslom. Moj sekretar, vi ste ga vidjeli, Constantin, c'est lui qui est mon sécrétaire, valjda već čeka na me. Preporučujem vam ga: on je vrl i preudvoran mlad čovjek, a sav je zanesen za vami. Dok se vidimo! cher Dmitrije Nikolajiću! Koliko sam blagodarna barunu, što me je upoznao s vami!

I Darja Mihajlovna pruži Rudjinu ruku. On ju prihvati i prinese na usta, pa onda izadje u salon, a iz salona na terasu. Tu nadje Nataliju.

V.

Kći Darje Mihajlovne, Natalija Aleksejevna, na prvi pogled mogla se je komu ne svidjati. Ona još nije bila dospjela do razvitka, bila je suha, crnomanjasta i nešto sgurena. Ali crte lica bijahu joj rumene i pravilne, premda prevelike za sedamnaest godina. Nada sve krasno bijaše joj vedro i ravno čelo nad tananim rek bi po sredini prelomljenim obrvama. Govoraše malo, ali je zato slušala i gledala pozorno, gotovo nepomično — kao da je od svega sama sebi račun podavala. Često bi stajala nepomična, spustila ruke i zaniela se u misli; tada si na licu njezinu mogao spaziti nutarnju radnju promišljanja . . . Jedva vidljiv posmjeh naleti joj iznenada na lice, i opet odleti, a velike, tamne oči blago se podignu. „Qu'avez vous?“ upita ju tada Boncourt i stane koriti, govoreći, da mladoj djevojci ne dolikuje biti zamišljivom i raztresenom. No Natalija ne bijaše raztresena: naprotiv učila se marljivo, čitala i radila voljno. Osjećanja je ćutjela duboko i silno, no u potaji; ni u djetinjstvu nije ona često plakala, a sada bi tek lako pobliedjela, kad ju je štogod uzburkalo. Mati ju držaše za dobroćudnu, razboritu djevojčicu, nazivajući ju od šale: mon honnête homme de fille, ali nije mnogo cienila umnih sposobnosti njezinih.

„Moja je Nataša, hvala Bogu, hladna, znala bi ona reći, s tim bolje. Ona će biti sretna.“ Darja se Mihajlovna varala. U ostalom malo koja mati razumije svoju kćer.

Natalija ljubljaše Darju Mihajlovnu, ali joj nije podpuno vjerovala.

— Ti nemaš ništa skrivati od mene, reče joj mati

jednoč: — ti bi inače kriomčarila, jer imaš svoju glavu za se . . . . .

Natalija pogleda materi u lice i pomisli: „zašto da nemam svoje glave za se?“

Kad ju je Rudjin sreo na terasi, ona je upravo s m-lle Boncourt išla u sobu, da uzmu škrljake i podju na vrt. Jutarnji je posao već bila svršila. Nataliju su već prestali smatrati kao djevojčicu; m-lle Boncourt već je davno obustavila s njom prelekcije iz bajoslovlja i zemljopisa; ali je zato Natalija morala svako jutro čitati povjestne, putopisne i druge uzgojne knjige. Knjige za nju biraše sama Darja Mihajlovna, tobože sliedeći osobiti neki sistem. A u sbiljnosti predavala bi joj sva djela, što joj je iz Petrograda poslao knjižar Francuz, izuzimljući jedino romane Dumasa sina i drugovâ. Te romane čitala je sama Darja Mihajlovna. M-lle Boncourt osobito strogo i kiselo gledaše kroz očale svoje, kad je Natalija čitala povjestna djela; po umu stare Francuzkinje, sva historija bijaše prepletena zabranjenimi stvarmi, premda je ona od velikih ljudi staroga vieka poznavala jedinoga Kambiza, a iz novijih vremena — Ljudevita XIV. i Napoleona, kojega ne mogaše živa trpjeti. Ali je Natalija i takove knjige čitala, o kojih stara Francuzkinja ni snivala nije: ona je znala naizust cieloga Puškina . . .

Natalija lagano porumeni, kad je banuo Rudjin.

— Idete li šetati? upita ju on.

— Da. Mi idemo na vrt.

Natalija pogleda na m-lle Boncourt.

— Mais certainement, monsieur, avec plaisir, odgovori naglo stara djevojka.

Rudjin uzme šešir i hajd s njimi.

Nataliji bijaše tiesno idući s Rudjinom uporedo na jednoj stazi; ali malo po malo postane joj lašnje. On počne razgovor, pitajući ju, čim se bavi, kako joj se ljubi na la-

danju. Ona je odgovarala ne bez bojazljivosti, no bez one prenagle zabune, koju često i odaju i priznaju za stidljivost. Srce u nje silno kucaše.

— Nije li vam pusto na ladanju? upita ju Rudjin motreći ju sa strane.

— Kako da bude pusto na ladanju? Meni je ovdje vrlo po volji i ja sam veoma sretna ovdje.

— Vi ste sretni... To je velika rieč. Medjutim, to je lasno razumljivo: vi ste mladi.

Ovo posljednje izrekao je Rudjin neobičnim načinom; kao da joj je nekud zavidio, i zajedno ju sažaljavao.

— Da! mladost! nastavi on. — Sva nauka za tim ide, sa sviešću doći do onoga, što mladost imade sama po sebi.

Natalija upre oči na Rudjina: ona ga nije razumjela.

— Ja sam se danas cielo jutro razgovarao s vašom majkom, produži on: — Ona je neobična žena. Sada dokučujem, zašto su svi pjesnici tražili njezino drugovanje. A vi, ljubite li pjesme? doda iza male šutnje.

„Gledaj, kako me izpitkuje“, pomisli Natalija, a za tim odgovori: — da, vrlo ljubim.

— Poezija — jezik bogovâ. I ja ljubim pjesme. Ali nije poezija samo u stihovih, ona se svuda razlieva, ona je i oko nas... Pogledajte na ta stabla, na ono nebo — odasvuda prši krasota i život; a gdje je krasota i život, tu je i poezija.

— Daj sjednimo na ovu klupu, nastavi on. — Ovako. Meni sve nešto govori, kad se vi na me priviknete (tu se on s posmjehom zagleda u njezino lice), da ćemo nas dvoje onda biti dobri prijatelji. Što velite?

„On se vlada sa mnom, kao s djevojčetom“, mišljaše Natalija, i ne znajući, što bi mu odgovorila, upita ga, misli li on dugo ostati na ladanju.

— Cielo ljeto, jesen, a možda i zimu. Ja, to znate, ni-

sam baš bogat čovjek; moji su poslovi prilično zapeli, a i dodijalo mi je potucati se od nemila do nedraga. Doba je odmoru.

Natalija se nadje u čudu.

— Zar vi mislite, da je za vas doba odmoru? upita ga bojazljivo.

Rudjin se obrne licem k Nataliji.

— Što vi to mislite?

— Ja tim mislim, odgovori ona u maloj smetnji: — da se odmarati mogu drugi; a vi . . . vi morate truditi se i brinuti se, da budete koristnim. I tko drugi, ako ne vi . . .

— Hvala vam na laskavom mnienju, presieče joj Rudjin. — Biti koristnim . . . liepo se to i lagano kaže! (Tu se pogladi dlanom po licu.) Biti koristnim! opet će on. Kad bi barem bilo u mene tvrdo uvjerenje, kako bih mogao biti koristan? kad bih barem vjerovao u snagu svoju? pak onda gdje naći iskrene, suglasne duše? . . .

I Rudjin tako bezufano odmahne rukom, tako bolno obori glavu, da je Natalija nehotice sama sebe pitala: za Boga, da li sam ja njegove uzhićene, nadom zadojene rieči sinoć slušala?

— Medjutim, ne, doda on, najednoč potresav lavljom svojom kudrom: — ludorija, a vi govorite istinu. Hvala vam, Natalija, hvala vam od srca. (Natalija nije jamačno znala, zašto joj hvali.) Vaša jedna rieč sjeti me moje dužnosti i pokaza mi moju stazu . . . Da, meni valja djelovati. Ja ne smijem skrivati darove svoje, ako ih imam; ja ne smijem razprskati svoje sile brbljavosti pustom, bezkoristnom, razprskati u gole rieči . . .

I rieči mu kao potok potekoše. On govoraše liepo, vatreno s uvjerenjem — o prezirnosti malodušja i nerada, o potrebi rada. On sipaše sam na se ukore, i dokazivaše, da je razmišljati unapried o tom, što ćeš raditi, isto tako uza-

ludno, kako kad bi tko iglom probadao plod, koji sazrieva, — da je to samo nekoristno trošenje silâ i sokovâ. On uvjeravaše, da nije plemenite misli, kojoj se odziv ne bi našao, da samo oni ljudi ne nalaze suglasja, koji sami ili još ne znaju, što žele, ili nisu vriedni, da im budu drugi suglasni. On govoraše dugo i svršio je s novim zahvaljivanjem Nataliji Aleksejevnoj, pak sasvim nenadano stisnuvši joj ruku, pridoda:

— Preliepo, plemenito biće!

Ova sloboda upropasti m-lle Boncurt, koja, ako je i bila već četrdeset godina u Rusiji, ipak je slabo razumjela ruski i samo se divila divnoj brzini i tečnosti govora Rudjinova. Ona je njega u ostalom· držala za virtuoza ili artista u kojoj bilo umjetnosti; a od takovih ljudi, po njezinu sudu, ne možeš očekivati ni iskati pristojnosti.

Ona ustane i popravivši na sebi odielo, rekne Nataliji, da je vrieme povratku s tim više, što je monsieur Volinsoff (tako je zvala Volinceva) obećao doći na doručak.

— Ta evo ga upravo! doda, pogledavši u jednu od alejâ, što vode iz vrta k domu.

I sbilja dolažaše Volincev.

On pridje neodlučnim korakom, iz daleka već se klanjao svim i svakomu, a onda s bolnim izražajem na licu obrati se k Nataliji i rekne:

— A! vi se šećete?

— Da, odgovori Natalija, — a sada se spremamo kući.

— Tako! rekne Volincev. — Što, idemo li?

I svi krenu doma.

— Kako zdravlje vaše sestre, upita preljubeznim glasom Rudjin Volinceva. On je i sinoć bio s njim vrlo ljubežljiv.

— Hvala. Zdrava je. Ona će možda i danas . . . Vi ste po svoj prilici o čem bilo razsudjivali, kad sam ja došao?

— Da, razgovarao sam se s Natalijom Aleksejevnom.

Ona mi je rekla jednu rieč, koja je silno na mene djelovala . . .

Volincev ne upita, kakva je to rieč bila, i svi duboko mučeći vrnu se u dom Darje Mihajlovne.

Prije objeda opet se sastalo družtvo. Samo Pigasova nije. Rudjin nije najbolje volje; on je jednako nagovarao Pandalevskoga, da igra štogod od Beethovena. Volincev mučaše, gledajući preda se na pod. Natalija ni s mjesta od matere, sada se zamisli, sada opet prihvati posla. Basistov jednako gleda na Rudjina, očekujući opet štogod umna. Tako proteku tri sata prilično jednolično. Aleksandre Pavlovne ne bijaše na objed — a i Volincev odmah poslije objeda rekne zapreći svoju kočiju, te izčezne, ne oprostiv se ni s kim.

Njega spopane gorka tuga. Davno je on bio zaljubio Nataliju i svaki dan ju smišlja zaprositi . . . Ona mu je bila dobra — no srce joj ostade spokojno: on je to jasno vidio. Pak nije ni mislio, da će ju nadahnuti nježnijom ćuti, nego je samo čekao onaj čas, kad mu se ona do kraja privikne, i s njime sbliži. Što ga je sada uzburkalo? Kakovu je promjenu u ta dva dana na njoj opazio? Natalija se upravo onako vladala prama njemu, kao uviek prije . . .

Je li ga prosjekla misao, da on možda ne poznaje dobro naravi njezine, da mu je ona još više tudja, nego li je dosada mislio — ili se prenuo u njega ljubomor, ili je uzeo slutiti neku nesgodu? . . . Sve jedno, on je težko bolovao, makar se koliko sam svladavao.

Došav k sestri, nadje i Ležnjeva.

— Kako se ti tako rano vraćaš? upita ga Aleksandra Pavlovna.

— Tako! dosadilo mi.

— Je li Rudjin ondje?

— Ondje je.

Volincev baci kapu i sjedne.

Aleksandra Pavlovna obrati se živo prama njemu.

— Daj, molim te, Sereža, pomozi mi uvjeriti ovoga tvrdoglavca (pokaže na Ležnjeva), da je Rudjin čovjek izvanredno uman i rječit.

Volincev nešto promrmlja kroz zube.

— Ta ja se i ne pravdam s vami, uze Ležnjev, — ja ne pobijam gospodinu Rudjinu umnosti i rječitosti, ja samo to kažem, da mi se ne ljubi.

— A zar si ga ti gdje vidio? upita Volincev.

— Vidio sam ga jutros u Darje Mihajlovne. Sad je u nje on veliki vezir. Doći će vrieme, pa će se ona i s njim razstati — s jednim Pandalevskim ona se nikada ne razstade —, ali za sada Rudjin caruje. Vidio sam ga, dakako! On sjedi — a ona me njemu pokazuje: gledajte, prijatelju, kakovih u nas čudnih svatova imade. Ja nisam konj iz pastuharne, da me pokazuje. Kako udjoh, tako i odoh.

— A što si radio u nje?

— Radi granica sam bio; to je samo izlika medjutim; njoj se tek hotjelo vidjeti moju fizionomiju. Boljarica — naravno!

— Vas muči njegova pretežnost — evo, što je vama! povikne žestoko Aleksandra Pavlovna: — toga mu nikako pregorjeti ne možete. A ja znam sigurno, da je u njega, kako um, tako i srce odlično. Zavirite mu u oči, kad on...

— „O visokoj kreposti govori“ ... upane joj u rieč Ležnjev.

— Vi ćete me razsrditi i razplakati. Sada se od sve duše kajem, što nisam otišla k Darji Mihajlovnoj, nego s vami ostala. Vi toga ne zaslužujete. Prestanite me dražiti,

doda žalostnim glasom. — Radije kažite mi štogod o njegovoj mladosti.

— O mladosti Rudjinovoj?

— No da. Ta rekli ste mi, da ga dobro i od davnih vremena znadete.

Ležnjev ustane i poče amo tamo po sobi hoditi.

— Da, uze onda, — ja njega dobro poznajem. Vi želite, da vam pripovjedim njegovu mladost? Dobro. Rodio se u T... od ubogih roditelja vlastele. Do mala umre mu otac. On ostane jedinac u matere. Bila je to dobra ženska glava i ljubila ga svom dušom; hranila se najslabijom hranom, dajući za njega zadnju paru. Odgajao se u Moskvi sprva s pomoću nekoga strica, a kad je ponarastao i okrilatio, s pomoću bogatoga kneza, s kojim se slizao — no oprostite, ne ću — s kojim se sdružio. Iza toga priedje u sveučilište. Tu sam ga i ja upoznao i privio se iskreno uza nj. O našem živovanju pripoviedat ću vam kad bilo poslije. Sada ne mogu. Na posljedku ode iz Rusije...

Ležnjev opet poče hodati po sobi; Aleksandra Pavlovna praćaše ga pogledom.

— Za granicom, produži Ležnjev: — pisao je Rudjin svojoj materi neobično riedko i pohodio ju samo jedanput... Starica i izdahnu bez njega na tudjih ruku, ali do posljednjega časka nije očiju skinula sa slike njegove. Dolazio sam k njoj, bivajući u T. Dobra starica i gostoljubiva; zalagala me ukuhanimi višnjami. Ona je svoga Mitu ljubila bez razbora i razloga. Gospoda Pečorinske škole reći će vam, da mi vazda onakove ljubimo, koji sami nisu vrstni ljubiti; a meni se čini, da sve matere ljube svoju djecu, osobito onu, koja su u tudjini. Poslije toga nadjem se s Rudjinom za granicom. Tu se uza nj nadovezala neka boljarica, jedna od ruskih, plava nekakova čarapa, ni mlada više, ni liepa, upravo kako i treba za plavu čarapu. On se prilično dugo s njom vozikao,

napokon ju odbio . . . . . ili ne, biesa, ona je zatepla njega. Onda sam ga i ja zatepao. To vam je sve.

Ležnjev umukne, prevuče rukom po čelu, a onda kao od umora padne na divan.

— A znate li što, Mihajlo Mihajliću, preuzme sada Aleksandra Pavlovna: — vi ste, ja vidim, rdjav čovjek, nimalo bolji od Pigasova. Ja sam uvjerena, da je sve istina, što ste govorili, da niste ništa u pripoviedku svoju pridali, a medjutim ipak ste sve u najnepovoljnijem svjetlu predstavili! Ta biedna mati, njezina ljubav, njezina osamljena smrt, ta boljarica . . . čemu sve to? . . . Znate li vi, da se može i najčestijega čovjeka život u takovih bojah predstaviti, — ma i ništa ne dodao, znajte — da se svatko od užasa mora prepasti! A to je svoje ruke kleveta!

Ležnjev ustane i opet prodje po sobi.

— Ja nisam tražio vas upropastiti, ni najmanje, Aleksandra Pavlovna! rekne on napokon. — Ja klevetnik nisam. U ostalom, nastavi iza kratkoga razmišljanja: — u istinu u tom, što vi rekoste, ima nešto istine. Nisam hotio klevetati na Rudjina; tko zna! može biti, da se on od ono doba promienio . . . možebit sam nepravedan prama njemu.

— A! to je vidite . . . Obećajte mi, da ćete s njim ponoviti poznanstvo; upoznajte ga temeljito, i onda mi recite odlučni svoj sud o njem.

— Dobro . . . Ali što si ti umuknuo, Sergeju Pavliću?

Volincev se trgne i podigne glavu, kao da se oda sna prenuo.

— A što da govorim? Ja ga ne poznajem. A i glava me danas boli.

— Ti si mi danas sbilja blied, rekne Aleksandra Pavlovna: — jesi li zdrav?

— Glava me boli, ponovi Volincev i izadje.

Aleksandra Pavlovna i Ležnjev pogledaju za njim, a onda jedno po drugom, no ne rekoše ništa. Ni za njega, ni za nju ne bijaše tajna, što Volincevu uzburkava srce.

VI.

Prodjoše preko dva mjeseca. Za cielo to vrieme Rudjin se gotovo ni maknuo od Darje Mihajlovne. Ona ne mogaše živjeti bez njega. Pripoviedati mu o sebi, slušati njegov sud, postalo je za nju nuždom i potrebom. Jednoč htjede on otići, tobože, što mu je novca ponestalo: ona mu dadne pet stotina rubalja. I u Volinceva bijaše pozajmio dvie stotine. Pigasov sve to rjedje dolažaše k Darji Mihajlovnoj; on se davio, gledajući kraj sebe Rudjina. Medjutim nije se to samo Pigasovu dogadjalo.

— Ne ljubim ja toga umnika, govorio bi on: — izriče svoje misli nenaravno, ni sebi, ni svomu, prava osoba iz ruske pripoviesti; rekne: ja, a onda s nekim ganućem popostane... „Ja, te opet ja, i uviek ja...“ Rieči upotrebljava što može duže. Ti kihneš, on će ti odmah uzeti dokazivati, zašto si upravo kihnuo, a ne zakašljao .... Kad te hvali, rek bi da te promiče u viši čin .... Počne samoga sebe koriti, upravo sâm sebe nabacivati blatom, — nu, mislio bi, taj se više ne će pokazati na svjetlu božjem. Ali da! to ga dapače još više razveseljuje, kao da se je okriepio gorkom rakijom.

Pandalevski se pobojavao Rudjina, te mu pozorno tragove uhodio. Najčudnije se prama njemu ponašao Volincev. Rudjin je Volinceva nazivao vitezom, slavio ga u oči i za očima; no Volincev ga ne mogaše nikako zaljubiti, i svaki put bijaše mu nehotice i težko i srdito, kadgod je Rudjin pred njim stao razbirati vrline njegove. „Da mi se ne podruguje?“ mišljaše on i sa neprijatnošću se burkalo njegovo srce. Volincev se gledao nadvladati, ali ga je kidao ljubomor

poradi Natalije. Pa i sam Rudjin, premda je uviek šumno pozdravljao Volinceva, premda ga je nazivao vitezom, premda je od njega i novce zaimao, ipak mu nije bio sklon. Težko si mogao pogoditi, što su sbilja ćutjela ova dva čovjeka, kad stiskajući jedan drugomu prijateljsku ruku, jedan drugomu gledahu u oči . . .

Basistov je nadalje blagoslivljao Rudjina i lovio s usta njegovih svaku riečcu. Rudjin se malo osvrtao na njega. Jednoč samo sprovede s njim cielo jutro, razlažući najvažnija svjetska pitanja i zadaće, pa je uzbudio u njem najživlje uzhićenje; od onda nije ga ni pogledao . . . Očito bila je samo pusta rieč, da ište čiste i odane duše. S Ležnjevom, koji je od neko doba počeo dolaziti k Darji Mihajlovnoj, nije se nikada u prepirku upuštao, nego mu se uklanjao. I Ležnjev se držao hladno, i još nije konačnoga suda o njem izrekao, što je vrlo žalostilo Aleksandru Pavlovnu. Ona se klanjala Rudjinu; ali je ipak i Ležnjevu vjerovala. Svi u domu Darje Mihajlovne pokoravahu se hirovitosti Rudjinovoj: najmanje su njegove želje izpunjavali. Red dnevnih posala stajao je do njegove volje. Ni jedna partie de plaisir, nijedna zabava ne prodje bez njega. On u ostalom bijaše slab prijatelj svih nenadanih šetnja i šalâ, te je, nalik odraslomu medju djecom, s nekom ljubežljivom i nešto dosadnom strpljivosti gledao na zabave ostale družine. Ali je zato ulazio u sve: s Darjom Mihajlovnom razlagao naredbe o gospodarstvu, o odgajanju djece, u obće o svakom poslu; slušao je njezine priedloge, nisu mu dosadjivale pače ni sitnarije, predlagao je popravke i novotarije. To je Darju Mihajlovnu uzhićivalo, — ali je kod toga i ostalo. U gospodarskih poslovih slušala je ona savjete svojega upravitelja, čovjeka dobna i jednooka Malorusa, dobrodušna i lukava varalice. „Staro je tusto, mlado je mršavo“, znao bi on reći, stiskajući i podmigujući mirno onim jednim okom.

Poslije Darje Mihajlovne nije Rudjin ni s kim tako često i tako dugo govorio, koliko s Natalijom. Potajice davao bi joj knjige, odkrivao svoje osnove, čitao prve listove zasnovanih brošura i djela. Smisao ovih djela nije mogla uviek dokučiti Natalija. No Rudjin kao da se nije ni starao o tom, hoće li ga ona razumjeti — samo neka ga sluša. Jednako obćenje njegovo s Natalijom nije bilo po ćudi Darji Mihajlovnoj. No — mišljaše ona — pusti, neka na ladanju vrieme probrblja s njime. Ona ga zanima kao djevojčica. Veće nevolje u tom nema, a ona će se svakako opametiti .... U Petrogradu će biti sve drugčije ...

Darja se Mihajlovna prevarila. Nije nalik djevojčetu Natalija naklapala s Rudjinom; ona je žedno srkala njegove rieči i trudila se proniknuti u smisao njihov; ona je na njegov sud iznosila svoje misli, svoje sumnje; on bijaše njoj i učitelj i vodja. Donekle — samo glava kipljaše u nje, no mlada glava ne može na dugo sama kipjeti. Kako sladke trenutke življaše Natalija, kadno joj često puta u vrtu, na klupi, pod laganim hladkom jasenovim, Rudjin uze čitati Goetheova „Fausta“, Hoffmana, listove Bettinine, ili Novalisa, sve jednako prestajući i razlažući ono, što se njoj činjaše nejasno! Ona je njemački govorila loše, kao gotovo sve naše gospodje, ali je razumjela dobro, a Rudjin bijaše vas ugreznuo u germansku poeziju, u germanski romantični i filozofijski sviet, te i nju povlačio za sobom u zabranjene ove krajeve. Neznani i preliepi, razkriljivahu se oni pred njom rajskim vidikom; sa listova knjige, što ju je Rudjin u ruci držao, divne slike, nove, sjajne misli preljevahu se zvonkimi strujami u dušu njezinu, i u njezinu srcu, potresenu plemenitom radošću velikih osjećanja, tiho se podnjećivaše i razgaraše sveta iskra uzhićenja ...

— Recite mi, Dimitrije Nikolajiću, uze ona jednoč sje-

deći kraj prozora za švelom: — recite mi, vi na zimu idete u Petrograd?

— Ne znam, rekne Rudjin, spuštajući na koljena knjigu, što ju je u ruci držao: — ako dobavim sredstva, ići ću.

On govoraše neodlučno: ćutio je neku sumornost i od jutra nije ništa radio.

— Meni se čudno čini, kako vi ne biste dobavili sredstva?

Rudjin potrese glavom.

— Vama se tako čini!

I on s nekim značenjem upre pogled na stranu.

Natalija htjede nešto izustiti, no zamuknu.

— Pogledajte, uze Rudjin, pokazujuć rukom na prozor: — vidite li onu jabuku? Ona se polomila samom težinom i množtvom svoga voća. Vjerna slika i prilika genija . . .

— Ona se polomila zato, što joj ne staviše podpornja, rekne Natalija.

— Razumijem vas, Natalija; ali čovjeku nije lasno naći ga, taj podporanj.

— Ja bih rekla, sućut drugih... a svakako, samotovanje...

Natalija se smete i porumeni.

— Pa i što da činite zimi na ladanju? brzo pridade ona.

— Što da činim? Svršit ću onu razpravu — vi znate: o tragičnom u životu i umjetnosti — ja sam vam prije dva dana osnovu razložio — pa ću vam ju poslati.

— I dat ćete u štampu?

— Ne.

— Kako ne? Da za koga se trudite?

— Makar za vas.

Natalija spusti oči.

— Dotle ne dopire moja snaga, Dimitrije Nikolajiću!

— O čem, dopustite, govori razprava? upita skromno Basistov, koji je podaleko sjedio.

— O tragičnom u životu i umjetnosti, ponovi Rudjin.

— Evo čitat će ju i g. Basistov. Medjutim, još nisam na čistu s osnovnom misli. Sve do sada ni sam sobom nisam na čistu o tragičnom značenju u ljubavi.

Rudjin hotomice i često govoraše o ljubavi. S prvine, na rieč ljubav, uzdrhtala bi m-lle Boncourt i nastrigla uha, kao stari pukovnijski konj na glas trublje, ali malo po malo se privikne, i samo bi nagrizla ustne i na mahove podprašila burmutom nos.

— Ja mislim, opazi bojazljivo Natalija: — tragično u ljubavi — to je nesretna ljubav.

— Nipošto! povikne Rudjin: — to je prije komična strana ljubavi... Pitanje ovo treba sasvim inače postaviti... treba puno dublje zacrpsti... Ljubav, nastavi on, u njoj je sve tajna: kako postaje, kako se razvija, kako nestaje. Sada probukta iznenada, nedvojbena, radostna, poput dneva; sad dugo tinja, poput ognja pod pepelom, i provaljuje plamenom u duši, pošto je već sve raztočeno; sada opet doplazi u srce, kakono zmija, i izprhne neočekivano iz njega nevidom... Da, da, važno je to pitanje. Pa i tko ljubi u naše doba? tko se ljubiti usudjuje?

I tu se Rudjin zamisli.

— Kako da nema već davno amo Sergeja Pavlića? upita on iznenada.

Natalija sva porumeni i obori glavu nad svoje švelo.

— Ne znam, zašapta ona.

— Kakav je to prekrasan, plemenit čovjek! progovori ustajuć Rudjin. — To vam je jedan od najljepših obrazaca sadašnjega ruskoga vlastelina.

M-lle Boncourt pogleda na njega svojim francuzkim očicama.

Rudjin prodje nekoliko puta po sobi.

— Niste li opazili, reče on, brzo se okrenuv na petah:

— kako na hrastu — a hrast je čvrsto drvo — staro lišće onda tek opada, kad mlado počne probijati?

— Da, tiho odgovori Natalija: — opazila sam.

— Isto biva i sa starom ljubavi u čvrstu srcu; ona je već izumrla, no sveudilj se drži; samo druga, nova ljubav vrstna ju je do kraja odkinuti.

Natalija ništa ne odgovori.

„Što to može znamenovati“, pomisli u sebi.

Rudjin popostoji, strese kosom i udalji se.

A Natalija ode u svoju sobu. Dugo je sjedila zamišljena na svojoj posteljici, dugo razmišljala o posljednjoj rieči Rudjinovoj, na jedan put sklopi ruke i gorko zaplače. Zašto je plakala — Bog znade! Ona ni sama nije znala, zašto su ju iznenada oblile suze. Ona ih utiraše; ali one sve jednako ronjahu, kao voda iz davno suzdržavana vrela.

U taj isti dan poveo se u Aleksandre Pavlovne govor o Rudjinu s Ležnjevom. Iz početka on se svejednako otimao; no ona je odlučila čuti cielu istinu.

— Ja vidim, govoraše ona: — vama se još uviek ne ljubi Rudjin. Sve do sada ne htjedoh vas naročito izpitkivati; no sada možete reći, je li se on promienio, i ja želim znati, zašto vam se ne ljubi.

— Dobro, odgovori s običnom flegmom Ležnjev: — kad ste tako nestrpljivi, ali se ne smijete srditi.

— No, počnite, počnite.

— I dozvolite, da svršim do kraja.

— Dajte, dajte, počnite.

— I tako, nače Ležnjev, lagano sjedajuć na divan: — kažem vam, meni se Rudjin ne ljubi. On je uman čovjek . . .

— Dakako da je!

— On je znamenito uman čovjek, premda u bitnosti prazan . . .

— To je lasno reći!

— Premda u bitnosti prazan, ponovi Ležnjev: — no to nije još najgore, mi smo svi prazni ljudi. Pače ni za to ga ne krivim, što je despot u duši svojoj, što je bezposlica, bez osobita znanja . . .

Aleksandra Pavlovna plesne rukama.

— Rudjin bez znanja! klikne ona.

— Bez znanja, istim glasom odgovori Ležnjev: — sad živi od tudje muke, igrava role, itd. . . . to ide sve svojim redom na svietu No to je ružno, što je hladan kano led.

— On, ta plamena duša, pa hladan! skoči mu u rieč Aleksandra Pavlovna.

— Da, kao led hladan, i zna to, i pretvara se plamenim. Ružno je to, nastavljaše Ležnjev sve to življe: — što on igra opasnu igru, opasnu ne za njega, to se razumije, on sam ne bi kopejke, ne bi vlasa svoga na kartu stavio, a tudju bi stavio dušu.

— O kom, o čem vi to govorite, ja vas ne razumijem? progovori Aleksandra Pavlovna.

— Ružno je to, što u njega nije poštenja. Eto on je uman čovjek i znade vriednost svojih rieči, — a ipak ih tako iznosi, kao da mu one što vriede . . . Nema sumnje, on je rječit; no rječitost njegova nije rječitost ruska. Pa napokon prašta se mladiću, kad liepo govori; no u njegovoj dobi sramota je tješiti se šumom vlastitih rieči, sramota je sebe na taj način predstavljati!

— Ja ne znam, Mihajlo Mihajliću, nije li to za slušaoca svejedno, da li se vi predstavljate, ili ne . . .

— Oprostite, Aleksandra Pavlovna, nije to svejedno. Jedan mi kaže rieč, ona me svega pronikne, — drugi tu istu rieč rekne ili još krasniju — a ja ni uhom ne maknem. Odkale to?

— To jest, vi ne maknete, opet će Aleksandra Pavlovna.

— Da, ja ne maknem, rekne Ležnjev: — premda može biti upravo ja imam još bolje uši. Stvar je u tom, da rieči Rudjinove ostaju jalove rieči i nikada ne prelaze u djelo, a medjutim te iste rieči smućuju, ubijaju mlado srce.

— Ta o kom, o kom vi govorite, Mihajlo Mihajliću?

Ležnjev se obustavi.

— Vi želite znati, o kom ja govorim? O Nataliji Aleksejevnoj.

Aleksandra Pavlovna smuti se na jedan čas, a onda odmah udari u smieh.

— Za Boga čudan li ste vi svat i svagda čudne misli mislite! Natalija je jošte pravo djetence; a recimo, da što i bude, mislite li, da bi Darja Mihajlovna . . .

— Darja Mihajlovna prvo je egoistka i živi samo za se; a drugo, ona toliko vjeruje svojoj vještini u odgajanju djece, da joj ni na um ne pada pobojavati se za njih. Hu! kako bi to bilo! Jedan mig, jedan veličanstveni pogled — pak sve ide kao namazano. Evo što misli ta vlastelinka, koja sebe drži i za mecenatku i za umnicu i sam Bog zna za što, a ovamo nije drugo, van svjetska starica. A Natalija nije djetence; ona, vjerujte mi, češće i dublje razmišlja, nego nas dvoje. Pa je li pravo, da ovakva čestita, strastna, goruća natura nagazi na ovakova aktera, na takovu koketu? U ostalom, i ovo biva na svietu.

— Koketa! Njega vi nazivate koketom?

— Njega, da; — no kažite sami, Aleksandra Pavlovna, kakova je njegova rola u Darje Mihajlovne? Biti idolom, orakulom u kući, plesti se u gospodarske poslove, u obiteljske pletke i sitnice — zar je to dostojno muža?

Aleksandra Pavlovna pogleda začudjena Ležnjevu u lice.

— Ja vas ne poznajem, Mihajlo Mihajliću, progovori ona. — Vi ste porumenjeli, vi ste se uzburkali. — U istinu, tu mora da se krije nešto drugo . . .

— No evo, tako je! Govori ženi nešto po uvjerenju; a ona medjutim nema mira, dok se ne domisli kakvomu bilo ništavu, uzgrednu razlogu, zašto ti govoriš tobož ovako, a ne inače.

Aleksandra Pavlovna se razsrdi.

— Bravo! mosje Ležnjev! Vi kao i Pigasov počinjete napadati na žene: volja vas je; ali makar ste još toliko oštra uma, meni se ne da nikako vjerovati, da biste mogli sve i svakoga u tako kratko vrieme proniknuti. Meni se sve čini, da se vi varate. Po vašem Rudjin je nekakav Tartuffe.

— To je zlo i naopako, da on dapače nije ni Tartuffe. Tartuffe je bar znao, za čim je išao; a on kraj sve bistrine uma . . .

Ležnjev umukne.

— Što, što je on? Svršite svoj govor, nepravedni, grdi čovječe!

Ležnjev ustane.

— Čujte, Aleksandra Pavlovna, uze on: — vi ste nepravedna, a ja nepravedan nisam. Vi se srdite na me, što oštro sudim o Rudjinu: ja imam pravo o njemu govoriti trpko. Po skupu cienu kupio sam to pravo. Ja dobro njega poznajem; ja sam dugo s njim živio zajedno. Sjetite se, da sam obećao pripoviedati vam kada bilo o našem životu u Moskvi. Sada je očevidno tomu vrieme. Ali hoćete li vi biti strpljivi u slušanju?

— Govorite! govorite!

— Slušajte dakle!

Ležnjev uze laganim koračajem po sobi hodati, kadkada popostajuć i glavu napried sagibajuć.

— Vi možda znadete, stade pripoviedati: — a možda i ne znate, kako sam za rana osirotio i već u sedamnaestoj godini ostao bez pazke. Živio sam u Moskvi kod tetke i radio po svojoj volji. Bio sam dečko prilično pust i sebičan,

rad se ponosio, rad hvalisao. Došav u sveučilište, provodio sam život na učeničku, i do mala zagazio u pustolovlje. Ne ću vam o njemu govoriti; nije vriedno. Ja sam tom sgodom slagao, mrzko slagao .... Uhvatiše me u laži, poružiše i osramotiše ..... Ja sam se sbunio i zaplakao kao diete. To se sbivalo u stanu jednoga od mojih znanaca, u kolu mnogih drugova. Svi se uzeše ceriti mojemu plaču, svi osim jednoga samo učenika, koji se, pamtite dobro, više nego i jedan drugi ljutio na me, dok sam tajio i ne priznavao svoje laži. Njemu se smili, što li, nada mnom, uze me za ruku i odvede k sebi.

— To je Rudjin bio? upita Aleksandra Pavlovna.

— Ne, to Rudjin nije bio ... bio je to čovjek — sada više ne živi — čovjek posvema neobičan. Zvao se Pokorski. Opisati ga u malo rieči ja ne mogu, a kad jednoč o njem uzmeš govoriti, više ti se ni o kom drugom govoriti ne će. Bila je to uzvišena, čista duša, a takova uma poslije njega nisam više našao. Pokorski stanovaše u malašnoj, nizkoj sobici, u mezaninu stare drvene kućice. Bijaše vrlo ubog i protiskavao se kojekako poučavanjem. Bivalo je dana, kad znanca ni čašom čaja ne mogaše ugostiti; a stari divanić njegov toliko se provalio, da je ladjici nalikovao. Uza svu tu neudobnost k njemu su dolazili silni učenici .... Svi su ga ljubili, svi se k njemu od svega srca privijali. Vi ne možete misliti, kako sladko i ugodno bijaše sjediti u ubogoj njegovoj sobici! U njega upoznadoh se s Rudjinom. Već tada bijaše se on razpleo od svoga kneževića.

— Pak što je bilo tako neobična u toga Pokorskoga? upita Aleksandra Pavlovna.

— Kako da vam to razložim? Poezija i istina — to nas je sve k njemu svodilo. Pri umu jasnom, obsežnom, bijaše on mio i zabavan, kao djetešce. U mojem uhu do dan danas zvoni svietlo hohotanje njegovo i u isto doba on

Pylal polunočnoj lampadoj
Pered svjatyneju dobra . . .

(Goraše kao polunoćna lampa pred svetinjom dobra.)

Tako se o njem izrazio jedan polulud, premio pjesnik iz našega kola.

— A kako je on govorio? upita opet Aleksandra Pavlovna.

— Govorio je dobro, kad je bio dobre volje, ali ne divno. Rudjin je i cnda za dvadeset puta bio rječitiji od njega.

Ležnjev stane i skrsti ruke.

— Pokorski i Rudjin ne bijahu jedan drugomu nalik. U Rudjina bijaše mnogo više bljeska i trieska, više fraza i više — ako ćete — entuzijazma. On se činio mnogo darovitiji od Pokorskoga, a u istini bijaše prava kukavica prama njemu. Rudjin je uznosito razvijao koju god misao i prepirao se majstorski; ali misli njegove ne rojiše se iz glave njegove; on ih je hvatao od drugih, osobito od Pokorskoga. Pokorski na vid bijaše tih i nježan, pače slabašak — i ljubljaše žene do bezumlja, rad je pokudio i ne bi ni od koga trpio uvrede. Rudjin se ukazivao pun ognja, pun smjelosti i života, a u duši bijaše hladan, gotovo strašivica, dokle god se ne bi zadjelo o njegovo samoljublje; tu bi golom glavom na klisuru udarao. On je na svaku ruku gledao pokoriti sebi ljude, i pokorio bi ih u ime obćih načela i idejâ, pa i sbilja silno je djelovao na mnoge. Istinabog, nije ga nitko ljubio, samo ja sam se možda privezao uza nj. Njegov su jaram nosili . . . Pokorskoga slušahu od draga srca. Zato se Rudjin nije nikada ustručavao razlagati i pravdu voditi s prvim, na koga je nabasao . . . On nije baš mnogo knjiga pročitao, ali svakako mnogo više od Pokorskoga i od svih nas, uz to imao je sistematičan um i golemo pamćenje, a to najviše i djeluje na mladež! Podavajte joj resultate, zaključke, makar nevaljane! Podpuno čestit čovjek dakako ne će

doći na to. Pokušajte reći mladeži, da joj ne možete dati podpune istine zato, što podpune istine ni sami ne znate... ona vas ne će više slušati. Ali je ni prevariti takodjer ne možete. Od potrebe je, da sami bar na pola vjerujete, da pravu istinu znadete ... Tim upravo djelovao je Rudjin tako silno na nas. Malo prije rekoh vam, da on nije mnogo čitao; ali je čitao knjige filozofijske, a glava u njega bijaše tako ustrojena, da je u onaj čas iz pročitanoga izvodio sve obćenito, posezao do samoga koriena stvari, i već odatle provlačio na sve strane sjajne, pravilne niti mislî i razkriljivao duhovne perspektive.

Naše kolo, govoreć istinu, bijaše sastavljeno onda od samih učenika, nedoučenih učenika. Filozofija, umjetnost, nauka, sam život — sve to bijahu za nas prazne fraze, možda dapače pojmovi zamamni, preliepi, no raztepeni i razkidani. Obćenite njihove spone, obćenitoga zakona svieta mi nismo onda poznavali, osjećali, premda smo o njem neodredjeno razlagali i gledali račun položiti ... Slušajući Rudjina, pričini nam se prvi put, da smo napokon uhvatili obćenitu ovu svezu, da se napokon odkrila zavjesa! Recimo, da on nije govorio svoje — što zato! — no strojni sklad uljeze u sve, što smo znali; što bijaše raztepeno, sada se u jednu cielost sjedinjavalo, redalo, raslo pred nami kao sgrada, u svem sjajnost, u svem živi duh lebdijaše .... Ništa ne ostajaše bezsmisleno, slučajno; u svem se izkazivaše razumna potreba i krasota, sve primaše značenje jasno i u isti par otajstveno; svaki odjeliti pojav života zvučaše skladnim akordom, i mi sami, s nekim svetim strahom, sa sladkim trepetanjem srca, osjećasmo se kao živimi posudami vječne istine, orudjem njezinim, pozvanim k nečemu velikomu... Vama se to smiešno vidi?

— Nipošto! odgovori tihano Aleksandra Pavlovna: — odkale vi to sudite? Ja vas ne razumijem sasvim; no smiešno mi nije.

— Od ono doba postadosmo mi pametniji, nastavi Ležnjev: — i sada nam se sve to može činiti djetinjarijom... No onda, ja to ponavljam, bijasmo Rudjinu dužni premnogo. Pokorski je bez prigovora njega silno nadkriljivao; Pokorski je u nas oganj i silu naljevao; no kadkada osjećao je on sebe umornim i mučaše. Bio je on čovjek nervozan i boležljiv; ali kad bi razmahnuo krila svoja — Bože mili, kamo li se nije zaletio! U samu plavetnu pučinu nebesâ! A u Rudjina, u toga krasnoga i pristalog mladca, bijaše mnogo drobna; pače on je i spletkario; njega je grizla strast u svašto se miešati, sve označivati, sve razjašnjavati. Nemirna njegova radinost nije znala za umor, prava politička narav! Ja o njem govorim, kakav je onda bio. U ostalom na nesreću, on se nije ni malo izmienio. Zato se on ni u svojih uvjerenjih nije promienio .... uz trideset i pet godina! Nije svatko vrstan to isto o sebi reći.

— Sjednite, rekne mu Aleksandra Pavlovna: — zašto po sobi hodate kao njihalo?

— Ovako mi je lašnje, odvrati Ležnjev. — Padnuvši u kolo Pokorskoga, velim vam, Aleksandra Pavlovna, ja sam se sasvim preporodio: umirio se, propitkivao, učio, radovao se, osjećao sveti strah, jednom rieči kao da sam u kakov hram došao. Pa i sbilja, sjećam se ja naših sastanaka; Bože dragi, mnogo li liepa, pače ganutljiva bijaše u njih. Pomislite, sastalo bi se pet do šest učenika, jedna lojanica gori, razdava se loš čaj i kifle stare, prestare, pa da vidite sva naša lica, da čujete naše rieči! Svakomu u očiju gori uzhićenje, obrazi gore, u srcu silno talasanje, i u ustih govor o Bogu, o istini, o budućnosti čovječanstva, o poeziji — gdjekad govorimo o ludoriji zanoseći se pustimi stvarmi; ali što zato!... Pokorski sjedi podvinutih nogu, naslonivši bliedo lice na ruku, a oči mu plamte. Rudjin stoji u sredini sobe i govori, govori preliepo, upravo — mladi Demosten pred

šumnim morem; nakustrešeni pjesnik Subotin provaljuje kadkada kao iza sna presječenimi izrekami; četrdesetgodišnji burš, sin njemačkoga pastora, Scheller, medju nami na glasu kao veoma dubok mislilac, budi hvala vječnomu njegovu ničim nepomućenu mučanju, sjedi i nekako svečano muči; sam dapače veseli Ščitov, Aristofan naše družine, ni da bi pisnuo, samo se podsmješkuje; dva tri novaka slušaju sa svečanom razkoši . . . A noć leti, leti tiho i plivajući kao na krilih. Sada već i zora rudjeti počne, a mi se razilazimo, tronuti, radostni, častni i triezni (o vinu nismo onda ni sanjali) s nekim ugodnim umorom na duši . . . . i dapače na zviezde pouzdanije gledaš, rek bi one su i bliže i razumljivije . . . Da, slavna li vremena, niti mi se dade vjerovati, da je prozujalo bez ploda! Ne, ono propalo nije, nije propalo ni za one, kojim je život kasnije prešao u svakidašnjost . . . Koliko sam puta sreo takvih ljudi, nekadašnjih drugova svojih! Rekao bi, čovjek zvjerka postala; pa samo spomeni ime Pokorskoga — i svi ostatci plemenitosti pokrenu se u njem, kao da si u brložnoj i tamnoj sobi odčepio zatvorenu staklenicu s miomirisi . . .

Ležnjev umukne; njegovo je bliedo lice porumenjelo.

— Ali zašto ste se zavadili s Rudjinom? progovori Aleksandra Pavlovna, gledajući u čudu na Ležnjeva.

— Ja se nisam s njim zavadio, ja sam se samo razdielio od njega, kadno sam ga dobro upoznao u tudjini. Bio bih se doduše mogao već u Moskvi s njim zavaditi, gdje mi je odigrao mastnu šalu.

— Kakovu?

— Evo kakovu. Ja . . . kako da reknem? . . . mojoj osobi to ne pristaje liepo . . . . no svagda sam bio veoma vrstan zaljubljivati se.

— Vi?

— Ja. Čudno je to, zar ne? A ipak je tako . . . No tako

sam se onda zaljubio u neku premilu djevojku ... Što ste tako izbuljili oči na me? Mogao bih vam o sebi i još divnijih stvari pripoviedati.

— Što za Boga, što? Daj pripoviedajte.

— Evo kakovu. U ono moskovsko svoje doba i ja sam imao noćne sastanke .... s kim li, Bože sveti, mislit ćete? s mladom lipom na kraju mojega vrta. Ogrlim tanki joj i vitki stas, pa mi se učini, kao da grlim svukoliku prirodu božju, a srce se širi i raztapa, kakono da bi se svakolika priroda u nj zalievala ... Takav sam ja bio onda! ... Da bogme! Vi valjda i ne mislite, da sam i pjesme pisao? Pisao sam i pače stvorio dramu nalik onoj Byronovoj „Manfred“. Medju djelatnimi osobami bijaše i prikaza s krvlju na grudih, ne krvlju svojom, već cieloga čovječanstva ... Da, da, samo se ne čudite ... No ja počeh kazivati o svojoj ljubavi. Upoznao sam se bio s nekom djevojkom.

— I prestali ste polaziti noćne sastanke s lipom? veli mu Aleksandra Pavlovna.

— Prestao. Djevojka ova bijaše predobro, preliepo biće, s veselim, bistrim očima i zvonkim glasom.

— Vi liepo opisujete, opazi smiešeći se Aleksandra Pavlovna.

— A vi strogo sudite, odgovori Ležnjev: — Nut, življaše ova djevojka sa starcem — otcem .... U ostalom ne ću da se na široko razilazim. Samo vam velim, da je djevica bila u istinu predobra — i uviek nalije ti čaja tri četvrt čaše, kad zaprosiš samo polovinu! .... Treći dan poslije prvoga sastanka već sam plamtio, a sedmi dan ne mogoh podnositi, nego sve izkažem Rudjinu. Mladu čovjeku zaljubljenu težka muka ne izbrbljati se. Tada sam nosio jaram njegova utjecaja, te mi valja istinu kazati, da je taj utjecaj u mnogom blagotvoran bio za mene. On prvi nije me prezreo, nego gladio i tesao. Ljubio sam Pokorskoga strastno i neku bo-

jazan ćutio pred duševnom njegovom čistoćom; a Rudjinu stajao sam mnogo bliže. Saznavši za ljubav moju, s neopisanim se uzhitom ponese; blagoslovi me, zagrli me i odmah mi uze umovati i razlagati svu važnost novoga moga položaja. Ja napnem uši... ta vi ga znate, kako umije govoriti. Rieči mu djelovahu na me neobičnim načinom. Uzeh se cieniti preko mjere, počeh se držati osbiljno, i prestadoh se smijati. Sjećam se, da sam stao i hodati opreznije, kao da se u grudi mojoj nalazi posuda, puna dragocjene tekućine, koju sam se bojao razliti... Bijah vrlo sretan, s tim više, što su me svi rado imali. Rudjin poželi upoznati se s mojom djevojkom; pače malo što ja sam nisam gledao k njoj ga privesti...

— No, znam, znam sada, što je u stvari, sustavi ga Aleksandra Pavlovna. — Rudjin vam je preoteo ljubu, te mu do današnjega dana ne možete oprostiti... Okladila bih se, da je tako!

— Pa biste izgubili okladu, Aleksandra Pavlovna; vi se varate. Rudjin mi ne ote djevojke, niti ju oteti gledao, pa ipak je podkapao moju sreću, premda sada, razsudiv hladnokrvno, hvala mu za to. Ali onda malo da se nisam razpuknuo. Rudjin nipošto nije želio štetu mi nanieti — naprotiv! No po prokletoj svojoj navadi svaki pokret života, i svoga i tudjega, nabadati riečmi, kakono leptira iglom, prihvati on nas dvoje razjašnjivati nam samim, naše odnošaje, kako se imamo vladati, despotično navaljivaše na nas, da sebi račun podamo o svojih osjećajih, o mislih svojih, hvaljaše nas i pobijaše, dao se pače na dopisivanje s nami, pomislite!... no, porinuo nas s pravca savršeno! Ja bih se bio sa svojom djevojkom težko oženio (toliko je zdrave pameti još ostalo u mene); ali bih barem s njom probavio slavno nekoliko mjeseca nalik Pavlu i Virginiji; a tu nastanu nesporazumci, prigovori svakojaki — mješavina nastala,

jednom rieči. Svršilo se s tim, da je Rudjin liepo jedno jutro sam sebi silom upilio uvjerenje, kako mu valja kao drugu i prijatelju, po najsvetijoj dužnosti, obaviestiti o svem starca otca, — i on to sbilja učini.

— Sbilja! uzklikne Aleksandra Pavlovna.

— Da, pa još s mojom privolom učini — to je upravo čudo!... Sjećam se kao sada, kakva se je smjesa valjala u glavi mojoj: naprosto, sve se okretalo i melo kao u kameri obskuri: bielo prečinjalo se crnim, crno bielim, laž istinom, fantazija dužnošću... Ej, dapače se i sada stidim pomisliti na to! Rudjin ne znade za mir i umor... biesa bi! Nad raznimi nesporazumci i zamršaji letio kao lastavica nad ribnjakom.

— I tako se vi razstadoste sa svojom djevicom? upita Aleksandra Pavlovna, naivno sklonivši glavicu na stranu, i navukavši obrve.

— Razstao se..... i kukavno se razstao, bolno, nespretno, glasno, i bez potrebe glasno... Plakao sam ja, i ona je plakala, i sam djavao zna, što se dogodilo... Nekakav Gordijev uzao spleo se, valjade ga razrezati, a živa muka bijaše! U ostalom sve na svietu sklada se na bolje. Ona se poslije udala za čestita muža, i sada liepe dane danuje...

— A vi ne mogoste ipak prostiti Rudjinu, rekne Aleksandra Pavlovna.

— Kako! presieče joj Ležnjev: — plakao sam kao diete, provodeć ga za granicu. Ipak, da istinu rečem, klica se već tada bila uhvatila u mojoj duši. A kad ga poslije nadjoh za granicom... bio sam i stariji postao.... Rudjin mi se ukaže u pravom svojem svjetlu.

— Što ste našli u njem?

— Sve ono, što sam čas prije govorio. A sada dosta budi o njem. Možda će sve dobrim putem poći. Ja sam hotio

to dokazati, ako već strogo sudim o njem, da ne sudim zato, što ga ne bih znao . . . O Nataliji Aleksejevnoj ne treba mi tratiti mnogo rieči; ali valja da vi motrite na svojega brata.

— Na brata? A zašto?

— Da motrite na njega. Zar vi ništa ne vidite?

Aleksandra Pavlovna obori glavu.

— Pravo kažete, progovori ona: — brat sbilja . . . od neko doba ja ga ne poznajem. No sbilja vi mislite . . .

— Tiše! čini se, da amo dolazi, prošapta Ležnjev. — A Natalija nije diete, vjerujte, premda je po nesreći kao diete neizkusna. Vidjet ćete, ta će nas djevojka sve u čudo natjerati.

— Kako to?

— Kako? Ovako. Ne znate li, da se upravo ovakve djevojke utapaju, truju i tako dalje? Ne gledajte na to, što je tako tiha; strasti su u nje silne i značaj silan; oh! oh!

— Ta vi kao da u poeziju prelazite. Takovu flegmatiku, kao što ste vi, još ću i ja postati vulkan.

— Ne! odgovori smiešeći se Ležnjev . . . A što je do značaja, hvala Bogu, u vas ga nije ni mrve.

— Gledaj drzovitosti!

— To? To je najljepši kompliment, Boga mi! . . .

Na to unidje Volincev i sumnjivo pogleda na Ležnjeva i svoju sestru. U posljednje doba sav je omršavio. Ležnjev i sestra uzeše govoriti s njim; no on jedva da je posmjehom odgovarao na njihove šale i gledaše, kako jednoč o njem reče Pigasov, kao turoban zec. U ostalom po svoj prilici ne bijaše još na svietu čovjeka, koji bar jednoč u životu svom ne bi još gore gledao od njega! Volincev osjećaše, da mu se Natalija udaljivala, a s njom, činjaše mu se, kano da mu i sama zemlja izpod nogu izmiče.

VII.

Sutradan bijaše nedjelja; Natalija ustala kasno. Jučerašnji dan bijaše do same večeri vrlo šutljiva, u potaji stidjela se svojih suza i vrlo nemirno spavala. Na po odjenuta, sjedeći pred svojim malim fortepianom, sada bi udarala tihe akorde, jedva čujne, da ne bi razbudila m-lle Boncourt, sad poniknula čelom na hladne tipke i ovako ostala dugo nepomičnom. Ona je sve mislila ne samo na Rudjina, nego na svaku rieč, koju je izustio, i sva utonula u zamišljenosti svojoj. Kadkad bi joj na um došao i Volincev. Ona je znala, da ju on ljubi. Ali je odmah njena misao ostavljala njega . . . Neobično osjećaše u sebi talasanje.

U jutru se obuče brzo, sadje dolje, pozdravi se s materom, uhvati zgodu i ode sama u vrt. Premda je bilo dažđjelo, svanu dan žarak, svietao i prozračan. Po nebu kano plivajući pršahu nizki, laki oblaci ne sakrivajući sunca, a na mahove spustili bi se na polja obilni potoci nenadane i trenutačne kiše. Krupne, sjajne kaplje sipale se naglo, s nekim suhim šumom kao briljanti; a sunce je igralo kroz njihovu sitnu mrežu; trava prije toga vjetrom povaljena, sada se giblje i žedno posrkuje vlagu; orošena stabla slabo trepeću svim svojim lišćem; ptice udarile u skladno pjevanje, da je milina osluškivati brbljavo cvrkutanje njihovo uz svježi šum i romon prolazne kiše. Zaprašene se ceste dimile i lagano šarenile pod jakimi udarci čestih pljusaka. No oblak se razidje, podigne se vjetrić, a trava zaigra smaragdom i zlatom . . . Lišće na drveću postalo svjetlije, prianjući jedan list k drugomu . . . Silni zadah udari odasvuda . . .

Nebo se gotovo posvema očistilo, kad je Natalija sašla u vrt. Iz vrta odisaše svježinom i tišinom, onom krotkom i blaženom tišinom, na koju se čovječje srce odazivlje sladkom mukom tajnoga sučuvstva i neodredjenih želja . . .

Natalija idjaše kraj jezera dugom alejom srebrnih topola; iznenada, kao iz zemlje, nikne pred njom Rudjin.

Ona se prepane. Rudjin joj pogleda u lice.

— Vi sami? upita on.

— Sama, odgovori Natalija: — Izašla sam na jedan trenutak...

— Ja ću vas provoditi.

I on podje s njom uporedo.

— Vi kano da ste pečalni? progovori on.

— Ja?... A ja upravo htjedoh reći vam, kako mi se činite ne najbolje volje.

— Može biti... Biva to sa mnom češće. Ali se meni dade lašnje oprostiti, nego vama.

— Zašto? Zar vi mislite, da ja nemam od čega biti pečalna?

— U vaših godinah valja srkati nasladu života.

Natalija prodje nekoliko koraka mučeći.

— Dimitrije Nikolajeviću! progovori zatim.

— Što?

— Pamtite li onu prispodobu od jučer, znate li o dubu?

— Pamtim, dakako. Pa onda?

Natalija kradomice pogleda na Rudjina.

— Čemu vi... što ste htjeli reći onom prispodobom?

— Natalija Aleksejevna! uze on sa onim osobitim suzdržavanjem i važnim izražajem, o kojem misliš, da ni stoti dio žalosti ne izpovieda, štono pritište dušu njegovu: — Natalija Aleksejevna! vi mogoste uvidjeti, kako ja malo govorim o prošlosti svojoj. Ima nekih strunâ, u koje nerado diram. Moje srce... komu je nevolja doznati, što je u srcu mojem prokipjelo? Iznositi to na vidik uviek sam mislio, da je svetogrdje. Ali s vami sam otvoren; vi uzbudjujete u meni pouzdanje... Vama ne mogu zatajiti, da sam ja ljubio i

trpio, kakono svi . . . kada i kako? o tom govoriti ne vriedi; ali srce moje okusilo je mnogo radosti i mnoge tuge . . .

Rudjin na neki čas umukne.

— To, što vam jučer rekoh, produži zatim: — možda naliči ponešto mojemu sadašnjemu položaju. Ni, ni o tom govoriti ne vriedi. Ta strana života već je izumrla za mene. Meni sada valja provlačiti se znojnom i trnovom stazom, od postaje do postaje, u slabašnih kolicih . . . kad ću dospjeti, i hoću li dospjeti — Bog to znade . . . Radije govorimo o vas.

— Zar vi, Dimitrije Nikolajeviću, skoči mu u rieč Natalija: — sbilja ne želite ništa od života?

— O, ne! ja želim mnogo, no ništa za sebe . . . Od radinosti, od blaženstva radinosti ja se nikad odreći ne ću; ali se odrekoh svake razkoši. Moje nade, moje mašte i osobna sreća moja nemaju posla s dobrom obćim. Ljubav (ovdje skrene ramenom) . . . ljubav za mene nije; ja . . . je ne zaslužujem; žena, koja ljubi, ima pravo iskati svega čovjeka; a ja se ne mogu sav žrtvovati. Uz to militi se — posao je madosti; ja sam prestar. Čemu da mutim tudje glave? Daj Bog svoju živu na ramenu podnositi!

— Ja dokučujem, progovori Natalija: — tko se je nagnuo za velikim ciljem, da ne smije misliti na sebe; ali zar žena nije vrstna ocieniti takova čovjeka? Ja bih rekla naprotiv, da će se ona prije odvratiti od sebičnika . . . . . Svi mladi ljudi, ti mladenci po vašem, svi su — sebičnici, svi samo na sebe misle i onda, kad ljube. Vjerujte, žena ne samo može pojmiti požrtvovanje tudje, nego se i sama umije žrtvovati.

Lice je u Natalije s laka zarumenjelo, a oči zablistale. Prije poznanstva s Rudjinom ne bi ona za živu glavu s onolikim žarom onako dugo govorila.

— Vi niste samo jednoč misao moju slušali o zvanju

ženskom, rekne s prijatnim posmjehom Rudjin: — Vi znadete, da po mojem samo i samo Jeanne d'Arc mogaše spasti Francuzku ... ali nije rieč o tom. Ja htjedoh govoriti o vas. Vi ste na pragu života. Razsudjivati o budućnosti vašoj i radost je i korist. Čujte, vi znadete, ja sam vaš prijatelj; dapače brinem se za vas gotovo kao rodjak vaš ... I zato se nadam, da ne ćete osuditi nepristojnim moje pitanje: recite, da li je vaše srce do sada ostalo sa svim spokojno?

Natalija se zažari i ne rekne ništa. Rudjin stane, i ona stane.

— Vi se ne ljutite na me? rekne on.

— Ne, odgovori ona: — ali nisam mislila ...

— U ostalom, produži: — vi mi možete i ne odgovoriti. Ja znam za vašu tajnu.

Natalija gotovo sa strahom pogleda na njega.

— Da ... da; ja znam, tko vam se ljubi. I valja mi priznati, bolje izabrati ne mogoste. On je čovjek prekrasan, i znat će vas ocieniti; život ga nije iztrošio, — duša je u njega čista i jednostavna ... on će vas učiniti sretnu.

— O kom govorite vi, Dimitrije Nikolajiću?

— Kao da vi ne znate, o kom ja govorim? Ta o Volincevu. Što? Zar to nije istina?

Natalija se malo odvrne od Rudjina; ona se podpuno izgubila.

— Zar on ne ljubi vas? Za Boga, ne skida s vas pogleda, sliedi za svakim kretanjem vašim; pa napokon zar se dade skriti ljubav? I vi sami zar mu niste skloni? A koliko sam mogao opaziti, on je i majci vašoj po volji? Vaš izbor ...

— Dimitrije Nikolajiću, prekine mu rieč Natalija, pružajući u zabuni ruku prema bližnjemu grmu: — meni je muka govoriti o tom; no, vjerujte meni, vi se varate.

— Ja se varam? ponovi Rudjin... Ne mislim... Ja se znam s vami od neki dan; ali vas poznajem dobro. Što znači promjena, koju vidim u vas jasno? Je ste li vi takova, kakovu sam našao prije šest nedjelja?... Ne, Natalija, srce vaše nije spokojno.

— Može biti, jedva razgovietnim glasom odgovori ona: — uza sve to vi se varate.

— Kako bi? upita Rudjin.

— Ostavite me, ne pitajte me; rekne Natalija i brzim korakom nagne doma.

I sama se strašno uplaši od onoga, što je u taj par sama u sebi oćutjela.

Rudjin ju dostigne i sustavi.

— Natalija Aleksejevna! rekne joj on: — taj se govor ne može ovako svršiti; on je prevažan i za mene... Kako da vas razumijem?

— Ostavite me! ponovi ona.

— Natalija Aleksejevna! tako vam Boga!

Na licu njegovu pojavi se nemir. On je sav pobliedio.

— Vi sve razumijete, morate i mene razumjeti! klikne Natalija, otme svoju ruku, i podje ne ogledajući se.

— Samo jednu jedinu riečcu! klikne za njom Rudjin.

Ona stane, ali se ne obazre.

— Vi me upitaste, što mislim reći onom prispodobom. Znajte dakle, ja vas varati ne ću. Ja sam govorio o sebi, o svojoj prošlosti — i o vas.

— Kako? o meni?

— Da, o vas; kažem vam opet, da vas varati ne ću... Vi sada znate, o kakovu čuvstvu, o kakovu novu čuvstvu govorio sam onda... Do ovoga dana ne bih se ja nikada odvažio...

Natalija ujednoč pokrije lice rukama i pobjegne doma.

Ona se je toliko potresla nenadanim razvojem svoga

razgovora s Rudjinom, da ni nije opazila Volinceva, kraj kojega je proletjela. On stajaše nepomičan, prislonjen ledjima o drvo. Pred četvrt ure bijaše došao k Darji Mihajlovnoj i našao ju u gostinjskoj sobi; rekao joj dvie rieči, ukrao se iz sobe i pošao tražiti Nataliju. Idući za instinktom, u zaljubljenih ljudi običnim, uputio se pravac u vrt i nabasao na Nataliju i Rudjina upravo u onaj trenutak, kad je ona svoju ruku iz njegove trgla. Volincevu pomrča sav sviet u očiju. Odprativši Nataliju pogledom, odkine se od drveta i korači dva tri puta napried, sam ne znajući, kuda kamo li. Rudjin ga spazi i prodje kraj njega. Jedan drugomu zapiljiše oči u oči, jedan se drugomu pokloniše i razstadoše mučeći.

„Ovako se stvar svršiti ne može", pomisliše oba.

Volincev ode do kraj vrta. Njega je i boljelo i peklo, na srce mu leglo olovo, i krv kadkada zahujala žestoko. — Kišica opet stade sipiti. Rudjin se vrati u svoju sobu. I u njega mira ne bijaše: kao na vihoru točiše se misli u glavi njegovoj. Povjerljiva, neočekivana odanost mlade, poštene duše smesti će svakoga.

Kod stola za objeda nema vesele, dobre volje. Natalija, sva pobliedjela, jedva se držaše na stolici, niti podizaše oborenih očiju. Volincev, po navadi, sjedjaše do nje, i kadkad bi prisiljeno koju rieč rekao. Slučajno i Pigasov taj dan objedovaše u Darje Mihajlovne. Od svih drugih govoraše najviše on. Medju ostalim uzeo je on dokazivati, da se ljudi, kao psi, mogu razdieliti na kusate i dugorepe. Kusati ljudi — veljaše on — bivaju ili porodom, ili postaju krivnjom svojom. Kusatim jao i pomagaj na svietu: ništa im ne ide od ruke — jer nemaju vjere sami u sebe. Ali čovjek, u koga se vije dug i kudrav rep — pravi je sin sreće. On može biti i gori i slabiji od kusoga; ali on vjeruje u sebe; razšepuri rep — i sve mu se divi. Pa što je najdivnije, evo rep je podpuno

nekoristna strana tiela, jamačno; čemu je shodan rep? ipak svi će ocieniti vrline vaše po repu.

— Ja, doda on s uzdahom: — ja idem u vrst kusatih, i što je najludje, ja sam svoj rep sam odrubio.

— To jest, vi biste rad kazati, rekne nebrižno Rudjin, — što je medjutim već davno prije vas kazao La Rochefoucauld: vjeruj sam u sebe, i drugi će u tebe vjerovati. Čemu je tu trebalo pripominjati rep, ja ne razumijem.

— Dopustite svakomu, uplete se ljutito Volincev, i oči mu planuše: — dopustite svakomu, neka onako govori, kako mu se svidi. Umuju o despotizmu . . . Po mojem, nema gorega od despotizma tako zvanih umnih ljudi. Da ih djavo uzeo!

Svi se začude srditoj dosjetki Volinceva, svi zamuknu. Rudjin pogleda na njega; ali mu ne mogaše gledati oči u oči; odvrne se, nasmjehne se, pa ni da bi usta otvorio.

„Ehe! bogme si i ti kusov!“ pomisli Pigasov; a u Natalije duša zamre od straha. Darja Mihajlovna dugo sva u čudu gledaše na Volinceva, i napokon prva progovori; uze ona pripoviedati o neobičnom psu ministra N. N. . . .

Volincev odmah poslije objeda ode. Praštajuć se s Natalijom, ne mogaše pregorjeti, da ne reče:

— Zašto ste tako smućeni, kao da ste što skrivili? Ni pred kim kriva vi biti ne možete! . . .

Natalija nije ništa razumjela, samo gledaše za njim. Pred čajem Rudjin pridje k njoj, i sagnuv se preko stola, kao da razbira novine, šapne:

— Sve je kao san, zar ne? Ja vas svakako moram vidjeti na samu, makar za jedan čas. — Zatim se obrati k m-lle Boncourt. — Evo, reče joj, onaj feuillton, što ste tražili, — pa opet nagnuv se Nataliji, šapćući doda: — gledajte oko deset sati doći u jorgovanovu sjenicu blizu terase: ja ću vas čekati . . .

Junak one večeri bijaše Pigasov. Rudjin mu se uklonio s mejdana. On je sbilja mnogo smieha pribavio Darji Mihajlovnoj; najprije joj pripovjedi o jednom susjedu svojem, koji do trideset godinâ stenjuć pod papučom ženinom na toliko se obabio, da je jednoč na oči Pigasova, prelazeć malu baru, metnuo ruku nazad i prikupio o boku nabore svoga ogrtača, kako žene rade sa svojom odjećom. Priedje zatim na susjeda drugoga, koji najprije bijaše framason, onda melankolik, napokon htjede postati bankirom.

— Kako ste vi to bili framason, Filipe Stepaniću? upita ga Pigasov.

— Liepo; nosio sam dug nokat na petom prstu.

No najviše se smijala Darja Mihajlovna onda, kad se Pigasov pustio umovati o ljubavi, i uvjeravati, da su i za njim uzdisali, da ga je neka plamena Njemkinja dapače nazivala „apetitnim Afrikančikom i promukljivcem“. Darja se Mihajlovna smijala; ali Pigasov nije lagao; on se zasbilja smio junačiti svojimi pobjedami. On je tvrdo uvjeravao, da nije na svietu lašnje stvari, nego zaljubiti u sebe ma koju ženu; samo joj govori deset danâ redom, kako je u njezinih ustih raj, a u očiju blaženstvo, i kako su sve druge žene prama njoj pozder; jedanaesti dan ona će sama reći, da je u njezinih ustih raj, a u očiju blaženstvo, i da su sve druge žene prama njoj pozder, i zaljubit će vas. Ima svega na svietu. Bog zna, da li Pigasov i istinu ne govori.

O pola devet Rudjin je već u sjenici. Na dalekoj i bliedoj pučini nebeskoj pojavljuju se zvjezdice jedna za drugom; od zapada još se žari — tamo je nebosklon jasniji i čišći; krnj mjesec sjaje zlatnim bljedilom kroz crnu mrežu strmogledice breze. Ostala stabalja bud stajahu kano smrknuti gorostasi sa tisuću prosjevâ, nalikih na oči, bud se svaljivahu u guste, mračne gromade. Nijedan se listak ne ziblje; gornje grančice jorgovana i bagrena kano da nešto nasluškuju, razkriljene u

toplom zraku. U blizini je u tamnilo savijen dom, a njegovi osvietljeni dugi prozori prikazuju se kao pjege rumenkaste boje. Kratak i tih bijaše večer, no suzdržavan, strastan uzdah kao da se čuje u toj tišini.

Rudjin skrštenih na grud ruku stajaše i slušaše napregnutim sluhom. Srce mu bije silno, i on jedva disati može. Na posljedku čuje lagane, brze korake; u sjenicu korači Natalija.

Rudjin se hiti prama njoj i uhvati ju za ruke. Bile su kao led ledene.

— Natalija! rekne on drhtavim šaptom: — hotio sam vas vidjeti . . . ne mogoh dočekati sutrašnjega dana. Ja vam moram očitovati, čega nisam mislio, čega pače ni danas u jutro nisam znao: ja vas ljubim.

Ruke Natalijine zadršću u njegovih ruku.

— Ja ljubim vas, ponovi on: — i kako sam mogao tako dugo sam sebe varati, kako nisam već davno odgonenuo, da vas ljubim! . . . A vi? . . . Natalija, recite, a vi?

Natalija jedva disaše.

— Vi vidite, ja sam došla, rekne ona na posljedku.

— Ne, recite, da li me ljubite?

— Meni se čini . . . da . . . prošapne ona.

Rudjin još življe stisne ruke njezine i htjede ju k sebi privinuti . . .

Natalija se brzo obazre.

— Pustite me — mene je strah — sve mi se čini, da nas netko prisluškuje . . . . Za Boga, na oprezu budite. Volincev sluti.

— Bog budi s njim! Vidjeli ste, danas mu ni odgovora ne dadoh . . . Oh, Natalija! kako sam sretan! Od sada nas već ništa razlučiti ne će!

Natalija mu zagleda u oči.

— Pustite me, šaptaše ona: — meni je doba.

— Jedan čas samo!

— Ne! pustite, pustite me . . .

— Vi kao da se bojite mene?

— Ne; no meni je doba . . .

— Ponovite dakle bar još jednoč . . .

— Vi velite, da ste sretni? upita Natalija.

— Ja? Nije na svietu čovjeka blaženijega od mene. Sumnjate li?

Natalija podigne glavu. Prekrasno joj bijaše bliedo lice, plemenito, mladjahno i uztalasano — u otajstvenoj sjeni koljebice, na slabašnoj svjetlosti, što je dolazila od noćnoga neba.

— Znajte dakle, rekne ona: — ja ću biti vaša.

— O Bože! klikne Rudjin . . .

No Natalije ne bijaše više.

Rudjin stajaše još jedan čas, zatim polagano izadje iz sjenice. Mjesec mu razsvietli lice; na ustnah mu trepetaše posmjeh.

— Ja sam sretan, reče na po glasa. — Da, ja sam sretan, ponovi on, kao da bi hotio sam sebe uvjeriti o istini rieči svojih.

Tada se izpravi, potrese glavom i veseo razmahujući rukama, pusti se vrtom.

A u to tiho se razvrne granje jorgovanove sjenice i pojavi se Pandalevski. Obazre se brižno, poklima glavom, sgrizne ustnice i rekne: „Tako je to. Obaviestiti valja Darju Mihajlovnu“, pa ga onda nestane.

VIII.

Vraćajuć se doma, Volincev bijaše tako umoran i mrk, tako preko volje odgovaraše svojoj sestri, i tako se po povratku brzo zatvori u svoju sobu, da je Aleksandra Pavlovna poslala čovjeka po Ležnjeva. Ona je uviek potražila njega u

svakoj nevolji i nesgodi. Ležnjev joj odporuči, da će doći sutradan.

Volincev nije ni sutradan postao veseliji. Poslije čaja htjede poći za poslom, no ostade doma, leže na divan i uze čitati knjigu, riedku družicu svoju. Volincev je slabo mario za knjigu, a pjesama se upravo bojao.

— To je nerazumljivo, kao pjesma, znao bi on reći, pa da potvrdi ove rieči, navodio bi ove stihove pjesnika Ajbulata:

I do konca pečalnyh dnej
Ni gordyj opyt, ni razsudok
Ne izomnut rukoj svojej
Krovavyh žizni nezabudok.

Aleksandra Pavlovna bojazljivo pogledaše na svoga brata; ali ga nije smetala izpitkivanjem. Kola se zalete k njihovu dvorcu. „No, — pomisli ona — hvala Bogu, evo Ležnjeva.“ Unidje sluga i najavi Rudjina.

Volincev baci knjigu na pod i podnese glavu.

— Tko? upita on.

— Rudjin, Dimitrije Nikolajić, ponovi sluga.

Volincev ustane.

— Nek dodje; a ti, sestro, ostavi nas.

— Zašto? poče ona . . .

— Ja znam zašto, presieče joj on važno: — idi, molim te.

Rudjin udje. Volincev se hladno pokloni, stojeć posred sobe; ruke mu nije pružio.

— Vi me niste očekivali, je li, zače Rudjin i stavi šešir na prozor.

Ustne su mu lagano podrhtavale. Bilo mu je neugodno; no on gledaše svladati smetnju svoju.

— Nisam vas očekivao, sbilja, rekne Volincev: — poslije jučerašnjega dana mogao sam se prije nadati nekomu od vas — s pozivom.

— Razumijem, što mislite reći, progovori Rudjin, sjedajući: — te vam hvala na vašoj iskrenosti. To je puno bolje. Dodjoh k vam kao plemenitomu čovjeku . . .

— Ne bi li se moglo bez komplimenta? opazi mu Volincev.

— Hoću da vam razložim, zašto dodjoh.

— Ta mi smo znanci, pa zašto da ne dodjete k meni? Nije to prvi put, što me udostojiste pohodom.

— Ja dodjoh k vama kao pošten čovjek, ponovi Rudjin: — i predajem se sada vašemu sudu . . . Ja vam se povjeravam savršeno.

— Na stvar reče Volincev, svejednako stojeć u prvom svojem položaju i sumračno gledajuć na Rudjina, kadkada sučuć svoje brkove.

— Dopustite, došao sam, da razložim; no to se ne da najednoč.

— Zašto se ne bi dalo?

— Ovdje je umiešana i treća osoba . . .

— Koja treća osoba?

— Sergeju Pavliću, vi me razumijete.

— Dimitrije Nikolajiću, ja vas ni malo ne razumijem.

— Vi izvolievate . . .

— Ja izvolievam, da mi govorite bez šaranja! prihvati Volincev.

On se uzeo ne od šale srditi.

Rudjin se smrkne.

— Čujte dakle . . . mi smo sami . . . Moram vam kazati — u ostalom valjda se i sami već domišljate (Volincev nestrpljivo makne rameni) — moram vam kazati, da ljubim Nataliju Aleksejevnu i smijem misliti, da i ona ljubi mene.

Volincev pobliedi; ali ne reče ništa, pridje k prozoru i odvrne se.

— Vi dokučujete, Sergeju Pavliću, produži Rudjin: — kad ja ne bih bio uvjeren . . .

— Ja ništa ne sumnjam! upane mu naglo u govor Volincev . . . Što zato! Na zdravlje vam! Samo se čudim, koji vas je djavao poslao k meni s takvim izvješćem . . . Što ja tu posla imam? Briga mene, koga vi ljubite i tko ljubi vas! To ja ne dokučujem . . .

Volincev sve jednako gledaše kroz prozor, glas mu je brundao gluho.

Rudjin ustane.

— Kazat ću vam, Sergeju Pavliću, zašto sam se nakanio doći k vama, zašto sam dapače mislio, da ne smijem skrivati od vas našu . . . naše uzajamno čuvstvo. Ja odviše mnogo uvažavam vas — evo zašto sam došao; ne htjedoh . . . ne htjedosmo oboje igrati pred vami komediju. Čuvstvo vaše prama Nataliji nije tajna za me . . . Vjerujte, ja znam svoju vrednotu; i znadem, kako malo zavrjedjujem zamieniti vas u srcu njezinu; no kad je tomu tako sudjeno, zar je bolje podvrgavati se raznim nesporazumkom, ili pače onakovim prizorom, kao što je bio onaj jučer za objedom? Daj, Sergiju Pavliću, kažite sami?

Volincev skriži ruke svoje na prsi, kao da želi sam sebe nadvladati.

— Sergeju Pavliću! produži Rudjin: — ja sam raztužio vas, to ja ćutim . . . . . no razumijte nas . . . . razumijte, da nismo imali drugoga načina pokazati vam štovanje naše, pokazati, da umijemo cieniti iskrenu vašu plemenitost. Iskrenost, podpuna iskrenost sa svakim drugim bila bi nerazborita; no s vami ona postaje dužnošću. Nama je ugodno misliti, da je naša tajna u vaših ruku . . .

Volincev od muke udari u smieh.

— Hvala na pouzdanju! klikne on: — premda znajte, niti sam ja tražio vaše tajne, niti ću odkrivati svoje. Vaša

tajna vaše je dobro. No vi govorite, molim vas, još o trećem licu. Ja bih morao misliti, da Natalija Aleksejevna znade za ovaj posjet i za razlog ovoga posjeta?

Rudjin se malo smete.

— Ne; ja ne rekoh Nataliji Aleksejevnoj svoje namjere; ali ona misli onako kao i ja.

— To je sve liepo, odgovori Volincev poslije nekoga mučanja i zaklopoće prsti po prozoru: — premda bi, vjere mi, bilo mnogo bolje, kad biste vi mene manje cienili. Meni, pravo rekavši, vaše uvaženje ni k biesu nije nuždno. Nego, što sada želite od mene?

— Ja ne želim ništa . . . ili, ne! ja želim jedno: ja želim, da me vi ne držite za kovarna i lukava čovjeka, da me upoznate . . . Ja se nadam, da odsada ne ćete sumnjati o mojoj iskrenosti . . . Ja hoću, Sergeju Pavliću, da se razstanemo kao prijatelji . . . da mi vi, po navadi staroj, pružite ruku . . .

I Rudjin pridje k Volincevu.

— Oprostite mi, gospodine! rekne Volincev, koračiv jedan korak u nazad: — ja sam gotov cieniti vaše namjere, sve je to liepo i dapače uzvišeno, no mi ljudi prostaci, koji jedemo obični kruh, ne možemo letjeti za poletom tako visokih umova, kakov je vaš . . . . . što se vama prividja iskrenim, za nas je nasilno i neskromno . . . . . što je za vas jednostavno i jasno, nama je spleteno i tamno . . . . . Vi se hvastate onim, što mi skrivamo; gdje bismo mi pojmili vas! Oprostite mi: ni prijateljem svojim ne mogu vas držati, ni ruke vam ne dam . . . . . To je možebit sitnarija; no i ja sam sićušak.

Rudjin uze šešir s prozora.

— Sergeju Pavliću! rekne on žalobno: — s Bogom; ja se prevarih u nadi svojoj. Posjet moj sbilja je neobičan; ali sam mislio, da vi . . . (ovdje se Volincev nestrpljivo po-

makne) ... Oprostite, o tom više govoriti ja ne ću. Sravnivši sve, ja vidim, da ste vi pravi i da vi drugčije raditi ne možete. S Bogom i dozvolite barem još jedan put, posljednji put, uvjeriti vas o čistoti mojih čistih namjera ... O vašoj skrovnosti ja sam uvjeren ...

— To je odviše! klikne Volincev, tresući se od ljutine: — ja nisam tražio vaše povjerljivosti, pak zato čekati od mene skrovnost vi nemate ni malo prava!

Rudjin htjede još nešto kazati; no tek odmahne rukom, pokloni se i izadje, a Volincev padne na divan i odvrne lice k zidu.

— Smijem li k tebi? začuje se na vratih glas Aleksandre Pavlovne.

Volincev ne odgovori odmah i kradom prevuče rukom po licu.

— Ne, Saša, progovori lagano izmienjenim glasom: — bura još bjesni.

Za po ure opet dodje Aleksandra Pavlovna.

— Došao je Mihajlo Mihajlić, rekne ona: — hoćeš li da ga vidiš?

— Hoću, pošalji ga amo.

Ležnjev unidje.

— Što je, jesi li bolestan? upita on sjedajući na stolicu kraj divana.

Volincev se podigne, podupre se na lakat, i dugo, dugo gledaše prijatelju svome u lice, a tada mu izpripovjedi cieli razgovor s Rudjinom od rieči do rieči. Sve do sada nikada jedne rieči ne reče Ležnjevu o svojih čuvstvih prama Nataliji, ako je i znao, da Ležnjevu nije ništa tajna.

— Brate, ti mi čudo pripoviedaš, progovori Ležnjev, kad je Volincev svoju pripoviedku svršio. — Mnogo sam očekivao od njega, no to ..... Medjutim i u tom njega nalazim.

— Vidiš! govoraše uzburkani Volincev: — ta to je prosta drzovitost! Malo ga nisam šuknuo kroz prozor! Hvalisati se, što li, došao je k meni, ili se boji? S kakvim obrazom, s kakvim poštenjem doći k čovjeku . . . . .

Volincev se uhvati za glavu i umukne.

— Ne, brate, nije tako, odgovori spokojno Ležnjev. — Ne ćeš mi vjerovati, ali Rudjin je to učinio od najčestitije namjere. Doista . . . . . To je i plemenito i iskreno; no evo i prilike govoriti i predstaviti samoga sebe, i izliti rječitost, evo toga nam treba, evo bez čega mi ne možemo živjeti . . . Oh, jezik njegov dušman njegov . . . Ali, zato i jest sluga njegov.

— S kakvom svečanosti, da si vidio, unidje on i govoraše, toga ni pomisliti ne možeš!

— Dakako bez toga nije. On sebi surku prikapča i uzvlači, kao da izvršuje svetu dužnost. Ja bih njega položio na nenaseljeni otok i odklegod gledao, što li će početi. A usta mu uviek puna jednostavnosti!

— Ma, kaži mi, brate, upita Volincev: — je li to filozofija, što li?

— Kako bih ti odgovorio? s jedne strane, to je sbilja filozofija, s druge opet strane filozofija to nije. Nije pravedno svaku ludost na filozofiju svaljivati.

Volincev pogleda na njega.

— A nije li on možda slagao, što misliš?

— Ne, sinovče, nije on slagao. U ostalom znaš što? Dosta bilo govora o tom. Daj da zapalimo lulu, i pozovimo amo Aleksandru Pavlovnu . . . Kraj nje je i govoriti bolje, i mučati lašnje. Ona će nas čajem pokriepiti.

— Kako voliš, odgovori Volincev. — Saša, unidji! povikne on.

Aleksandra Pavlovna unidje, Volincev joj prihvati ruku i ponese žestoko na usta svoja.

Rudjin se vratio doma volje tužne, duha neobična. Srdio se na sebe i prigovarao sebi neoprostivu ludost, djetinjstvo. Nije uzalud netko rekao: Nema tegotnijega od priznanja malo prije učinjene gluposti.

Kajanje je grizlo Rudjina.

„Vrag me sam naveo na tu misao, šaptaše sam kroz zube, ići k tomu čovjeku! Luda li posla! tražiti samo drzovitosti!“

A u domu Darje Mihajlovne bivaše nešto neobično. Domaćica ne izlažaše cielo jutro, ni na objed ne dodje: nju je, kako reče Pandalevski, jedini koji je k njoj smio, glava boljela. I Natalije Rudjin nije gotovo ni vidio; ona je vas dan sjedila u svojoj sobi s m-lle Boncourt... Sretnuvši se s njim u blagovaonici, ona je tako tužno i pečalno na njega pogledala, da ga je u srcu zazeblo. Lice joj se sasvim izmienilo, kano da se kakova nesreća od jučer na nju srušila.

Žalost i slutnje stadoše moriti Rudjina. Da se kako bilo zabavi, potražio je Basistova, s njim govorio mnogo i našao u njem gorućega, živoga mladenca, sa svetimi nadami i nedotaknutom jošte vjerom. Na večer pojavi se na čas Darja Mihajlovna u gostinjskoj sobi. S Rudjinom govoraše ljubezno; ali se držaše podaleko i sad bi se smiešila, sada smračivala, govorila kroz nos, i sve samo natucajući... prava dvorska dama. U posljednje doba bijaše ne malo ohladnjela prama Rudjinu. — „Kakova zagonetka?“ mišljaše on, gledajući postrance na njezinu visoko podignutu glavicu.

Nije on dugo čekao na odgonetku. Vraćajuć se oko ponoći u svoju sobu, idjaše po tamnom koridoru. Iznenada netko mu zatisne u ruku listić. On se obazre: to bježaše djevica, kako mu se čini, Nataljina sobarica. Udje u svoju sobu, odpusti slugu, otvori list i pročita ove redke, pisane rukom Nataljinom:

„Izadjite sutra oko sedam sati, nipošto kasnije, k Avdju-

hinu ribnjaku, za hrastovim lugom. U svako drugo vrieme nije moguće. Bit će to posljednji naš sastanak, i sve će se svršiti, ako . . . Dodjite. Valjat će se odlučiti.

P. S. Ako ne dodjem, tada znajte, da se više ne vidjesmo; tada ću vam poručiti . . .“

Rudjin se zamisli, prošulja listić, položi ga pod uzglavlje, svuče se, legne, no ne zaspi odmah, spavaše nemirnim snom i prene se prije pet sati.

IX.

Avdjuhin ribnjak, gdjeno je Natalija urekla sastanak, davno je prestao biti ribnjakom. Trideset godina nazad on se provalio, i od to ga doba napustiše. Samo na ravnom i plohom dnu udubine moglo se poznati, da je tu ribnjak bio. Tu je i vlastelinski dvorac. Davno je svega nestalo. Dvie ogromne smreke napominjahu na dvorac; vjetar je vjekovito šumio i smrknuto gudio vrhom njihove visoke, oskudne zeleni . . . . U puku se pripoviedahu otajstvene bajke o groznoj opačini, učinjenoj u zahladju ovih smreka; pričalo se i to, da ni jedna od njih pasti ne će, a da ne ugnjete koga bilo; da je prije do njih stajala treća smreka, koja se za bure svalila i usmrtila djevojku. Cielo mjesto oko staroga ribnjaka smatrahu nečistim; pusto i golo, gluho i mračno, dapače za sjajna dana — činjaše se ono još gluše i mračnije od blizine staroga hrastova luga, davno već zamrla i usahla. Riedki, sinji stupi gromadnih hrastova razapinjahu se kao mračne sablasti nad nizkim grmovljem. Strah te je bilo pogledati na njih; misliš, zloduhi starci sadjoše i smišljaju neko zlo. Uzka, jedva probita stazica vije se krajem. Bez velike nevolje nitko ne idjaše kraj Avdjuhina ribnjaka. Natalija s namjerom obra ovakovo osamljeno mjesto. Do njega od dvora Darje Mihajlovne ne bijaše mnogo više od po vrste.

Sunce je već davno izašlo, kad je Rudjin prispio k Avdjuhinu ribnjaku; ali ne vidiš radostna poranka. Sgnjeteni sivi oblaci ruže cielo nebo; vjetar ih, pištući i urlajući, naglo poganja. Rudjin hoda gore i dolje po nasipu, obraslu gustim dračem i pocrnjelom koprivom. Nema u njega mira ni pokoja. Ovi sastanci, ova nova osjećanja zabavljahu njega; ali su ga i uzburkavala, navlastito poslije pisamca Natalijina. On je vidio, da razstanak nije daleko i u potaji bolovaše težko, premda toga ne bi nitko o njem pomislio, tko ga vidi, kako odlučno stupa, i drži na prsih skrštene ruke, i kruži očima.

Nije bez razloga o njem jednoč kazao Pigasov, da u njega glava, kano u kitajske lutke, preteže cielo tielo. Ma s glavom samom i jedinom, bila ona koliko mu drago silna, težko li je čovjeku znati, što vri u njega samoga..... Rudjin, umni, pronicavi Rudjin, ne bijaše vrstan sam sebi odlučno kazati, ljubi li Nataliju, trpi li, ili će trpjeti, kad se s njom razstane. Zašto je, ne prikazujući Lovelace-a — to mu valja pravedno priznati — sveo sa puta biednu djevojku? Zašto ju je izgledao s tajnim trepetom? Na ovo je samo jedan odgovor: nitko se tako lasno ne zanese u jednom trenutku, kano ljudi bezstrastni.

On hodaše na nasipu, a Natalija žurkaše prama njemu ravno preko polja po vlažnoj travi.

— Gospodjice! gospodjice! noge ćete pomočiti, govoraše joj sobarica Maša, jedva ju dostižući.

Natalija jê ne čuje, nego goni bez obzira.

— Oh! samo da nas tko ne opazi! govoraše Maša. — Čudo je, da nas u domu nisu vidjeli. Da se nije mamzel prenula... Valjda nije daleko... Ah, eno vas čekaju, reče opazivši Rudjina, koji je kao kip stajao na nasipu: — odviše stoje na vidiku; valjalo bi poći bolje u guštaru.

Natalija stane.

— Počekaj ovdje, Mašo, reče ona i podje k ribnjaku.

Rudjin podje prama njoj i začudjen stade. Takova izražaja još on ne vidje na licu njezinu. Obrve joj navučene, usta stisnuta, oči joj gledaju ravno i strogo.

— Dimitrije Nikolajiću! poče ona: — nije nam tratiti vremena. Ja sam došla na pet časova. Reći vam moram, da majka znade sve. Gospodin Pandalevski slušao nas preksinoć i prokazao majci o našem sastanku. Vazda je on bio uhoda njezin. Jučer me ona pozove k sebi . . .

— Bože moj! klikne Rudjin: — to je užasno . . . . Pa što je rekla vaša majka?

— Ona se nije na me srdila, nije me psovala, samo me ukorila radi lakoumlja.

— Samo?

— Da, i rekla mi, da me voli vidjeti mrtvu, nego vašom ženom.

— Zar je to sbilja rekla?

— Da, i još dodala, da i sami ne želite oženiti se, da ste tek od duga časa pošli obskakivati mene, pa da toga od vas ne bi očekivala, no da je u ostalom ona sama svemu kriva, što mi je dozvolila tako često drugovati s vami . . . da se još uzda u moj razbor, da sam ju u veliko čudo natjerala . . . već se pravo i ne sjećam, što mi je sve govorila.

Natalija je ovo izpripoviedala jednolično, gotovo bezzvučnim glasom.

— A vi, Natalija, što ste joj vi na to odgovorili? upita Rudjin.

— Što sam joj odgovorila? ponovi Natalija. — A što vi sad mislite raditi?

— Bože moj! Bože moj! gorko je to! Tako brzo! . . . tako nenadan udarac! . . . I vaša se majka toliko razgnjevila?

— Da, da, ona ni čuti o vas ne će.

— To je užasno! Zar nikakove nade nije?

— Nikakve.

— Zašto smo toliko nesretni! Kukavica ona Pandalevski! Vi me pitate, Natalija, što mislim sada početi? U mene se glava vrti... ja ničega smisliti ne mogu... Samo osjećam golemu svoju nesreću... čudim se, da možete vi biti hladnokrvni...

— Mislite li, da je meni lagano? rekne Natalija.

Rudjin uze hodati po nasipu. Natalija ni da bi očima maknula s njega.

— Vaša majka nije vas izpitkivala? progovori napokon.

— Ona me je upitala, ljubim li vas.

— A... vi?

Natalija zamukne.

— Ja ne slagah.

Rudjin ju primi za ruku.

— Uviek, u svem plemenita i velikodušna. O, srce djevojačko — čisto, samo zlato! Nu da li je majka sbilja i odlučno odbila našu ženitbu?

— Da, odlučno. Već vam rekoh, ona ne vjeruje, da biste vi sami hotjeli mene za ženu.

— Ona me valjda drži varalicom! Čim sam ja to od nje zavriedio?

I Rudjin se primi za glavu.

— Dimitrije Nikolajiću! progovori Natalija: — mi tratimo vrieme u tutanj. Pomislite, ja se zadnji put vidim s vami. Ja sam došla amo ne plakati, ne jadikovati, vi vidite, ja ne plačem — ja sam došla po savjet.

— Kakav savjet da vam dadem, Natalija?

— Kakav savjet? Vi ste muž; ja sam se naučila vama vjerovati i do konca vjerovat ću vam. Recite mi, što su sada vaše namjere?

— Moje namjere! Vaša majka, sva je prilika, odpravit će me iz kuće.

— Moguće. Ona mi već jučer kaza, da se mora razkrstiti s vami . . . Ali vi mi na pitanje ne odgovarate.

— Na koje pitanje?

— Kako mislite vi, što nam sada valja činiti?

— Što nam činiti valja? rekne Rudjin: — naravno pokoriti se.

— Pokoriti se, tiho ponovi Natalija i usta joj pobliede.

— Pokoriti se hudoj sreći, produži Rudjin. — Što bi drugo! Ja odviše dobro znam, kako to boli, kako je to težko, nepodnosljivo; no prosudite i sami, Natalija Aleksejevna, ja sam ubog . . . Istina, mogu raditi; ma sve da sam i bogat čovjek, biste li vi vrstni bili pregorjeti na silu razstanak od svoje obitelji, pregorjeti gnjev matere svoje? . . . Ne, Natalija Aleksejevna! o tom nam ni misliti nije. Očevidno je, da nam dvoma nije sudjen život zajednički, i ono blaženstvo, o kojem sam snivao, nije za mene.

Natalija ujednoč pokrije lice rukama i brizne plakati. Rudjin pridje bliže k njoj.

— Natalija Aleksejevna! mila Natalija! uze on sa žarom govoriti: — ne plačite, za majku božju, ne umarajte me, utješite se . . .

Natalija podigne glavu.

— Vi mi velite, da se utješim, počne ona, a u očiju joj zasjaju suze: — ja ne plačem, za što vi mislite . . . Mene to ne boli; mene boli, što sam se u vas prevarila . . . Što! ja dolazim k vama po savjet, u ovu groznu minutu, a vaša je prva rieč: pokoriti se . . . Pokoriti se! Evo dakle, kako vi primjenjujete na djela svoja razlaganja o slobodi, o žrtvah, koje . . .

Glas joj se prelomi.

— Ta, Natalija Aleksejevna, govoraše smeten Rudjin: — pomislite, da ja ne opozivam rieči svojih; samo . . .

— Vi me pitaste, uze ona s novom silom: — što sam odgovorila svojoj majci, kad mi je očitovala, da voli moju smrt, nego ženitbu s vami; ja sam joj odgovorila, da ću prije umrieti, nego poći za drugoga muža . . . A vi govorite: pokoriti se! Ona je valjda pravo imala: vi od bezposlice, od dosade pustiste se za mnom . . .

— Kunem vam se, Natalija Aleksejevna . . . uvjeravam vas . . . moljaše Rudjin . . . No ona ga nije više slušala.

— Zašto me niste ostavili? čemu ste sami . . . . . Ili niste pomišljali na zapreke? Mene je stid govoriti o tom . . . a sada je svemu kraj.

— Treba da se umirite, Natalija, zapenta Rudjin: — valja nam oboma misliti, što valja činiti . . .

— Vi tako često govoraste o požrtvovanju samoga sebe, preuze mu ona rieč: — no znajte, kad biste vi meni kazali danas, kazali ovaj čas: „ja tebe ljubim; ali se ženiti ne mogu: ne odgovaram za budućnost, daj mi ruku i podji za mnom“ — znate li vi, da bih ja išla za vami, znate li vi, da sam se na sve odlučila? No, da, od govora do tvora velik je korak, i vi se sada prepadoste, upravo kako ste se prepali neki dan za objeda pred Volincevim!

Krv udari Rudjinu u lice. Neočekivani uzhit Natalijin njega do kraja porazi; no posljednje joj rieči ugrizu njegovo samoljublje.

— Vi ste u ovaj par odviše razdraženi, Natalija Aleksejevna; vi ne možete uvidjeti, kako me žestoko ožalošćujete. Ja se uzdam, da ćete mi s vremenom biti pravični, i pojmiti, kolikih me mukâ stajaše odbiti sreću, koja mi, kako sami velite, ne nalagaše nikakovih dužnosti. Vaš mir i spokojstvo draži su meni od svega u svietu, ter bih bio podla kukavica, da se okoristim . . .

— Može biti, može biti, umieša se Natalija: — možebit imate pravo; ja ne znam, što govorim. Sve do danas ja sam

vjerovala svakoj rieči vašoj... U napredak promišljajte svoje rieči i ne sipajte ih u vjetar. Kad sam rekla, ja vas ljubim, znala sam, što znači rieč moja: bila sam na sve gotova... Sada vam hvala na ročištu i ostajte s Bogom.

— Ostanite, stanite, za Boga, Natalija, zaklinjem vas. Ja ne zaslužujem vašega preziranja, duše mi moje. Dajte sadjite u moj položaj. Ja odgovaram za vas i za sebe. Kad vas ne bih ljubio ljubavlju iskrenom — da, Bože moj! sam bih vas pozvao bježati sa mnom... ranije ili kasnije, majka vaša oprostiti mora... i tada... Ali prije, nego li misliti o vlastitoj sreći... Tu zapne. Natalijin pogled, uprt strogo na njega, smete ga.

— Vi gledate dokazati mi, da ste pošten čovjek, Dimitrije Nikolajiću, progovori ona: — ja o tom ne sumnjam. Vi ne možete raditi po kakvoj zloj namjeri; ma zar sam ja željela o tom se uvjeriti, jesam li ja došla radi toga amo?..

— Ja se nisam nadao, Natalija Aleksejevna...

— A, tako vi govorite! Da, vi se svemu tomu niste nadali, vi niste mene poznavali. Ne budi vas briga... vi ne ljubite mene, a ja se ne namećem nikomu.

— Ja vas ljubim! klikne Rudjin.

Natalija se ukoči.

— Moguće, no kako me ljubite? Ja se sjećam svih vaših rieči, Dimitrije Nikolajiću. Pamtite li, vi mi govoraste, bez podpune jednakosti nije ljubavi... Vi ste za mene odviše previsoki, vi niste meni par... Vas očekuju podhvati, više dostojni vas. A ja ne ću zaboraviti ovoga dneva. S Bogom...

On joj pruži ruku. Ona stane. Umolni njegov glas kao da ju je pokolebao.

— Ne, progovori ona na posljedku: — ja osjećam, u meni je nešto puklo... Ja sam išla amo i govorila s vami kao u vrućici; valja se opametiti. To nije sudjeno da bude, rekoste vi, i sbilja ne će biti. Bože moj! kad sam amo po-

lazila, tada sam se već praštala sa svojim domom, sa svom svojom prošlošću ..... pa što? koga sam našla ovdje? — malodušna čovjeka! .. Odakle vi znate, da ja ne bih mogla pregorjeti razstanka s obitelji svojom? „Vaša majka ne pristaje ... To je užasno!“ Eto sve, što sam čula od vas. Vi ste li to, vi to, Rudjine? Ne, s Bogom! ... Ah, kad biste vi mene ljubili, ja bih to poćutjela sada, u ovaj čas ... Ne, ne, s Bogom! ...

Ona brzo poleti k Maši, koja se već davno uzela pobojavati i njoj znamenja davati:

— Vi se bojite, a ne ja! krikne Rudjin za Natalijom.

No ona se već ne obziraše za njim i žurkaše preko polja doma.

Sretno prispije u svoju sobu; ali istom što korači preko praga, ostavi ju sila i bez čuvstava padne na ruke Maši.

A Rudjin dugo još stajaše na nasipu. Napokon se prene, laganim korakom dokopa se staze i podje polagano po njoj. Bijaše on vrlo zastidjen ... i ogorčen. „Kakova djevojka! mišljaše on. U osamnaestoj godini! ... Ne, ja je nisam znao ... Neobična djevojka. Ta sila volje! ... Ona pravo ima; ona vriedi ne takove ljubavi, kakovu sam ja osjećao ... Osjećao?“ pitaše on sam sebe; „zar ja više ne osjećam te ljubavi? I tako se sve svršiti morade! Kako sam bio malen i sićušak pred njom!“

Na lagan štropot drožke podigne Rudjin oči. Njemu u susret vožaše se na svojih kolih Ležnjev. Rudjin mu se muče pokloni, i kao da ga grom udari od iznenadne misli, svrne sa staze i brzo podje pravac k domu Darje Mihajlovne.

Ležnjev ga pusti, gledaše dugo za njim, pa promišljajući neko vrieme, obrati i on svoju kljusad — upravo k Volincevu, u koga je noć prespavao. Volinceva nadje još u snu, ne htjede ga buditi, nego sjedne na balkonu i zapali lulu.

X.

Volincev je ustao oko deset sati i doznavši, da Ležnjev sjedi na njegovu balkonu, ne malo se začudi i dade ga zovnuti k sebi.

— Što se je dogodilo? upita on Ležnjeva: — ta ti si hotio poći doma.

— Da, hotio sam, nego sretnem Rudjina . . . . . Sam samcat, koraca poljem, a lice mu sve razloženo. Vidim — i vratim se natrag.

— Zato si se vratio, što si Rudjina vidio?

— To jest, pravo reći, ja upravo ne znam, zašto sam se vratio; — valjda zato, što si mi i ti na um pao; htjede mi se još časak s tobom prosjediti, a doma ću već dospjeti.

Volincev se žalobno nasmije.

— Da, da, ne moš sada na Rudjina misliti, ne pomisliv zajedno i na mene . . . Momče! krikne gromko: — čaj ovamo!

Prijatelji uzeše piti čaj. Ležnjev zavede razgovor o gospodarstvu, o novom pokrivanju žitnicâ papirom . . .

Ali Volincev najednoč skoči sa stolice i žestoko lupi rukom o stol, da su čaše i tase zazvonile.

— Ne! klikne on: — ne, ja toga duže podnositi ne mogu! Ja ću izazvati toga umnjaka, pa ili on mene ustrielio, ili ja njemu satjerao kruglju u učeno čelo!

— Što ti je, što? zapenta Ležnjev: — čemu ta vika! čibuk mi je izpao . . . Što je tebi?

— A to, da mu više ni imena čuti ne mogu, a da mi krv ne prsne u mozak.

— Ama brate, ama brate! kako te nije stid! rekne Ležnjev, dižući lulu sa zemlje. — Njega . . .

— On me je raztužio gorko, govoraše Volincev, hodajući po sobi . . . da! on je raztužio mene. I sam moraš to dopustiti. U prvi kraj ne znadoh, što biva. On je u potaji

iza ledjâ kovao; ta tko bi mislio to od njega! Ma sa mnom se šaliti ne da! Ja ću njega, prokletoga filozofa, kao pile ustrieliti!

— Pa zar bi nešto tim dobio, ha! O sestri tvojoj ne ću ni da govorim. Jamačno, tobom vlada strast... gdje bi ti mislio na sestru!... Ustrielivši filozofa, misliš li, da bi prema Nataliji stvar svoju popravio?

Volincev se hiti na stolicu.

— Idem dakle, kuda me oči zanesu! Ovdje mi je tuga srce zadavila i nigdje mjesta nemam.

— Ideš ..... a ovo je nešto drugo! I ja na to pristajem. I znaš li što? Idemo zajedno — na Kavkaz, ili u Malorusiju valjuške jesti. Brate, preliepa misao!

— Da; a sestru na kome da ostavim?

— Čemu Aleksandra Pavlovna da ne ide s nami? Vjeruj Bogu, liepo bi to bilo. Dvoriti ju, to je moj posao; ni u čem joj oskudice ne će biti; ako htjedne, svaku večer priredit ću joj serenadu pod prozorom, stazu joj cviećem nasipati. A nas dva, prijatelju, čisto ćemo se preporoditi, takvu ćemo razkoš sisati, tolike trbuhe donieti, da nas više nikad nikakova ljubav ne će prošiknuti!

— Tebi je uviek šala na pameti, Mišo!

— Nema tu šali spomena. Ti si liepu misao zamislio.

— Ne! ludorija! krikne opet Volincev: — tući se, s njim se tući želim.

— Opet! koja te je srda danas napala!

U taj par dodje sluga s pismom.

— Od koga? upita Ležnjev.

— Od Rudjina, Dimitrija Nikolajića. Donio ga sluga od Lasunskih.

— Od Rudjina? ponovi Volincev: — komu?

— Vama.

— Meni? Daj!

Volincev zgrabi pismo, otvori ga brzo i poče čitati. Ležnjev ga pozorno gledaše: čudno, gotovo radostno udivljenje pokazivalo se na licu njegovu; on spusti ruke.

— Što je? upita Ležnjev.

— Čitaj, progovori Volincev u po glasa i pruži mu pismo.

Ležnjev uze čitati list Rudjinov:

„Milostivi gospodine, Sergeju Pavloviću!

„Ja danas odlazim iz doma Darje Mihajlovne, i odlazim na uviek. Čudit ćete se jamačno tomu, osobito iza onoga, što je bilo jučer. Ne mogu vam razjasniti, zašto ovako raditi moram; ali se meni nekako čini, da vas moram obaviestiti o svojem odlazku. Vi ne ljubite mene, pače držite me za rdjava čovjeka. Nije mi namjera prati se: mene će oprati vrieme. Po mojoj misli, niti se mužu dolikuje, niti je od kakove koristi pristranu čovjeku dokazivati nepravednost njegovih predsuda. Tko me uzhtije pojmiti, taj će me opravdati; tko me pojmiti ili ne će ili ne može — njegova me okrivljivanja ne bole. Ja sam se prevario u vas. U očiju mojih vi kao i prije ostajete čovjek plemenit i pošten; ali sam mislio, da se vi umijete uznieti nad onu okolinu, u kojoj se razviste . . . Prevarih se. Eh što bi! nije to ni prvi put, ni posljednji. Još jednoč: ja odlazim. Želim vam sreću. Priznajte mi, da je ta želja savršeno iskrena, i ja se nadam, da ćete sada biti sretni. Može biti, da s vremenom promienite sud svoj o meni. Hoćemo li se ikad vidjeti, ne znam, no svakako ostajem vaš iskreni štovatelj D. R.“

„P. S. Što vam dugujem dvie stotine rubalja, poslat ću, čim se vratim k svomu domu, u T . . . u guberniju. I molim vas, ne kažite ništa o ovom pismu Darji Mihajlovnoj.“

„P. S. S. Još jedna posljednja molba: gdje ja sada odlazim, nadam se, da ne ćete Nataliji spominjati mojega pohoda u vas“ . . .

— Nut, što veliš sada? upita Volincev, čim je Ležnjev svršio pismo.

— Što ćeš tu reći? rekne Ležnjev: — van uzkliknuti s Azijatom: „Allah! Allah!“ i turiti u zube prst začudjenja — to je sve, što možeš činiti. On odlazi... E, sretan mu put. Ali je to zanimivo, gdje on i ovo pismo piše iz dužnosti, i k tebi je došao iz dužnosti... U te gospode na svakom koraku dužnost, i opet dužnost i sama dužnost, doda smiešeći se i pokaže na post-scriptum.

— Pa kakvimi se frazami nabacuje! klikne Volincev.— On se prevario u meni; on se je nadao, da ću se uznieti nad okolinu... kakove ludosti, Gospode Bože! ludje od pjesama!

Ležnjev ništa ne odgovori; samo mu se nasmjehnu.

Volincev ustane.

— Ja idem k Darji Mihajlovnoj; hoću da vidim, što je to.

— Pusti brate, neka se odprti. Čemu na njega nabasivati? Ta njega nestaje — što trebaš više? Radije idi lezi i spavaj; ta svu noć si se s boka na bok prevraćao. A tvoje stvari idu sada na bolje...

— Odakle to sudiš?

— Tako mi se čini. Daj, pospavaj, a ja idem k tvojoj sestri — posjedit ću malko s njom.

— Idi s Bogom, ja ne ću da spavam. Čemu da spavam? Radije idem u polje.

— I ta valja. Idi, idi, pogledaj polja... I Ležnjev ode na drugu polovinu kuće k Aleksandri Pavlovnoj.

On ju zatekne u gostinjskoj sobi. Ona ga ljubezno pozdravi. Ona se uviek radovala njegovu dolazku; ali sada joj lice ostade žalostno. Nju je uznemirivao jučerašnji pohod Rudjinov.

— Vi dolazite od brata? upita ona Ležnjeva: — kakav je danas?

— Dobro; otišao je polja pregledavati.

Aleksandra Pavlovna mučaše.

— Kažite, molim vas, progovori ona, pozorno gledajući rub nosne marame: — ne znate li, zašto je . . .

— Došao Rudjin? prihvati Ležnjev. — Znam: došao je, da se oprosti.

Aleksandra Pavlovna podnese glavu.

— Što? da se oprosti?

— Da. Zar niste čuli? On odlazi od Darje Mihajlovne.

— Odlazi?

— Na uviek; bar on tako kaže.

— Ma kako je to poslije svega onoga . . .

— To je drugo pitanje! Kako je to, to se ne može razumjeti; ali tako je. Mora da se što bilo ondje dogodilo. Navio je odviše strunu — i struna odapela!

— Mihajlo Mihajliću, rekne Aleksandra Pavlovna: — ja ničega ne poimam; vi mi se, kako se čini, podsmievate . . .

— Ta Boga mi nije . . . Istina je, on odlazi, i to objavljuje dapače pismeno znancem svojim. Ako baš hoćete, nije to ni zlo, no njegov odlazak pomrsi predivni podhvat, o kojem se dogovarasmo brat vaš i ja.

— Kakav podhvat, kakav?

— Evo kakav. Snubio sam vašega brata, da bi se malko sabrao, neka se dade na putovanje i vas sa sobom uzme. A ja bih sâm dvorio napose vas . . .

— Prekrasno! klikne Aleksandra Pavlovna: — već pomišljam, kako biste me vi dvorili. Gladom biste me umorili.

— Vi tako govorite, Aleksandra Pavlovna, jer me ne poznajete. Vi mislite, ja sam tokmak, tokmak savršen, pandur kakav; a ne znate li, da sam ja vrstan taliti se kao šećer, i ciele dane preklečati na koljenih?

— Ja bih to rad vidjela!

Ležnjev se digne.

— Budite mi žena, Aleksandra Pavlovna; tada ćete sve vidjeti.

Aleksandru Pavlovnu polije crven preko ušiju.

— Što vi to rekoste, Mihajlo Mihajliću? ponovi ona sva smetena.

— Kazao sam to, što mi već davno, i sto i sto puta bijaše na jeziku. Sada sam napokon izrekao, a vi radite, što znate. A da vam ne budem na putu, idem. Ako hoćete, da budete moja žena . . . Idem. Ako vam je po ćudi, dajte me zvati; tada sve razumijem . . .

Aleksandra Pavlovna htjede suzdržati Ležnjeva; ali on polagano izadje, bez šešira odšeta u vrt, podupre se na vrtna vrata i gledaše nekamo, Bog zna kamo.

— Mihajlo Mihajliću! začuje se glas iza njega; bila je to sobarica: — izvolite gospodji. Oni su vas rekli zvati.

Mihajlo Mihajlić se obazre, djipi, pograbi sobaricu, na veliko njezino čudo, objema rukama za glavu, poljubi ju u čelo i ode k Aleksandri Pavlovnoj.

XI.

Povrativ se doma, odmah čim se vidio s Ležnjevom, Rudjin se zapre u svojoj sobi i napiše dva lista: jedan Volincevu (on je poznat), a drugi — Nataliji. Nad ovim listom dugo sjedjaše Rudjin, dugo izpravljaše i prekrajaše u njem, pa prepisav ga čisto na finoj artiji, zapečati ga i metne u listnicu. S tugom na licu, prodje nekoliko puta po sobi tamo i amo, sjedne na fotelj pred prozorom, podupre se na ruku; a suza mu orosi trepavice . . . Tada ustane, zakopča sva puceta, zovne poslužnika, da upita Darju Mihajlovnu, može li

ga pustiti preda se. Do mala se sluga povrati s porukom, da ga domaćica čeka. Rudjin ode k njoj.

Ona ga dočeka u kabinetu, kao prvi put, onda pred dva mjeseca. Ali sada ne bijaše sama: kod nje sjedi Pandalevski, skroman, svjež, čist i umiljat, kao uviek.

Darja Mihajlovna ljubezno primi Rudjina, i Rudjin se ljubezno pokloni Darji Mihajlovnoj; ali na prvi pogled po nasmješljivom licu oboga, svaki bi iole izkusan čovjek dokučio, da se je medju njimi dogodilo nešto neugodno, ako se i nije razpravilo. Rudjin je znao, da se Darja Mihajlovna srdi na njega. Darja Mihajlovna opet slućaše, da je Rudjin već o svem upućen.

Tužba Pandalevskoga nju je sbilja uvriedila. Gospodski ponos u njoj se uzbudio. Rudjin, ubogi, bez službe i bez imena Rudjin, drznuo se pozvati na sastanak njezinu kćer — kćer Darje Mihajlovne Lasunske!!

— Pa reci, da je uman, da je genij! govoraše ona, — što to dokazuje? Po tom može se istom tkogod nadati, da bude moj zet!

— Dugo ne htjedoh vjerovati vlastitim očima, prihvati Pandalevski. — Tako zaboravljati, gdje si, tomu se čudim!

Darja se Mihajlovna mnogo ljutila, te je zato patila Natalija.

Ona zamoli Rudjina, da sjedne. On sjedne, ali ne više kao prijašnji Rudjin, gotovo domaćin u domu, pače ne više kao dobar znanac, nego gost i ne kao mio gost. Sve se to dogodilo u jednom času . . . Tako se voda najedanput pretvara tvrdim ledom.

— Ja sam došao, Darja Mihajlovna, uze Rudjin: — da vam zahvalim na gostoljubivosti. Danas sam dobio glas od svoje kuće, i valja mi odmah otići.

Darja Mihajlovna oštro pogleda na njega.

„Hoće da me pretekne, valjda zna za sve“, mišljaše

ona. „On me izbavlja neugodne objave, s tim bolje. Živjeli umnjaci!“

— Sbilja! izrekne na glas. — Ah, kako je to neugodno! Ali kad je tako, koja pomoć! Nadam se vidjeti vas zimi u Moskvi. I mi doskora polazimo odavle.

— Ne znam, Darja Mihajlovna, hoće li mi zapasti sreća probaviti zimu u Moskvi; no ako bude sredstva, bit će mi dužnost prijaviti vam se.

— „Ehe, prijane!“ pomisli na svoju ruku Pandalevski: „dugo li se ti ovdje banio; a sad moraš ovako govoriti!“

— Valjda nepovoljne glase dobiste od kuće? rekne on Rudjinu s običnom kićenosti.

— Da, odgovori mu suho Rudjin.

— Nerodica, može biti?

— Ne . . . drugo . . . Vjerujte, Darja Mihajlovna, doda Rudjin: — ja nikada ne ću zaboraviti vremena, što sam proveo u vašem domu.

— I ja, Dimitrije Nikolajiću, vazda ću se radostno spominjati poznanstva s vami . . . Kada odlazite?

— Danas, po objedu.

— Tako brzo! . . . Nu, želim vam sretan put. Medjutim, ako vas poslovi ne zaustave, može biti, da nas još zateknete ovdje.

— Težko da ću moći, rekne Rudjin i ustane. — Oprostite mi, ne mogu vam odmah platiti duga; no čim dospijem kući . . .

— Ta mahnite, presieče mu Darja Mihajlovna: — kako vam nije stidno! . . . No koja je doba? upita ona.

Pandalevski izvadi iz džepa zlatnu uricu s emaljem i pogleda na nju oprezno prislanjajući rumeni obraz o tvrdi i bieli ovratnik.

— Dva sata i trideset tri minute, progovori on.

— Vrieme je oblačiti se, rekne Darja Mihajlovna. — Da se vidimo, Dimitrije Nikolajiću!

Rudjin ustane. Čudne vrsti bijaše sav taj razgovor medju njimi. Glumci ovako ponavljaju svoje role, i diplomati na konferencijah tako izmjenjuju unapried smišljene fraze....

Rudjin izadje. Sada je izkustvom naučio, kako svjetski ljudi ne odbacuju, već naprosto odpuštaju čovjeka, pošto je nepotreban postao: kao rukavicu poslije bala, kao papir, gdje je bio konfekt, kao nepogodjeni bilet lutrije-tombole.

On se je brzo spremio i samo nestrpljivo čekao čas odlazka. Svi u kući vrlo se začude, kad su saznali za njegovu nakanu; dapače sluge gledahu s udivljenjem na njega. Basistov pokazivaše očito svoju žalost. Natalija mu se očito uklanjala. Ona dapače gledaše, da im se i sami pogledi ne sukobe; uza sve to podje mu za rukom usunuti joj svoje pismo. Za objedom Darja Mihajlovna još jednoč reče, da mu se nada prije, nego li ona podje u Moskvu; ali joj Rudjin ništa ne odvrati. Od svih najviše htjede s njim govoriti Pandalevski. Rudjina češće puta snadje pomama, da se sruši na njega i da mu izgrebe cvatuće i rumeno lice. I m-lle Boncourt često pogledavaše na nj lukavo i neobično: u starih, vrlo umnih pasa ptičara može se kadkada opaziti ovakov izražaj... „Aha, brajne!“ činjaše se, kao da ona u sebi govori: „kako nam je sada!“

Napokon odbije šesta ura; ljudi privedu kola Rudjinova. On se stane naglo opraštati sa svimi. U duši mu bijaše veoma mučno. Nije se nadao, da će ovako otići iz ovoga doma: rek bi, da su ga izgonili iz njega... „Kako se sve to dogodilo! Pa zašto se ovako nagliti? U ostalom jedan konac“, ovo je on mislio, klanjajući se na sve strane s prisiljenim posmjehom. Posljednji put pogleda Nataliju, i srce mu se prevrne: pogled njezin bijaše uprt na njega s bolnim, oprostnim prikorom...

Brzo poleti niz stube, te skoči u kola. Basistov mu se ponudio, da će ga do prve postaje izpratiti, i sjedne do njega.

— Znate li vi, začne Rudjin, čim su kola izpred dvora zakotrljala po širokoj cesti medju jelami: — znate li, što govori don-Kihot svojemu momku, kad odlazi iz dvora vojvodkinjina? „Sloboda — veli on — Sančo, prijatelju moj, najdragocjenije je blago u čovjeka, i blago onomu, komu nebo dade komadić hljeba, te ne mora za nj dugovati drugomu.“ Što je don-Kihot osjećao onda, — to osjećam ja sada.... Daj Bog i vama, dobri moj Basistove, kad bilo oćutjeti čuvstvo ovo.

Basistov stisne Rudjinu ruku i srce čestitoga mladića zakuca silno u zatalasanoj grudi. Do postaje govoraše Rudjin o dostojanstvu čovjeka, o značenju prave slobode, — govoraše vatreno, plemenito i istinito — a kad je banuo čas razstanka, Basistov ne mogaše podnieti, padne Rudjinu o vrat i zarida gorko. I samoga Rudjina obliju suze; ali on ne plače, što se razstaje s Basistovom: njegove suze bijahu samoljubive suze.

Natalija ode u svoju sobu i pročita pismo Rudjinovo.

„Ljubezna Natalija Aleksejevna — pisaše on njoj — ja odlučih otići. Drugoga izlazka za me nema. Odlučih otići, prije nego mi jasno vrata pokažu. Odlazkom mojim prekidaju se sve neprilike; a mene požaliti jedva da će se itko naći. Što čekati?... Ništa; no čemu vam ovo pisati?

„Ja se razstajem s vami i sva je prilika, na uviek, a ostaviti vam uspomenu na sebe goru, nego li zaslužujem, bilo bi odviše gorko. Ovo je, zašto vam pišem. Ne ću da se opravdavam, ni da koga okrivljujem osim samoga sebe: ja hoću da se, koliko se dade, objasnim... Dogadjaji posljednjih dneva nahrupiše tako žestoko, tako nenadano.

„Današnji sastanak bit će mi vazda dostojnom naukom. Da, vi pravo imate: ja vas nisam znao, a mišljah, da vas

znadem! Za života moga bijaše mi posao s ljudmi svakovrstne ruke, snadjoh se s mnogimi ženami i djevojkami; ali sretnuv se s vami, prvi put se sretoh s dušom savršeno častnom i iskrenom. Nije tako meni obično bivalo, te ne znadoh ocieniti vas. K vama sam se privijao od prvoga časa našega poznanstva — vi ste mogli vidjeti. Provodio sam časove za časovi s vami, i ne upoznadoh vas; pače jedva sam nastojao, da upoznam vas . . . pa sam mogao pomisliti, da vas ljubim!! Za taj grieh evo mi sada gorka okajanja!

„Ja sam i prije ljubio jednu ženu i ona ljubljaše mene . . . Čuvstvo moje prama njoj bijaše izmiešano, kao i njezino prama meni; no kako nije bila jednostavna, tako je sve i prošlo. Istina se tada meni još ne pojavi: ja je ne upoznadoh, a sada gdjeno je izašla preda me . . . . Upoznadoh ju napokon, no prekasno... što je prošlo, već se ne povrnu... Život naš mogao bi se u jedno slučiti — i viekom se slučiti ne će. Kako da vam dokažem, da bih vas mogao zaljubiti ljubavi pravom — ljubavi srca, a ne mašte — kad ni sam ne znam, da li sam za takovu ljubav sposoban!

„Narav mi dade mnogo — toga ja od lažljiva stida ne marim tajati pred vami, pa navlastito sada, u ovih gorkih, za mene postidnih časovih . . . Da, narav mi dade mnogo; no ja ću i umrieti, a učiniti ne ću ništa dostojna snage svoje, ni ostaviti za sobom blagotvorna traga. Sve moje bogatstvo razsut će se na prazno: ja ne ću vidjeti plodova sjemenu svomu. Meni nedostaje — sam ne mogu kazati, čega mi pravo nedostaje, meni nedostaje po svoj prilici onoga, čim možeš tako pokrenuti srca ljudska kao i zavladati ženskim srcem; a gospodstvo nad samimi umovi niti je trajno, niti koristno. Neobičan, gotovo komičan je udes moj: ja se odajem sav, odajem se željno i podpuno — i ne mogu se odati. I s tim ću skončati, da se žrtvujem za kakav inat, za nešto, u što

sam ne ću vjerovati . . . Bože dragi! trideset i pet godina živjeti, i sve uviek sabirati se, što da učiniš! . . .

„Još nikomu ovako govorio nisam — to je moja izpovied.

„Ali dosta budi o meni. Meni bi se htjelo govoriti o vas, i dati vam neke savjete: za drugo ništa nisam više sgodan... Vi ste još mlada; no koliko mu drago živjeli, sliedite svagda svoje srce, nikada se ne povedite ni za svojim, ni za tudjim umom. Vjerujte, što je jednostavniji, što uži krug, kroz koji se život prokapa, to je bolje; ne radi se o tom, da se iznalaze u životu viekom nove strane, nego o tom, da svi prielazi života bivaju u shodno doba. „Blažen, tko je za mladosti bio mladjan.“ . . . Ali ja vidim, da bi savjeti ovi bili valjaniji za mene, nego za vas.

„Priznajem, Natalija Aleksejevna, mene srce vrlo boli. Nikada se nisam varao, kakovo je čuvstvo u Darje Mihajlovne prama meni; ali sam se ipak nadao, da ću barem za čas naći pristanište — sada opet ostaje mi potucanje od nemila do nedraga. Što da mi zamieni vaš razgovor, vašu blizinu, vaš umni i pozorni pogled? . . . Ja sam kriv; ali privolite, da se je i zla kob rek bi zlobno nasmjehnula nad nami. Pred tjedan dana ja bih jedva slutio, da vas ljubim. Pred dva dana, na večer, u vrtu, prvi put začujem od vas... no čemu da vam spominjem, što vi onda rekoste — pa evo sada već bježim, bježim s porugom, iza žestoka razgovora s vami, ne odnoseći sa sobom nikakove nade . . . Pa vi ni ne znate svega, kako sam sagriešio proti vam . . . . U mene je nekakova glupa otvorenost, nekakova brbljavost . . . Ma zašto govorim o tom! Ja odlazim na uviek!“

(Ovdje je bio Rudjin Nataliji opisao svoj pohod u Volinceva; no predomislio se i izčrčkao ovo mjesto, a u pismu Volincevu napisao onaj drugi postscriptum.)

„Ostajem sada sam samcat u svietu poradi toga, da se predam, kako vi rekoste jutros sa žestokom porugom, da se

predam drugim, dostojnijim mene podhvatom. Vaj! kad bih se u istinu mogao predati ovim podhvatom i svladati svoju ljenivost... Ali ne! ja ću ostati ono isto nedovršeno biće, koje bijah do ovoga dana... Prva, najmanja zapreka — i ja sam se razplinuo; što se je sbilo medju vami i mnome, najbolje mi to dokazuje. Da bi barem prinesao ljubav svoju za žrtvu budućemu radu, budućemu zvanju svomu; ali se prepadoh odgovornosti, kojano padaše na pleći moje, i upravo po tom nisam vas dostojan. Ja ne zaslužujem, da se vi radi mene trgate iz okolice svoje... U ostalom, sve to može biti na bolje. Iz ovoga izkustva možda ću ja izaći čistiji i silniji.

„Da vam Bog udieli podpunu sreću. S Bogom! Kadkada se spomenite i mene. Nadam se, da ćete još što bilo čuti o meni. Rudjin.“

Natalija spusti pismo Rudjinovo na koljena i sjedjaše dugo nepomična, upirući oči na pod. Pismo ovo jasnije joj je nego išto drugo dokazalo, kako je pravo imala, kad je jutros razstajajući se s Rudjinom nehotice rekla, da je on ne ljubi! Ali zato joj ne bijaše lašnje. Ona sjedjaše, ne mičući se; činjaše joj se, da su se crni nekakvi oblaci bez šuma nadvili nad glavom njezinom i da ona potonjava, niema i ukočena. Za svakoga je gorka muka, kad mu se prvi liepi sanci razplinu; no razpući se mora duša iskrena, koja ne želi samu sebe varati, koja ne zna lakoumlja i pritvornosti. Padne na um Nataliji djetinjstvo njeno, kad šećući večerom, ona vazda idjaše prema svietlomu kraju neba, tamo, gdjeno gori rumenilo, a nikada prema tamnoj strani. A sada joj život mračno u oči pogleda, i ona svjetlu okrenula ledja...

Suze zališe oči Natalijine. Nisu uviek suze blagotvorne. Razblažuju i vidaju suze, kad, dugo nakipjevši u grudi, one napokon porone — sprva mučno, po tom sve to lašnje, sve to sladje; niema, zatomljena tuga, odrieši se njimi... Ali

ima suzâ hladnih, koje se liju oskudno: njih kap po kap izcjedjuje iz srca težkim i neprestanim bremenom bol i žalost; ove suze ne razgaljuju, ne prinose odaha. Nevolja plače ovakvimi suzami, i tko njih nije ronio, ne zna za nesreću. Natalija ih upoznade ovaj dan.

Ovako minu dva sata. Natalija se napokon sabere, ustane, otare oči, zapali svieću, sažeže na njezinu plamenu Rudjinov list do kraja i pepeo baci kroz prozor. Onda nasumce otvori Puškina i pročita prve redke, što joj pod oči padoše (ona je često Puškina ovako pregledala). Evo na što se namjerila:

Kto čuvstvoval, togo trevožit (uzbunjuje)
Prizrak nevozvratimyh dnej . . .
Tomu už (više) nêt očarovanij,
Togo zmêja (zmija) vospominanij,
Togo raskajanje gryzet . . .

Ona popostane, sa hladnim posmjehom pogleda se u zrcalu, i pognuvši malko glavu sadje u sobu za goste.

Čim ju opazi Darja Mihajlovna, odvede ju u kabinet, kraj sebe posadi, ljubežljivo pogladi po obrazu, sve jednako motreći joj u oči pozorno, ljubopitno. Darji Mihajlovnoj bijaše velika neprilika: prvi put joj dodje u glavu, da ne poznaje pravo svoje kćeri. Doznavši od Pandalevskoga za njezin sastanak s Rudjinom, ona se nije toliko razsrdila, koliko začudila, kako mogaše razborita Natalija poći ovakvim putem. Ali kad ju pozva k sebi i stade napadati na nju, ne kako bi dama europejska učinila, nego krikom i neuljudno — tada čvrsti odgovori Natalijini, odlučnost njezinih pogleda i kretanja pomutiše, pače uplašiše Darju Mihajlovnu. Nenadani, i ne sa svim dokučivi odlazak Rudjinov skide joj veliku težinu sa srca; no je ona očekivala suze, histerične nesvjestice . . . . Hladno spokojstvo Natalije još ju više smete.

— Nu, diete moje drago, uze Darja Mihajlovna, — kako ti je danas?

Natalija pogleda na svoju mater.

— Vidiš, on ode . . . tvoja ljubav. Ne znaš li, zašto se tako naglo odprtio?

— Majko! progovori Natalija tihim glasom: — evo vam moja rieč, ako vi sami ne budete spominjali o njem, da od mene nikada jedne rieči ne ćete čuti.

— Ti valjda priznaješ, da si sgriešila proti meni?

Natalija obori glavu i ponovi:

— Vi od mene nikada ni jedne riečce ne ćete čuti.

— No, dobro! rekne Darja Mihajlovna smiešeći se. — — Ja vjerujem tebi. A prekjučer, znaš li, kako . . . No, ne ću. Svršilo se, riešilo i sahranilo. Nije li? Sada te opet poznajem; bila sam se sasvim smutila. Daj, poljubi me, moja mudračice!

Natalija prinese materinu ruku na svoje ustnice, a Darja Mihajlovna poljubi kćeri svojoj prignutu glavu.

— Pamti vazda moje svjete, ne zaboravljaj, da si Lasunska i moja kći, te ćeš biti sretna. A sada idi.

Natalija izadje mučeći. Darja Mihajlovna gledaše za njom i pomisli: „takova sam bila i ja — ona će se zanositi koje kamo: mais elle aura moins d'abandon, manje ću ju puštati samu“. I Darja Mihajlovna urone mišlju u prošlost . . . u prošlost davnu . . .

Zatim dade zvati m-lle Boncourt i dugo s njom sjedjaše na samu. Odpustivši i nju, pozove Pandalevskoga. Svakako htjede pronaći pravi uzrok odlazku Rudjinovu . . . no Pandalevski ju umiri podpuno. To mu je bio zanat.

Sutradan dodje Volincev sa sestrom k njoj na objed. Darja Mihajlovna bijaše s njim uviek vrlo ljubezna; a ovaj dan ljubeznija nego ikad prije. Nataliji bijaše pretežko; ali Volincev govoraše s tolikim štovanjem, s tolikom bojazljivošću s njom, da mu je ona u duši od svega srca bila zahvalna.

*

Dan prodje tiho, prilično dosadno; ali svi, razilazeći se, poćutješe, da su se navrnuli na staru kolotečinu; a to je mnogo, vrlo mnogo.

Da, svi se navrnuše na staru kolotečinu ... svi, osim Natalije. Ostavši napokon sama, mučno se dovuče do svoga kreveta i sustala, razbita, licem padne na jastuke. Njoj je tako gorko, tako sve protivno, toliko se stidjela sama sebe, svoje ljubavi, svoje pečali, da bi u taj par najvoljela umrieti ... Mnogo još čekaše nju gorkih dana, noći bez sna, mučnih pokreta; no ona je mlada — život istom što je počeo za nju, a život prije ili poslije uzme svoje. Kakav udarac i obalio čovjeka, on će u taj isti dan, još više drugi dan — prostite prostačkomu izražaju — pojesti, a ovo vam je već prva utjeha.

Natalija trpljaše velike muke; ona trpljaše prvi put ... No prva stradanja, kano i prva ljubav, više se ne vraćaju, — i slava Bogu!

XII.

Protekoše od prilike dvie godine. Nastali prvi dnevi svibnja. Na balkonu svojega dvorca sjedjaše Aleksandra Pavlovna, no ne više Lipina, nego Ležnjevka; nešto prije godine dana dade svoju ruku Mihajlu Mihajliću. Kao i prije, ona je još uviek mila, samo što je u posljednje vrieme nešto pokrupnjela. Pred balkonom, s kojega skaline salaze u vrt, šetaše dadilja, s rumenim čedom na ruku, u bieloj mantijici i s bielom kapicom na glavi. Aleksandra Pavlovna ne može ga se od miline nagledati. Djetešce ne vrišti, nego s važnošću siše svoj prst i spokojno se tamo amo ogleda. Dostojan sin Mihajla Mihajlića već se sada vidi u njega.

Uz Aleksandru Pavlovnu sjedjaše na balkonu naš stari prijan Pigasov. On je prilično osiedio od onoga vremena, kako se razstadomo s njim, pognuo, smršavio i postao u

govoru piskutljiv; jedan od zubâ prednjakâ izpao mu; ovo piskutanje još je povećavalo zagrižljivost rieči njegovih ... Mrzota njegova nije s godinami manja postala, samo što mu je oštrina mnogo otupila i on se još češće nego do sada ponavljao. Mihajla Mihajlića nije bilo doma; upravo su ga čekali na čaj. Sunce je već bilo sjelo. Tamo, gdje je ono na počinak leglo, protezaše se pruga bliedo-pozlaćene, limunove boje preko nebosklona; na protivnoj strani bijahu dvie: jedna poniže, siva, a druga poviše rumenkasto-ljubičasta. Lagani oblaci gamze u visini. Sve obećava stalnu pogodu.

Nenadano zasmije se Pigasov.

— Čemu se smijete, Afrikane Semeniću? upita ga Aleksandra Pavlovna.

— Tako ... Jučer slušam, kako seljak govori svojoj ženi, — a ona širom razvezala brbljavi jezik: — ne brnjkaj: ... Vrlo me je to razveselilo. Ne brnjkaj! I sbilja čemu da žena brnjči? o čem da ona razsudjuje? Ja, vi znate, ne govorim o onih, koje su tu. Naši starci bijahu od nas pametniji. U njihovih pričanjih ljepotica sjedi kod prozora, na čelu joj zviezda, ali ona ni mukac! Ovako se pristoji. Sudite, molim vas, sami: neki dan naša „predvoditeljša“ izpali mi kao iz pistoleta u lice, da joj se ne mili moja tendencija! Tendencija! Ne bi li i po nju i svakoga bolje bilo, kad bi ona kud kakvom sretnom naredbom prirode odmah jezik izgubila?

— Vi uviek jedan te isti, Afrikane Semeniću, navaljujete na nas biedne žene ... Vidite, ja mislim, to je prava nesreća. Meni vas je žao.

— Nesreća? Što vam se to svidjelo reći! Najprije, po mojem ima u svietu samo tri nesreće: zimi sjediti u hladnoj sobi, ljeti nositi tiesne cipele i konakovati u sobi, gdje vrišti diete, a ne možeš ga posuti persidskim praškom; a drugo,

za Boga, ta ja sam sada postao najsmjerniji čovjek. Mogao bi me uzeti za izgled! Tako se liepo vladam!

— Da, liepo se vladate, imaš što i čuti! Baš sinoć mi se na vas tužila Jelena Antonovna.

— Vidiš! Pa što vam je, molim vas, o meni govorila?

— Govorila mi je, da ste cielo jutro na sve njezine upite samo odgovorili: „što? što?“, pa k tomu još vašim piskutljivim glasom . . .

Pigasov se nadre smijati.

— Zar ne, Aleksandra Pavlovna, da je to bila prekrasna misao?

— Divna! Zar čovjek može biti tako neuljudan sa ženom, Afrikane Semeniću?

— Što? Jelena Antonovna po vašemu je žena?

— A što je po vašemu?

— Bubanj, draga, običan bubanj, po kojem biju štapići...

— Da sbilja! presječe mu rieč Aleksandra Pavlovna, želeći govor na drugo svrnuti: — smije li vam čovjek čestitati?

— Što čestitati?

— Sretni svršetak parnice. Glinovski luzi sada su vaši...

— Da, moji, odgovori smrknuto Pigasov.

— Toliko se godina za njih parbite, a sada vam opet nije pravo?

— Čujte, Aleksandra Pavlovna, progovori tihim glasom Pigasov: — nema vam ludje i kukavnije stvari na svietu, nego što je odviše kasna sreća. Zadovoljstva vam i onako ne donese, a kraj toga uzimlje vam pravo, vrlo dragocjeno pravo — psovati i proklinjati sudbinu. Da, da, gospodjo, luda je i kukavna stvar — kasna sreća.

Aleksandra Pavlovna skrene ramenima.

— Dadiljo, uze ona: — ja mislim, Miši je vrieme spavati. Daj ga amo.

I Aleksandra Pavlovna uze se baviti svojim sinčićem, a Pigasov, režeći, ode na drugu stranu balkona.

U to se na putu ne daleko uz vrt pomoli Mihajlo Mihajlić u svojoj drožkici. Pred konji trče dva velika dvorska psa, jedan žut, a drugi siv. Nije tomu davno, što ih je Ležnjev nabavio; oni su se naviek grizkali i živjeli u nerazlučnoj slozi. Pred njih na vrata izadje stari jazavčar, zine ustima kao da će zalajati, pa mjesto toga zievne i vrati se natrag, prijateljski repom vitlajući.

— Pogodi, Saša: — kričaše Ležnjev svojoj ženi iz daleka; — pogodi, koga ti dovodim?

Aleksandra Pavlovna ne spoznade u prvi mah čovjeka, koji je sjedio za ledjima njezinu mužu.

— A! gospodin Basistov! klikne ona napokon.

— On! on! odgovori Ležnjev: — pa kakve radostne glase nosi. De, pogadjaj; mahom ćeš saznati.

I on unidje u dvorište.

Za nekoliko časova uzadje on s Basistovom na balkon.

— Hura! klikne on i ogrli ženu. — Sereža se ženi!

— S kim? upita uzburkana Aleksandra Pavlovna.

— Ta s Natalijom, da s kim bi! Evo prijatelj nosi ovaj glas iz Moskve, i ima list za tebe . . . Čuješ li, Mišo? doda on, i uzme sina na ruke: ujak ti se ženi! . . . Gledaj zlosretne flegme! samo trepavicami miče!

— Diete bi spavalo, rekne dadilja.

— Da, progovori Basistov, prilazeći k Aleksandri Pavlovnoj: — ja danas dolazim iz Moskve po nalogu Darje Mihajlovne — da račune na dobru pregledam. Ovo je pismo.

Aleksandra Pavlovna brže bolje otvori list svojega brata. Piše joj on samo nekoliko redaka. U prvoj radosti javlja sestri, da je zaprosio Nataliju i dobio privolu njezinu i matere njezine, zatim obećava više pisati s prvom poštom, napokon sve grli i cjeliva. Vidi se, da je pisao list u uzhitu.

Čaj se donese i svi oko čaja posjedaju. Basistova posuše kao kišom raznimi pitanji. Sve, i samoga Pigasova razveseli viest njegova.

— Kažite, molim vas, rekne medju ostalim Ležnjev: — do nas dopirahu glasi o nekakovu gospodinu Korčaginu. To je valjda bila samo tlapnja?

(Korčagin bijaše ljepušan mlad čovjek — modni lav, neobično nadut i važan; držao se bezprimjerno veličanstveno; u istinu ne bijaše to čovjek živ, nego svoj vlastiti kip, podignut obćimi prinesci).

— Ne, nije to bila tlapnja, odgovori smiešeći se Basistov. — Darja Mihajlovna bila mu je vrlo sklona; ali Natalija Aleksejevna ne htjede ni čuti o njem.

— Ta i ja ga poznajem, rekne Pigasov: — bolvan i ništa nego bolvan!... molim vas. Da su mu svi ljudi slični, valjalo bi ti platiti velike novce, samo da privoliš živjeti... molim vas!

— Može biti, odgovori Ležnjev: — no u svietu ima on rolu veliku.

— Sve jedno, neka mu bude, klikne Aleksandra Pavlovna. — Da mu Bog prosti! Oh, kako se ja radujem bratu svomu! A Natalija, je li radostna, sretna?

— Da. Ona je spokojna, kao uviek; ta vi ju znate, ali se čini zadovoljna.

Večer mine u veselu, živu razgovoru. Sjednu napokon za večeru.

— Da sbilja, upita Ležnjev Basistova, nalievajuć mu čašu: — ne znate li, gdje je naš Rudjin?

— Gdje je upravo sada, ne znam. Prošle zime bio je došao na kratko vrieme u Moskvu, odakle s nekom obitelji odputuje u Simbirsk; pisali smo jedan drugomu neko vrieme; u posljednjem listu javi mi, da ide iz Simbirska, kamo, ne kaza mi, i od to doba ne saznadoh ništa o njem.

— Ne će propasti! podhvati Pigasov. — Gdje mu drago sjedi i propovieda. Taj gospodin nadje uviek dva ili tri poklonika, koji će ga zjajući slušati i pozajmljivati mu novce. Pamtite dobro, on će s tim svršiti, da umre u Carevokokšajsku ili Čuhlomi — na ruku kakve stare dieve usidjelice s perikom, koja će misliti o njem, kao čovjeku najženijalnijem na svietu . . .

— Vi vrlo rezko o njem govorite! opazi na po glasa i s nezadovoljstvom Basistov.

— Što rezko! odgovori Pigasov: — pravedno govorim o njem, podpuno pravedno. Po mojem mnienju on je pravi pravcati čankoliz, i ništa drugo. Zaboravio sam kazati, okrene se Pigasov prama Ležnjevu: — ja sam se upoznao s onim Terlahovom, koji je s Rudjinom otišao za granicu. Bože, Bože, što mi je sve pripoviedao o njem, vi ne biste ni vjerovali — šala, prava šala! Znamenito je to, što svi prijatelji i sljedbenici Rudjinovi postaju s vremenom njegovi dušmani.

— Molim, da mene izuzmete od takovih prijatelja! rekne sa žarom Basistov.

— E vi, to je nešto drugo. O vas nije tu govora.

— Pa što vam je pripoviedao Terlahov? upita Aleksandra Pavlovna.

— Mnogo mi je pripoviedao, svega i ne pamtim. Ali ovo je najbolje. Neprekidno se razvijajući i razvijajući (ta se gospoda uviek razvijaju; drugi na primjer jednostavno spavaju ili jedu, a oni se nalaze u momentu razvoja spavanja ili blagovanja; zar nije, gospodine Basistove; ha? — Basistov ne odgovori ni rieči.) . . . I tako, jednako se razvijajući, dodje Rudjin putem filozofije do toga zaključka, da mu se valja zaljubiti. Pa se uze obazirati za predmetom, dostojnim tako divna zaključka. Fortuna se nasmije na njega. Upozna se s jednom Francuzkinjom, valjanom modisticom. Stvar se sbila u njemačkom gradiću na Rajni; to valja pamtiti. Stade do-

laziti k njoj, nositi joj knjige i razlagati o prirodi i Hegelu. Možete misliti, kako je modistici bilo na srcu? Ona ga držaše za astronoma. Uza sve to, premda on sam po sebi nije Bog zna što; no — inostranac, pa Rus! — svidio joj se. Napokon urekne on sastanak, i to sastanak veoma poetičan: u gondoli na rieci. Francuzkinja privoli, obuče se nešto svečanije i zaveze s njim na rieku. Tako su se potepali dva sata. Čim li se je on sve to vrieme bavio? mislite vi. Gladio Francuzkinji glavu, zamišljen zijao u nebesa i nekoliko puta joj rekao, da ju ljubi s očinskom nježnosti. Francuzkinja se razbješnjena vrati doma, a poslije je to sama Terlahovu pripoviedala. Eto vam gospodina Rudjina!

I Pigasov cikne smijati se.

— Vi stari ciniče! vikne ljutita Aleksandra Pavlovna: — ja se svaki dan sve više uvjeravam, da ni oni dapače, koji Rudjina najviše pogrdjuju, ne mogu o njem ništa ružna kazati!

— Ništa ružna? Ta za Boga! a njegovo vječno živovanje na račun tudj? njegovi dugovi?... Mihajlo Mihajliću, sva je prilika, da ima i od vas štogod?

— Čuj derte, Afrikane Semeniću! uze Ležnjev, a lice mu postane ozbiljno: — čuj derte, vi znate i moja žena znade, da ja Rudjina u posljednje vrieme nisam osobito ljubio, dapače da sam ga osudjivao. Kraj svega toga (tu Ležnjev nalije gostom pune čaše šampanjca) predlažem vam: prije smo pili za zdravlje našega dragoga brata i njegove nevjeste, a sada pijmo za zdravlje Rudjinu!

Aleksandra Pavlovna i Pigasov u čudu pogledaju na Ležnjeva, a Basistov se sav odrveni, porumeni do ušiju i izbulji oči.

— Ja njega znadem najbolje, rekne Ležnjev: — mane su mi njegove dobro poznate. One su tim vidljivije i ružnije, što Rudjin nije čovjek svakidašnji.

— Rudjin — genijalna natura! klikne Basistov.

— Genijalnosti u njem, sbilja, ima, primi opet Ležnjev: — a natura . . . U tom je upravo njegova nesreća, što pravo rekav u njega nature nema . . . Ali o tom se sada ne radi. Ja hoću da o onom govorim, što je u njega riedko i liepo. U njega je entuzijazam; a to je, duše mi, i u očiju čovjeka flegmatika u današnje doba najdragocjeniji ures. Svi mi, štogod nas je, postali smo previše razboriti, ravnodušni, uveli; mi zaspasmo, stinusmo, i slava budi onomu, tko nas ma samo na jedan trenutak prene i ogrije! Doba je! Sjećaš se, Saša, jednoč sam s tobom govorio o Rudjinu, i prigovarao mu hladnoću. Tada sam ja i pravo i nepravo govorio. Hladnoća je njegova u njegovoj krvi — to nije krivnja njegova — a ne u glavi. On nije glumac, kako sam ga prije nazivao, nije naduvalo, nije varalica; on žive na račun tudj, ne kano čankoliz, već kao čedo . . . Da i sbilja će on skončati u biedi i nevolji; ma zar da se i radi toga na njega kamenom bacimo? On ne će ništa izvesti, samo radi toga, što u njem nije nature, nije krvi; ali tko smije reći, da on ne će donieti, ili nije već donio koristi? zar rieči njegove nisu bacile mnogo dobro sjeme u duše mlade, kojim narav nije uzkratila, što je uzkratila njemu, silu radinosti, i sposobnost izvesti zamišljene namjere? Da, i sam ja, ja prvi, izkusio sam to na sebi . . . Saša znade, što mi je Rudjin bio u mladosti. Ja sam i to govorio, da rieči njegove ne mogu djelovati na ljude; ali sam ja onda govorio o ljudih, naličnih meni, u moje sadašnje doba, o ljudih preživjelih i polomljenih životom. Jedan samo krivi zvuk u govoru, i sva je njegova harmonija za nas izčezla; ali u mladića sluh na sreću nije toliko razvijen, nije toliko razprokšen. Ako se njemu bitnost onoga, što sluša, čini liepom, što ga briga za zvuk! On će zvuk sam sebi naći.

— Pravo! Pravo! klikne Basistov: — koliko u tom ima

istine i pravde! A govoreći o utjecaju Rudjinovu, ja vam se klanjam, taj čovjek nije samo tobom potresao, on te je s mjesta dizao, nije ti dao sustati, nego te je do temelja preobrazio, zapalio tebe!

— Čujete li to? nastavi Ležnjev, obrativ se k Pigasovu: — Treba li još dokazivati? Vi navaljujete na filozofiju; govoreć o njoj, ne znate, kakve bi pogrdne rieči izabrali. I ja sâm baš ne plačem za njom, niti ju dobro shvaćam! no ne potječu iz filozofije sve naše nevolje! Filozofijski sofizmi i zanovetanja ne će se nikada priliepiti Rusa; zato ima on odviše zdravoga uma; ali se ne smije dopustiti, da pod imenom filozofije napadamo svaki pošteni rad oko istine i spoznanja. Bieda je za Rudjina, da on ne poznaje Rusije, i to je najveća bieda. Rusija može bez svakoga od nas biti; ali nijedan od nas bez Rusije biti ne može. Jao onomu, tko to misli, triputa jao onomu, tko sbilja bez nje živi. Kozmopolitizam — nagrda; kozmopolit — ništica, manje od ništice; izvan narodnosti nije umjetnosti, nije života, ništa nije. Bez fizionomije nije dapače idealna lica; samo prostačko lice može biti bez fizionomije. Ali odmah velim, to nije krivnja Rudjinova: to je njegova kob, kob zla i gorka, za koju ga ne smijem kriviti... Daleko bi nas zavelo, da stanemo razbirati, odakle u nas postaju Rudjini. A za ono, što je u njem dobra, budi mu hvala. To je lašnje, nego li naša nepravda prema njemu, a mi bijasmo prama njemu nepravedni. Kazniti ga nije posao naš, a nije ni nužda; on je to sam okajao, mnogo više okajao, nego je pravedno . . . I Bog bi dao, da nesreća izgladi u njem sve, što je nevaljalo, a jedino dobro ostavi! Pijem u zdravlje Rudjinu; pijem u zdravlje mojih najkrasnijih godina; pijem za mladost, za njezine nade, njezine napore, za njezino pouzdanje i čestitost, za sve ono, radi čega je već u dvadesetoj godini kipjelo srce naše, i od čega ništa

ljepše nismo kasnije doživjeli i ne ćemo doživjeti u životu... Za tebe pijem, zlaćano doba, pijem za zdravlje Rudjinovo!

Svi se kucnu s Ležnjevom. Basistov od zamame malo da nije razbio svoje čaše, i osuši ju na jedan dušak, a Aleksandra Pavlovna stisne Ležnjevu ruku.

— Boga mi, Mihajlo Mihajliću, reče Pigasov: — ja ne bih ni u snu snivao, da ste vi takav govornik, mogli biste se dapače s Rudjinom podhvatiti! I mene je potreslo!

— Ja nisam nikakov govornik, odgovori mu ljutito Ležnjev: — a muka je vas potresti. Medjutim o Rudjinu dosta; govorimo što drugo ... Ej, kako se zove ... Pandalevski je još uviek kod Darje Mihajlovne? prihvati on, obrativši se k Basistovu.

— Dakako, još uviek! Ona mu namjestila veoma meku postelju.

Ležnjev se nasmjehne.

— Evo, taj ne će umrieti u biedi i nevolji; zato može čovjek svoju glavu založiti.

Večera se svrši; gosti se razidju. Ostavši na samu sa svojim mužem, Aleksandra Pavlovna radostno pogleda u njegovo lice.

— Kakav si krasan danas bio, Mihajlo! progovori ona, milujući ga rukom po čelu: — Kako si umno i plemenito govorio! Ma reci, nisi li odviše govorio na slavu Rudjinovu, kako si prije odviše govorio na njegovu pogrdu?

— Svaljena ne valja tući — a onda sam se pobojavao, da i tvoju glavu ne pomuti.

— Ne, odgovori prostodušno Aleksandra Pavlovna: — on mi se uviek činio odviše učen; ja sam ga se bojala i nisam znala, što da uz njega govorim. A zar ne, Pigasov se njemu danas odviše rugao, je li?

— Pigasov? rekne Ležnjev. — Upravo zato sam onako vatreno uzeo Rudjina u obranu, što je tu bio Pigasov. On

se usudjuje Rudjina nazivati čankolizom! A ja mislim, da je njegova rola, rola Pigasova sto putâ žalostnija. Može živjeti nezavisno, svemu se ruga, a ipak se prilizuje oko gospode, oko bogatih! Znaš li, da je taj Pigasov, koji se s takovom zlobom svim i svakomu ruga, na filozofiju i na žene napada, — znaš li, da je on služeći uzimao mita, te kako! Evo tako je!

— Sbilja? klikne Aleksandra Pavlovna. — Toga ne bih bila mislila . . . Čuješ li, Mišo, doda promučav malko: — ja bih te rad nešto pitala . . .

— Što?

— Što misliš, hoće li brat biti sretan s Natalijom?

— Kako da odgovorim . . . rekao bi, da hoće . . . Zapoviedat će ona. — Ona je — medju nami rečeno — ona je daleko umnija od njega; ali je on vriedan čovjek i ljubi ju iz dna duše. Što treba više? Evo mi se ljubimo, te smo sretni, zar ne?

Aleksandra Pavlovna se nasmjehne i stisne ruku Mihajlu Mihajliću.

Onaj isti dan, kad je sve ovo, što smo sada pripoviedali, bivalo u Aleksandre Pavlovne — u jednoj od najdaljih gubernija Rusije valjaše se u najvećoj zapari po velikoj cesti rdjava, rogožinama pokrita kibitka, a pod nju upreženo troje seljačke kljusadi. Sprieda se načepio, upirući se koso nogama na prekorudje, sied seljanin u izderanu gunjcu i sve jednako trza uzdama i zamahuje malim bičem. Odzada u kibitki na putnoj izglodanoj vreći sjedi čovjek povisoka uzrasta, s putnom kapom i ostarim prašnim plaštem. To je Rudjin. On sjedjaše pognute glave i na oči navukavši zaslon kape. Nejednaki udarci kibitke prebacivahu ga sad na jednu, sad na drugu stranu, a on kao da u njem nije ćuti, rekao bi driema. Na posljedku se izpravi.

— Kada ćemo već jednoč doći do postaje? upita svoga kočijaša.

— A odmah, baćuška, rekne seljanin i još jače trgne uzdami: — čim se uzveremo na onaj brežuljak, nema više ni dvie vrste . . . Nuder, konjo! što si se zamislio . . . Sad ću ja tebe! doda tankim glasom i stade poticati desnoga logova.

— Čini se, da veoma loše goniš, rekne Rudjin: — od ranoga se jutra kotrljamo, pa nikada na mjesto. Ne bi li što zapjevao?

— Što ćemo, baćuška! Sam vidiš, konji su izmoreni... a ovamo žega. A pjevati ne znam, mi nismo kirijaši... Gurbeto, gurbeto! zavikne najednoč seljak putniku, koji je prolazio u smedjem odielu i iznošenoj obući od lika: — s puta, gurbeto!

— Vidiš . . . . kirijaša, tobože! zamrmlja za njim prolaznik: — prava moskovska krv! doda porugljivim glasom, mahne glavom i krene lagano dalje.

— Što te tamo nosi, kučko jedna! povikne seljanin i pritegne srednje kljuse: — nevaljanče lukavo, nevaljanče!

Izmučeni konjići nekako dopužu napokon do prve pošte. Rudjin sadje s kibitke, plati seljaninu (koji se nije zahvalio, nego je dugo prebacio novce po dlanovih, — dakako, na rakiju mu malo zapalo) i sam unese torbu u sobu.

Neki moj znanac, koji se mnogo za svoga vieka potucao po Rusiji, opazio je, da ako po zidovih poštarske sobe vise slike iz „Kavkazkoga zarobljenika“ ili ruskih generala, tu možeš odmah konje dobiti; ako li vise slike s prizori iz života poznatoga igrača George de Germany, tada se ne nadaj skoromu odlazku: putnik će imati vremena nagledati se zavinute kreste, bieloga prsluka sa širokimi okrajci i neobično uzkih i kratkih hlača igračevih u mladosti, njegove biesne fizionomije, kad on budući već starcem ubija svoga sina vi-

soko uzdignutom stolicom u koljebici sa kosim krovom. U sobi, kamo je unišao Rudjin, višahu po nesreći takove slike iz tridesetih godina ili „Života igračeva“. Rudjin pozovne; tada se pojavi nadzornik, pospan, — sbilja je li tko vidio nepospana nadzornika? — i ne čekajući govora Rudjinova, javi mu uvelim glasom, da konjâ nema.

— Što vi to govorite, da konjâ nema; a ne znate li, kamo ja idem? Ja sam se dovezao na privatnih konjih.

— Ni za kakav put nema konjâ u nas, odgovori nadzornik. — A kamo idete?

— U . . . sk.

— Nema konjâ, ponovi nadzornik i izadje.

Srdit Rudjin pridje k prozoru i baci kapu na stol. On se nije mnogo promienio; ali je posljednje dvie godine sav požutio; srebrne niti ovdje ondje provlače se kudravom kosom njegovom, a oči mu, još uviek krasne, nekako se stužile. Tanašni nabori, tragovi bolnih i nemirnih čuvstava, polegli oko usta, na obrazih, na sljepočicah.

Odielo mu je bilo iznošeno i staro, niti je gdje bjeline vidjeti. Cvatuće doba očevidno proteklo. On je, kako vrtlari običavaju reći, prelazio u sjeme.

Od duga časa uze čitati podpise slikarijâ na zidu, . . . poznata zabava putnika, koji se dosadjuju . . . . . vrata u to zaškrinu, a nadzornik unidje.

— Konjâ za . . . . . sk nema, niti će ih dugo biti, progovori on: — nego ako vas je volja u . . . ov.

— U . . . ov? rekne Rudjin. — Za majku božju! ta to mi je sasvim s puta. Ja idem u Penzu, a . . . ov čini mi se leži prama Tambovu.

— Pak onda? iz Tambova možete svrnuti u Penzu.

Rudjin se zamisli.

— U ime božje, rekne napokon; — dajte konje zapreći. Sve mi je jedno; idem u Tambov.

Do mala upregnu konje. Rudjin iznese svoju torbicu, uzpne se na taljige, sjedne i pognjuri se, kao i prije. Bijaše nešto bezpomoćna, turobno-ponizna u sgurenu stasu njegovu. I trojka podje laganim kasom, a zvonca jednolično pozvekivahu.

Epilog.

Opet minu nekoliko godinâ.

Bijaše jesenski, hladan dan. U dvorište glavne gostionice u gubernijskom gradu S. uleti putna kočijica, a iz nje, lagano se protežući i uzdišući, sadje gospodin, ne doduše mator, no one punoće i debljine tjelesne, koju obično nazivamo dobrodušnom. Uzpevši se po stubah u drugi kat, stane na ulazu širokoga hodnika i ne videći nikoga, glasno zatraži sobu. Vrata se negdje odklone, a iza njih izskoči dugačak lakaj i prodje pred njim brzim korakom, vidljiv u polutami koridora po mastnosjajnih ledjih i iznošenih rukavih. Ušav gost u sobu, baci odmah sa sebe kabanicu i plaid, sjedne na divan, podupre se laktom na koljeno, najprije se ogleda po sobi i dade zvati svoga slugu. Lakaj se nakloni i ode. Gost taj nije nitko drugi van Ležnjev. Novačenje ga izvabilo s ladanja u S.

Sluga Ležnjeva, mlad, kudrav i rumen dječak sa sivom mantijom, podpasan modrim pojasom i mekimi pustenimi cipelami, dodje unutar.

— Evo nas, hvala Bogu, sretno, rekne Ležnjev: — a ti si se bojao, da će nam šinja pući.

— Sretno! odgovori sluga, hoteći se silom nasmjehnuti: — ali kako nije šinja pukla . . .

— Nije nikoga ovdje? začuje se glas na hodniku.

Ležnjev se trgne, i nagne prisluškivati.

— Ej, tko je tamo? ponovi isti glas.

Ležnjev skoči, poleti do vrata i naglo ih otvori.

Pred njim stajaše čovjek visoka stasa, gotovo sasvim sied i sguren, u staroj surci sa pucima od mjedi. Ležnjev ga na prvi pogled upozna.

— Rudjine! vikne on sav uzburkan.

Rudjin se ogleda. On ne mogaše razpoznati lice Ležnjeva, koji je ledjima prama svjetlosti bio okrenut, i smeteno gledaše na njega.

— Zar me ne poznajete? upita Ležnjev.

— Mihajlo Mihajliću! klikne sada Rudjin i pruži ruku; no nešto se zabuni i ruku potegne nazad . . .

Ali Ležnjev uhvati naglo ruku njegovu objema svojim rukama.

— Unidite, unidite k meni! reče on Rudjinu i uvede ga u svoju sobu.

— Kako ste se promienili! progovori Ležnjev pošutjevši i nehotice poniziv glasom.

— Da, da, odgovori Rudjin, kružeći pogledom po sobi. Godine . . . a vi ništa. A kako zdravlje Aleksandre . . . vaše žene?

— Hvala — dobro. Ali koja sreća nosi vas ovamo?

— Koja? Dugo tu treba govora. Ovamo doduše dodjoh slučajno. Tražio sam tu jednoga znanca. U ostalom, drago mi je . . .

— Gdje ste nakanili objedovati?

— Ja? ne znam. Gdje bilo u gostioni. Dužnost mi je još danas poći odavle.

— Dužnost?

Rudjin se važno nasmjehne.

— Da, dužnost. Mene šalju na moje ladanje, da tamo boravim.

— Objedujte sa mnom.

Rudjin prvi put pogleda Ležnjevu pravac u oči.

— Vi me pozivate k sebi na objed? progovori on.

— Da, Rudjine, po starinski, po prijateljski. Hoćete li? Nisam mislio naći vas i sam Bog zna, kad ćemo se opet vidjeti. Nemojmo se tako razstajati!

— Dobro, hoću.

Ležnjev prihvati Rudjina za ruku, vikne slugu, naruči objed, i zapovjedi, da se u led postavi butelja šampanjca.

Za objeda i Rudjin i Ležnjev, kao po dogovoru, pripoviedahu o učeničkom vremenu i spominjahu mnogo i mnoge — žive i mrtve. Sprva govor ne bijaše Rudjinu po volji; no on popije nekoliko kupicâ vina i krv se u njem razgrije. Napokon sluga pospremi stol i izadje. Ležnjev se digne, zapre vrata, i vrativši se k stolu sjedne naprama Rudjinu i tiho nasloni podbradak na obje ruke.

— Nuto, reče on Rudjinu; — pripoviedajte mi sve, što vam se dogodilo od ono doba, kako se nismo vidjeli.

Rudjin pogleda na Ležnjeva.

— „Bože moj!“ pomisli u sebi Ležnjev, — „kako se preobrazio! biednik!“

Crte lica Rudjinova nisu se baš mnogo promienile od onoga dana, gdje smo ga zadnji put vidjeli na postaji, premda je pečat skore starosti već legao na njih; ali izražaj tih crta postao je sasvim drugi. Inače gledahu oči njegove; u cielom biću njegovu, u kretanjih sad laganih, sad prekinutih, u ohladnjelu, rekao bi, razbijenu govoru njegovu vidjaše se umor skrajni, skrb tajna i tiha, daleko različna od one na po pritvorne turobnosti, s kojom se naduvao nekoč, i s kojom se vazda naduva mladež, puna nadâ, puna pouzdana samoljublja.

— Da vam pripovjedim sve svoje sgode i nesgode? progovori Rudjin. — Svega pripovjediti ne možeš niti je vriedno ..... Potucao sam se mnogo, skitao se ne samo tielom — nego se skitao i duhom. U čem i u kom nisu me liepi sanci prevarili, Bože moj! s kim li se nisam sastao i

upoznao! ... Da s kim! ponovi Rudjin, opazivši, kako se Ležnjev s nekim osobitim usrdjem sav upiljio u njega. — Koliko putâ vlastite moje rieči postaše mi dušmanke — ne velim u mojih ustih, nego u ustih ljudî moga mnienja! Koliko putâ sam od razdraživosti djeteta prelazio u tupu bezćutnost kljuseta, koje već ni repom ne makne, kad ga bič prosieca! ... Koliko putâ sam se radovao, nadao, borio i poniživao uzalud! Koliko putâ sam poletio kano sokol — a povratio se pužeći, kao puž, komu su kućicu pogazili! ... Gdje li nisam bio, koje li putove ne putovao! ... A putovi bivaju blatni, doda Rudjin i malko obori glavu. — Vi znate ... nastavi on ...

— Čujte, prekine mu rieč Ležnjev: — mi nekoč govorismo ti jedan drugomu. Hoćeš li, živjela starina! Pijmo za ti!

Rudjin sav zadršće, podigne se, i u očiju mu nešto prosine, čega rieč izreći ne može.

— Pijem, rekne on: — Bog ti blagoslovio, brate, pijem.

Ležnjev i Rudjin izpiju čašu.

— Ti znadeš, uzme opet Rudjin, s osobitim naglaskom rieči „ti“ i sa posmjehom: — ti znadeš, da u meni crva nekakav crv, koji me grize i glodje i ne da mi se smiriti do groba. On me namjeri na ljude — oni s početka padnu pod mojim utjecajem, a kasnije ...

Rudjin zamahne rukom nad glavom.

— Od ono doba, što se razstadoh s vami ... s tobom, prokušao sam, proučio mnogo ... Kušao sam živjeti, započinjao dvadeset putâ nešto drugo — a sada gledaj!

— Uztrajnosti nisi imao, progovori kao za sebe Ležnjev.

— Što veliš? uztrajnosti nisam imao? Stvarati nisam nikada umio; a i muka je, brate, stvarati, gdjeno temelja nije pod nogama, kad moraš istom sam udarati vlastiti temelj! Svih svojih podhvata, to jest, svih svojih nedaća ne kanim ti pripoviedati. Dosta, dva tri slučaja ... one slučaje

iz mojega života, kad se činjaše, da mi se dobar uspjeh smieši, ili ne, kad sam se ja uzeo uspjehu nadati, — što nije isto . . .

Rudjin pozavrne unazad siede svoje i već riedke vlasi onim istim kretanjem ruke, kako je nekoč pozavrtao crne i guste.

Nut, slušaj, uze on; — namjerim se u Moskvi na jednoga čudnovata gospodina. Bijaše on vrlo bogat i gospodar prostranih dobara; služio nije. Glavna i jedina strast u njega bijaše ljubav prama nauci, prema nauci u obće. Do danas ne mogu razabrati, od kuda ta strast u njega! Ona mu je stajala, kao vreći svilena zakrpa. On se silio držati na visini uma, a gotovo ni govoriti nije znao, samo bi izražajno motrio očima i važno glavom klimao. Brate, ni sam ja ne nadjoh pustije i kukavnije prirode, nego što je njegova . . . U Smolenskoj guberniji ima mjestâ, gdje je sam goli piesak i ništa drugo, i jedva ćeš naći travku, koju bi najgladnija životinja popasla. Ništa mu ne išlo od ruke — rek bi sve kroz prste propada, a on je zlo pogoršao tim, što je i lagano težkim učinio. Da je na njegovu, ljudi bi jamačno petami jeli. Radio je, čitao i pisao neumorno. Trudio se oko nauke s tvrdoglavom, upornom marljivosti i mukom strašnom; samoljublje je bilo u njega ogromno i značaj od željeza. Življaše sam samcat, i bijaše na glasu čudaka. On me upozna i zaljubi. Valja reći, da sam ga za čas proučio; no njegova upornost mene trone. Uz to imao je na ruku tolika sredstva, toliko se dalo preko njega dobra tvoriti, toliko prave koristi donieti . . . Ja se preselim k njemu i odem napokon s njim na njegovo dobro. — Osnovâ sam, brate, snovao ogromnih: snivao sam o reformah, usavršenjih . . .

— Kao kod Lasunske, znaš, rekne dobrodušno Ležnjev.

— Što! Ondje sam znao u duši, da će moje rieči ostati puste rieči; ali ovdje, ovdje se sasvim drugo polje razširivalo

preda mnom ... Bio sam povezao sa sobom množtvo gospodarskih knjiga ... istina, nisam ni jedne do kraja pročitao ..... ali se prihvatim posla. S početka, kako sam i očekivao, ne podje za rukom, poslije sve to bolje. Moj novi prijatelj gledaše i mučaše, ostavljajući mi slobodu, to jest slobodu donekle. On je primao moje priedloge i izvadjao ih, no tvrdoglavo, lieno, s tajnim nepovjerenjem, i sve je natezao na svoju. Svaku svoju misao precjenjivao je neobično. Uzpne se na nju s mukom kao božja krava (kukac) na konac biljke, i sjedi, i sjedi na njoj i sve razvija krila, kao da kani poletjeti — pa najednoč se svali i opet puže... Ne čudi se ovim prispodobam; još onda zasjekoše mi se u dušu. Tako sam se probijao dvie godine. Posao idjaše zlo od ruke, pored svih mojih napora. Ja počeh sustajati, prijatelj mi dodijao, ja ga počeh grizti, on me je pritiskivao. Nepouzdanje njegovo priedje u gluhu razdraženost, neprijazno čuvstvo obuhvati nas obojicu, već ne mogosmo ni o čem zajedno govoriti, on je po malo, no jednako radio meni dokazati, da se više ne pokorava mojemu utjecaju; naredbe moje ili su pokvarili ili zabacili sasvim ..... Ja napokon uvidim, da u gospodina vlastelina boravim samo kao drug u duševnih vježbah. Žao mi bijaše u ludo tratiti vrieme i sile, gorko me čuvstvo ogrne, da sam se opet i opet prevario u nadi svojoj. Znao sam veoma dobro, što gubim, ako odem; ali nisam mogao podnieti, pa nekoga dana pošto sam gledao oduran i neugodan prizor, gdje se moj prijatelj pokazao čovjekom vrlo kukavnim, zavadim se s njim do kraja i odem; pustim gospodina-pedanta, sliepljena od stepne melje, s primjesom sirupa njemačkoga ...

— To jest, pustio si svakidašnji hljebac, rekne Ležnjev i položi obje ruke na rame Rudjinovo.

— Da, i oćutio se opet lagan i gol u pustom prostranstvu svieta. Lietaj, kuda ćeš ..... Eh, pijmo!

— U tvoje zdravlje! progovori Ležnjev, digne se i poljubi Rudjina u čelo. — U tvoje zdravlje i za uspomenu Pokorskoga ..... I on je umio ovako ostati siromah.

— Evo ti prvi broj mojih podhvata, rekne Rudjin. — Nastaviti, što li?

— Nastavi, brate, nastavi!

— Oh, ni govoriti mi se ne će. Sustao mi je i govor, brate!... No, ipak! Potucav se još kojekuda... sbilja, mogao bih ti pripoviedati, kako sam dopao k nekomu revnu visoku činovniku za tajnika, pak što je sve odatle proizteklo; no to bi nas predaleko zavelo ... potucav se kojekuda odlučim napokon ... ne smij se, molim te ... nakanim postati čovjek od tvora, čovjek praktičan. Slučaj mi priskoči u pomoć; sastanem se s nekim, možda ga znaš? ... s nekim Kurbejevom, ne?

— Ne, nisam za njega čuo. Ma, Rudjine, kako se nisi kod uma svoga domislio, da ti nisi — ne zamjeri — da ti nisi za čovjeka praktična?

— Znam, brate, da nisam; a u ostalom, što sam ja? ... No da si ti vidio Kurbejeva! Nemoj misliti, da je to kakva prazna blebetuša. Kažu, da sam ja bio rječit. Ma ja sam naprosto ništa prama njemu. Čovjek je to bio za čudo učen, znalac, a glava tvorna, brate, glava za obrt i za trgovačke osnove. Projekti najsmjeliji, najmanje očekivani, samo su ključali iz te glave. Složim se s njim i nakanimo svoju snagu upotrebiti na obće dobro ...

— Na koje, po Bogu brate?

— Smijat ćeš se.

— Zašto? Ne, ne ću, Boga mi.

— Mi odlučimo jednu rieku u K... oj guberniji pretvoriti u rieku brodivu, odgovori Rudjin sa smetenim posmjehom.

— Kako to? Valjda je taj Kurbejev kapitalist?

— On je bio veći božjak od mene, progovori Rudjin i tiho obori svoju siedu glavu.

Ležnjev zahohota; najednoč stane i primi Rudjina za ruku.

— Ne zamjeri, brate, rekne on: — ali toga ne bih mislio. Pak? Vaš podhvat ostane u glavi, ili na papiru, je li?

— Ne baš sasvim. Posao se započeo, rabotare smo najmili, nu, i oni pristupili. No tu nastanu razne zapreke. Najprvo gospodari mlinovâ nikako nisu htjeli nas pojmiti, da mi bez mašine vode ne svladasmo, a za mašinu u nas nije ni krajcare. Šest mjeseci prepatismo po zemunicah. Kurbejev hvaljaše Bogu, da ima pojesti koru suha hljeba; a ni ja nisam brade mastio. U ostalom ne žalim: priroda je ondje divna. Mučismo se i patismo, nagovarasmo trgovce, pisasmo listove, okružnice. Stvar se svršila na tom, da sam u tom podhvatu potratio zadnji groš.

— Nu! ja mislim, rekne Ležnjev: — da potratiti posljednji groš nije za te velika muka.

— Nije, u istinu.

Rudjin pogleda na prozor.

— A projekt bome nije bio rdjav i nosio bi ogroman dobitak.

— A kamo se dio Kurbejev? upita Ležnjev.

— On? Sada je u Sibiru, promiče se zlatarstvom. I vidjet ćeš, on će steći i ne će propasti.

— Moguće; ali ti, sva je prilika, ne steče nikada.

— Ja? Što ću! U ostalom, ja znam, u tvojih očiju bio sam ja uviek čovjek pust.

— Ti? Mani se, brate! . . . Bilo je doba, kad sam gledao samo ono, što je na tebi nedobro; no sada, vjeruj mi, naučio sam te štovati. Ne ćeš nikada steći... Upravo zato te ljubim . . . istina je!

Rudjin se slabo osmjehne.

— Sbilja?

— Ja te radi toga cienim! ponovi Ležnjev: — razumiješ li me?

Oba mučahu.

— Što ćemo? da idem dalje na broj treći? upita Rudjin.

— Nastavi.

— Hoću. Broj treći i zadnji. Upravo sam se sada s tim brojem razkrstio. Ma nisam li ti možda dosadio?

— Govori, govori.

— Vidiš li, uze Rudjin: — nekoč sam u bezposlici mislio . . . bezposlice u mene bijaše uviek mnogo . . . mislio sam dakle: znanja imaš dosta, želiš dobro . . . valjda mi ne ćeš poricati želju dobra, je li?

— Kako bi!

— Štogod sam drugo započeo, svuda sam više ili manje posrnuo . . . Zašto da ne budem pedagog, ili, prosto govoreći, zašto da ne budem učitelj . . . zašto živjeti u ludo . . .

Tu prestane i uzdahne.

— Zašto živjeti u ludo, a ne predati drugim ono, što sam znadeš? Može biti, da oni pocrpu iz tvojega znanja ma koju korist. Sposobnosti moje ne sipaju se upravo na putu; govorim liepo . . . . Tako evo odlučim dati se na taj novi posao. Muke me stajalo naći mjesto; privatne instrukcije ne htjedoh davati; u nizkih školah nema za me posla. Napokon namjerim se kao učitelj u ovdješnjoj gimnaziji.

— Učitelj — čega? upita Ležnjev.

— Učitelj ruske književnosti. Istinu ti velim, nikakova posla ne latih se s tolikim žarom, kao toga. Pomisao, da ću odgajati mladež, mene je zaniela. Tri tjedna prosjedio sam nad radnjom za prvu prelekciju.

— Nemaš li je? upita ga Ležnjev.

— Ne; propala je nekako. Pošla mi je za rukom ne baš zlo i svidjela se. Kao sada vidim lica mojih učenika — lica dobra, mladjahna, s izražajem iskrene znaličnosti, učešća, pače udivljenja. Popeh se na katedru i pročitah radnju kao u vrućici; mislio sam, da će zaokupiti cielu uru, a bio sam

gotov u dvadeset minuta. Sjedjaše tu i nadzornik školski, suh čovjek sa srebrnimi očali i kratkom perikom, — kadkada bi glavu prama meni sagnuo. A kad sam svršio i s katedre skočio, reče mi on: „Liepo, samo nešto previsoko i tamno, te malo o samoj stvari rečeno.“ ... A gimnazijalci s poštovanjem gledahu na mene ... u istinu. Po tom je i dragocjena mladež! Drugi i treći put sam prelekciju čitao, poslije dam se na improvizaciju.

— I s dobrim plodom? upita Ležnjev.

— S najboljim. Ja sam izlievao sve, što mi u duši življaše. Medju njimi bijahu tri četiri u istinu vrstna mladića: drugi me slabo razumješe. Medjutim moram reći, da su me i oni vrstni gdjekad smućivali svojimi pitanji. Ali ja ne sustadoh. Ljubljahu me svi kao otca: na repeticijah davao sam svim dobre redove. No sada poče proti meni intriga ... ili ne bijaše tu intrige nikakve; nego ja sam pao u kolo, koje ne bijaše prama meni. Bio sam na putu drugim, i drugi su bili na putu meni. Ja sam čitao gimnazijalcem, kako se i sveučilištnim djakom uviek ne čita; učenici moji slabu su korist odnosili iz škole; faktâ ja sâm nisam najbolje znao. Uz to nikako ne htjedoh se zadovoljiti krugom, što mi je u školi naznačen; to je, kako znaš, moja stara slabost. Htjedoh zavesti korjenite reforme, i duše mi, moje reforme bijahu i valjane i lagane. Nadao sam se svoju želju izpuniti preko ravnatelja, čovjeka dobra i čestita, na koga sam u početku imao utjecaj. Njegova žena bijaše mi pomoćnica. Brate, od kada sam živ, nisam našao mnogo ovakvih žena. Godine se njezine približile četrdesetim; no ona je vjerovala u dobro, i ljubila ljepotu i vrlinu kao djevojka od petnaest godina, niti se pred kim bojala reći, što je vjerovala. Nikada ne ću zaboraviti plemenita njezina uzhićenja i čistoće. Na njezin savjet napišem ja tobožnju osnovu ... Tu me podkopaju zli ljudi i ocrne pred njom. Od svih najviše me uvriedio

profesor matematike, čovjek malečak, osor, žučljiv i ne vjerujući ni u što na svietu, nalik Pigasovu, samo što je od njega posleniji . . . Sbilja živi li još uviek Pigasov?

— Živi i pomisli, uzeo za ženu jednu vlastelinku, koja ga, kažu, sada šiba.

— Pravo! A Natalija Aleksejevna zdrava?

— Da.

— Sretna?

— Da.

Rudjin zamukne.

— O čem sam ono govorio? poče opet: — da! o učitelju matematike. Bio mi je zavistan i sravnjivao moja predavanja vatrometu, lovio svaki moj ne sasvim jasan izraz, nadmudrio me jedared o nekakvom spomeniku iz XVI. vieka . . . a što je glavno, uzeo je sumnjičiti moje namjere; posljednja moja sapunična pulica udari o njega kao o iglu, te se razpline. Nadzornik, s kojim se od prvoga časa nisam najbolje pazio, digne proti meni ravnatelja. Zametne se svadja; ja ne htjedoh popustiti, planuh žestinom, i sva stvar izadje na vidjelo pred školsku oblast. Meni je valjalo ostaviti mjesto. To meni nije dosta; hotio sam dokazati, da se sa mnom ne može raditi, kako istom tko hoće . . . no sa mnom se moglo raditi, kako se komugod hoće . . . Sada moram seliti odavle.

Nastane šutnja. Oba prijatelja sjede oborene glave.

Prvi progovori Rudjin.

— Da, brate, sada mogu kazati sa Kolcovom: „Do čega si me, mladosti moja, dovela, prebacila, vidiš, da u napried ni koraka nije“ . . . Eto, zar ja nisam ni za što u svietu sposoban, zar za me na zemlji nije posla? Često sam sebe sam ovako pitao, pa koliko sam hotio poniziti sâm sebe u očiju svojih, moradoh priznati u sebe sile, koje nisu obične u svih ljudi. Zašto ove sile ostaju jalove? I još nešto: znaš

li, kad bijasmo za granicom, ja sam se preko mjere u sebe pouzdavao i obsjenjivao se . . . Istina, onda još nisam upoznavao, što hoću; pojio sam se riečmi i vjerovao u obsjene; ali danas — danas je druga, i ja pred svakim glasno izreći smijem, što želim. Meni već ne pomaže šarati: ja sam podpuno i zasbilja čovjek dobrih namjera; ja se primirujem, prilažem se okolnostim, hoću malo, hoću cilj blizki, hoću tek najmanju korist! Ne! uzalud! ne da se! odakle to? Što mi zapliće noge, te ne da živjeti i tvoriti, kao drugi . . . To je sada jedino, o čem razmišljam. Istom se malko namjestim u namještaju svojem, istom se stavim na neku točku, zla kob kao da me rukom odmahne i surva u ponor . . . Uzeo sam se već plašiti nje — moje kobi . . . Odakle sve to? Odgoneni mi tu zagonetku!

— Zagonetku! ponovi Ležnjev. — Da, to je istina. Ti si i za me bio vjekovita zagonetka. Pače u mladosti, znadeš li, kad si istom na kakvugod sićušnu izjavu stao govoriti tako, da nam je srce uzplamtjelo, pa onda opet okrenuo . . . . . no ti me razumiješ . . . dapače ni onda tebe razumjeti ne mogoh . . . Snage u tebe tako mnogo, težnja k idealu toliko neumorna . . .

— Rieči, puste rieči! a djela ni truna! presieče mu Rudjin.

— Djela ni truna! Kakova djela . . .

— Kakova djela? Sliepu babu i cielu obitelj svojim trudom prehranjivati, kao Prjažencov, sjećaš se . . . . . To je djelo.

— Da; ali je i dobra rieč — djelo.

Rudjin pogleda na Ležnjeva i tiho poklima glavom.

Ležnjev kao da će nešto reći; no samo prenese ruku preko lica.

— Tako valjda misliš k sebi na ladanje? upita na posljedku.

— Na ladanje.

— A je li ti ostalo što gospodarstva?

— Ostalo je nešto. Dvie duše i pola. Imaš bar kamen, gdje glavu nasloniti i umrieti. Možda si u taj par pomislio: „I tu nema bez fraze!“ Fraza je doista mene upropastila, ona me je izjela; ja se do svrhe ne mogoh odlučiti od nje ... Ali to, što sam sada rekao, nije pusta fraza. Nije fraza, brate, ova sieda kosa, ovi nabori; ovi izkresani lakti nisu fraza, brate. Ti si vazda strog bio prama meni, i bio si pravičan; ali čemu sada strogost, gdjeno je sve na kraju, i ulja u lampi nije, i sama je lampa razbijena, pa evo već i fitilj dogorieva ... Smrt, prijatelju, valja da na koncu pomiri sve...

Ležnjev djipi na noge.

— Rudjine! klikne on, — zašto mi sve to govoriš? Čim sam ja sve to zaslužio od tebe? Zar sam ja takav sudija, zar bih ja čovjek bio, da na pogledu tvojih upalih obraza i navorâ pomišljam na — frazu? Tebe je volja saznati, što o tebi mislim? Dobro! ja mislim: evo čovjeka sposobna, i sposobnostmi svojimi što on ne bi dokučio, što ne bi učinio, kojimi li zemaljskimi dobri ne bi sada vladao, samo da je pravo htio! ..... a ja ga nalazim gladna i bez krova domaćega .....

— Ja u tebe uzbudjujem smiljenje, rekne gluho Rudjin.

— Ne, varaš se. Ti štovanje uzbudjuješ u mene. Tko ti je na putu bio, da ne prenosiš jedne godine za drugom u onoga vlastelina, tvoga prijatelja na ladanju, koji bi jamačno, da si pristajao na volju njegovu, bio osigurao život tvoj? Radi šta ne mogaše se uzdržati u gimnaziji, radi šta, čudan čovječe! — ma sa kakvimi idejami započinjao djelo, radi šta si uviek samo s tim dovršio, da si upropastio sebe i svoju korist, da nisi pustio korienje u nedobro tlo, ma kako bilo tusto?

— Rodio sam se kameničkom (stepnom biljkom), odgovori Rudjin sa žalostnim posmjehom. — Meni nigdje nije obstanka.

— Istina je to; no tebi nije nigdje obstanka ne stoga, što te crv podgriza, kako si malo prije rekao . . . . . Ne živi crv u tebi, niti duh pusta bezpokojstva; oganj ljubavi prama istini gori u tebi, i očevidno pored svih tvojih nedaća on gori u tebi silnije, nego u mnogih, koji ne drže sebe egoistami, a tebe, dragi, nazivaju intriganom. Da, ja prvi, da sam tobom, davno bih ugušio u sebi toga crva i sasvim se primirio; a tebe dapače ni žuč nije oblila, te si ti, ja sam uvjeren, ovaj čas gotov, mladiću nalik, započeti nov posao.

— Ne, brate, sad sam sustao, odgovori Rudjin. — Meni je dosta.

— Sustao! drugi bi davno poginuo. Ti veliš, smrt sve pomiruje, a misliš li, da život ne pomiruje? Tko se rodio, pa nikada ne oprostio drugomu, sâm proštenja nije vriedan. A tko smije reći, da proštenja ne treba? Učinio si, što si mogao, rabotao si, dok je bilo snage . . . . . Treba li više? naši se putovi razidjoše . . .

— Ti si, brate, drugi čovjek, nego ja, rekne Rudjin uzdahnuvši.

— Naši se putovi razidjoše, nastavi Ležnjev: — možebiti zato, što živež, krv hladnu i druge sgodne okolnosti imam, te sam mogao sjediti mirno, skrstiti ruke, te motriti na sviet; a tebi je trebalo izaći na mejdan, zasukati rukave, truditi se, rabotati. Naši se putovi razidjoše . . . no gledaj, kako smo blizu jedan drugomu. Ta mi govorimo gotovo istim jezikom, s po muke razumijemo prijatelj prijatelja, na jednih se čuvstvih odgojismo. Vidiš, brate, malo nas je ostalo od drugova; ta nas dvojica posljednji smo Mohikanci! Mogasmo udariti svaki putem svojim, pače neprijateljevati, dok je još mnogo života čekalo pred nami; ali sada, gdjeno se družba sva proriedila, gdjeno nova pokoljenja hrle mimo nas, ne prama našoj meti, sada valja da

tvrdo stojimo drug do druga. Kucnimo se, prijatelju, i zavapijmo po starinski: Gaudeamus igitur!

Prijatelji se kucnu čašami i raztrganimi, krivimi, pravo ruskimi glasovi izpjevaju staru učeničku pjesmu.

— Ti sada polaziš opet na ladanje, prihvati Ležnjev. — Ne mislim, da ćeš tu na dugo ostati, i ne mogu misliti, čim, gdje i kako ćeš svršiti ... No, znaj, s tobom se ma što dogodilo, uviek ćeš imati jedno mjesto, jedno gniezdo, kamo se možeš skloniti. To je moj dom ... čuješ, li starče? I ideja imade svoje invalide, treba za njih zaklonište.

Rudjin se digne.

— Hvala ti, brate, hvala ti! Ne ću ti zaboraviti to. Ali zakloništa ja ne vriedim. Izopačio sam život svoj i nisam služio ideji, kako valja ...

— Stani! presieče Ležnjev. — Svatko ostaje, kakva ga je priroda načinila, niti više od njega smiješ tražiti! Ti si nazvao sebe Vječnim Židom ... A tko zna, nije li možda tebi i sudjeno vjekovito putovati, možebiti izvršuješ tim višu, samomu tebi nepoznatu zadaću: mudrost narodna ne kaže uzalud, da svi pod Bogom hodamo. — Ti odlaziš, produži Ležnjev, videći, da Rudjin škrljak uzima. — Ne ćeš ovdje prenoćiti?

— Idem! S Bogom. Hvala ti ... A svršit ću ja ružno.

— Ostavi to Bogu ... Ti sbilja ideš?

— Idem! S Bogom. Nemoj me razumjeti krivo.

— Nu, i ti nemoj razumjeti mene krivo ... pa ne zaboravi, što sam ti rekao. S Bogom ...

Prijatelji se ogrle. Rudjin ode naglo.

Ležnjev dugo hodaše amo tamo po sobi, tada stane pred prozorom, zamisli se, rekne na po glasa: „Božjak!“ i sjednuvši za stol napiše list svojoj ženi.

A vani zapodjenuo se vihor i zahujao zlokobnom hukom, žestoko i zlobno, udarajući o zvonka stakla. Pade duga,

jesenska noć. Blago onomu, tko za takove noći sjedi pod očinskim krovom, tko ima topao ugao .... I da se smiluje Gospod svakomu bezkućniku putniku!

Oko znojna podneva 26. jula godine 1848., kad je u Parizu ustanak „narodnih radnika“ već gotovo bio ugušen, bataljon linijske vojske otimaše barikadu u jednoj od tiesnih ulica u predgradju sv. Antonija. Nekoliko topovskih udaraca već su ju bili prolomili; branioci njezini, koji su još u životu ostali, ostave barikadu i uzmu misliti samo na svoje spasenje, kad na jedanput na samom vrhu, na skrhanoj luburi prevaljena omnibusa, ukaže se visok čovjek, u staroj surci, pripasanoj crvenim pasom, sa slamnim škrljakom na siedoj, razbacanoj kosi. U jednoj ruci drži crven znak — u drugoj grbavu, tupu sablju, te kričaše nešto napetim, tankim glasom, skačući na više i mašući znamenjem i sabljom. — Vincennski strielac namjeri na njega — i izpruži ... Visoki čovjek zaroni znamenjem i kao mješina padne licem, rek bi poklonio se nekomu do nogu ... Kruglja mu razmrskala samo srce.

— Tiens! Zlo i naopako! reče jedan od insurgenta, koji su bježali, drugomu: on vient de tuer le Polonais. Ubiše Poljaka!

— Bigre! odgovori drugi i oba poletješe u podrum kuće, u koje su bile svi kapci zatvoreni, a stiene se šarenile od tragova krugalja i kartača.

Taj „Polonais“ bijaše — Dimitrije Rudjin.

DATE DUE

6 '69

D L 433—

891.7 T93iz 1
3 5556 008 624 330

891.7
T93iz
v.1
852881

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com